ZPRÁVY STÁTNÍHO PAMÁTKOVÉHO ÚSTAVU V BRNĚ

4

2000

ZPRÁVY STÁTNÍHO PAMÁTKOVÉHO ÚSTAVU V BRNĚ
4/2000

ZPRÁVY STÁTNÍHO PAMÁTKOVÉHO ÚSTAVU V BRNĚ

4 / 2000

Dříve, než začnete číst nové číslo našeho časopisu, věnujte prosím pozornost naší redakční poznámce. Chtěli bychom zejména vysvětlit změnu, která nastala v jeho názvu. K 1. lednu 2001 byla naše organizace přejmenována a bylo nutné doplnit všechny tiskoviny o nové označení vydavatele. Protože nejde o změnu zásadní, číslovaná řada navazuje periodicky číslem 4/2000 a publikuje výsledky vědeckého úkolu dokončeného v tomto roce. O jeho obsahu a tématu Vás zevrubněji bude hned na následující straně informovat odborný garant tohoto čísla a řešitel námi publikovaného grantového úkolu Ministerstva kultury.

Zamýšlíme se nad námi vydávaným periodikem, nad jeho úrovní a cíli a jsme spokojeni, že se Zprávy určitě od roku 1996 pozvedly obsahově, což můžeme krom jiného hodnotit podle rostoucí úrovně autorů a jejich profesionálního kreditu. Díky odborným garantům se eliminovala ediční nesourodost. Neustále nacházíme, co je nutné změnit a vylepšit, ale hlavně se snažíme vytvořit na stránkách Zpráv prostor pro diskusi, kritiku a třeba i polemiku, když to bude zapotřebí.

Zatím to vypadá, že v Brně není o čem diskutovat. Opakující se ignorace památkové ochrany ze strany investorů a bohužel mnohdy i výkonných úředníků a i naše chyby hovoří o opaku. Denní tisk nemůže tento v Brně chybějící prostor nahradit. Odborníci, kteří nejsou přímými účastníky sporných řešení a mají k nim z hlediska svých zkušeností a profesí, co říct, nechť tedy mají možnost se vyslovit a svá rozhodnutí proti jejich námitkám erudovaně obhájí ti, co jsou osloveni nebo napadeni. Těšíme se, možná trošku donkichotsky, že si brněnští architekti, historici, umělečtí historici, stavebníci i úředníci dokážou zamést před vlastním prahem.

Závěrem bychom Vás ještě rádi upozornili na připravované páté číslo, které bude monotematicky věnované novému sídlu Státního památkového ústavu v Brně, domu na náměstí Svobody č. 8., a které vyjde na podzim roku 2001. Redakční uzávěrka čísla bude 31. července 2001. Již zde bude prostor pro Vás.

redakce

V době, kdy se čtenáři dostává do rukou toto číslo Zpráv Památkového ústavu v Brně, věnované cele problematice státního hradu Pernštejna, musím ve stručnosti shrnout cílevědomou publikační aktivitu Státního památkového ústavu v Brně, věnovanou v posledních letech tomuto objektu. Po sérii menších publikací ze 70. let to byla nejdříve obsažná studie Libora Jana o obléhání hradu Pernštejna švédskými vojsky (1995), poté česká a anglická verze monografie hradu Pernštejna (1996, editor B. Samek). Bohumil Samek také přehledně shrnul dosavadní poznatky o dějinách hradu v Uměleckých památkách Moravy a Slezska (II. díl, J–N, Praha 1999, s. 648–657) a nyní je veřejnosti předkládáno toto monotematické číslo.

Nesporně stejně závažná je však i změna, která se udála se samotným památkovým objektem; dlouhodobá zanedbání stavebního fondu jsou nyní postupně napravována, návštěvníci mohou prostřednictvím výběrové trasy shlédnout i dříve nepřístupné místnosti hradního paláce a mohou tak získat komplexní pohled na dějiny hradu.

Co je však neoddiskutovatelné, je změna metodologického přístupu k památce. Mimořádně rozsáhlá památková obnova proběhla na začátku 60. let 20. století a zasáhla především interiéry hradního paláce. Mnohdy přitom došlo k potlačení výrazu místností z 19. století a skutečné dějiny hradu byly nahrazeny komponovanou trasou. Nesystematicky prováděná dokumentace ze 60. let dnes ani nedovoluje určit skutečný rozsah tehdy prováděných změn. Ve srovnání s tím o to sympatičtěji vychází nynější neodvolatelný trend chápat skutečnou funkci místností hradního paláce, studovat dobové inventáře a tam, kde to situace dovoluje, vrátit se k doloženému vzhledu interiérů.

Tato změna by však nebyla možná bez podpory Ministerstva kultury, které Státnímu památkovému ústavu v Brně zadalo tříletý programový projekt na studium a záchranu gotických a renesančních omítek s nápisy a kresbami paláce hradu Pernštejna. Tento grant se postupně vedle roviny restaurátorsko-technologické a společensko-vědných průzkumů, zaměřených na dokumentaci, transliteraci a následnou interpretaci nápisů, zaměřil na složitější úkol – doplnit dějiny hradu a panství.

Bylo nesporně štěstí, že pro zadané úkoly nalezl grant pochopení u renomovaných autorů, kteří se dané problematice věnují systematicky a svými studiemi rozšiřují nejen kvantum zjištění, ale významnou měrou přispívají k metodologickým diskusím ve svém oboru. Tento sborník příspěvků nechť je tedy vnímán jako doklad různých pohledů a přístupů ke složitému organismu pernštejnského hradu a současně i doplnění v úvodu zmíněných publikací o hradě Pernštejně.

Chci poděkovat hlavně svému učiteli profesoru Josefu Válkovi za cenné rady a pomoc při práci na tomto úkolu. Všem kolegům a přátelům, zúčastněným na grantovém projektu Ministerstva kultury, patří rovněž můj dík.

Tomáš Jeřábek

Obsah

PERNŠTEJN

Pernštejn a Pernštejnové
Mgr. Pavel Sedláček
Páni na Pernštejně do husitských válek 8

Prof. PhDr. Josef Válka
„Velcí Pernštejnové" v politice a kultuře 21

Doc. PhDr. Petr Vorel
Rezidenční síť pánů z Pernštejna v 15. – 17. století 37

Hrad a panství Pernštejn v raném novověku
Mgr. Tomáš Jeřábek
Hrad Pernštejn v barokním období 50

PhDr. Bronislav Chocholáč PhD., Mgr. David Valůšek
Poddaní na velkostatku Pernštejn v 16. a 17. století 57

Ing. Jiří Bláha, Jan Knor
Hrad Pernštejn – výsledky průzkumu krovu věže Barborky 75

Pernštejn v 19. a 20. století
Mgr. Tomáš Jeřábek
Historismus a 19. století v pernštejnské architektuře před Augustem Prokopem 82

Doc. PhDr. Pavel Zatloukal
Pernštejn a August Prokop 84

Mgr. Zdeněk Jakub Škrabal
Pernštejnská zbrojnice 93

Mgr. Dalibor Hodeček
Hrad Pernštejn v poválečné době (1945 – 1960) 99

Pernštejnské nápisy
Mgr. Tomáš Jeřábek
Svět pernštejnských nápisů 104

Půdorysy hradního paláce 105

PhDr. Zdeněk Vácha, Jan Živný
Průzkum a restaurování souboru kreseb a nápisů na hradě Pernštejně 106

PhDr. Hana Bočková
Literární předlohy pernštejnských nápisů 119

PhDr. Eva Škrabalová
Podpisy ze 16. století na stěnách hradu Pernštejna 140

Současné dění na Pernštejně
Mgr. Jakub Zdeněk Škrabal
Rok 2000 na Pernštejně 154

Ing. Dagmar Fetterová
Zelený areál státního hradu Pernštejna 156

Mgr. Marta Sedláková
Nový výběrový prohlídkový okruh na Pernštejně 160

ROZMANITOSTI

Mezinárodní vztahy
PhDr. Zdeněk Vácha
Evropský výměnný program ENNHO 1999 162

Ing. arch. Iveta Černá
DOCOMOMO pošesté 165

Semináře
Dr. Jitka Matuszková
Pátý seminář „Staré stezky" 167

PhDr. Eva Dvořáková
Vázání květin 168

Mgr. Tomáš Jeřábek
Zpráva o semináři Valtice v baroku 169

Publikace 170
Výstavy 171

Páni na Pernštejně do husitských válek

Pavel Sedláček

Nejstarší zmínka o existenci hradu Pernštejna nese datum 15. 2. 1285. Toho dne získal nedaleký doubravnický klášter od Tasovce Demetria z Bukova patronátní právo kostela v Olší a mezi svědky darování vyhlášeného v Doubravníku se objevil také Štěpán z Pernštejna.[1]

Název hradu, který stavebníci v duchu dobové módy odvodili od říčky Nedvědičky, není nijak originální; stejnojmenné hrady stály i za hranicemi českého státu.[2] Jedním z nich je Bernstein v Burgenlandu, jehož jméno přispělo ke vzniku teorie, odvozující původ pánů z Pernštejna od šlechtického rodu z Kyseku, kterému patřil. Přední uherský magnát Jindřich Kysecký i jeho syn Ivan se v roce 1270 uchýlili pod ochranu českého krále Přemysla II. a otevřeli mu své hrady včetně Bernsteina. Přemysl je v rámci mírové smlouvy z roku 1271 vydal uherskému králi[3] a dosavadní majitele odškodnil ve svých zemích. Jindřich Kysecký v Čechách uzavřel sňatek s dcerou Smila z Lichtenburka a zdálo se, že zdomácní, ale již v roce 1272 manželku i statky opustil. Vrátil se do Uher, kde potom patřil k nejzuřivějším nepřátelům českého krále.[4] Páni z Kyseku nosili v erbu třikrát polcený červenohermelínový štít; uvedená teorie[5] tedy i z tohoto důvodu neobstojí.

Díky stejnému erbu a majetkové i právní kontinuitě není pochyb o tom, že stavebníci Pernštejna jsou totožní s rodem, který užíval přídomek podle Medlova u Pohořelic a na jižní Moravě působil od 12. století, od doby, kdy se rozhodovalo o vzniku pozdějších panských rodů, jež za vlády Přemysla II. vytvořily na našem území vyšší šlechtu ve vrcholněstředověkém smyslu slova.[6] Jejich zakladatelé zpravidla pocházeli z řad dvorských hodnostářů ve službách vládnoucí dynastie, přičemž dostatečně stabilní knížecí dvory existovaly ve 12. století dva. Kromě pražského, jenž byl kolébkou většiny pozdějších panských rodů, šlo o znojemský dvůr konrádovské větve Přemyslovců. Zde je třeba hledat původ Kunštátů, Tasovců, Boskoviců a také pánů z Medlova, pozdějších Pernštejnů.[7] Na přelomu 12. a 13. století stáli jejich představitelé před rozhodnutím, jak se zachovat v situaci, kdy král Přemysl I. ve snaze o centralizaci tvrdě likvidoval systém údělných knížectví. Pernštejnové bezvýhradně podpořili krále exponenta, markraběte Vladislava I. Jimram (1213 – 1225) zaujal tehdy mimořádně důležitý úřad znojemského kastelána a jeho příbuzný Štěpán z Medlova (1218 – 1228) získal na Českomoravské vrchovině vhodnou oblast ke kolonizaci podél pravého břehu horního toku řeky Svratky. Zahájil kolonizační proces a na přelomu 20. a 30. let zde založil ženský klášter kapitulního typu v Doubravníku, který byl od roku 1333 sice formálně přičleněn k premonstrátskému řádu, ale přesto po celou dobu své existence zůstal v nejužší závislosti na fundátorském rodu.[8] Štěpánův nejstarší syn Vojtěch (1228 – 1258) patřil k nejbližšímu okolí markraběte Přemysla I. a možná i v důsledku Přemyslových konfliktů s králem Václavem I. se do doubravnického kláštera uchýlil.[9] I jako církevní hodnostář zůstal velmi výraznou osobností a nejspíše jeho iniciativa vedla k nerovnoměrnému rozdělení pernštejnské oblasti na horní Svratce mezi další dva sourozence. Nejmladší Jimram (1235 – 1253) dostal málo významné Jimramovsko, kde jeho potomci působili do 1. poloviny 14. století.[10] Prostřednímu Štěpánovi (1234 – 1256) připadlo celé zbývající území a stal se předkem nositelů přídomku z Pernštejna.

Štěpánův stejnojmenný syn je doložen v letech 1270 – 1292. Tento šlechtic zastupoval Pernštejny 28. 2. 1286 na brněnském Špilberku při slavnostním slibu věrnosti, který králi Václavovi II. složil poražený hlavní představitel bohatých, do té doby odbojných Kunštátů, Gerhard z Obřan, a spolupečetil zaručující listinu pro panovníka.[11] Podle všeho právě Štěpán z Medlova (1270 – 1292) může být považován za hlavního stavebníka hradu Pernštejna.

Přestože archeologové dnes již mohou uplatnit základní typologii středověké keramiky z oblasti na horní Svratce, která dovoluje relativní datování jednotlivých lokalit,[12] pro pokus o stanovení doby vzniku Pernštejna ji nelze použít, neboť zde příslušné nálezy zatím chybějí. Na danou otázku neodpovídá ani rozbor stavebních dispozic hradů sledované oblasti,[13] takže zbývá pouze interpretace údajů, poskytovaných listinami z 13. století.

Papež Martin IV. vydal 17. 4. 1282 u Orvieta dvě buly ve prospěch doubravnického kláštera.[14] V první jej přijímá pod svou ochranu a potvrzuje klášterní statky, druhou je mandát, kterým nařizuje olomouckému biskupovi, aby poskytnutou papežskou ochranu uplatnil v praxi. Obě listiny nepochybně vznikly na základě iniciativy doubravnického církevního ústavu, jenž se pokoušel tímto způsobem reagovat na problémy, do nichž se dostal v době zmatků po smrti krále Přemysla II. Text listin však odráží jen obecně užívaný formulář a konkrétní problémy kláštera nepřibližuje. Je příznačné, že v Doubravníku měli obdobná privilegia[15] již od vzniku kláštera, a stojí za úvahu, zda se podnětem k nové žádosti o ochranu nemohlo stát také probíhající budování hradu Pernštejna v blízkosti Doubravníka a s ním spojené poškozování klášterních zájmů.[16]

Analýza příbuzenských vazeb uvnitř rodu v té době by mohla poskytnout průkaznější argumenty. V 1. polovině 90. let figurují jména šesti nositelů erbu se zubří hlavou ve vzájemných souvislostech na následujících třech listinách:

1. Datum 7. 4. 1292 nese příjemecká listina, vzniklá na základě prohlášení, učiněného na brněnské cúdě. Představitelé loučské části rodu pánů z Deblína, jenž měl statky v blízkosti doubravnického kláštera, Budislava a její syn Vítek z Loučky v ní prodávají ves Senstráž komturovi Ekkovi a čejkovickým templářům. Svědčí sedm šlechticů, kteří také přivěsili své pečeti. Mezi nimi Filip z Pernštejna, jeho bratr Bohuslav i, bez vyznačení příbuzenského poměru ke dvěma předchozím, Štěpán z Medlova.[17]
2. Na obecném kolokviu v Brně vyhlásili 16. 2. 1293 bratři Filip, Bohuslav a Jimram, řečení z Pernštejna, své darování desátků z vinice v Medlově i užitků z horního práva žďárskému klášteru. K zajištění daru byla pro klášter zhotovena listina, která neuvádí žádná jména svědků. Jsou k ní přivěšeny pečeti tří vydavatelů, dárců.[18]
3. Velmi zajímavý seznam svědků obsahuje listina bratří Hartléba a Vítka z rodu pánů z Deblína, nesoucí datum 21. 12. 1294; místo vydání bohužel uvedeno není. Sepsal si ji velehradský klášter, aby mu právně zajistila polovinu vsi Bochoře u Přerova s příslušenstvím, kterou velehradský opat převzal na základě testamentu jejich otce Hartléba z Dubna. Vydavatelé se listinou zavázali respektovat otcův odkaz a chránit platnost jeho darování. Dodatečně, ale stejnou rukou, byli připsáni svědkové v následujícím pořadí: tišnovský probošt Jakub, doubravnický probošt Mutina, Artleb z Medlova a Štěpán z Pernštejna se svými „bratry" Filipem, Jimramem a Bohuslavem.[19]

Z uvedených členů rodu nepochybně do stejné generace patřili bratři Filip, Bohuslav a Jimram z Pernštejna a také Štěpán z Pernštejna. Ten ale nemůže být považován za jejich sourozence, protože v takovém případě by se musel podílet na obdarování žďárského kláštera, neboť šlo o záležitost, nutně vyžadující souhlas všech plnoprávných příslušníků rodinného nedílu. Štěpánovo jméno však na druhé z uvedených listin vůbec nefiguruje, přestože byl roku 1293 určitě plnoletý. Termín „frater" se u příbuzenských vztahů užíval nejen pro označení bratra, ale i bratrance.[20] Právě v tom vidím řešení; Štěpán z Pernštejna (1285 – 1322) byl bratrancem Filipa, Bohuslava a Jimrama.

První zmínka o něm se nachází již na listině z 15. 2. 1285, citované v úvodu tohoto článku.[21] Jména sedmi svědků, přítomných v doubravnickém klášteře, zaznamenala v následujícím pořadí: Artleb z Medlova, Milek z Černvíra, Štěpán z Pernštejna; poslední čtyři náleží duchovním osobám.[22] To, že se Štěpán ocitl za Artlebem z Medlova, o generaci starším zástupcem jimramovské větve svého rodu, by nevadilo, ale je zcela vyloučeno, aby hlavního majitele hradu Pernštejna zapsali až za drobným šlechticem Milkem ze sousedního Černvíra. Vysvětlení lze hledat ve věku Štěpána, který musel být v této době ještě velmi mladý, bez vlivu na řízení rodinných záležitostí. Není tedy možné, aby byl totožný se Štěpánem z Medlova (1270 – 1292), jenž patřil ke generaci vnuků zakladatele doubravnického kláštera a jako nejdůležitější představitel reprezentoval rodinu 29. 7. 1285, 28. 2. 1286 a naposledy 7. 4. 1292 v Brně.[23] Následně 21. 12. 1294 (na třetí z výše uvedených listin) rodinu hlavních vlastníků Pernštejna zastupuje jeho stejnojmenný nejstarší syn. Právě pro odlišení si Štěpán z Medlova ponechal původní přídomek i po postavení Pernštejna, přestože byl na novém hradě rozhodujícím pánem.[24] To by znamenalo, že v 70. letech hrad Pernštejn dosud nestál, neboť tehdy by se jeho majitel nepotřeboval od ještě příliš malého nejstaršího syna odlišit a jistě by dal přednost přídomku, odvozenému od jednoho z nejhonosnějších (bergfrit s břitem) moravských šlechtických sídel.

Během stavby Pernštejna ještě žili potomci prostředního syna zakladatele doubravnického kláštera v nedílu. Hlavní slovo měl Štěpán z Medlova (1270 – 1292) a když všichni jeho synovci, Jimram, Filip i Bohuslav, dospěli, dostali při majetkovém oddělování brzy po dostavění hradu[25] severnější polovinu rodinného dominia, pozdější bystřický statek, zatímco on si ponechal výhodnější statek pernštejnský. Rozdělení záměrně bylo, což v pramenech dokládají mladší údaje o majetkové situaci, provedeno tak, aby majitelům obou nově vzniklých statků zůstalo zachováno vlastnictví menší části toho druhého. Šlo o snahu umožnit v případě vymření jedné z rodových linií záchranu celé oblasti pro linii zbývající. I členové starší, bystřické linie si podrželi nový, prestižnější přídomek „z Pernštejna“ (někdy upřesňovaný, např. pomocí termínu „řečený“).

Od 2. čtvrtiny 90. let byl hlavním pánem na Pernštejně Štěpán (1285 – 1322). V jeho době došlo ve vlastnictví sousedních statků k několika změnám rodů. Kunštáti po vymření své obřanské větve ztratili ve prospěch Ronovců Nové Město a do bezprostředního sousedství Pernštejnů se vrátili až v 2. čtvrtině 14. století, když na jejich úkor získali Jimramovsko a po pánech z Deblína Loučku. Tasovci sice přišli o bukovské panství, zděděné vladyky z Víckova, ale po pánech ze Švábenic dostali Křižanov a po vymírajícím rodu z Deblína převzali panství Deblín; právě Tasovci zastávali v oblasti kolem horní Svratky kromě Pernštejnů nejsilnější pozice. Na přelomu 13. a 14. století zde probíhala závěrečná etapa kolonizačního procesu,[26] nové osady vznikaly především v odlehlejších místech. Vedle druhé fáze osidlování Bystřicka se kolonisté soustředili na Novoměstsko a také na Olešnicko.

Území Olešnicka, které dříve patřilo opatovickému klášteru, kolonizovali od východu lomničtí Tasovci a vytvořili zde panství Louka, od západu lidé Jimrama, doloženého v letech 1293 – 1300, nejstaršího bratrance Štěpána z Pernštejna. Na rozdíl od svých mladších sourozenců se Jimram věnoval správě rodinného majetku a postavil hrad Aueršperk.[27] V roce 1300 měl syny, ale nakonec po něm dědila tehdy již provdaná dcera Gertruda. Většinu někdejších Jimramových vesnic v Olešnicku poněkud překvapivě získal jeho bratranec Štěpán a opatřil tak pro hlavní majitele Pernštejna nové vlastnictví v severní polovině dominia;[28] menší část původního bystřického statku totiž ztratili, když připadla Štěpánovu mladšímu bratru Filipovi z Jakubova (1310 – 1320), který přes manželku zdědil jihomoravský majetek po vymřelém rodu Schenků ze Šenkenberka a od sourozenců se před rokem 1310 oddělil.[29]

Štěpán z Pernštejna (1285 – 1322) naposledy vystupuje mezi spolupečetícími svědky[30] na dvojici listin z 28. 6. a 16. 8. 1322. Přestože zemřel nejpozději začátkem 30. let[31] a založení moravských zemských desk se nedožil, právě z desk[32] se o něm dovídáme další informace. Byl ženat s Klárou z Dalečína, dědičkou nevelkého, ale důležitého dalečínského statku uvnitř pernštejnského dominia,[33] a zajistil jí 120 hřiven vdovského věna na sousedních vesnicích Rovečném, Hlubokém, Korouhvici, Věstíně i Chlumu. Zanechal pouze dcery Kláru a Kateřinu. Klára z Dalečína se podruhé provdala za Vznatu z Tasova, s nímž měla také dvě děti, Vznatu a Annu. Rozhodla se převést vlastnictví dalečínského statku v jeho prospěch, tedy na rod Tasovců. Vznata se v naději na případné zvětšení zamýšleného nového tasoveckého panství na horní Svratce pokusil využít majetkových problémů Jimrama z Kamene a získal do zástavy část městečka Bystřice s příslušenstvím, v Dalečíně vystavěl hrad. Pernštejnky Klára (1349 – 1382) i Kateřina (1349 – 1360) v této situaci vstoupily do doubravnického kláštera; nejpozději od roku 1356 v něm Klára byla abatyší.[34]

Nejspíše od 30. let měl na Pernštejně hlavní slovo Štěpánův nedílný bratr a nástupce Jimram (1349 – 1350).[35] K markraběti Karlovi, jehož manželka musela přechodně přesídlit do Brna, udržoval přátelské vztahy.[36] Na úkor „mladého“ Filipa z Pernštejna, představitele pyšolecké větve starší rodové linie, získal v lednu 1350 vsi Jámy, Daňkovice, polovinu Boru, třetinu Sejřku, Nedvědice i Býšovce a 7 prutů v Moravských Pavlovicích, v srpnu téhož roku i třetinu Pernštejna;[37] od té doby byl téměř neomezeným pánem hradu. Když se v létě 1349 Klára z Dalečína pokusila intabulovat dalečínský statek svému druhému manželovi, podal Jimram z Pernštejna s příbuzenstvem u zemského soudu odpor, zanedlouho však on i Vznata z Tasova zemřeli. Protože Klára nehodlala na svůj úmysl rezignovat, dostala se do právního konfliktu také s Jimramovým stejnojmenným dědicem, podle všeho synem.[38]

Nový pernštejnský pán posílil své postavení uzavřením majetkového spolku s olomouckým purkrabím Ješkem z Konice (1326 – 1355) z rodu Bludoviců a když se v lednu 1353 Klára z Dalečína se svým švagrem, olomouckým proboštem Janem z Tasova rozhodli pro totéž, podali proti tomu odpor s odůvodněním, že Klára drží vkládané statky pouze zástavou. Nakonec Klára z Dalečína rezignovala a v roce 1358 za neupřesněnou sumu (nejspíše 100 kop) intabulovala Dalečín z hradem, Písečné a Vítochov Jimramovi z Pernštejna (1353 – 1385). Díky spolku s Ješkem z Konice Jimramovi připadl hrad Pyšolec[39], ale markrabě Jan Jindřich, který využil majetkové krize starší linie Pernštejnů a systematicky si vytvářel na horní Svratce vlastní panství s centrem v městečku Bystřici, jej přiměl vyměnit v lednu 1358 Pyšolec s přičleněnými vesnicemi za část Horních Dunajovic. O Dunajovice s polovinou tvrze a příslušenstvím Jimram nejevil zájem; ještě téhož roku je za 500 hřiven prodal bratranci Filipovi z Jakubova. Ztráta Pyšolce vyvolala trvalé napětí mezi Jimramem a markrabětem. Je příznačné, že v otevíracích formulích brněnských zemských desk nacházíme jeho jméno od ledna 1376, tedy vzápětí po smrti Jana Jindřicha Lucemburského;[40] dříve obsahovaly pouze jména pánů z Jakubova, stejně jako markraběcí testament.

Zřícenina hradu Zubštejna.

Koncem 50. let se majetková situace na horní Svratce stabilizovala. Ve 2. polovině 14. století existovaly v původně pernštejnské oblasti čtyři vlastnické celky, o nichž si můžeme učinit bližší představu. Doubravnický klášter na jižním okraji disponoval městečkem Doubravníkem a ročním příjmem přibližně 100 kop, panství Kunštátů na severu s městečkem Jimramovem a hradem Skály vynášelo nanejvýš 50 kop a mezi nimi se nacházela dvojice téměř rovnocenných velkých panství, obě s majetkem ve více než 30 lokalitách a výnosem odhadnutelným na nejméně 200 kop ročně. Markraběti patřilo kompaktnější bystřické s hrady Pyšolcem, Zubštejnem a většinou významného městečka Bystřice, Jimramovo pernštejnské panství s malou částí Bystřice rozdělovala markraběcí država na důležitější nedvědický díl s hradem Pernštejnem na jihu a dalečínský díl se stejnojmenným hradem i zříceninou Aueršperka na severu.[41] Pernštejnský majetek se postupně rozšiřoval na úkor nižší šlechty a zvyšoval svou hodnotu.

Jimram z Pernštejna (1353 – 1385) byl možná pasovaným rytířem a nepochybně velmi zbožným člověkem. V roce 1359 potvrdil v Praze mistr dominikánů Šimon Jimramovi i jeho manželce Anežce konfraternitu (za přízeň vůči řádu je učinil účastnými na zásluhách, které dominikáni získávají sloužením mší, modlitbami i ostatním působením).[42] Často také prokazoval náklonnost doubravnickému klášteru. Z let 1353 – 1371 se dochovalo 6 Jimramových právních aktů (ohledně majetku v Medlově u Pohořelic, Malém Tresném, Ubušíně, Nedvězíčku, Chlumu, Strachujově, Lískovci a Zlatkově), vykonaných ve prospěch rodové fundace; mezi nimi 4 dodnes v originále existující listiny.[43] Právě tyto listiny umožňují bližší poznání příbuzenských vazeb. Jako své „bratry" vydavatel označil nejen sourozence z Jakubova, ale i Mikuláše z Kralic. Nepochybně šlo o bratrance a za dceru Štěpána z Medlova (1270 – 1292) je třeba považovat jinak neznámou manželku Mikulášova stejnojmenného otce (doloženého 1310 – 1318) z rodu se zkříženými sekerami v erbu.

Termín „bratranci" ve významu vzdálenější příbuzní téhož erbu použil pro sourozence Vojtěcha a Václava z Pernštejna, zástupce zchudlé rodiny spoluvlastníků svého hradu, a „neteří" nazval Anežku z Doubravice.[44] Přestože měl již dospělé syny Štěpána (1360 – 1371), Bohuslava (1360 – 1386) a Gerharda (1371), rozhodoval o majetkových záležitostech až do začátku 80. let sám jako hlava rodinného nedílu. V roce 1376 koupil od Adama z Pavlovic dvůr v Jimramovských Pavlovicích i třetinu vsi Sedliště s příslušenstvím, téhož roku a znovu v lednu 1379, kdy šlo o nemovitosti v Rovečném, hájil pernštejnské zájmy podáním odporu proti deskové intabulaci.[45] Jeho dcera Blanka (1365 – 1371) se uchýlila do doubravnického kláštera.

Jimramův nejstarší syn Štěpán z Pernštejna zemřel asi na jaře 1371. Vdova po něm Kateřina z Vildenberka byla v létě 1373 znovu provdána, tentokrát za příslušníka nižší šlechty Jindřicha z Nevojic, jemuž odstoupila na pernštejnském statku zajištěných 250 hřiven grošů vdovského věna z prvního manželství. Před nevolí Pernštejnů ji chránil vlivný Tasovec Jan z Meziříčí, který v druhé polovině 70. let zastával úřad zemského hejtmana. Když se v roce 1378 rozhodla raději pernštejnské věno prodat Buzkovi z Trpína, vznesl Jimram z Pernštejna odpor se zdůvodněním, že se jedná o jeho dědictví.[46] Nejspíš vystupoval jménem Štěpánových dětí, členů pernštejnského rodinného nedílu. Nejstarší z těchto sourozenců Markétě (1371 – 1392) zapsal novomanžel Ješek Doubravka z Doubravice v roce 1371 k Jimramovým rukám 250 hřiven vdovského věna na Doubravici a když je v únoru 1378 musel kvůli prodeji doubravického statku vyvadit, Jimram vyjádřil souhlas, jak se uvádí, na místě Markétina otce a bratří.[47] Podruhé Ješek manželčino věno intabuloval roku 1389 na nově získaném Jakubově, ale jelikož i jakubovský statek po třech letech ztratil, zaručil je v červnu 1392 své sestře Vilém z Pernštejna (1381 – 1430) na vlastních vesnicích Sněžném, Krásném, Spělkově, Daňkovicích, Věcově a Jimramovských Pavlovicích.[48]

Koncem 70. let 14. století propukla těžká majetková krize jakubovské větve Pernštejnů, způsobená vysokým zadlužením u židovských konsorcií, a v průběhu následujícího desetiletí skončila naprostou katastrofou; páni z Jakubova přišli o veškeré nemovitosti. Jejich příbuzní na horní Svratce na tom asi také nebyli finančně nejlépe, ale disponovali jedním z nejpevnějších moravských hradů, což se v nadcházejícím bouřlivém dějinném období ukázalo jako rozhodující. Markrabě Jošt poskytl 15. 2. 1383 v Praze Jimramovi, Bohuslavovi, Smilovi a Vilémovi z Pernštejna, tedy všem zbývajícím členům rodinného nedílu, vysokou finanční částku 1200 hřiven grošů a oni přijali závazek sloužit Joštovi podle potřeby, i s hradem Pernštejnem.[49] V souvislosti s danou situací starý Jimram (1353 – 1385) ustoupil do pozadí a rodinu začal reprezentovat především jeho syn Bohuslav (1360 – 1386). Na listině z října 1385 o obdarování dalečínského kostela je Bohuslavovo jméno uvedeno první,[50] v témže roce prodal ves Petrovice s příslušenstvím, podal odpor u brněnského zemského soudu a zastupoval Pernštejny v deskové otevírací formuli, což se opakovalo také při obou brněnských kolokviích roku 1386. Mladší zprávy o Bohuslavovi nemáme.[51] Když zemřel, rozdělili si hrad synovci Smil a Vilém.

Bratři Smil (1381 – 1390) a Vilém (1381 – 1430) z Pernštejna se v lednu 1381 ve společnosti zkušeného příbuzného Jimrama z Jakubova účastnili zahájení brněnského zasedání zemského soudu, aby se jim dostalo vědomostí potřebných pro budoucí kariéru. Oba v souladu se závazkem z 15. února 1383 vstoupili do služeb markraběte Jošta. Starší Smil v lednu 1385 výjimečně reprezentoval vlastníky Pernštejna v Brně při zahájení kolokvia a do roku 1390 plnil markrabětem stanovené úkoly.[52] Oženil se s Markétou, dcerou bohatého uherského šlechtice Mikuláše Pillunga od Svatého Jiljí, usazeného na Moravě, jenž se 6. 1. 1388 zavázal, že pokud on i jeho syn zemřou bez mužských potomků, bude rodový majetek rozdělen mezi dcery včetně Smilovy manželky.[53] Markéta Pillungová (1388 – 1418) však přežila nejen Smila, ale též syny z prvního manželství Atluše (1398) a Jana (1398 – 1409), kteří v roce 1398 dostali od strýce Viléma výměnou za svůj podíl na hradě Pernštejně statek Jakubov s tvrzí. Jakubov si Vilém opatřil právě proto, aby mohl hrad Pernštejn zbavit majetkového podílu svých tehdy asi právě dospěvších synovců. Na Janovi, jenž žil déle, strýc v roce 1408 s úspěchem soudně požadoval vyplacení 500 hřiven grošů, tedy fakticky hodnoty jakubovského statku, jakožto dluhu zanechaného Smilem, a po smrti Jana z Pernštejna již nepotřebný Jakubov v lednu 1416 odprodal.[54] Podle všeho Vilém tímto způsobem dosáhl vlastně totožného efektu, jaký by mu přinesl majetkový spolek s bezdětnými synovci, jehož uzavření Jan na rozdíl od posledních příslušníků pyšolecké i jakubovské větve odmítl. Je pozoruhodné, že u Pernštejnů se jinak (nejspíše v důsledku trpké zkušenosti z těžkých majetkových ztrát v polovině 14. století) projevoval velmi silně pocit odpovědnosti za udržení vlastnictví v rámci celého rodu a jeho zchudlí členové nacházeli oporu u úspěšnějších vzdálených příbuzných stejného erbu.

Od roku 1390 byl nejdůležitějším představitelem Pernštejnů Vilém (1381 – 1430), se kterým se původně příliš nepočítalo.[55] Právě roku 1390 uzavřel majetkový spolek s posledními členy vymírající, chudé pyšolecké větve vlastního rodu a za poručníka svých dětí i statků, kdyby zemřel, přijal vlivného Erharda z Kunštátu. Manželce Anežce z Potštejna konečně navýšil alespoň o 100% vdovské věno na Dalečíně, Písečném, Vítochově, Strachujově, Ubušíně, Ubušínku, Nedvězíčku, Hlubokém, Korouhvici, Rovečném, Nyklovicích, Věstíně, Věstínku i Prosetíně. Sňatek s Anežkou, uskutečněný zřejmě v roce 1384, měl pro Viléma mimořádný význam, neboť nevěsta mu jako vdova po velmi bohatém Albertovi Světlovském ze Šternberka (1353 – 1383) postoupila své věno z prvního manželství ve výši 1000 kop grošů.[56] Šlo o tak vysokou sumu (věno nevěst u Pernštejnů ve 2. polovině 14. století zpravidla dosahovalo 100 kop), že Vilém je nemohl navýšit nejen obvyklým způsobem na 2,5 násobek, ale zpočátku vůbec, pročež se Anežka spokojila s potvrzením dosavadního

stavu. Manželčino věno vázlo na vesnicích, spadajících pod olomouckou řadu zemských desk, takže se Vilém na rozdíl od svých předků mohl angažovat na celém území Moravy. Již v letech 1385 – 1386 byl přítomen při slavnostním zahájení kolokvií v Olomouci.

První manželství se Vilémovi z Pernštejna vydařilo. Svědčí o tom skutečnost, že i po Anežčině smrti udržoval s jejím příbuzenstvem dobré vztahy. Dědička majetku světlovské větve Šternberků Eliška, přijala na spolek kromě Jaroslava ze Šternberka, který posléze panství Světlov opravdu zdědil, i Vilémova staršího syna Štěpána z Pernštejna (1403 – 1412), jenž však v mládí zemřel, navíc Jaroslavova sestra Anna byla druhou Vilémovou ženou.[57] Když se po šestileté přestávce v roce 1406 znovu otevřely zemské desky, intabuloval Vilém z Pernštejna vdovské věno své druhé manželce a prodal to, které zdědil po první. Majetek v olomoucké části Moravy si přesto díky odměnám za službu markraběti zachoval.[58]

Až do smrti Jošta Lucemburského patřil Vilém z Pernštejna mezi nejspolehlivější stoupence markraběte, neváhal však využít rozpadu moravského zeměpanského majetku, který Jošt způsobil. V oblasti horní Svratky k němu kromě bystřického panství příslušel od roku 1365 někdejší bukovský statek, narušující již od počátku kompaktnost pernštejnského vlastnictví[59] na Nedvědicku. Oba celky drželi zástavní majitelé v ne

Erb Viléma z Pernštejna; před rokem 1420.

zcela jasném právním postavení. Vilém z Pernštejna se jich snažil zmocnit, a to s použitím všech prostředků, včetně velmi problematických. Takové metody mu přinesly zvláštní pověst, ale nezabránily v dosažení úřadů celomoravského významu, jež po předchozích téměř sto let žádný člen pernštejnského rodu nezastával. V roce 1398 byl během Joštova pobytu v Braniborsku zemským hejtmanem, v letech 1408 – 1409 brněnským nejvyšším komorníkem, 1417 – 1420 olomouckým nejvyšším komorníkem a v roce 1421 ve velmi složité situaci podruhé zemským hejtmanem. Potom ustoupil do pozadí a přenechával iniciativu svému synovi, význačnému představiteli husitů Janovi z Pernštejna (1427 – 1475). Vilém zahájil nepřetržité působení pěti generací rodu ve vrcholné politice.[60]

Poznámky:

1 RBM II, č. 1338, s. 578. Text darovací listiny se dochoval pouze v konfirmaci (CDM IV, č. 226, s. 296), kterou údajně ještě téhož dne v Modřicích vydal olomoucký biskup Dětřich a jež je opatřena také neohlášenou pečetí Demetria z Bukova. Listina biskupa Dětřicha má kancelářský původ, existenci nedochované Demetriovy listiny lze, i když ne s jistotou, předpokládat, viz ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: Česká listina doby přemyslovské (Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských), SAP, VI/1, 1956, s. 177.

2 Například v roce 1251 meškal v Praze šlechtic Rihker z Pernsteina, svědek na listině pro pasovskou kapitulu, RBM I, č. 1269, s. 588 (regest této listiny v CDB IV/1, č. 410, s. 554 jména svědků neobsahuje, protože šlo o cizince).

3 CDB V/2, č. 636 a 637, s. 247 – 260.

4 NOVOTNÝ, V.: České dějiny, I/4, Praha 1937, s. 260 – 261.

5 Zajímavé na této teorii zůstává upozornění na fakt, že první Pernštejnové velmi často dostávali typicky uherská jména Štěpán, Jimram, Vojtěch a Atluš, což má znamenat Attila. BECHER, CH.: Die Herren von Pernstein, strojopis, 1981, Státní okresní archiv Litomyšl, signatura R 269.

6 Tento text je pokračováním článků SEDLÁČEK, P.: Předpoklady pro poznání vývoje pernštejnského rodu ve 13. a 14. století, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 161 – 172 a týž: Páni z Medlova, Jižní Morava, 1992, s. 37 – 55; původně se měl jmenovat První Pernštejnové. Od 90. let se počátkům pernštejnského rodu věnuje značná pozornost, nejrozsáhlejší práce publikovali TEPLÝ, J.: Pernštejnové ve 13. – 14. století, Pardubice 1996 a PLAČEK, M.: Rod erbu zubří hlavy do počátku 15. století, ČMM, CXIV/1, 1995, s. 117 – 134 (srovnej SEDLÁČEK, P.: Několik poznámek k rodokmenu Pernštejnů do 15. století, ČMM, CXIV/2, 1995, s. 374 – 379).

7 Mezi autory, kteří se o Pernštejny zajímají, nyní převládá názor, že Štěpán z Medlova (1218 – 1228) je totožný se Štěpánem, purkrabím na Veveří z roku 1213, a že jméno Gothardova syna z roku 1208 se má číst podle J. Šilhana jako Stephanus; je-li Gothard opravdu ekvivalentem Bohuslava (toto jméno u Pernštejnů tak neobvyklé nebylo) a mohlo-li až do 15. století u Pernštejnů přetrvat povědomí, že zakladatelem rodu byl nějaký Vojtěch, dalo by se snad uvažovat o tom, zda jejich předek nepřišel do Znojma v roce 1134, a to nikoli nutně jako dospělý, s uherskou družinou Marie Srbské, manželky knížete Konráda II. Znojemského a sestry tehdejší uherské královny.

8 Až do roku 1417 se zakladatelská práva vůči doubravnickému klášteru, který částečně připomínal pozdější ústavy šlechtičen, pojila k Medlovu u Pohořelic, DZB XI, s. 310, č. 355. O tzv. vlastnických klášterech viz POLC, J. V.: Církevní správa v Čechách do poloviny 14. století, přetisk in: Česká církev v dějinách, Praha 1999, s. 33 – 34.

9 Vojtěchův postup částečně připomíná bl. Hroznatu. Poznávání kláštera sv. Kříže v Doubravníku v posledních letech výrazně pokročilo, viz DOLEŽEL, J.: Ante aream monasterii Sancte Crucis – klášter v Doubravníku ve světle dosavadních výzkumů, Pravěk, NŘ, 8, 1998, s. 321 – 340 a ohledně řehole CHAROUZ, J. Z.: Doubravnické otazníky, ČMM, CXIV/2, 1995, s. 365 – 373.

10 Na konci 13. století tuto rodinu reprezentoval jeho syn Artleb z Medlova (1285 – 1294). Nejspíše k ní patřil rižský arcibiskup Fridrich (1304 – 1340), avignonský prelát a známý bibliofil, který snad spolufinancoval stavbu hradu v Dolních Otaslavicích, o něm viz FORSTREUTER, K.: Erzbischof Friedrich von Riga, Zeitschrift für Ostforschung, 19/4, 1970, s. 652 – 665.

11 ACRB I, č. 30, s. 45 – 46. Šlo o velmi důležitou událost celostátního významu a není pravděpodobné, že by při této příležitosti Pernštejny reprezentoval někdo jiný, než tehdejší hlavní představitel rodu. Dochovaná Štěpánova pečeť představuje nejstarší dodnes existující doklad pernštejnského erbu a její podoba srovnáním s ostatními pernštejnskými pečetěmi ze 13. století umožňuje Štěpána z Medlova zařadit do generace vnuků zakladatele doubravnického kláštera.

12 POLÁČEK, L.: Feudální sídla v povodí Bystřice, Nedvědičky a Bobrůvky ve světle archeologických nálezů, in: Pravěké a slovanské osídlení Moravy, Brno 1990, s. 407 – 425, DOLEŽEL, J.: K počátkům hradu Kamene (Zubštejna) na horní Svratce, Castellologica Bohemica, 6, 1998, s. 307 – 324. Po uplatnění typologie keramických nálezů se zásadně změnil pohled na vzájemný poměr trojice někdejších pernštejnských hradů, stojících poblíž soutoku Svratky s Bystřicí. Je nepochybné, že Zubštejn vznikl až ve 14. století a jeho zlatá éra pravděpodobně začala po husitských válkách, zatímco u Pyšolce proběhla po roce 1358, když patřil markraběti, a zlatá éra Aueršperka na začátku 14. století.

13 PLAČEK, M.: Hrady v horním povodí Svratky, Archeologia Historica, 11, 1986, s. 189 – 200, týž:

Upřesnění stavebně historického vývoje jádra hradu Pernštejna ve středověku, Castellologica Bohemica, 4, 1994, s. 217–230.

14 RBM II, č. 1273, s. 547 a č. 1274, s. 548.

15 Obě od papeže Řehoře IX., ochranné privilegium z 18. 6. 1231 a mandát biskupovi ze 23. 2. 1233, RBM I, č. 769, s. 36 a č. 804, s. 378.

16 Mandát pro olomouckého biskupa, tentokrát bez nového ochranného privilegia, si však doubravnický klášter v budoucnosti vyžádal ještě jednou, 20. 2. 1310 jej v Avignonu vydal papež Kliment V., RBM II, č. 2210, s. 960. Stalo se tak v situaci, která nastala po zavraždění krále Václava III. a připomínala stav z přelomu 70. a 80. let 13. století.

17 RBM II, č. 1570, s. 674–675. Filip a Bohuslav z Pernštejna udržovali k templářům těsnější vztahy.

18 RBM II, č. 1602, s. 688–689.

19 RBM II, č. 1671, s. 716–717. Hartléb z Dubna tehdy byl již delší dobu mrtev, Vítek je totožný se šlechticem z listiny ze 7. 4. 1292.

20 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, Vídeň 1930, s. 541.

21 Viz pozn. č. 1. O Demetriovi z Bukova a deblínském panství JAN, L.: Neznámá listina na deblínské panství, ČMM, CXIV/1, 1995, s. 3–24.

22 Mezi duchovní počítám i bratra Havla (snad by mohl být totožný s členem řádu německých rytířů, vyslancem krále Václava III. z roku 1305), jenž podle některých autorů údajně patřil k sourozencům Štěpána z Pernštejna. Za Havlem svědčili tři vesničtí faráři a mezi duchovní osoby jej zařadil i PLAČEK, M.: Rod erbu ..., c.d., s. 122.

23 RBM II, č. 1353, s. 583–585 a listiny, citované v poznámkách č. 11 a 17. Většina starších prací tvrdila, že údaje o Štěpánovi z Medlova a Štěpánovi z Pernštejna z 80. a 90. let 13. století se týkají téže osoby, která prý oba přídomky bezdůvodně střídala. Jak již bylo konstatováno, také srovnání podoby pečetí, především u Štěpána z Medlova z roku 1286 (vyobrazení viz VANÍČEK, V.: Velké dějiny zemí Koruny české, II, Praha a Litomyšl 2000, s. 189) a Bohuslava z Pernštejna z let 1292–1293 (vyobrazení viz TEPLÝ, J.: Pernštejnové I., ČNM – řada historická, 158, č. 1–2, s. 29), dokládá, že nepříslušeli ke stejné generaci, jejich pečeti zobrazují shodný motiv na zcela jiné úrovni.

24 Vrstevník Štěpána z Medlova Artleb nadále nosil původní přídomek proto, že patřil k jimramovské rodině a žádným majetkovým podílem na Pernštejně nikdy nedisponoval. Ve 13. století ještě přídomky nebyly natolik ustálené, takže současně žijící stejnojmenní členové rodu se neodlišovali slovy „nejstarší, starší, mladší, nejmladší" jako v 16. století; pokud se někdo charakterizoval jako „mladší", mohl tím vyjadřovat spíše to, že je synem všeobecně známého, v té době již zemřelého nositele téhož jména.

25 Opět rozdělen byl při této příležitosti i Medlov u Pohořelic, kolébka rodu. Napříště v něm měli vlastní dvůr členové jimramovské rodiny i obou linií pánů z Pernštejna. Dá se předpokládat, že až do vzniku Pernštejna byl hlavním sídlem jeho stavebníků spíše bohatý a výhodně položený Medlov, než nějaká kolonizační provizoria na horní Svratce.

26 Přes dílčí korektury si uchovává základní význam HOSÁK, L.: K středověké kolonisaci pořící horní Svratky a Oslavy, ČSPS, LX, 1952, s. 64–81. Na Nedvědicku, Bystřicku a Jimramovsku existovala ve 14. století čtyři městečka. Jimramov byl ekonomickým centrem jimramovského a Strážek bukovského statku, Doubravník plnil tuto roli pro statek tamního kláštera a Bystřice pro pernštejnské dominium, a to pro obě jeho části, pernštejnský i bystřický statek; srovnej MEZNÍK, J.: Šlechtické, církevní a panovnické majetky na Žďársku v letech 1375–1525, ČMM, CXI/1, 1992, s. 15, pozn. č. 9.

27 Jimram dospěl před dostavěním Pernštejna, proto v opisu jeho pečeti nacházíme pouze přídomek z Medlova; nelze vyloučit, že část Olešnicka snad vyženil. Jimramovi mladší bratři se angažovali ve službách krále Václava II. a pobývali na jihovýchodní Moravě. Filip se stal jedním z nejvýznamnějších moravských šlechticů té doby (mimo jiné působil 1292–1293 jako podkomoří, viz JAN, L.: Moravští podkomoří v době Václava II., ČČH, 95/2, 1995, s. 315–348) a Bohuslav s ním úzce spolupracoval. O starší linii Pernštejnů by měl pojednávat připravovaný článek Vznik markraběcího panství na horní Svratce.

28 To, že Jimramovi synové otce nepřežili, navozuje představu nějakého neštěstí. Štěpán z Pernštejna možná vesnice na Olešnicku a Aueršperk získal koupí, ale v úvahu přicházejí také důsledky eventuálního konfliktu mezi tehdejšími členy rodu. Po zavraždění Václava III. Filip z Pernštejna svou politickou kariéru úzce spojil s Fridrichem Habsburským, jehož snahy dosáhnout českého trůnu neuspěly, a lze předpokládat, že Filip i Bohuslav se proto museli vrátit na bystřický statek. Důsledky dané situace nakonec mohly vést až k jejich konfliktu s bratrem Jimramem. Z 1. poloviny 18. století se dochoval záznam pověsti o dávném konfliktu mezi majitelem Pernštejna a templáři. Lze-li v ní očekávat nějaké reálné jádro, což by musel posoudit specialista, stojí za úvahu následující: Filip a Bohuslav udržovali s čejkovickými templáři a jejich představeným Ekkem překvapivě těsné vztahy (přestože na Bohuslavově pečeti je dokonce mezi rohy zubra ve štítu vyobrazen kříž, členem řádu nebyl ani on, to by se jistě projevilo v jeho titulatuře), proto snad mohli mít přezdívku „templáři"; kdyby skutečně propukl jejich konflikt s Jimramem a Štěpánem, bylo by možné hledat odraz pozdějšího usmíření uvnitř starší linie Pernštejnů v listině RBM III, č. 1038, s. 400. O templářské pověsti viz VOREL, P.: Páni z Pernštejna, Praha 1999, s. 290–291, o templářích na Moravě JAN, L.: Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, Praha 1998, s. 249–250 a 259.

29 Jakubovskou větví Pernštejnů by se měl zabývat připravovaný článek Páni z Jakubova. Na dědictví po Schencích upozornil PLAČEK, M.: Rod erbu..., c.d., s. 126.

30 RBM III, č. 785, s. 318 a č. 792, s. 320. Použil pečeť, zobrazující kompletní erb včetně původního pernštejnského klenotu, jímž byly ozdobené rohy. Tento typ pečeti charakterizoval v 1. polovině 14. století nejvlivnější představitele jednotlivých větví rodu.

31 Syn vdovy po Štěpánovi z jejího následujícího manželství byl v roce 1353 nepochybně již dospělý, DZB I, s. 18, č. II–106.

32 Kromě níže citovaných jde o vklady DZB I, s. 6, č. I–96 a I–97. Založení moravských zemských desk v červenci 1348 způsobilo zásadní přelom v našich možnostech poznávat minulost jednotlivých panských rodů, neboť díky existenci početných deskových vkladů lze činit závěry s nesrovnatelně vyšší jistotou než pro starší období.

33 Šlo o článku neznámého, brzy vymřelého rodu nižší šlechty z jižní části Jimramovska, bezprostředně sousedícího s olešnickými vesnicemi Pernštejnů, viz HOSÁK, L.: c.d., s. 65. Manželovi postoupila 50 hřiven věna a do hodnoty dalečínského statku zbývajících 100 hřiven jí bylo zajištěno formou zástavy na něm, takže Pernštejnové se začali považovat za majitele Dalečína s Písečným a Vítochovem.

34 RBM VI/2, č. 399, s. 215. Proto se na tehdy pořízené, byť neosobní, pečeti doubravnické abatyše s motivem Ukřižování objevil také erb Pernštejnů; na konventní pečeti s týmž motivem žádný erb není. V listinách, které jí zaručovaly darované platy, je Klára uváděna bez titulu abatyše, neboť bylo nutné počítat s eventualitou, že by nemusela v této funkci zůstat. Společně s Kateřinou je zmiňována v DZB I, s. 6, č. I–99 a RBM VII/2, č. 373, s. 242–243, sama ještě v DZB I, s. 39, č. III–453, DZB VI, s. 104, č. 45, s. 134, č. 609, CDM IX, č. 399, s. 296–297, CDM X, č. 117, s. 136–137, č. 122,

s. 147, CDM XI, č. 274, s. 242. Svému klášteru postoupila majetek v Borovci, Pohledci, Věstínku a Malém Tresném, 1363 vydala privilegia (cituje je TEPLÝ, J.: Pernštejnové ..., c.d., s. 48) pro rychtáře ve Vojtěchově, Kundraticích, Míchově i Domaníně.

35 Zprávy o něm se zachovaly pouze z let uvedených v závorce, jde o deskové vklady DZB I, s. 6, č. I – 109, s. 8 – 9, č. I – 151, s. 11, č. I – 197 a listinu RBM V/2, č. 765, s. 390 – 391, k níž jako svědek přivěsil svoji pečeť. Ta obsahuje štít se zubří hlavou a zbývající část pečetního pole vyplňují ornamenty, což je charakteristické pro 1. polovinu 14. století (po roce 1350 se již ornamenty neužívaly). Jako bratr Štěpána (1285 – 1322) není nikde označen přímo, ale jeho stejnojmenný dědic Jimram z let 1353 – 1385 (že se nejedná o jedinou osobu, vyplývá kromě rozdílnosti pečetí, byť typově shodných, též z textu poslední výše citované intabulace) byl bratrancem doubravnické abatyše Kláry z Pernštejna, viz RBM VII/2, č. 373, s. 242 – 243 a např. CDM IX, č. 399, s. 296 – 297.

36 Přátelské vztahy dokládá neobvyklé jméno Jimramovy vnučky Blanky (1365 – 1371), která je zmiňována v listinách CDM IX, č. 399, s. 296 – 297, CDM X, č. 117, s. 136 – 137 a č. 122, s. 147, a nepřímo také fakt, že Karel IV. nechal umístit do znakové galérie na Laufu pernštejnský erb v horní řadě, zatímco znak tehdy podstatně bohatších Tasovců se dostal jen do řady dolní, viz RŮŽEK, V.: Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361, SAP, XXXVIII/1, 1988, s. 37 – 311. Pokud by bylo možné věřit informaci z CDM VII, č. 100, s. 76, nasvědčovala by přátelským vztahům k markraběti i skutečnost, že Jimram obdržel část pravidelných poplatků, odváděných tišnovským klášterem zeměpánovi na základě fundátorských práv a v roce 1335 se klášter z povinnosti platit Pernštejnům vykoupil, ale na výpisky E. Horkého bez upřesnění jejich zdroje spoléhat nelze.

37 Rodina „mladého“ Filipa si pravděpodobně po vyřešení sporů mezi rodovými větvemi ve 20. letech 14. století vystavěla na Pernštejně druhý, menší palác a o něco později založila vlastní hrad Pyšolec. Kolem roku 1350 ji postihla majetková krize, kterou sice přečkala, ale uchovala si pouze zlomek nemovitostí. Kromě dvora v Medlově šlo především o malý podíl na Pernštejně; Filipův nejstarší syn Jindřich byl totiž 1349 od otce majetkově oddělen a 1365 uzavřel spolek se svými bratry, navíc jim matka přenechala vdovské věno. Každopádně však zchudlí příbuzní podléhali úzké závislosti na hlavním majiteli Pernštejna.

38 K Pernštejnům bývá řazen i klerik solnohradské arcidiecéze a později kanovník vyšehradský (ale bez prebendy) z MVB III/1, č. 923, s. 577 – 578, Jan z Pernštejna (1367 – 1373), který zastával krátce před smrtí v letech 1372 – 1373 jako vůbec první úřad rektora pražské právnické univerzity, viz Dějiny Univerzity Karlovy, I. (1346/48 – 1622), Praha 1996, s. 165 a 167. Jeho otec Jan (burgenlandští Pernsteinové nosili jméno Ivan, nikoli Jan) mohl být v mládí zemřelým bratrem Jimrama z Pernštejna (1353 – 1385), ale kněz Jan Hanušův z Perštejna (1343 – 1349), jenž působil jako kaplan na tomto hradě v Čechách (o něm viz ZEMEK, M.: Posloupnost kanovníků metropolitní kapituly u sv. Václava v Olomouci, VVM, V/2, 1950, s. 107, č. 200) mezi Pernštejny nepatří.

39 DZB I, s. 18, č. II – 116, s. 19, č. II – 126, s. 31, č. III – 233, DZO I, s. 19, č. 367 a s. 28, č. 560. Spolek s bezdětným a o generaci starším Ješkem měl Jimramovi z Pernštejna, jehož synové tehdy již žili, dopomoci k pyšoleckému statku (ostatní majetek zemřelého Ješka totiž odstoupil jeho bratru Adamovi z Konice); protože šlo o nemovitosti, spadající pod brněnskou i olomouckou deskovou řadu, byl intabulován dvakrát.

40 DZB I, s. 30, č. III – 195 (u Jimramova jména je zde uvedeno „predictus“, což vedlo k mylné interpretaci v CDM IX, č. 82, s. 61 – 62; nelze se vyhnout podezření, že tato intabulace mohla vzniknout ne zcela korektně), č. III – 197, s. 36, č. III – 374. Otevírací formule uvádějí Jimrama v letech 1376 – 1379, DZB VI, s. 113, č. 223, s. 121, č. 394, s. 126, č. 482 a s. 136 – 137, č. 643.

41 Roční příjem doubravnického kláštera lze vyvodit z potvrzení o převzetí papežských desátků v roce 1382 v CDM XI, č. 274, s. 242. Prodejní, případně zástavní hodnota statku se tehdy zpravidla stanovovala jako desetinásobek ročního výnosu a léno vznikalo tak, že polovinu majetku vložil lenní pán a polovinu budoucí leník; o rozsahu i hodnotě bystřického panství existuje dostatek dobových údajů, pro pernštejnské je nutno k rekonstrukci rozsahu použít také mladší doklady (což k roku 1375 učinil MEZNÍK, J.: Šlechtické ..., c.d., s. 25) a ohledně jeho hodnoty CDM XI, č. 285, s. 256, u jimramovského panství známe kupní cenu z roku 1462 v AČ 16, s. 146 – 147, č. 96.

42 RBM VII/2, č. 370, s. 241; není jisté, zda z označení Jimrama vydavatelem jako „Militi de Pernsteyn“ lze vyvozovat, že by byl pasovaným rytířem. Anežka zemřela před 21. 3. 1371.

43 DZB I, s. 19, č. II – 127, DZB I, s. 39, č. III – 454, RBM VII/2, č. 373, s. 242 – 243, CDM IX, č. 399, s. 296 – 297, CDM X, č. 117, s. 136 – 137 a č. 122, s. 147.

44 Anežka (1371 – 1378) byla členkou doubravnického konventu a její jinak nedoložená matka, nejspíš sestra Jimrama z Pernštejna (1353 – 1385), se provdala do rodu se zavinutou střelou v erbu, ke kterému patřil i Ješek Doubravka z Doubravice († 1415).

45 DZB VI, s. 122, č. 407, s. 124, č. 441 a s. 139, č. 688. Zda se tohoto Jimrama týká intabulace DZB VI, s. 127 – 128, č. 504, není jasné.

46 DZB VI, s. 135, č. 618. Vdovská věna Kateřiny z Vildenberka z obou manželství dokládají intabulace DZB VI, s. 104, č. 66, s. 111, č. 204, s. 124, č. 455, s. 135, č. 617 a DZO III, s. 102, č. 211.

47 DZO II, s. 62, č. 65, DZO III, s. 112, č. 408, s. 115, č. 460. Jimram, který vystupoval jako hlava rodinného nedílu, tedy nebyl Markétiným otcem ani bratrem; s hypotézou, považující Markétiny sourozence za syny Štěpána, přišla Ch. Becherová. V roce 1376 Ješek pro případ, že by zemřel, ustanovil za poručníka svých synů Jimrama z Pernštejna, DZO III, s. 102, č. 204, po Jimramově smrti (naposledy je doložen 1385) poručnictví 1389 převedl na Smila a Viléma z Pernštejna, DZB VII, s. 185, č. 624.

48 DZB VII, s. 185, č. 622, 623, s. 207, č. 1069 a s. 209, č. 1101. V polovině 2. desetiletí 15. století udržoval Vilém z Pernštejna, jehož zbývající syn Jan (1427 – 1475) dosud nedosáhl dospělosti, těsné kontakty s jedním z Markétiných potomků Jimramem z Doubravice (1406 – 1434); tento Vilémův synovec vydal 17. 6. 1416 listinu na hradě Pernštejně (ŠEBÁNEK, J.: Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1, Brno 1932, č. 1199, s. 250). Konflikt z roku 1406 mezi Vilémem a Ješkem Doubravkou (KP II, s. 47, č. 230 – 232) není nutné přeceňovat, ostatně skončil poklidem.

49 CDM XI, č. 285, s. 256. Tato listina, kterou Pernštejnové potvrdili přijetí peněz a své závazky, byla až do 19. století uložena v archivním fondu Stavovské listiny, čili v původním markraběcím archivu; ke splacení půjčky zjevně nikdy nedošlo.

50 CDM XI, s. 339, č. 375. Vydavatelé listiny jsou zapsáni v pořadí Bohuslav, Jimram, Smil, Vilém z Pernštejna, za Vilémovým jménem následuje v textu zkratka, interpretovatelná jako „fratres“; snad označuje rovnoprávné členy rodinného nedílu, podle PLAČEK, M.: Rod erbu ..., c.d., s. 129, by se mohla vztahovat jen k poslední dvojici jmen.

51 DZB VII, s. 156, č. 28, 31, s. 166, č. 284, s. 170, č. 367 a s. 176, č. 472. Bohuslav z Pernštejna také svědčil na listině ze 21.9. 1380 (CDM XI, č. 199, s. 180), a to spolu se svým otcem Jimramem.

52 DZB VI, s. 143, č. 765, DZB VII, s. 155, č. 1, s. 185, č. 621, s. 185–186, č. 631. Na listinách CDM XI, č. 419, s. 373–374 a č. 538, s. 456–457 je Smil z Pernštejna mezi ručiteli.

53 CDM XI, č. 466, s. 406–407. O Mikuláši Pillungovi viz MEZNÍK, J.: Lucemburská Morava 1310–1423, Praha 1999, s. 261.

54 DZB VIII, s. 213, č. 2, s. 218–219, č. 78 (po deseti letech si Vilém z Pernštejna soudně vymohl extabulaci tohoto vkladu), s. 219, č. 79, KP II, s. 133, č. 588, s. 147, bez čísla a DZB XI, s. 302, č. 225. Markéta Pillungová se podruhé provdala za Bernarda z Cimburka a potřetí za Konráda Krajíře z Krajku.

55 Na výše citované listině pro markraběte z února 1383 nese jeho pečeť obraz, charakteristický pro nejméně významné členy rodu (zejména příslušníky zchudlé pyšolecké větve), tj. druhou verzi pernštejnského klenotu, totiž na přilbě upevněnou zubří hlavu s dlouhým krkem. Ale v roce 1385 už Vilém k listině pro dalečínský kostel přivěsil pečeť, obsahující štít s erbovním znamením bez další výzdoby, tedy po polovině 14. století pro Pernštejny obvyklou.

56 DZB VII, s. 197, č. 853, 859 a s. 194–195, č. 809; v této intabulaci je dalečínské sídlo označeno jako tvrz, nikoli hrad; Dalečín rozhodně nebyl z vojenského hlediska co do významu srovnatelný s Pernštejnem. K Anežčinu vdovskému věnu z obou manželství (ženou Alberta ze Šternberka byla asi 6 let) se vztahují také vklady DZO III, s. 112, č. 407, DZO IV, s. 152, č. 540 a 541; týkají se vesnic Boršice, Znorovy, Louka a Spinek.

57 DZO IV, s. 161, č. 739, DZO V, s. 167, č. 1; DZO VIII, s. 293–294, č. 7, s. 294, č. 8. Štěpán se svým otcem spoluvydal listiny CDM XIII, č. 287, s. 295 a SČPL I/1, č. 291, s. 87.

58 DZB VIII, s. 235, č. 336, DZO VII, s. 243, č. 61, DZO VIII, s. 294, č. 17. Z druhého manželství měl Vilém mladšího syna Jana (1427–1475), který dospěl ve 20. letech a po otci zdědil veškerý majetek, včetně hradu Pernštejna.

59 Za Viléma z Pernštejna (1381–1430) je prameny na horní Svratce dokládají kromě již zmíněných lokalit i ve Víru, Janovicích, Chudobíně, Moravské Olešnici, Černvíře, Ždánicích, Klečanech, Blažkově, Mirošově, Lhotce, Olší, Křeptově, Skoroticích, Veselí, Rozsíčce a Loučkách.

60 Monografický článek, věnovaný tomuto šlechtici, napsal HOFFMANN, F.: Vilém z Pernštejna (Pokus o portrét moravského pána husitské doby), ČMM, LXXXVII, 1968, s. 163–186. V důsledku zaměření autorova zájmu na činnost loupeživých družin je snad vůči Vilémovi až příliš kritický, přestože ochranu, kterou nepochybně poskytoval jedné z lapkovských tlup, ospravedlňovat nelze. Je třeba upozornit alespoň na trvalost přízně, projevované Vilémem z Pernštejna doubravnickému klášteru; vzápětí po Vilémově smrti v roce 1430 nebo krátce poté jeho syn zabral klášterní majetek a pernštejnská rodová fundace po 200 letech existence zanikla.

„Velcí Pernštejnové“ v politice a kultuře

Josef Válka

Dnešní podoba hradu Pernštejna je architektonickou reprezentací a symbolem vrcholné epochy dějin šlechtického rodu s erbem zubří hlavy, respektive jeho pernštejnské větve. Touto epochou moci, bohatství a slávy Pernštejnů je druhá polovina 15. a první polovina 16. století, tedy konec středověku a počátek moderní doby. S menšími úpravami se dochovala celá hradní pevnost ve stavu, do kterého vyústila nepřetržitá stavební činnost od vzniku kamenného hradu v druhé polovině 13. století. Autenticita architektonické struktury hradu a hradní pevnosti je ve střední Evropě výjimečná. Vděčíme za to samotným Pernštejnům, kteří pokládali hrad za kolébku a klenot svého rodu a udrželi jeho správní i administrativní funkci i v době, kdy přenesli své rezidence na jiná místa na Moravě a v Čechách. Ve velkém stylu pozdní gotiky postavili na místě doubravnického kláštera rodový pohřební chrám jako architektonickou paralelu k poslední stavební fázi hradu. Teprve nepřekonatelná finanční krize a obrovské zadlužení přinutilo Pernštejny roku 1596 hrad prodat. Od osudu zříceniny zachránila Pernštejn jeho nedobytnost, jež se osvědčila při obléhání Brna Švédy roku 1645.[1] V 17. a 18. století se stal Pernštejn zemskou pevností s posádkou a zbrojnicí. O uchování hradu v 19. století se zasloužil rod tehdejších jeho majitelů, hrabat Mittrowských. Byl to jeden z nejvýznamnějších moravských zemsky-patriotických rodů doby romantismu a osvícenství, kdy již byl hrad chápán jako historická a kulturní památka.[2] Jediným pozůstatkem výzdoby hradních interiérů z doby Pernštejnů jsou „nápisy na zdech“. Také ty patří k vzácným a kulturně-historicky zajímavým památkám.

S dochovaností architektonické podoby hradu a s historickým významem pernštejnského rodu v dějinách kontrastuje tristní stav dochovanosti pernštejnských archivů. Nejvzácnější listiny a písemnosti byly v jeho pernštejnské době uloženy na hradě.[3] Posledním místem uložení archivu se stala Litomyšl, kde mohl studovat pernštejnské dokumenty ještě v druhé polovině 17. Století Tomáš Pešina z Čechorodu. Byla mezi nimi i „pernštejnská kronika“, respektive její zbytky.[4] Pernštejnský archiv v Litomyšli byl barbarsky likvidován teprve ve druhé polovině 19. století.[5] Zlomky, které byly zachráněny, ukazují, že v době „velkých Pernštejnů“ mohl mít – v případě zachování – jejich archiv podobný význam pro české a středoevropské dějiny jaký mají archivy rožmberské.

Torzovitý stav pernštejnských písemností způsobil, že dlouho nevznikla kvalitní „pernštejnská historiografie“ adekvátní řekněme právě historiografii rožmberské. Pouze historikové českých dějin 15. a 16. století věnovali Pernštejnům, pokud tito zasahovali do „velkých dějin“, pozornost.[6] Jinak se rodu i hradu věnovala především topografická a lokálně-vlastivědná literatura Pernštejnska, Pardubicka a jiných jejich lokalit. V poslední době však zájem historiků o dějiny rodu s erbem zubří hlavy neobyčejně vzrostl. Konečně máme svěže napsané a dobře dokumentované dějiny rodu zpracované Petrem Vorlem.[7] Významnou událostí v historiografii Pernštejnů byla jim věnovaná vědecká konference konaná v Pardubicích r. 1993.[8] Do složitých problémů pernštejnských počátků na horní Svratce uvádí monografie Jaroslava Teplého[9] a své i jiné bádání shrnuje Pavel Sedláček ve studii uveřejněné v tomto sborníku. Zásluhou Petra Vorla máme po letech k dispozici dokonalou edici pernštejnské korespondence.[10] Každoročně se objevují nové studie o nejrůznějších epochách a problémech pernštejnské historie.

Můj příspěvek navazuje na vlastní starší práce a opírá se o ně. Nehodlám rozšiřovat sumu faktických

Údajné portréty Pernštejnů z knihy Bartoloměje Paprockého z Hlohol Zrcadlo slavného Markrabství Moravského z r. 1593 (foto archiv P. Vorla).

Jan I. z Pernštejna (†1475).

Vilém II. z Pernštejna (†1521).

Jan II. z Pernštejna (†1548).

Vratislav z Pernštejna (†1582).

znalostí, ale znovu jsem se pokusil přečíst pernštejnské dokumenty sub specie myšlenkového a historického významu největších Pernštejnů. Pokládám za ně Jana I. (c. 1406 – 1475), Viléma II. (c. 1438 – 1521) a Jana II. (1487 – 1548).[11] Tito Pernštejnové přesahují horizont dějin rodu a patří k nejvýznamnějším osobnostem českých dějin své doby.

Na scénu „velkých dějin" vstupují Pernštejnové koncem 14. a počátkem 15. století, kdy končí „krása míru" vlády Karla IV. a nastává století revoluce, konfliktů a válek. Do pohybu se dávají společenské, politické i mentální struktury a události nabývají nového smyslu. Na troskách „starého režimu", představovaného dynastickým státem a středověkou církví nevzniká pouze chaos a válka všech proti všem, nýbrž nová podoba společnosti, státu i církve: stavovský systém a reformace.[12] Není to ještě radikální změna sociálních vztahů, tedy feudalismu. Také stavovský systém je feudální, odpovídá nauce o „trojím lidu"[13] a je teologicky legitimizován. Společenská hierarchie se dokonce formuje a společnost se „refeudalizuje", také tím, že se pozastaví proces byrokratizace státu. Staré vztahy lenní a vazalské závislosti jsou však nahrazeny institucí smluvní „služby", jež pronikne celou společenskou strukturou. Z redistribuce moci těžil především panský stav a královská města. Strukturální společenské změny a redistribuce moci vytváří novou politickou mentalitu a kulturu. Pevnou konstantou všech změn a největší oporou každé moci jsou však hrady a hradby. O ně se opírá vzestup panstva a královských měst na troskách „starého režimu". Panovníci ztratili v 15. století kontrolu nad hrady a hradbami a husitská revoluce jim vděčí za své vítězství v domácí válce a za basilejský kompromis. V 15. století jsou hrady a hradby, hájené nepočetnou, nicméně věrnou a bdělou posádkou, nedobytné a zajišťují svým pánům vládu nejen nad okolní krajinou, nýbrž i v zemi a ve státě. Zaručují svým pánům nejen moc, ale i „svobodu".

Pernštejnové přijali viklefsko-husitské ideje o církevní a světské moci a postavili se se svými hrady a vojáky do služeb revoluce.[14] Přijali teologické zdůvodnění „svobody slova božího" a postavili se na obranu kazatelů, kteří se vzepřeli církevní autoritě a kontrole. Vilém I. z Pernštejna, první významná osobnost rodu (1360 – 1422/26), pečetil protestní listy moravské a české šlechty proti uvěznění a upálení M. Jana Husa a stal se členem spolku na obranu proti dekretům kostnického koncilu. Pernštejn byl po celou dobu revoluce husitskou baštou a je pravděpodobné, že Pernštejnové podporovali na své doméně husitsky orientované kněze. Protihusitský landfrýd, vynucený Zikmundovými Uhrami na Moravě koncem roku 1421, se po králově porážce u Německého Brodu zhroutil a Pernštejnové se jako řada dalších vrátili k programu čtyř artykulů. Roku 1421 se Vilém z Pernštejna stal zemských hejtmanem a vedl delegaci Moravanů na Čáslavský sněm. Moravané se zde zavázali českým husitům, že na zemském sněmu přijmou čtyři artykuly za zemský zákon a požádají Zikmunda, aby je zprostil slibů poslušnosti, které vykonali roku 1419, když přijímali Zikmunda za markraběte. Zabránili tak přenesení války na Moravu.

Válka husitů proti Zikmundovi a jeho stoupencům pokračovala a nabyla na Moravě poněkud jiného rázu než v Čechách.[15] V markrabství nedošlo k husitským převratům v královských městech, převážně německých a církev si zde udržela svou organizaci a většinu statků a hradů. Měla v čele rozhodného nepřítele husitů, biskupa Jana Železného. Husité se zase drželi na svých hradech a odolávali nátlaku katolické strany i výpravám Zikmunda a Albrechta Habsburského. Zprávy o Vilémovi z Pernštejna po roce 1421 z pramenů mizí, pro vysoký věk zřejmě odcházel z veřejného života. Rodového majetku i velení pernštejnských vojáků se ujali jeho synové Bavor (c. 1395 – 1427 – 34/ a Jan I. (c. 1406 – 1475), oba jako husitští hejtmané. Proměna „lapků" v „boží bojovníky"?[16]

Dopadení „lapkové" vypovídají u jihlavského soudu, že jsou služebníky Viléma I. z Pernštejna, že na Pernštejně mají „stav", kam odnášejí kořist z přepadů na cestách a dělí se o ni s pánem hradu. Někteří z dopadených lapků předhusitského období jsou zřejmě členy pernštejnského oddílu a dostávají pozemky z klášterního zboží. Jakoby padal těžký stín na pernštejnského pána a i na celou revoluci. Jde však o běžné zlodějství a jeho podezřelou historickou proměnu? Spíše se zdá, že pernštejnský oddíl byl zapleten do vleklé domácí války, jež na Moravě přecházela ve válku šlechtických družin proti královským městům, která se v revoluci stala katolickými pevnostmi. Je sice zřejmé, že lapkovský způsob boje byl v rozporu s normami zemského práva, pokud ovšem platil landfrýd. Ale po celé Evropě je v této době „brigandství" projevem hluboké krize monarchického státu, který již není schopen zajistit bezpečnost. Husitství nabídne východisko z této situace. Analýzu „lapkovství" nelze nahradit ahistorickým moralismem, jenž zamořoval české dějepisectví husitské revoluce jako stejně ahistorická heroizace.

O tom, jak se chovali Pernštejnové v první polovině dvacátých let 15. století, v nejdramatičtější době bojů o Moravu, nemáme zprávy. S největší pravděpodobností využili předání Moravy pod vládu Albrechta Habsburského roku 1423; pokládali se tím za vyvázané ze slibů poslušnosti Zikmundovi a přešli k vojenské spolupráci s husity. Z celkem věrohodné zprávy Pešinova zdroje vyplývá, že Pernštejn a Kunštát byly jediné hrady na západní Moravě, které odolaly vojenským kampaním Albrechta a Zikmunda v letech 1424 – 1425.[17] V polovině dvacátých let se na Moravě obrací poměr sil a husité přecházejí do ofenzívy proti katolickým pevnostem. Podle Pešiny je to dílo „mladých" hejtmanů z panských rodů. Vedle Jana Tovačovského z Cimburka, Václava z Kravař a několika Kunštátů se objevují ve vojenských akcích jako hejtmani Bavor a Jan z Pernštejna. Zmínky o Bavorovi se ztrácejí v polovině dvacátých let, kdy patrně umírá i Vilém I. a do čela rodu se staví významná osobnost Jana I. Je přítomen u všeho podstatného, co se děje ve vojenství a politice až do své smrti r. 1475. Pernštejn je jeho hlavní pevností. Vyjíždí z hradu se svým oddílem do bojů s křižáky a na rejzy do okolních zemí, odkud na hrad přiváží kořist a vede lokální války. Spolupracuje jak s Tábory, tak s Pražany a podílí se na jednání o ukončení revoluce. Koncem třicátých let spolupracuje úzce s východočeskými husity a roku 1438 jedná v Polsku o jagellonské kandidatuře na český trůn. Ve čtyřicátých letech se podílí na konsolidaci politického života na Moravě, na urovnání sporů s Čechy, ale bojoval nadále na rakouské hranici. Z Pernštejna vedl válku proti Vídni a napadal horno-

rakouské hrady a dostal se do sporů s císařem Fridrichem III. Od počátku úsilí Jiřího z Poděbrad o zemské správcovství vystupuje po jeho boku a pomáhá mu roku 1448 dobýt Prahu. Pernštejnové jsou s Kunštáty spřízněni a Jiří z Poděbrad se stane poručníkem Janových synů. Roku 1454 je Jan I. s diplomatickým poselstvím opět v Polsku. Snad se zde setká s kronikářem Dlugoszem a vypravuje mu pernštejnskou rodovou pověst o Věňavovi – Vojtěchovi, který přemohl zubra. Je pravděpodobné, že tak se dostala pernštejnská pověst do Polska, odkud ji na Moravu opět uvedl v souladu s místní tradicí koncem 16. století Bartoloměj Paprocký z Hlohol.[18] Ve čtyřicátých a padesátých letech je již Jan z Pernštejna respektovanou osobností moravské stavovské obce a podle svědectví Ctibora Tovačovského z Cimburka to byli právě on a Ctiborův otec Jan, kteří se zasloužili o znovuzrození pozapomenutého zemského práva.

Po volbě Jiřího z Poděbrad českým králem mu pomáhá ovládnout Moravu a vedlejší země České koruny a prokazuje mu cennou vojenskou pomoc jako jeho hejtman při tažení do Rakous, kde zná dobře terén. Spolu s moravskou zemskou obcí pečetí závazek krále Jiřího, že Morava bude navždy nerozlučně spojena s Čechami. Jan I. je otcem důsledně české korunní orientace pernštejnského rodu. Stárnoucí Jan z Pernštejna přežil krále Jiřího, ale v době uherských válek již nesou do bojů pernštejnskou korouhev jeho synové Zikmund a Vilém II. Pernštejnové přecházejí na stranu Matyáše Korvína, který se stane moravským markrabětem. Působí na to, aby se dohodl o mír a spoluvládu v České koruně s Vladislavem Jagelonským a aby uznal moravské zemské svobody a také svobodu náboženskou. Jan I. je jedním ze skutečných „vládců" Moravy a architektů její stavovské ústavy, spíše ovšem oligarchické vlády panských rodů.[19]

Jan I. z Pernštejna je ještě především voják, který vede svůj oddíl osobně do přepadů a bitev. Má zásluhy na tom, že divoká náboženská válka se mění v boj podle pravidel s dodržováním příměří a výměnou a vykupováním zajatců. Hrad je stále základem moci, ale musí se neustále přizpůsobovat vývoji válečnictví a vojenské strategie a taktiky. V době Viléma I. a Jana I. se proměnil Pernštejn z hradu 13. – 14. století v mohutnou hradní pevnost s pásy hradeb, příkopů, a padacími mosty, barbakánem a opevněnými přístupy, což odpovídalo potřebám nekonečných válek vedených stále početnějším vojskem vyzbrojeným nejen mechanickými zbraněmi a obratností vojáků, ale i první dělostřelbou.[20] Jádro pernštejnské vojenské družiny tvoří drobní zemané a služebníci z okolí Pernštejna, které potkáváme v zemských deskách. „Služba" je vázána na vojenskou pohotovost a povinnost a je odměňována podílem na kořisti a udělením pozemků. Také z církevního majetku.

Kromě hradu buduje Jan I. z Pernštejna pernštejnské dominium stále ještě rozšiřováním původní rodové državy na horní Svratce. Systematickým úsilím, vojenským i právním, sňatkovou politikou a dodržováním rodinného nedílu tuto državu sceluje, homogenizuje a rozšiřuje. Získal panství mitrovské, jimramovské, část panství křižanovského a Jiří z Poděbrad mu konečně potvrdil „pravé vlastnictví" panství zubštejnského a pyšoleckého, které Pernštejnové v 2. polovině 14. století ztratili. Jiří z Poděbrad mu také potvrdil „ochranu" tišnovského kláštera a klášterních statků. Skupoval dvory a vesnice drobných zemanů na horní Svratce a odstraňoval na svém dominiu cizí enklávy. Vytvořil tak během svého života jednu z největších a koncentrovaných panských domén na Moravě s vojenskými a správními centry na Pernštejně a Zubštejně a s hospodářským centrem v Bystřici. Doba ještě nebyla příznivá pro systematickou hospodářskou činnost, nicméně již Jan postihl možnosti rybníkářství a dolování, které na Pernštejnsku nikdy neustalo. V době revoluce a válek spravoval i pevnosti a panství, které dobyla jeho strana, ale které do pernštenského majetku nepřešly. Svou hektickou vojensko-politickou činností připravil půdu pro vzestup rodu na první místo

stavovské obce České koruny, které již za jeho života uskutečňoval jeho syn Vilém II.

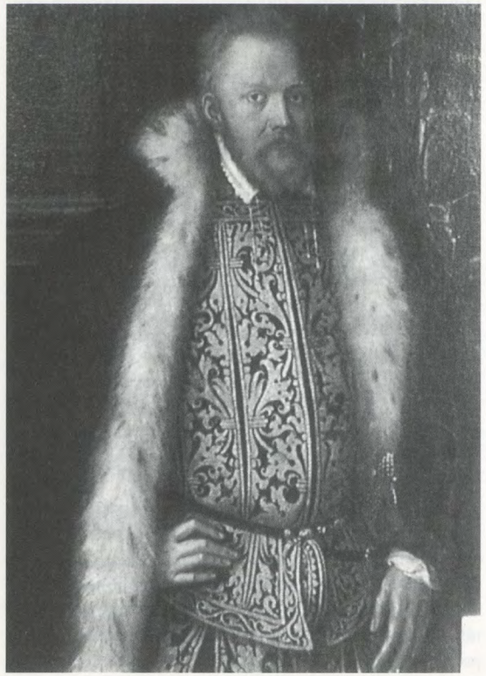
Od uzavření olomouckých smluv mezi Matyášem Korvínem a Vladislavem Jagellonským v letech 1478/9 nastala v českých zemích nepřetržitá doba míru a právního řádu, trvající s menšími výkyvy do počátku třicetileté války. Před pány, kteří vyšli vítězně z husitské revoluce a zabránili restauraci královské a církevní moci, vyvstala otázka, jak budou žít, když sesednou z koní a přestanou dovážet kořist a dobývat majetky. Jak si udrží své postavení ve společnosti, když se obnoví řád práva, král dosedne na trůn a hospodářství a finance ovládnou měšťané. Stačí jejich renty na život přiměřený jejich pozici, nebo budou muset své pozice opustit a ztratí sladký pocit moci a svobody, na který si zvykli?

Vilém II. z Pernštejna byl mužem, který podal na všechny tyto otázky odpověď. Pochopil nejen všechna úskalí, ale i všechny možnosti, které poválečná a porevoluční doba přinášela pánům a jeho rodu. Stal se tvůrcem a průkopníkem epochální proměny středověké a revoluční vojenské šlechty generace svého otce ve šlechtu politickou a podnikatelskou, proměny středověké šlechty ve šlechtu moderní. Jeho současníci, což je zcela vzácný případ, si byli této jeho role vědomi; jazykem své doby a v zabarvení podle svých zájmů ji také komentovali. Roku 1521 napsal městský analista tento nekrolog: *„Téhož roku ..... zemřel Vilém z Pernštejna a na Pardubicích, Tovačově atd. Ten před několika lety uvedl to v Čechách, že kupčil ve víně, v šmejdu a v jiné živnosti městské sahal a z toho zisky veliké měl, a tak se potom toho chytili jiní páni a zemané, chtíce tudy stav městský zemdlíti."*[21] Nová hospodářská politika šlechty, zaměřená na podnikání, ohrožovala tradiční hospodářskou pozici královských měst a vyvolala tak napětí, které hrozilo tentokrát již třídní válkou. V době největšího napětí však projevil Vilém z Pernštejna jinou vlastnost, v dějinách velmi vzácnou, schopnost uzavírat kompromis. Byla jím „svatováclavská smlouva" mezi šlechtou a městy roku 1517. Tehdy městský kronikář napsal: *„A té smlouvy byl největší původce pan Vilém starý z Pernštejna, kterýž několik let o to usiloval a mnoho pracoval, aby se sami Čechové smluvili bez cizích národův, kteříž povah Čechův svědomi nejsou".*[22] Vilém II. však usiloval nejen o mír mezi šlechtou a městy, ale i mezi panovníky, mezi katolíky a utrakvisty a mezi věčně znepřátelenými stranami šlechty. Pernštejnové si vytvářeli sami stranu svých „přátel", ale ta obvykle zaujímala pozici „středu". Soudobí pozorovatelé a vždy bojovně naladění straničtí historikové a moralisté to kritizovali jako oportunní sobectví. V pamfletu na stranické spory v Čechách z roku 1512 můžeme například číst: *„jako se v Čechách zhusta děje, každý sobě, druhému nic nepřeje ...*
Pan z Pernštejna nic k tomu nedí,
proto odevšad svého hledí".[23]

Pan Vilém si opravdu hleděl svého. Jeho zásluhou se Pernštejnové stali během jedné generace nejbohatším panským rodem v České koruně a ve střední Evropě.[24] Ve svých testamentech odkazoval svým synům skupinu bohatých panství; na střední Moravě: Plumlovsko, Tovačovsko, Přerovsko, Hranicko, Helfštejnsko, na východní Moravě Valašskomeziříčsko a Vsetínsko, na západní Moravě kromě Pernštejnska i Třebíčsko. V devadesátých letech přenesl své sídlo z Helfenštejna a Tovačova do Pardubic, kolem kterých se rozvíjela obrovská východočeská država Pernštejnů, kterou ještě jeho synové rozšířili. V severních Čechách sousedila s Kladskem, které Jan II. z Pernštejna dočasně spravoval. Jako poručník také spravoval knížectví Těšínské. V pernštejnské správě bylo i panství Hluboká v jižních Čechách. Svým rozsahem pernštejnská doména přesahovala jednotlivá slezská knížectví a mnoho knížectví říšských. V posledních letech života Jana II. však začíná rozprodej pernštejnského majetku a v generaci Janových synů a vnuků katastrofální pád, stejně výjimečný a překvapivý jako vzestup ve Vilémově době.

K podobným rychlým vzestupům a pádům majetku obvykle dochází v dobách revolucí, převratů, konfiskací nebo privatizací, kdy se velkých majetků zmocňují profitéři, hazardéři, respektive ti, kteří vsadí na kartu,

která vyhrává jen dočasně v politické a mocenské hře. Pernštenský majetkový zázrak se však udál v době, kdy revoluce a válka skončily a kdy se prosadilo právo. Vilém nenabyl nic „protiprávně". Jeho úspěch je založen zpočátku na „službě" panovníkům, kteří měli právo zastavovat a prodávat královský a církevní majetek, což byly při neexistencí daní a neschopnosti obnovit „dominium speciale" královské doby jediná možnost „odměňovat" služby. Byla to také jediná možnost, jak „hypotekárně" krýt výpůjčky. Vilémův genius spočíval v tom, že si zajistil vliv na královském dvoře a tím možnost ovlivňovat zástavy a že byl schopen opatřit si „původní

Vratislav II. z Pernštejna; portrét z roku 1558.

kapitál" na to, aby se Pernštejnové mohli stát „bankéři" panovníků. Zatím není jasné, kde si Vilém původní kapitál opatřil, avšak „fungování" pernštejnských financí a pernštejnské ekonomie je i ze sporého dokumentačního materiálu zřejmé.

Prvním rozhodným krokem k získání vlivu na královském dvoře byl přestup Viléma II. z tábora Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského do tábora Matyáše Korvína roku 1472. Byl pro současníky plně legitimizován tím, že byl proveden za respektovanou cenu: propuštění staršího bratra Zikmunda ze zajetí Matyášovou stranou. Za to *„Oni také páni z Pernštejna bratří nám za to slúžiti mají a nás se přidržeti jako pána svého až do konce té války, kterúž nynie s Čechy a s Poláky vedeme"*. Za tuto službu přecházela do pernštejnského majetku velká panství. Vše se pohybovalo v dobových morálněpolitických normách. Novější historiografie ostatně změnila názor Palackého, že Matyáš Korvín byl největší škůdce České koruny v dějinách a vnímá tohoto pozoruhodného panovníka pozitivně.[25] Morava v době jeho vlády posílila své svobody, čeština byla zavedena jako úřední jazyk a náboženská koexistence byla garantována zemským právem. Vilém z Pernštejna se stal čelným představitelem zemské obce, nikoliv Matyášova dvora, ale na dvoře měl dobré pozice a přátelské styky ho spojovaly se správcem olomouckého biskupství, rodilým Moravanem, královým kancléřem a rádcem Janem Filipcem. Uhrům však nedůvěřoval a bránil jejich pronikání na Moravu. Právě v této době si vybudoval silnou majetkovou a politickou pozici na Moravě, ale nestal se zemským hejtmanem. Tento úřad zaujal po smrti Ctibora Tovačovského z Cimburka jeho bratr Vratislav. Vilémovy ambice směřovaly výše a naplnily se při změně na uherském trůně. Vilém se plně zasadil o to, že po smrti Matyáše Korvína byl zvolen uherským králem „pražský král" Vladislav Jagellonský, dokonce za jeho peníze.[26] Opět se mohl pohybovat v ohnisku moci a to dokonce jako nejvyšší hofmistr (1490–1514). Příliv majetku za Jagellonců pokračoval a do pernštejnské

pokladny plynuly jako splátky za půjčky i důchody z kutnohorské mincovny. Pokračovalo také proměňování královských zástav v alodní deskové statky. Pernštejnská hvězda stoupala a dědictví Vilémova obrovského majetku a jeho postavení ve státě bylo zaručeno jeho dvěma syny, Vojtěchem a Janem, kteří počátkem 16. století vstupovali do veřejného života a ujímali se statků, rozdělených na českou /Vojtěchovu/ a moravskou /Janovu/ část. Poslední léta svého života dožíval Vilém s autoritou patriarchy stavovské obce v Čechách i na Moravě a využíval této pozice k udělování rad svým přátelům, nepřátelům i panovníkům a do poslední chvíle spravoval část pernštejnského majetku a zasahoval do veřejných záležitostí.[27]

Vilémovi synové Jan II. (1487–1548) a Vojtěch (1490–1534) byli postaveni před úkol udržet majetek a moc pernštejnského rodu v dobách dalších dramatických událostí. Především při nové změně na českém trůně po vymření Jagellonců roku 1526. Vojtěch, pán českých statků, se ocitl mezi možnými kandidáty na český trůn,[28] ale nakonec oba Pernštejnové podpořili kandidaturu Ferdinanda I. Jan II. ve funkci zemského hejtmana na Moravě, Vojtěch jako nejvyšší hofmistr českého království. Oba bratři byli konfrontováni s vlnou evropské reformace, která rychle zasáhla do zemí České koruny a dodala nového sebevědomí utrakvistům i Jednotě bratrské. Oba se hlásili k utrakvismu a měli sympatie k českým bratřím a k luteránům.[29] Jan II. se stal po smrti svého bratra roku 1534, kdy spojil pernštejnský majetek v Čechách a na Moravě v jedno dominium, uznávanou hlavou českých a moravských stavů a nejbohatším a nejmocnějším mužem České koruny a rovněž jednal o sňatky svých dcer s Hohenzollerny. Historie ho postavila do úlohy vůdce „stavovské opozice" v boji za stavovské a náboženské svobody proti absolutismu Ferdinanda I. Je pokládán za autora nejvýznamnějšího manifestu těchto svobod a po celou dobu svého života poslání ochránce svobod plnil, i když byl pod stálým tlakem dvora, kam odeslal „do služby" i své syny. Jeho smrt v událostech prvního stavovského povstání roku 1547/8 je symbolická. Odchází s ním epocha vrcholu stavovství a náboženské koexistence a v domácí tradici zakotvená pernštejnská politická a duchovní kultura. Jaká to byla kultura?

Ani v mírové době neskončily drobné lokální konflikty a k velké válce nebylo nikdy příliš daleko, zejména když se přibližovala turecká fronta. České země zůstávaly ve druhé polovině 15. a v první polovině 16. století vojenským prostorem a hradby stále poskytovaly nejjistější ochranu. Závody mezi silou potenciálních útočníků a pevnostní technikou trvají. Pernštejnové patří v této době k průkopníkům obranné pevnostní strategie. Omezují počet hradů a tvrzí, které nemají pevnostní možnosti, a budují pevnosti ovládající panství, poskytují dokonalou jistotu a které by mohly být spolehlivým místem k přežití v době útoků nájezdníků. Pernštejnské pevnosti ovšem mají i strategický význam při obraně „země" a většinou navazují na stará ve válkách osvědčená jádra.[30] V Čechách jsou to Kunětická hora, Potštejn a Pardubice, na Moravě Tovačov, Helfštejn, Plumlov a Pernštejn. Ten se dochoval v nedotčené pevnostní struktuře, jak ji vytvářeli Pernštejnové stálou stavební činností od doby Viléma I. po Jana II. Obranné úkoly se přesunují na přístupové cesty, barbakán a věže plnící funkci bastionů. Vnější opevnění poskytují prostor pro přestavby a dostavby obytného jádra a to i v dobách, kdy Pernštejn přestal být trvalým pernštejnským sídlem. Posledním Pernštejnem, který zde trvale bydlel, byl Vratislav, bratr Viléma II. (c. 1462–1496), zastávající v letech 1492–96 úřad zemského hejtmana. V této době byl Pernštejn i „hlavním hradem Moravy". Na úpravách a přestavbách hradu se podíleli všichni velcí Pernštejnové, i když na hradě nesídlili trvale. Péče o kolébku rodu a o pohřební chrám v Doubravníku je zřejmě hlavním důvodem velkolepé dostavby hradní pevnosti. Pernštejn si také udržoval svůj význam z toho důvodu, že byl vždy nejbližší pevností v okruhu druhého moravského hlavního města Brna. I z těch dokladů, které se dochovaly, vyplývá, že nejčastěji pobýval na hradě z velkých

Pernštejnů Jan II., a to v době zasedání zemského sněmu a soudu v Brně. V této době se sem sjížděly významné osobnosti a konala se zde různá jednání. Právě v této době se zachovala v nápisech na stěnách jakási forma „štambuchu". Po celé období velkých Pernštejnů byla na hradě část pernštejnského archivu. Trvalými obyvateli hradu se ovšem stali pernštejnští úředníci, správcové a hejtmani a byla zde kancelář hornosvrateckého dominia, konaly se zde soudy a odevzdávaly poddanské peněžní dávky. Z různých písemností vystupují osobnosti pernštejnských úředníků až v druhé polovině 16. století. Representační prostory hradu a celá hradní koncepce jsou příkladem pernštejnského stylu.

Panská dominia přejala v 15. století většinu funkcí, které vykonává stát. S jistou nadsázkou lze říct, že velcí Pernštejnové se chovali na celém svém dominiu jako suverénní panovníci. Jejich pevnosti jsou dodnes symbolem této suverenity. Páni převzali na svých dominiích nejen vojenskou kontrolu prostoru a „policejní moc", nýbrž i správní a právní suverenitu nad poddanými. Měli možnost nejen soudit a trestat, ale i možnost udílet poddanským městečkům i vesnicím různá privilegia. V době úpadku královské moci a sporu s městy získali páni naprostou kontrolu nad ekonomikou svých domén, což jim umožnilo koncipovat vlastní hospodářskou politiku, kterou postrádal panovník i země. Pouze to, co přesahovalo hranice domény, například stěhování poddaných, bylo přeneseno na zemské právo. Tendence k „suverenitě" a rozšiřování kompetencí zemského práva nenarazila na rozhodný odpor u jagellonských panovníků, nýbrž u královských měst. S odporem poddaných se na pernštejnské doméně nesetkáváme. Jak poddaní pernštejnských měst a městeček, tak sedláci z hospodářské strategie svých pánů spíše těžili. Je třeba dodat, že ani u Pernštejnů nevedla tendence k plné suverenitě dominií a jejich scelování k riziku teritoriálního rozpadu státu. Zůstali stoupenci jednoty zemí České koruny a byli si vědomi potřeby monarchie jako zastřešení systému. Dovedli sladit svůj „soukromý", totiž rodinný a rodový zájem s potřebou práva a pořádku a krále považovali za garanta pořádku i za arbitra ve sporech uvnitř společnosti.

Pro velké Pernštejny je příznačné, že na svých a na zastavených panstvích ponechali v platnosti tradiční práva a svobody poddaných, posilovali jejich vlastnická práva a rozšiřovali vesnickou i městskou samosprávu.[31] Prosperující poddané, kteří sami sebe spravují a samostatně hospodaří, pokládali za základ prosperity svého dominia. Tento systém, ze kterého plynuly zaručené renty, ovšem nemohl být zdrojem příjmů potřebných pro životní styl Pernštejnů i jejich finanční operace. Právě v této době začíná ve střední Evropě „hospodářský převrat", totiž přechod k hospodářské a obchodní aktivitě šlechty, což jí zaručí vedoucí pozici ve společnosti až do 19. století. Pernštejnové však rozvíjejí pouze ty obory podnikání, které podmiňovala jejich obrovská država a její přírodní podmínky: rybnikářství a dolování. V rybnikářství překonali Rožmberky a platili za průkopníky nové technologie chovu kaprů v mělkých rybnících, do kterých byla voda přiváděna systémem kanálů. Jejich měřiči a rybnikáři platili za nejlepší v zemi a rybníky přinášely spektakulární zisky. Dolování již takový úspěch a finanční efekt nemělo. Pernštejnský hospodářský systém spočívá až do poloviny 16. století na spojení tradiční sociální struktury a prosperity poddaných s podnikáním v rybnikářství a dolování a s finančními operacemi bankovního typu založenými na dobrém kreditu. V polovině 16. století se tento systém hroutí.

Z pocitu suverenity na své doméně a ze staré tradice patronátního práva nad kostely vycházela i náboženská politika vůči poddaným.[32] Vrchnosti se pokládaly za pány svého duchovenstva a omezovaly jeho kontrolu katolickou i utrakvistickou duchovní správou. Husitská revoluce měla v tomto procesu rozhodující význam. Ctibor Tovačovský poznamenal, že „po válkách táborských" přestalo zasahování duchovního práva do práva světského. Na Moravě např. nemohli kněží žalovat světské osoby jinak než prostřednictvím biskupa. Pokles

autority církevního práva byl jedním z nejdůležitějších důsledků vítězství světských stavů nad církví.

Pernštejnové byli při legalizaci katolické a utrakvistické církve, která umožňovala i poddaným „volbu" náboženství. Nepřineslo to ještě náboženskou toleranci v moderním slova smyslu, avšak české země byly snad nejsvobodnější a nejtolerantnější oblastí Evropy. Také proto, že husitství a pohusitská moc zabránily působení inkvizice. V podstatě uplatnili Pernštejnové na svých doménách zásadu „cuius regio, eius religio". Jaké však bylo náboženské vyznání velkých Pernštejnů?

Je příznačné, že jejich konfesijní příslušnost je neurčitá. Jan I. byl utrakvista a neměl daleko k táborům a sirotkům. Vilém II. v době vlády Matyáše Korvína zřejmě přestoupil na katolickou víru, avšak na jeho náboženství a náboženské politice se to nijak neprojevilo. Právě tento největší Pernštejn je příkladem náboženského smýšlení, které jsem se pokusil označit jako „nadkonfesijní křesťanství".[33] Vychází z biblických přikázání a toleruje na svých panstvích i ve své rodině různá vyznání. Pernštejnové tolerovali nejen „legální církve", katolickou a utrakvistickou, nýbrž i Jednotu bratrskou. I v době jejího pronásledování se na pernštejnských panstvích udržely bratrské sbory. Pernštejnové se také ujali právní ochrany Židů vypuzených z královských měst. Znali význam jejich půjček pro chod hospodářství poddaných a věděli, že jejich lichva není horší než lichva křesťanů.

Změnu náboženské situace přinesl náraz německé reformace, kterou rychle přijala ve formě luterství většina německého obyvatelstva českých zemí. Pro vyčerpanou a isolovanou reformaci, ohrožovanou rekatolizační vlnou na přelomu 15. a 16. století, znamenala evropská reformace záchranu a přinesla nový elán. Polovina dvacátých let byla dramatickou a rozhodující dobou pro náboženskou orientaci českých zemí. Vojtěch i Jan II. se postavili do čela lutersky orientované novoutrakvistické strany a byli obviňováni z bratrského „pikartství". Zdá se dokonce, že Jan byl zasvěcen i do pokusu Lutherova druha Sperata uskutečnit na Moravě luterský převrat. Ferdinand I. volil obezřetnou náboženskou politiku, ale trval na tom, že legální jsou pouze katolíci a utrakvisté. Vyvíjel na Pernštejny nátlak, aby potírali na svých panstvích pikartské kacířství a Jan z Pernštejna musel dokazovat, že je utrakvista, nikoliv luterán. Pod širokou křídla vágního utrakvismu se ovšem mohly ukrýt i různé nelegální „sekty", pokud je jejich páni chránili.

V utrakvistické církvi ovládané dolní konsistoří se již od doby vlády Jiřího z Poděbrad projevovaly podobné postoje vůči sektám respektive kacířům jako u církve katolické, zatím bez inkvizičních metod. Král Jiří z Poděbrad musel před papežskou kurií stále dokazovat své „pravověří". Jan II. z Pernštejna i jako světský

Jan z Pernštejna; portrét z roku 1591.

vůdce utrakvismu však tento tvrdý postoj proti sektám nesdílel ani jako věřící křesťan, ani jako pán na své doméně. Právě v jeho listech najdeme působivé zdůvodnění nadkonfesijního postoje. Počátkem čtyřicátých let se vyhrotilo napětí nejen mezi katolickou církví a reformací, ale i mezi reformovanými církvemi. V Mladé Boleslavi, na panství Kunráta z Krajku, vytlačovala jím podporovaná Jednota bratrská z kostelů utrakvisty a konzistoř vyzvala Jana II., aby proti tomu zasáhl. Psal Kunrátovi, že v Boleslavi dochází ke *„kněží našich /utrakvistických/ vyhánění, těl mrtvých z strany naší z hrobů vymýtání od jednoty vaší“*.[34] Podobné metody represe náboženských protivníků byly běžné všude, kde se fundamentalisté zmocnili moci. Nabádá Kunráta, aby zjednal jako pán města pořádek a sám sebe dává za příklad. *„.....kdyby mi pan administrátor bez mé vůle v městech mých co říditi a působiti měl, jistě by tak uctěn byl, že by spíše na kej trefil nežli na jeřábka“*.[35] Při řešení sporu navrhuje pernštejnskou smířlivost a dohodu: *„Neb bych rád viděl, aby všude láska a svornost byla ..... neb těch rozdílů, kteříž jsou mezi námi, za víru nemám a nedržím, než o všech věřím, kteří v Kristu věří, že jsou křesťané“*.[36] Z takového nadkonfesijního postoje vyrůstala situace, kdy se české země staly azylovou zemí lidí pronásledovaných jinde v Evropě pro svou „víru“. Svoboda víry, nikoliv platnost konfese, se stávala v českých zemích postulátem stavovské politiky. Je to v příkrém rozporu s „konfesionalizací“, v níž vyústila reformace a protireformace v zemích, které neměly českou zkušenost.

Všichni velcí Pernštejnové jsou ovšem především politikové. Základní hodnotou jejich politického myšlení byla kategorie „obecného dobrého“. Pod tímto pojmem se rozumělo dodržování míru, spravedlnosti a práva, ovšem v rámci hierarchizovaného feudálního systému, garance „obecného dobra“ právem a institucemi, panovníkem a zemskou obcí. Páni mají tendenci společenskou hierarchii nejen udržet, nýbrž i upevnit a konzervovat. Stavovství je založeno na hierarchii stavů a na rovnosti uvnitř stavu. Pernštejnové i v době největší slávy dodržovali zásadu rovnosti uvnitř panského stavu, který se však v 15. století rozdělil na „starožitné rody“, k nimž Pernštejnové patřili, a na povýšené „novožitné“ rody, jejichž členové museli čekat na starožitnost tři generace. Pouze starožitné rody mohly být voleny do nejvyšších zemských úřadů a na Moravě obsazovaly zemský soud a tím tvořily zemské právo. Velcí Pernštejnové procházeli téměř všemi zemskými úřady, na Moravě obsazovali především úřad komornictví zajišťující provoz zemských desk.

Velmi komplikovaně se vyvíjí v českých zemích v této době státní a národní vědomí.[37] Na Moravě a ve Slezsku se stával základním „my – pocitem“ aristokracie zemský patriotismus. Dokonce natolik, že začal ohrožovat soudržnost státu Česká koruna.[38] „Korunní patriotismus“ vyznávala důsledně pouze stavovská obec Českého království, ovšem spíše ve smyslu lenní koncepce České koruny z doby Lucemburků. Suverénem tohoto lenního svazku byl český král, knížata vedlejších zemí byla jeho vazaly. V 15. století prochází Česká koruna složitým krizovým vývojem především proto, že „knížata“ ve vedlejších zemích vymírají – moravští Lucemburkové roku 1411 – a stavové vedlejších zemí nechtějí být „vazaly“ českých stavů, které se silou věcí postavily do role suveréna České koruny. Projevovalo se to zejména tím, že pouze Čechové volili českého krále jako suveréna všech zemí. V době bezvládí a husitské revoluce tuto úlohu plnili sami. Mezi jednotlivými zeměmi vznikaly nekonečné spory o úroveň vzájemných vztahů, které ohrožovaly celistvost a suverenitu českého státu ve smyslu formulace Karla IV. Čeští husité svrhli krále, ale trvali na jednotě zemí a pokoušeli se prosadit ve všech zemích platnost čtyř artykulů. To se nakonec podařilo jen pro Čechy a pro Moravu, což zřejmě způsobilo, že tyto dvě země se staly páteří české státnosti. Snad nejkritičtější situace pro integritu České koruny nastala během dvojvládí Vladislav Jagellonský – Matyáš Korvín. Oba užívali titulu „český král“, ale vedlejší země byly spravovány „pod uherskou pečetí“, tedy uherskou kanceláří.

Po zvolení Vladislava Jagellonského za krále Uher se jednota zemí České koruny neobnovila automaticky. Uhři si činili nárok na vládu uherské kanceláře ve vedlejších zemí do doby, kdy bude splacena závratná zástavní suma 400 000 zl. uherských, kterou měl vyplatit mladší Vladislav, pokud se stane uherským králem. To vůbec nepřicházelo v úvahu. Moravané byli k obnově jednoty laxní a dokonce se zformovala „uherská strana“, která přála více spojení Moravy s Uhrami než s Čechami, a byla ochotna přijmout potvrzení zemských svobod od krále Ludvíka „pod uherskou pečetí“ a tím uznat nároky Uhrů na správu Moravy.

Za této situace vystoupil jako rozhodný a neústupný zastánce jednoty České koruny a její správy pod českou pečetí Vilém z Pernštejna.[39] Věnoval se tomuto problému v posledním roce svého života s razancí a bojovností mladíka. Protestoval proti poselství, které vyslali Moravané do Budína se žádostí o potvrzení zemských svobod pod uherskou pečetí. Odmítá na tuto cestu platit, hrozí, že proti tomu sám a jeho přátelé „opoví“, opakuje, že Morava vždy náležela „pod pečeť českou“ a že na to existují „zápisy“. Píše, že *„království české jest rozdílné s královstvím uherským a království české svou pečeť má“*. Trvání na jednotě zemí České koruny, která je suverénním státem, spojuje s jazykovým českým patriotismem u Moravana nevídaným. Děkuje za protest Oldřicha Březnického proti uherské pečeti: *“Velmi děkuji, žes ten, že jazyk svůj a vlast svou miluješ, a k takové věci spletečné že přistoupiti nechceš“*. Je zřejmé, že právě pro tento „korunní patriotismus“ přisoudil Palacký Vilémovi z Pernštejna místo nejen vedle Karla IV., nýbrž dokonce nad ním: *„V působení svém podobal se nejvíce císaři Karlu IV., jehož přednosti a ctnosti všecky, ne však spolu vady a poklésky měl do sebe.“*[40]

Podobně se o jednotu a celistvost České koruny zasazoval Jan II. Velké nebezpečí viděl zejména ve snaze slezských knížat, která byla současně říšskými knížaty, získat říšskou hodnost. Roku 1541 píše *„.... markrabě Jiří, ten znamenitý statek v Slízště má, a to jest kníže říšské, kněz Fridrich jsouc kníže lenní, tentýž má znamenitý statek ....pak k čemu jinému se to chejlí než aby knížectví Slezské k říši obráceno bylo, kněz Fridrich toho rozvažovati nebude, neb by rád za kníže říšské zuostal, a Vratislavští také, neb by rádi říšské město zuostali ...knížectví Slezské na vlasu se u této koruny drží“*.[41] Korunní patriotismus Pernštejnů je mezi členy panské oligarchie vedlejších zemí výjimečný. Vyplývá nepochybně ze skutečnosti, že měli svůj majetek ve všech zemích Koruny, která tak byla jejich „vlastí“. Pomohli překlenout těžké krize tohoto státu a zabránit jeho rozpadu.

Podobnou klíčovou pozici, jakou zaujímají velcí Pernštejnové v politickém a hospodářském životě své doby, zaujímají i v životě kulturním.[42] I v této oblasti je historik konfrontován s tristním stavem pramenů. Pernštejnské hrady a paláce se proměnily v trosky, nebo byly radikálně přestavovány a teprve soudobé rekonstrukce odkrývají původní podobu ikonologicky zajímavých interiérů. Systematickému zkoumání pernštejnského myšlenkového světa brání ztráta většiny korespondence, problematičnost spisů jimi inspirovaných nebo jim věnovaných. Přesto se začíná profilovat „pernštejnská architektura“, výtvarné umění a dokonce i literatura.[43]

Texty, které po sobě velcí Pernštejnové zanechali ve svých listech a v písemnostech stavovské správy a práva, svědčí o jedné obecné kulturní situaci a tradici, která je pro Čechy a Moravu doby velkých Pernštejnů příznačná: je to zakotvenost myšlení v domácím prostředí. České země byly svou výjimečnou nábožensko-politickou situací poněkud izolovány a odkázány samy na sebe. Přispívá k tomu i jazyková kultura. Šlechtická vrstva je v této době jazykově česká. Čeština se stala také z tohoto důvodu v českých zemích úředním jazykem zemského práva a publicistiky. Bohemizací prošly i některé původně německé panské rody. V myšlení šlechty i měšťanstva stále působí tradice kampaktátového husitismu a biblického nadkonfesijního křesťanství. Panské rody si pořizují přepychové ilumi-

Marie de Lara, manželka Jana z Pernštejna s jednou z dcer; portrét z počátku 90. let 16. století.

nované rukopisy české bible. Patřila k nim i bible pernštejnská. Právní myšlení se pohybuje v normách a zvyklostech zemského práva vzdorujícího právu římskému a omezujícího právo církevní. Páni ještě

Erb Marie de Lara.

netvoří kosmopolitní společnost a jsou jen vzácnými hosty na panovnických dvorech, kde tvoří „českou stranu". Čeština v 15. století expanduje do některých zemí střední Evropy jako diplomatický jazyk.[44] Tato domácí, v biblismu a nadkonfesijním křesťanství zakotvená tradice se projevuje v každém písemném projevu velkých Pernštejnů, zejména v listech Viléma II. a Jana II. Jan II. je zřejmě prvním Pernštejnem světského stavu, který poznal univerzitu a měl rozsáhlé kontakty s dvorem i knížaty okolních zemí. Také u něho je však ještě domácí a česká myšlenková a kulturní orientace dominující. U všech Pernštejnů je také jejich horizont posilován sňatky s členy českých a moravských panských rodů. Z této duchovní situace vyplývá onen moralismus Pernštejnů, s nímž se v každém projevu setkáváme. Tato morálka přesahuje do práva a do rozhodování a nepochybně celý systém humanizuje a patriarchalizuje. O jejím dopadu na skutečný život toho mnoho nevíme, avšak můžeme soudit, že na pernštejnských panstvích se nežilo špatně, že zde nebylo na denním pořádku omezování poddanských zvyklostí a práv, pronásledování pro víru, že sem neměla přístup nejen inkvizice, nýbrž i fundamentalistická církevní správa a že úředníci postupovali v duchu pernštejnské hospodářské, sociální i náboženské politiky.

Tento typ moralismu mohl bez problémů akceptovat morální a politickou filozofii humanismu. Dokladem je pozoruhodný text, který vznikl kolem roku 1500 a je znám pod názvem „Řeči a naučení hlubokých mudrců".[45] Vyšel pak, pokud je známo, třikrát tiskem v letech 1529, 1572 a 1579 a je tak jedním z nejoblíbenějších morálně-politických spisů 16. století v českém jazyce. Za iniciátora spisu je pokládán Vilém II.

z Pernštejna a za autora Jan Češka, duchovní z pernštejnského okruhu. Je to spis inspirovaný Petrarkovými dialogy „De remediis utriusque fortunae", avšak má daleko k překladu. Ostatně srovnání Češkova spisu s Petrarkovými dialogy, pokud vím, nebylo provedeno a Petrarka není zdrojem jediným. Jde o kompendium morálně-politických a životních orientačních hodnot, poplatných jak antickým mudrcům, tedy řecké a římské morální filozofii, tak křesťanství. Oba tyto myšlenkové světy humanismus vědomě spojoval. Ústředním tématem je u Češky téma ctnosti, „bezpečném pokladu a nedobytném hradu", která je „dobrotou mysli a čistotou srdce". Posun od středověké „zbožnosti" zakotvené pouze v Bibli, k humanistické a renesanční „ctnosti" jako základní hodnotě a normě chování, která vyvažuje „zvyklosti" a chrání člověka před nepředvídatelnými vrtochy „Štěstěny", je v tomto textu jedinečně vyjádřen. Je zde patrný i postup racionality, protože nejen písmo a „mudrci" jsou vodítkem chování. Tím je především osvícený rozum a zkušenost. Rozum je schopen rozeznat pravdu a faleš. Jsou zde v pregnantních formulacích dokonalé češtiny a v působivé zkratce formulovány křesťansko-humanistické základy zdravého života, životní filozofie, moudrého vládnutí a podnikání, stoická filozofie smrti a je zde vytýčena cesta člověka k ctnosti a spravedlnosti. Přehled orientačních hodnot, které alespoň v teorii určovaly chování a způsob vládnutí Pernštejnů jejich velké a české doby.

Co lze vyčíst z „textu" pernštejnské architektury a zbytků výtvarné kultury? Z datace stavebního vývoje pernštejnských sídel vyplývá, že zde do poloviny 16. století stále dominovala pevnostní funkce. Pernštejnové budovali řadu rezidencí, které tuto pevnostní funkci spojily s funkcí administrativní a reprezentační. Tyto rezidence se budují v bezprostřední blízkosti pernštejnských měst uprostřed domény. Současně s neustálým posilováním pevnostního významu, dochází k rozsáhlým rekonstrukcím a dostavbám vnitřního hradního korpusu. Nové části jsou již koncipovány v duchu pozdněgotického a renesančního prostorového cítění. Vytvářejí reprezentační prostředí pro nový životní styl pozdněstředověké vysoké aristokracie vojáků, politiků a podnikatelů a prostory pro úřední aparát a služebnictvo. Poslední stadia staveb velkých Pernštejnů je již možno charakterizovat jako počátek moderní zámecké architektury.

Tomu odpovídala i umělecká výzdoba reprezentačních prostorů, která se dochovala především po rekonstrukcích na pardubickém zámku v takovém rozsahu, že umožnila ikonologický výklad.[46] Odpovídá právě onomu vidění světa a oněm orientačním hodnotám, které velcí Pernštejnové vyznávali. Je zde také patrné setkávání středoevropské umělecké práce, ostatně v této době na nejvyšší evropské úrovni, s italskými dílnami, zahajujícími své vítězné tažení renesanční Evropou. Na pernštejnských rezidencích zřejmě vznikl okruh dvorské aristokratické a humanistické kultury, který nahrazoval chybějící kulturu panovnického dvora.

Bádání o Pernštejnech, které se v posledních desetiletích rozvíjí přispívá k poznání nejen dějin samotného rodu, ale i k poznání jedné z nejzajímavějších, i když zdánlivě málo dramatických a heroických období českých dějin.

Poznámky:

1 JAN, L.: Obléhání hradu Pernštejna v roce 1645. Brno, Památkový ústav, 1995. Zde je otištěna relace pernštejnského hejtmana Mikuláše Fleischingera z Auerbachu.

2 O kulturním významu Mittrowských, KROUPA, J.: Alchymie štěstí. Pozdní osvícení a moravská společnost, Kroměříž – Brno 1987.

3 Roku 1491 píše Vilém z Pernštejna, že dlužní listy opatů třebíčských jsou uloženy na Pernštejně v jedné škatuli. AČ 16, s. 412. Roku 1584 žádá vyhledání listin Vratislav z Pernštejna. Jsou uloženy „na Pernštejně v tom sklepě mezi všelijakými privilejmi". Pernštejnská korespondence v lobkovických archivech Lit. LRRA B 138.

4 "....Adalbertus ... Commentariis de rebus Husiticis et de mutatione Religionis in Moravia et Bohemia, idiomate partim latino, partim Bohemico conscripsit ...." Pešina z Čechorodu, Tomáš: Mars Moravicus .... Praha 1677, s. 873. Pešina často z tohoto textu cituje a nazývá jej „Pernsteinius meus".

5 Kalousek J. v úvodě k edici pernštejnských listin, AČ 16, s. IV – V.

6 Po Palackém, Denisovi a Tomkovi JANÁČEK, J.: České dějiny. Doba předbělohorská 1526 – 1547. Kniha I, díl 1, 2, Praha 1968, 1984, EBERHARD, W.: Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478 – 1530, München – Wien 1981, EBERHARD, W.: Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftassystem Ferdinands I. in Böhmen. München 1985, MACEK, J.: Jagellonský věk v českých zemích I – IV, Praha 1992 – 1999, psáno v 70. a 80 letech, pátý díl o náboženství v tisku, VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II, Morava reformace, renesance a baroka, Brno 1995. Zde vycházím také z některých svých dále citovaných prací a z rukopisných Dějin Pernštejna a Pernštejnů, zpracovaných v 70. letech pro Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody v Brně. ***Děkuji zde znovu svým kolegům a žákům, zaměstnaným v té době v ústavu, že mi tehdy tuto práci zadali.***

7 VOREL, P.: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha 1999. Zde je zhodnocen dosavadní výzkum Pernštejnů a uvedeny základní edice pramenů a bibliografie.

8 Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích, uspořádal Petr Vorel, Pardubice 1995.

9 TEPLÝ, J.: Pernštejnové ve 13. – 14. století. Pardubice 1996.

10 VOREL, P.: Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550 – 1551. Vydal P. Vorel, Pardubice 1997. V Pardubicích se vytvořilo kolem pobočky Východočeského krajského muzea centrum pernštejnských studií, které vydává kvalitní publikace a pořádá sympozia. K vynikajícím výsledkům zde patří i Dějiny Pardubic, 1. díl, zpracoval J. Šebek a kolektiv, Pardubice 1989. Morava dosud podobné centrum postrádá.

11 Spolehlivou a dosud nejúplnější genealogickou tabulku Pernštejnů 15. – 17. století zpracoval P. Vorel a uveřejnil ve své knize Páni z Pernštejna (Českomoravský rod v zrcadle staletí), Pardubice 1993, s. 42 – 43. Mé číslování se pokouší zavést přehlednost pořadí nejvýznamnějších příslušníků rodu v 15. a 16. století, jejichž jména se opakují – Vilém I. (c. 1360 – 1422/26), Jan I. (c. 1406 – 1475), Vilém II. (1438 – 1521), Jan II. (1487 – 1548).

12 O stavovském systému kromě citovaných prací J. Janáčka, W. Eberharda, J. Macka a J. Války zejména PETRÁŇ, J.: Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471 – 1526). In: Pozdně gotické umění v Čechách (1471 – 1526), Praha 1976, s. 13 – 72, PÁNEK, J.: Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a první polovině 16. století, FHB 4, 1982, s. 179 – 217, ŠMAHEL, F.: Obrysy českého stavovství od konce 14. století do počátku 16. století. ČČH, 90, 1992, s. 161 – 187, VÁLKA, J.: Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století. FHB 6, 1984, s. 65 – 98.

13 DUBY, G.: Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme. Paris 1978. Teorie trojího lidu se v různých obměnách udržuje do konce feudálního období.

14 Tři syntetické práce shrnují bádání o různých aspektech husitství včetně vojenství. Především ŠMAHEL, F.: Husitská revoluce, I – IV, 1. vyd. Praha 1993, s obsáhlou analytickou bibliografií, ČORNEJ, P.: Velké dějiny zemí koruny České V, 1402 – 1437, Praha – Litomyšl 2000, KAFKA, F.: Poslední Lucemburk na českém trůně, Praha 1998.

15 Průběh husitství a specifické rysy husitství na Moravě zkoumali v poslední době HOFFMANN, F.: Morava před husitskou revolucí, I – II, ČMorM, 69, 1984, s. 49 – 78, ČMorM, 1985, s. 103 – 146, a další badatelé. Autor této stati shrnul svá studia dějin husitství na Moravě v citovaných Dějinách Moravy I.

16 Portrét Viléma z Pernštejna podal HOFFMANN, F.: Vilém z Pernštejna, ČMM, 86, 1967, s. 203 – 218 a problém lapkovství konkrétně sledoval v několika studiích. Připravuje edici knih hrdelního práva z předhusitské a husitské doby. Obecně o problému lapkovství P. Čornej v kapitole „Rytíři a lapkové" citované práce.

17 PEŠINA: Mars, s. 505.

18 HRABĚTOVÁ, I.: K původu pernštejnské erbovní pověsti, ČMM, 109, 1990, s. 5 – 15.

19 O tomto aktu VÁLKA, J.: Moravský státoprávní epilog husitské revoluce. Jižní Morava, 25, 1989, s. 89 – 101.

20 Stavební vývoj shrnuje PLAČEK, M.: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996, s. 273 – 277.

21 Staří letopisové čeští. Edici F. Palackého znovu připravil k tisku J. Charvát, Praha 1941, s. 373.

22 Tamtéž, s. 343.

23 Tamtéž, s. 427.

24 Rekonstrukci pernštejnského majetku s odkazy na prameny a s mapovým zobrazením provedl VOREL, P.: Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15. – 17. století, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 9 – 75. Na tuto základní práci o pernštejnském majetku odkazuji.

15 Nenovější biografie Matyáše Korvína: HOENSCH, J. K.: Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz – Wien – Köln 1998. Psáno s dobrou znalostí české a maďarské literatury. V české historiografii se krajně negativní názor Palackého a starší historiografie na tohoto panovníka změnil, zejména u Macka, Války, Šmahela a dalších historiků.

26 AČ 16, s. 182 v listě polskému králi Zikmundovi: království Vladislava v Uhrách „věrně jsem jednal i zjednal z milosti boží ... A potom do tohoto království svými vlastními penězi sem uvedl ...".

27 VÁLKA, J.: „Politická závěť" Viléma z Pernštejna (1520 – 1521). Příspěvek k dějinám českého politického myšlení v době jagellonské. ČMM 90, 1971, s. 63 – 82.

28 Sněmy české 1, s. 55. O volbě podrobně JANÁČEK, J.: České dějiny I, na Moravě VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II.

29 Analýzy situace a vliv na politické strany nejnověji u Eberharda, v citovaných pracích, zde zevrubně i o roli Pernštejnů. O Moravě VÁLKA, J.: Dějiny Moravy II.

30 GARDAVSKÝ, Z.: Pernštejnové – tvůrci predikátního hradu, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 283 – 298.

31 LEDVINKA, V.: Pernštejnská epizoda v dějinách jižních Čech (Páni z Pernštejna na Hluboké a Protivíně 1490 – 1540), in: Pernštejnové v českých dějinách, s. 91 – 104, KOKOJANOVÁ, M.: Prostějov za vlády pánů z Pernštejna, ibid. s. 139 – 152, PETR, S.: Město Kolín a kolínské panství za vlády Pernštejnů, ibid., s. 153 – 160, CHOCHOLÁČ, B.: Pernštejnští poddaní v zrcadle nejstarších pozemkových knih, ibid., s. 133 – 138, ČECHURA, J.: Systém hospodaření Pernštejnů v předbělohorských Čechách, ibid. s. 77 – 90.

32 VÁLKA, J.: Ctibor Tovačovský z Cimburka – o právě duchovním. K církevně – politickým důsledkům husitské revoluce na Moravě. Z kralické tvrze 11, 1984, s. 9 – 13, VÁLKA, J.: Tolerance, či koexistence? K povaze soužití náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století. Studia Comeniana et historica 18, 1988, č. 35, s. 63 – 75. V obrovské literatuře o toleranci zůstává klasickým dílem LECLER, J.: Histoire de la tolérance au siècle de la Réforme, Paris 1955, poslední vydání Paris 1994. Situaci v českých zemích se autor bohužel nezabývá.

33 VÁLKA, J.: Politika a bezkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna. In: Pernštejnové v českých dějinách, s. 173–187. V evropském kontextu počítám také velké Pernštejny k tzv. „politikům" dob náboženských válek. VÁLKA, J.: Die „Politiques". Konfessionelle Orientierung und politische Landesinteresse in Böhmen und Mähren /bis 1630/, in: Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa, Leipzig 1996, s. 229–241, VÁLKA, J.: Les „politiques" tchèques et moraves au temps des hussites. In: Histoire des idées politiques de l'Europe centrale, Paris 1998, s. 135–151.

34 AČ 20, s. 112.

35 AČ 20, s. 112.

36 AČ 20, s. 118.

37 Základní práce o národním vědomí v 15. století Šmahel, F.: Idea národa v husitských Čechách, 2. Vydání, Praha 2000. O Moravě VÁLKA, J.: „Moravanství" v 15. století. Komplikace ve vývoji české nacionality. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 31, 1984, s. 145–154.

38 Složitá struktura politického útvaru České koruny není dosud řádně probádána, protože se bádání dlouho pohybovalo v poli „bohemocentrismu". Bez přihlédnutí k dění ve „vedlejších zemích" ji však nelze pochopit. VÁLKA, J.: „Státní a zemské" v českých dějinách (památce Roberta Kalivody). ČMM, 109, 1990, s. 320–336, VÁLKA, J.: Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu (nástin problematiky). Moravský historický sborník, Brno 1986, s. 22–45. BAHLCKE, J.: Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619). München 1994.

39 Vilémovy listy a manifesty publikoval PALACKÝ, F.: AČ 2, s. 136, zejména č. 100, 101, 102, 129, 130, 133.

40 PALACKÝ, F.: Dějiny národu českého, vyd. B. Rieger Praha 1906, díl 5., s. 205.

41 AČ 20, s. 100.

42 Bádání o kultuře této doby se poněkud jednostranně soustřeďuje na humanismus a renesanci, čímž je středověká tradice oslabována. Pro Moravu souborná práce HLOBIL, I. – PETRŮ, E.: Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation (red. W. Eberhard a A. S. Strnad), Köln – Weimar – Wien, 1996

43 Problém „pernštejnské" literatury otevřel precizní studií KOLÁR, J.: Pernštejnská literatura? In: Pernštejnové v českých dějinách, s. 253–261.

44 Rozšiřování češtiny jako diplomatického jazyka ve střední Evropě věnoval řadu studií J. Macůrek, např. MACŮREK, J.: Po stopách spisovné češtiny v jihozápadní Ukrajině koncem 14. a v 1. polovině 15. století, in: F. Wollmannovi k 70. narozeninám, Praha 1958, s. 42–63, MACŮREK, J.: K otázce české listiny a české kanceláře na dvoře uherském v druhé polovině 15. století v letech 1486–90. Historický časopis Slovenskej akadémie ved, 6, 1958, s. 560–569.

45 ČEŠKA, J.: Řeči a naučení hlubokých mudrců, vydání a úvod M. Nedvědová zřejmě ve spolupráci s J. Mackem, Praha 1982. O Češkovi v citované studii J. Kolár.

46 Výstižné shrnutí in: Dějiny Pardubic I, s. 116–118 a VOREL, P.: Páni z Pernštejna, s. 148–151.

Rezidenční síť pánů z Pernštejna v 15. – 17. století

Petr Vorel

Vlastní sídlo znamenalo pro šlechtice pozdního středověku a raného novověku velmi mnoho.[1] Plnilo nejen základní funkci více či méně trvalého obydlí a místa pobytu nejužšího rodinného kruhu, ale také funkci hospodářskou, správní, společenskou, reprezentativní a jistě by se daly definovat i mnohé další.[2] Podle charakteru a výstavnosti vlastního sídla byl však v prvé řadě soudobý aristokrat hodnocen svým okolím, uvnitř vlastní společenské vrstvy. Na jejím úsudku mu obvykle záleželo, neboť reálná moc feudálního velmože byla dána nejen silou zbraní a hloubkou měšce, ale i společenským renomé, kterého šlechtický rod a jeho konkrétní členové požívali. Charakter a vnější vzhled raně novověkých šlechtických sídel se proto s postupem let měnil, tak jako se měnila obecně reflektovaná společenská norma a dobové představy o tom, jak by mělo velmožské sídlo vypadat.[3] Nejvýraznější a nejlépe dokumentovatelné změny v obecném nazírání na funkce šlechtického sídla nalézáme v prostředí nejvlivnější a nejbohatší české a moravské šlechty, která musela z prestižních důvodů dbát na reprezentativní charakter svých sídel a obvykle měla i finanční prostředky, kterými bylo možné soudobým společenským normám vyhovět. Jeden z takových případů představuje i složitý vývoj rezidenční sítě pánů z Pernštejna, který můžeme dobře dokumentovat od druhé poloviny 15. do první třetiny 17. století.[4]

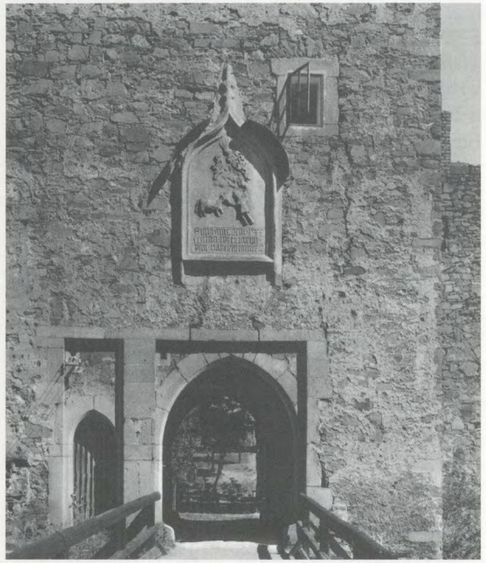
Páni z Pernštejna patřili mezi nejstarší historicky doložené šlechtické rody na území Čech a Moravy. Jejich vývoj můžeme sledovat již od přelomu 12. a 13. století.[5] Na sklonku středověku se díky vojenským a politickým aktivitám Jana z Pernštejna († 1475) ocitli páni s erbem zubří hlavy na vrcholu společenského žebříčku pohusitské Moravy. Druhá třetina 15. století však byla dobou příliš neklidnou na to, aby stará šlechtická sídla doznala nějakých podstatných změn. Středověké hrady byly v prvé řadě vojenskými pevnostmi, které měly odolat dlouhodobému obléhání a chránit své obyvatele i před nenadálým napadením. Hlavním sídlem Jana z Pernštejna proto stále zůstával starý středověký rodový hrad Pernštejn a nebylo žádných rozumných důvodů, proč měnit tento staletími osvědčený způsob bydlení. V rámci pernštejnské domény na Horní Svratce zůstal kromě hlavního sídla na hradě Pernštejně udržován jako vedlejší sídlo i hrad Zubštejn.[6]

Ještě v první polovině sedmdesátých let 15. století řešil stejným způsobem otázku svého hlavního sídla Janův syn Vilém z Pernštejna († 1521),[7] který si ještě za otcova života začal budovat vlastní rozlehlé panství v Pobečví.[8] Ani zde nevzniklo žádné sídlo jiného druhu, než na jaké byli rytíři středověké Moravy zvyklí. Hrad Helfštejn byl bezesporu nejvýznamnější vojenskou pevností olomouckého kraje a svou rozlohou a kvalitou opevnění předčil většinu tehdejších hradů v Čechách a na Moravě, ale z hlediska funkce tohoto sídla dominoval jeho účel vojenský.

Významný mezník v soudobém nazírání na ideální podobu šlechtického sídla přinesl až konec sedmdesátých let 15. století, kdy po uzavření olomouckých smluv z let 1478–1479 na dlouhá desetiletí ustal otevřený válečný stav v zemi. Česká a moravská šlechta sice ani na okamžik nezapochybovala o trvající účelnosti starých hradních pevností, které udržovala ve stálé bojové pohotovosti, ale pro trvalý pobyt se začala poohlížet po pohodlnějších a lépe přístupnějších sídlech. Proces postupného „opouštění" středověkých hradů (či jejich zásadních koncepčních přestaveb, pokud to bylo možné) nebyl pochopitelně jednorázovou záležitostí. V českém a moravském prostředí trvalo od sklonku 15. století

Helfštejn, průčelí druhé brány; reliéfní deska z r. 1480 s vyobrazením erbovní pověsti.

Helfštejn, 2. brána s mostem; 1975 (foto V. Pospíšilová).

přibližně tři generace, než se stálý pobyt ve stísněných poměrech středověkých hradních pevností stal pro nejvyšší sociální vrstvu společensky neúnosným, neboť nevytvářel dostatečné možnosti k rozvoji renesanční dvorské kultury.[9] Záleželo pochopitelně také na finančních možnostech a konkrétní rodinné situaci. Právě páni z Pernštejna představují rod, kde k oné recepci nového názoru na žádoucí podobu šlechtické rezidence došlo poměrně brzy a díky značným finančním možnostem byla na přelomu 15. a 16. století realizována velkorysým vybudováním rezidenčních Pardubic. Ale i tomuto náročnému projektu v případě Pernštejnů předcházel složitější vývoj, do jisté míry daný rodinnými vztahy uvnitř moravské aristokracie v době vlády Matyáše Korvína.

Sám Vilém z Pernštejna patřil od roku 1472 mezi Korvínovy vojenské velitele a později i mezi jeho dvořany. Ve válečné době neměl potřebu budovat si vlastní dvorské zázemí. V době uzavření mírových smluv se rozdělil se svými bratry o zděděný majetek, soustředěný v okolí hradu Pernštejna. Ve prospěch mladších bratří se vzdal rodového sídla na Pernštejně a jako svůj díl spolu s nezletilým nejmladším bratrem Jimramem přijal hrad Zubštejn s okolním panstvím. Ale ani Zubštejn a dokonce ani Helfštejn neskýtaly vhodné podmínky pro vybudování reprezentativní aristokratické rezidence, jejíž součástí mělo být také prostředí vlastního poddanského města, poskytujícího jak technické, tak společenské zázemí početnému šlechtickému dvoru.[10]

V roce 1482 se Vilém z Pernštejna stal poručníkem nezletilých dětí Pertolda z Lipé. Jedinému dědici, mladičkému Jindřichu z Lipé, scházela k dosažení plnoletosti ještě dlouhá doba. Jako mocný poručník disponoval Vilém z Pernštejna majetkem lipských sirotků a díky výhodně uzavřeným smlouvám si mohl být jist, že i v případě nenadálého úmrtí mladého Jindřicha zůstane sám vládcem oněch panství. V době, kdy Vilém přebíral poručnictví nad Jindřichem z Lipé a jeho starší sestrou, dosáhla biologické dospělosti i Vilémova

manželka Johanka z Liblic, s níž byl pan Vilém formálně sezdán již v roce 1475; od tohoto data disponoval jejím rozsáhlým dědictvím. Sňatek Viléma z Pernštejna a Johanky z Liblic dospěl k fyzickému naplnění někdy v roce 1483 či 1484, neboť od roku 1485 začala paní Johanka svému manželovi rodit jednoho potomka za druhým. Nerodila je však v pokojíku s pěkným výhledem na řeku Bečvu na manželově Helfštejně či v hloubi pernštejnských lesů, ale na Moravském Krumlově. Tuto tradiční rezidenci pánů z Lipé zvolil Vilém z Pernštejna za první dlouhodobé sídlo své vlastní rodiny. Nelze pochopitelně již dnes rozhodnout, zda jej k tomu přimělo větší pohodlí krumlovského zámku, snaha ušetřit na výdaje za vydržování dvojího služebného aparátu, starajícího se o nejmladší pokolení obou rodů, nebo výhodná poloha Moravského Krumlova, odkud se dalo zajet do Budína přeci jen rychleji a pohodlněji, než ze Zubštejna či z Helfštejna. Přestože krumlovský zámek spolu s přilehlým městem představoval jedno z mála tradičních středověkých šlechtických sídel, která se dala dobře přebudovat na raně novověkou aristokratickou rezidenci, musel si být pan Vilém vědom, že pobyt jeho rodiny na tomto zámku má jen dočasný charakter. V roce 1494, kdy předával moravskokrumlovské dominium svému nastávajícímu zeti Jindřichovi z Lipé, měl již Vilém z Pernštejna o svém novém trvalém sídle přesnější představu.

Před nutnost zásadně řešit otázku svého sídla ovšem postavila pana Viléma nejen blížící se plnoletost nového vládce na Moravském Krumlově, ale i změna politické situace. Po smrti Matyáše Korvína přestali jeho někdejší moravští oblíbenci hrát u budínského dvora významnější roli a začali si v politice hledat jiné uplatnění. Stejně tak i Vilém z Pernštejna. Za diplomatickou i finanční pomoc, která významně posílila šance Vladislava Jagellonského při zápase o uherskou královskou korunu, byl pan Vilém odměněn řadou významných majetkových práv na Moravě, ale především v jižních a východních Čechách. Získal také doživotní dobře placenou funkci nejvyššího hofmistra Království českého. Není divu, že si již krátce po roce 1490 začal vybírat vhodné místo k vybudování nového sídla. Komunikační spojení s Budínem přestalo pro pana Viléma hrát podstatnější roli. Jeho nové sídlo muselo být někde, odkud nebude daleko na moravské statky, odkud bude dobře dosažitelná Praha, kam musel jako novopečený vysoký zemský úředník často zajíždět, a odkud bude mít dobré spojení do Kutné Hory, aby si mohl dobře ohlídat nejvydatnější zdroj peněžních příjmů, náležejících v Čechách králi Vladislavovi. A pochopitelně také potřeboval, aby vlastnictví jeho nového sídla nebylo z hlediska majetkoprávního zpochybnitelné nebo dočasné, jako tomu bylo u většiny českých dominií, držených Vilémem pouze zástavním nebo zápisným právem.

Těmto požadavkům plně vyhovovaly Pardubice, které si Vilém z Pernštejna v roce 1491 přikoupil k velkému zástavnímu, kdysi církevnímu panství Kunětická Hora. Tomuto dominiu vévodil mohutný stejnojmenný hrad, který si svou rozlohou a kvalitou nijak nezadal s Pernštejnovými hrady na Moravě. I Kunětickou Horu dal pan Vilém ještě více rozšířit a lépe opevnit, ale jako hlavní sídlo východočeských dominií sloužila jen dočasně. Přeci jen několik let trvá, než pernštejnské stavební huti, kterých souběžně pracovalo na Pardubicku na velkých stavebních zakázkách několik,[11] vybudují zámecký komplex a přilehlé město podle Vilémových představ.[12]

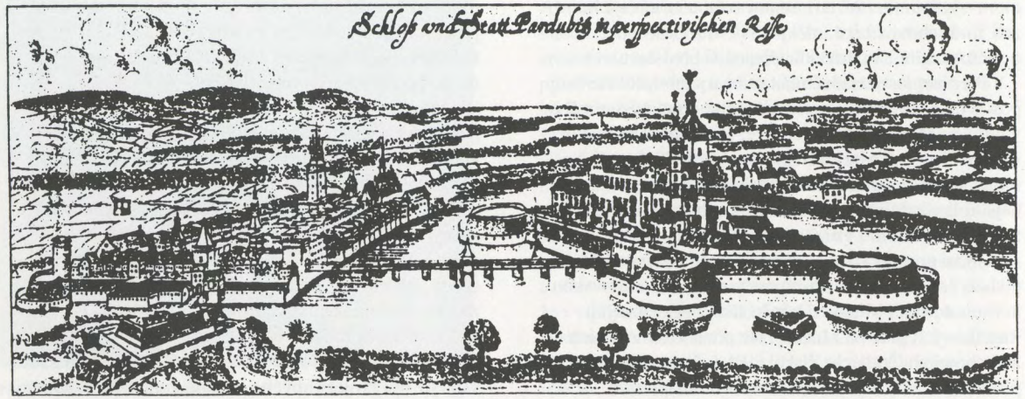
Stavební projekt Viléma z Pernštejna zcela změnil podobu někdejších Pardubic. Při stavbě zámeckého komplexu sice pernštejnští stavebníci zřejmě využili některých částí staršího středověkého objektu, ale celková kompozice sídelního města byla pojata zcela svébytně. V zásadě nic nebránilo panu Vilémovi realizovat v Pardubicích takovou podobu aristokratické rezidence, jaká byla v jeho společenské vrstvě považována za náležitě reprezentativní.

Stavba se protáhla na delší dobu a podobu nového města ovlivnil i rozsáhlý požár roku 1507. V roce 1515 však již byl projekt nového pozdně gotického sídelního

komplexu hotov.[13] Patřil k němu výstavný zámek, uzavřený samostatným systémem obranných zemních valů a vodních příkopů, ale dobře komunikačně spojený s poddanským rezidenčním městem, které tvořilo jeho technické zázemí a zajišťovalo i příslušnou ubytovací kapacitu jak pro vlastní pernštejnský dvůr, tak pro četné návštěvy, které Pernštejnova rezidence přitahovala.[14] Na výzdobě svého rezidenčního města pan Vilém nešetřil, o čemž svědčí jak rozsáhlé dochované fragmenty malířské výzdoby domovních štítů, tak i pořekadlo „Skví se jako Pardubice", písemně doložené již v první polovině 16. století. Až do své smrti roku 1521 užíval pan Vilém z Pernštejna ve své oficiální titulatuře tradiční přídomek „na Helfštejně", ale na tuto svou moravskou pevnost v posledních desetiletích svého života zavítal jen zřídka. Většina starých hradů, které Pernštejnovi patřily v rámci jeho rozlehlých držav, sloužila jen jako sídla vrchnostenské správy. Hlavním hospodářským, finančním a společenským centrem a také místem trvalejšího pobytu stárnoucího velmože zůstaly již Pardubice.

Ještě za Vilémova života byla vyřešena otázka rozdělení majetku a sfér vlivu mezi jeho dva syny, Jana (*1487, †1548) a Vojtěcha (*1490, †1534). Synové se museli otci zavázat, že se spolu nebudou soudit o majetek. Již v roce 1507, kdy oba mladí Pernštejnové vstoupili do stavu manželského, bylo rozhodnuto, že starší Jan zdědí majetky na Moravě, mladší Vojtěch v Čechách. Mladí velmoži a jejich rodiny však potřebovali svá sídla, neboť již za otcova života, dříve než majetek oficiálně zdědili, zastávali významná postavení ve stavovských úřadech. Starší Jan se stal již počátkem 16. století moravským zemským hejtmanem. Jako své sídlo si vybral zámek v Tovačově. Na mladšího Vojtěcha převedl pan Vilém roku 1514 přes odpor části české šlechty úřad nejvyššího hofmistra Království českého. Do Prahy však tento „mladý pan hofmistr", jak jej nazývali současníci, nezajížděl z východočeských Pardubic, ale z jihočeské Hluboké,[15] kterou mu otec vyčlenil jako zatímní sídlo v rámci rozdělení rodového majetku.

Teprve po Vilémově smrti (†1521) se oba synové plnoprávně ujali zděděných majetků a také změnili místa svých trvalých sídel. Vojtěch převzal po zemřelém

Pardubice, hlavní rodová rezidence do r. 1560; kresba z r. 1688 zachycuje dodnes dochované valové opevnění z počátku 16. století.

otci hlavní rodovou rezidenci v Pardubicích, podle které se také začal titulovat („na Pardubicích"). Starší Jan z Pernštejna[16] začal po otcově smrti užívat tradiční titulaturu „na Helfštejně", ale tato pevnost nad Bečvou se od něj dočkala jen rozsáhlých opevňovacích přestaveb. Jako místo dlouhodobého pobytu vrchnosti již nesloužila. Funkci hlavní pernštejnské rezidence na Moravě převzal namísto staršího Tovačova větší a významnější Prostějov, v němž dal Jan z Pernštejna vybudovat podle pardubického sídelního typu nový zámecký komplex.[17] Model dvou hlavních zemských rodových rezidencí (Pardubic v Čechách, Prostějova na Moravě) se u Pernštejnů zachovával po několik desetiletí. Vzhledem k mimořádnému rozsahu pernštejnského pozemkového majetku bylo nutné zřizovat a vydržovat reprezentativní sídelní centra i v dalších částech rodových panství, ať již vznikala v rámci úpravy starších hradů a měst, nebo šlo o nově realizované projekty. V Čechách se jednalo především o Chlumec nad Cidlinou a Nové Město nad Metují, na Moravě o zmiňovaný Tovačov, dále Velké Meziříčí, Hrušovany a Židlochovice.

Hlavními centry správy dominií i jakýmsi privátním „domovem" pro pernštejnské rodiny však zůstávaly hlavně Pardubice a Prostějov. Zůstalo tomu tak i po roce 1534, kdy po zemřelém Vojtěchovi z Pernštejna zdědil českou část rodového majetku jeho starší bratr Jan.[18] Z důvodů hospodářských i politických se Jan z Pernštejna po roce 1534 musel více věnovat svým zájmům v Čechách, proto jeho potomci prožívali raná léta svého života na Pardubicích.

Zásadní změna v tomto systému nastala až spolu s nástupem nové generace příslušníku pernštejnského rodu. Po smrti Jana z Pernštejna (†1548),[19] který se ještě na samém sklonku svého života významně angažoval v politickém dění Království českého,[20] se dědici majetku stali jeho tři synové: Jaroslav (*1528, †1560), Vratislav (*1530, †1582) a Vojtěch (*1532, †1561). Všichni tři již od mládí pobývali v prostředí panovnického dvora ve službách krále Ferdinanda I. a jeho synů, arciknížat Maxmiliána a Ferdinanda Habsburských. Dlouhé měsíce trávili spolu s dvorem cestováním po Evropě[21] a svých vlastních sídel v Čechách a na Moravě využívali k dlouhodobějšímu pobytu jen zřídka.[22] Nová situace nastala také v důsledku rozdělení majetku mezi třemi bratry, k němuž došlo v letech 1552, kdy svůj díl převzal nejmladší Vojtěch, a 1555, kdy se o zbylý majetek rozdělili Jaroslav s Vratislavem. Jaroslav si ponechal jako své titulární sídlo rezidenci v Pardubicích, Vojtěchovi připadlo hlavní moravské sídlo v Prostějově, Vratislav si po přijetí svého dílu zvolil za hlavní sídlo zámek v Židlochovicích a od roku 1556 Tovačov.

Narozdíl od svého otce, který byl ve čtyřicátých letech 16. století čelným stavovským předákem, nalézali se mladí Pernštejnové v padesátých letech 16. století teprve na počátku své kariéry, kterou spojovali v prvé řadě s habsburským dvorským prostředím.[23] Jejich venkovská sídla proto v oné době již neplnila funkci významných společenských center, ale stala se jen místy příležitostných zastávek v neustálém koloběhu cestování.[24] Během pobytu u vídeňského dvora[25] i v Praze si Pernštejnové dlouhodobě pronajímali vytypované domy,[26] které pak užívali k pobytu intenzivněji, než vlastní tradiční zámecké sídla, neřku-li staré středověké hrady na svých panstvích.[27] Jako trvalé zázemí při místodržitelském dvoře v Praze si Jaroslav z Pernštejna v roce 1555 zakoupil dům na Pražském hradě, který začal přestavovat v reprezentativní palác (dnešní Lobkovický palác).[28]

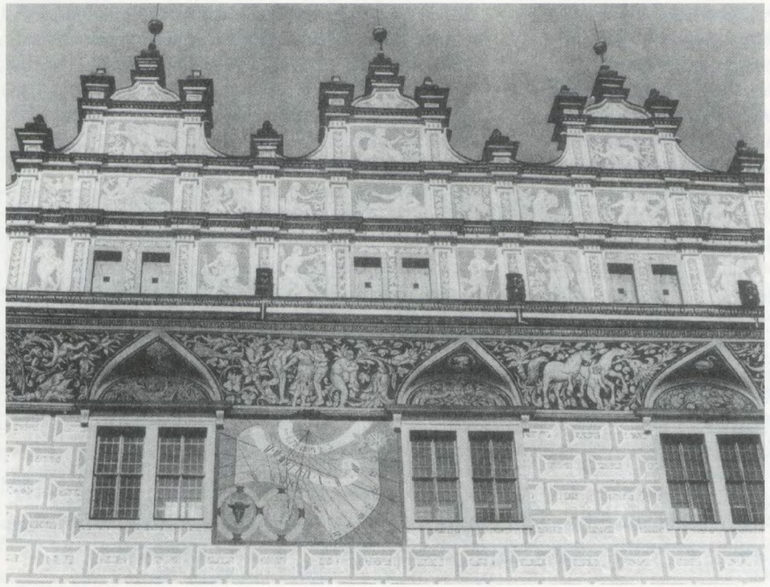
Pernštejnský majetek však v padesátých letech prožíval v důsledku vážného zadlužení hlubokou úvěrovou krizi, týkající se především obou starších bratří. Nejmladší Vojtěch se začal nákladného dvorského života brzy stranit a svou energii věnoval správě zděděných dominií a také teoretickým problémům náboženské reformace. Hlavním společenským centrem jeho panství zůstal výstavný Prostějov, sám jeho vládce však nejčastěji pobýval na nedalekém hradě Plumlově.

Dvorská kariéra nejstaršího z bratří, Jaroslava z Pernštejna, skončila neslavně v důsledku jeho

naprostého finančního vyčerpání již kolem roku 1558. Hluboce zadlužený Jaroslavův pozemkový majetek, spravovaný již v té době ustanoveným sborem nejvýznamnějších věřitelů, byl v roce 1560 prodán panovnické komoře. Výše Jaroslavových dluhů však přesahovala kupní cenu jeho panství, takže někdejší habsburský dvořan, na jehož rychlou kariéru počátkem padesátých let 16. století hleděli současníci s obdivem i s netajenou závistí, skončil zcela bez prostředků, odkázán na blahovůli svých příbuzných. Krátce po prodeji sídelních Pardubic Jaroslav z Pernštejna za blíže nejasných okolností zemřel.[29]

Na ztrátu hlavní české rodové rezidence reagovali oba zbylí bratři s netajenou lítostí, ale žádný z nich neměl dostatek finančních prostředků, aby Pardubice pro pernštejnský rod zachránil. Z praktických důvodů se Vratislav z Pernštejna, jehož finanční situace nebyla také nikterak příznivá, zajímal více o Jaroslavův palác na Pražském hradě. Tento objekt se pak v poslední třetině 16. a na počátku 17. století stal hlavním trvale obývaným sídlem početné Vratislavovy rodiny.

K řešení složité finanční situace Vratislava z Pernštejna přispěla smrt jeho mladšího bratra Vojtěcha roku 1561. Jako jediný přeživší ze tří bratří se tak Vratislav z Pernštejna stal na základě starších rodových smluv dědicem všech panství, která Pernštejnům ještě zbývala. Jednalo se především o moravská dominia zemřelého Vojtěcha, neboť na území Království českého Pernštejnům na počátku šedesátých let 16. století již žádný pozemkový majetek nepatřil.

Litomyšl, štít zámecké budovy s figurální sgrafitovou výzdobou.

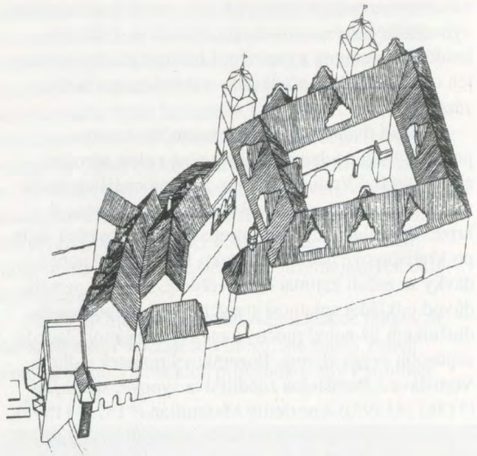
Vratislav z Pernštejna však vedle moravských dominií zdědil také právo vyplatit ze starších zástav východočeské panství Lanškroun, které jeho otec Jan zastavil již v roce 1543. Vyplacením Lanškrouna v roce 1561 si Vratislav vytvořil základ ke znovuvybudování rozsáhlejšího panství na české straně česko-moravského pomezí. Ostatně držba pozemkového majetku na území Království českého byla jedním z nutných předpokladů k zastávání nějaké významnější funkce v systému stavovských institucí, s níž se u příslušníka tak významného rodu, navíc velmi inteligentního a obdařeného již na prahu dospělosti bohatými politickými zkušenostmi, muselo do budoucna počítat.

Svou budoucí kariéru spojoval pan Vratislav z Pernštejna již od mládí s arcikníže tem Maxmiliánem Habsburským.[30] Když se následník trůnu po smrti svého otce Ferdinanda I. ujal v roce 1564 skutečné vlády, začalo se významněji upevňovat i postavení jediného tehdy žijícího dospělého mužského příslušníka pernštejnského rodu. V roce 1566 byl Vratislav z Pernštejna císařem Maxmiliánem II. pověřen výkonem funkce nejvyššího kancléře Království českého. O rok později připojil kancléř ke svému lanškrounskému panství, rozšířenému o sousední Lanšperk (1564), také rozlehlé zástavní panství Litomyšl. Jeho majetkový vztah k tomuto rozlehlému dominiu měl původně charakter dočasné zástavy, omezené na dvacet let. Tato skutečnost však Vratislava z Pernštejna neodrazovala od uskutečnění velkolepého projektu, jakým bylo vybudování nové venkovské rezidence, projektované podle italských renesančních předloh.

Zámecký areál v Litomyšli se stal jakousi „výkladní skříní" bohatství a moci českého kancléře, muže, který si mohl dovolit takto nákladnou stavbu, projektovanou císařskými dvorními architekty. Vratislav z Pernštejna nelitoval nákladů, neboť vydržování vlastního dvora při venkovské rezidenci představovalo jednu z nepsaných společenských povinností tradičních mocných českých a moravských rodů. Pro soudobou politickou praxi a také vzhledem k většímu pohodlí a společenským a kulturním vazbám bylo však pro pernštejnskou rodinu výhodnější pobývat v rodinném paláci na Pražském hradě.[31] I výstavná a prestižní Litomyšl představovala jen občasné sídlo a především stabilní hospodářské zázemí.[32]

Vlastní dvůr a nákladné renesanční stavební projekty byly pochopitelně finančně velmi náročné, ale dokud byl Vratislav jedním z nejmocnějších mužů v zemi, nehrozilo reálné nebezpečí zjevné úvěrové krize. O to hlubší byl však propad pernštejnských aktiv po Vratislavově náhlé smrti roku 1582. O své pohledávky se začali zajímat četní věřitelé, kteří již neměli důvod odkládat splatnost starých dluhů, neboť jejich dlužníkem již nebyl mocný kancléř, který mohl leckde zapůsobit svým vlivem. Pozemkový majetek a dluhy Vratislava z Pernštejna zdědili dva synové, starší Jan (*1561, †1597)) a nezletilý Maxmilián (*1575, †1593). V praxi si však rozhodující slovo v majetkových záležitostech dlouho udržovala Vratislavova vdova Marie Pernštejnská de Lara (†1608).

Z tíživých dluhů nebylo jiného východiska, než rozprodej pozemkového majetku. Během poměrně krátké doby na přelomu osmdesátých a devadesátých let 16. století tak byla postupně prodávána všechna moravská panství. Nejprve přišel na řadu velký majetkový komplex s Přerovem a Tovačovem. Od poloviny osmdesátých let bylo postupně rozprodáváno staré rodové panství na Horní Svratce, až došlo i na samotný hrad Pernštejn (1596). Prodej staré „kolébky rodu" pochopitelně vyvolal pozornost (zvláště když kupcem starého panského sídla byl člověk pochybného původu), ale pod nelítostným tlakem věřitelů musel všechen sentiment stranou. Pernštejnové ostatně ani neměli mnoho na vybranou. Dispoziční práva k litomyšlskému panství byla omezena jeho zástavním charakterem, takže nemohlo posloužit jako záruka na další úvěry ani nemohlo být přímo prodáno. A zpětná výplata litomyšlské zástavy ze strany panovníka by byla koncem 16. století pro Pernštejny mimořádně nevýhodná. Alespoň tímto způsobem vycházel císař Rudolf II.

Pražský hrad, Lobkovický, dříve Pernštejnský palác; rekonstrukce podoby z 2. pol. 16. stol. (Petr Chotěbor).

Důležitou součástí stavebně historického průzkumu paláce bylo i soustavné zpracování ojedinělého souboru 37 typů fragmentů terakotové výzdoby z období pernštejnské stavební fáze.

Zlomek terakotového článku s reliéfem zápasících putti (foto J. Kopřiva).

Kresebná rekonstrukce Petr Chotěbor.

vstříc chudnoucím představitelům kdysi mocného rodu – nevyhověl několika návrhům tehdejších českých šlechticů, kteří nabízeli, že sami Litomyšl ze zástavy od Pernštejnů vyplatí a navíc ještě přispějí do panovnické pokladny slušnou částkou. Správci pernštejnských financí dělali co mohli, ale postupným ztrátám všeho disponibilního majetku se nedalo zabránit, zvláště když mladý pán Jan z Pernštejna (†1597), hledající své vojenské štěstí v císařských barvách na bojištích v Nizozemí a v Uhrách, rodinnou pokladnu nijak nešetřil. Z někdejšího rozsáhlého dědictví na Moravě zbývalo v polovině devadesátých let 16. století již jen velké panství Prostějov. Na něm však již léta vázly dluhy, jejichž vymáhání vyústilo v komisionální prodej. Spory okolo Prostějova trvaly delší dobu a formálně byly završeny prodejem roku 1599. Pernštejn a nevelké okolní panství mitrovské, byť k jejich prodeji došlo několik let před Prostějovem, tak zůstávaly symbolicky posledním statkem, který Pernštejnům na Moravě plnoprávně náležel. Snaha udržet starý rodový hrad byla však spíše jen otázkou historické symboliky, nikoli praktické potřeby, neboť jako trvalé sídlo některého z příslušníků rodu v té době hrad Pernštejn už nesloužil dobrých sto let.

Ukázka jemné modelace reliefní výzdoby (foto J. Kopřiva).

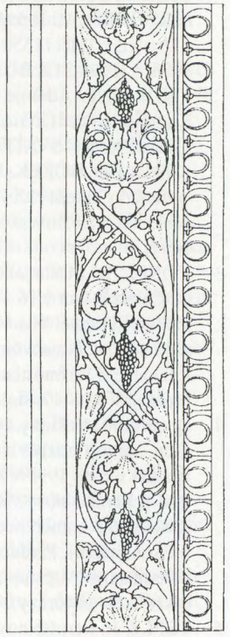
Kresebná rekonstrukce Petr Chotěbor.

Pozici hlavního centra pernštejnské sídelní sítě v rudolfínské době si upevnil rodinný palác na Pražském hradě, který proslul jako „pernštejnský salon" a české centrum španělské kultury a politiky. I Litomyšl si udržovala charakter aristokratické rezidence, ale v přímé úměře s klesáním významu, bohatství a společenské prestiže pernštejnského rodu slábl i její lesk.

Po roce 1582 už v pernštejnské rodině nebyl žádný významný aristokrat, který by měl společenskou potřebu a finanční možnosti k prezentaci své moci a bohatství formou vydržování vlastní okázalé venkovské rezidence. Jan z Pernštejna prožil svůj krátký a nepokojný vojenský život většinou v cizině. Na Litomyšli dožívala svůj vdovský úděl Janova matka Marie de Lara, ale její svět neměl mnoho společného s kulturním dvorským prostředím, které zde kdysi pěstoval její zesnulý manžel.

Terakotový díl ostění hranolového typu s okrajovou profilací (foto J. Kopřiva).

Kresebná rekonstrukce Petr Chotěbor.

Majetek, čítající počátkem 17. století zástavní litomyšlské panství a dům na Pražském hradě, formálně zdědil poslední mužský příslušník rodu, Janův syn Vratislav Eusebius z Pernštejna (*1594). Jeho dědictví však bylo zatíženo mnoha finančními pohledávkami, zvláště majetkovými podíly jeho babičky Marie de Lara a mnoha tet, sester jeho zemřelého otce.

Péči o majetkové záležitosti nezletilých Janových dětí převzala v roce 1603 jejich teta Polyxena z Pernštejna, vdova po Vilému z Rožmberka (†1592),[33] podruhé provdaná za Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.[34]

Vratislav Eusebius z Pernštejna se od mládí pohyboval při habsburském dvoře a započal slibnou vojenskou kariéru. Starost o rodinný majetek v Čechách plně přenechal své tetě Polyxeně až do roku 1627. V tomto roce byla ukončena formální poručnická správa pernštejnského dominia a císařský důstojník Vratislav Eusebius z Pernštejna se se svojí tetou finančně vyrovnal.[35] Převedl jí své nemovitosti v Praze, včetně hlavního pražského sídla, dnešního Lobkovického paláce, a naoplátku převzal litomyšlské panství očištěné od všech dlužních pohledávek. O rok později mu císař Ferdinand II. za zásluhy na poli válečném převedl dosud jen zastavenou Litomyšl do dědičné držby.

Válečná doba nepřála příliš stavebním projektům, přesto se již koncem dvacátých let pustil Vratislav Eusebius z Pernštejna do reorganizace správy litomyšlského panství. Vratislav Eusebius z Pernštejna se v té době začal řadit mezi několik nejbohatších českých velmožů, vzešlých z řad císařských důstojníků

pobělohorské doby. Jeho litomyšlské dominium patřilo k největším uceleným panstvím v Čechách; vedle něj si roku 1630 zakoupil i palác na Malé Straně. Svého nového pražského sídla ani staré rodinné rezidence na Litomyšli však příliš neužil, neboť již v roce 1631 zahynul při drobné vojenské šarvátce.[36]

Smrtí Vratislava Eusebia vymřel pernštejnský rod po meči. Malostranský palác i Litomyšl zdědila jeho sestra Frebonie z Pernštejna (†1646).[37] Tato zámožná žena zůstala neprovdána a značnou část zděděného majetku užila k podpoře církevních institucí. Jejím nejvýznamnějším počinem se stalo založení piaristické koleje a gymnázia v Litomyšli roku 1640. Díky štědré podpoře fundátorky této církevní, ale především kulturní instituce se stala Litomyšl v následujících desetiletích jedním z nejvýznamnějších center české vzdělanosti barokní doby.[38]

Okruh pernštejnských rezidencí se smrtí poslední příslušnice rodu roku 1646 uzavřel. Díky velkorysým architektonickým a urbanistickým počinům představuje každá z pernštejnských rezidencí 15. – 17. století významnou kulturní památku. Přesuny hlavních pernštejnských sídel ze středověkého rodového hradu Pernštejna až na Litomyšl barokní doby nám však také jedinečným způsobem dokumentují změny v mentalitě, kulturních normách a společenské funkci české a moravské aristokracie raného novověku.

Poznámky:

1 Celkové shrnutí problematiky venkovských rezidencí české šlechty raného novověku přináší spolu s přehledem starší literatury PETRÁŇ, J.: Renesanční aristokratický dvůr, in: týž (red.), Dějiny hmotné kultury II/1, Praha 1995, s.187 – 189. Problematikou raně novověkých šlechtických dvorů se v rámci dlouhodobého výzkumného projektu zabývá Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, viz dlouhodobý výzkumný projekt, jehož východiska a cíle formuloval BŮŽEK, V.: Společnost aristokratických dvorů v českých zemích (1550 – 1740) – Teze vědeckého projektu, Jihočeský sborník historický 64, 1995, s. 196 – 206. Též viz PÁNEK, J.: Renesanční dvůr olomouckého biskupa – obecné a zvláštní rysy, Opera historica 3, 1993, s. 167 – 178 a týž: Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského ve světle hofmistrovské instrukce z roku 1592, in: Seminář a jeho hosté (Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového), Praha 1992, s. 189 – 199.

2 VOREL, P.: Dvory aristokratů v renesančních Čechách, Opera historica 3, 1993, s. 137 – 154, LEDVINKA, V.: Rezidence a dvůr Zachariáše z Hradce v Telči (1550 – 1589), Opera historica 3, 1993, s. 199 – 213, BŮŽEK, V. – SAK, R. – VOREL, P.: Adelige Höfe und Residenzen, in: Kulturen an der Grenze (KOMLOSSY, A. HG. – BŮŽEK, V. – SVÁTEK, F.), Wien 1995, s. 191 – 195, BŮŽEK, V. – RŮŽIČKA, J.: Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce, Praha 1997.

3 VOREL, P.: Města jako sídla feudálních vrchností, in: Česká města v 16. – 18. století, Opera Instituti historici Pragae, Miscellanea C – 5, Praha 1991, s. 121 – 138. Nejnověji také viz VOREL, P.: Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. – 17. století, Pardubice 2001.

4 Dosavadní výzkumy, týkající se pernštejnského rodu, shrnují příspěvky z vědecké konference, konané v roce 1993 v Pardubicích. Viz VOREL, P. (red.): Pernštejnové v českých dějinách (Sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích), Pardubice 1995. VOREL, P.: Páni z Pernštejna (Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy), Praha 1999.

5 TEPLÝ, J.: Pernštejnové ve 13. – 14. století, Pardubice 1996.

6 VOREL, P.: Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15. – 17. století, in: Pernštejnové v českých dějinách (Sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích), Pardubice 1995, s. 9 – 76. Zde i prameny k dalším majetko-právním záležitostem, uvedeným níže v textu.

7 VÁLKA, J.: „Politická závěť" Viléma z Pernštejna (1520 – 1521), Časopis Matice moravské 1971, s. 63 – 82.

8 VOREL, P.: Cimburkové a Pernštejnové (Majetkové a rodinné vztahy na přelomu 15. a 16. století), in: Morava na prahu nové doby (Sborník příspěvků z konference, konané k 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka), Přerov 1995, s. 75 – 93.

9 PETRÁŇ, J.: Dějiny hmotné kultury II/1, Praha 1995, s. 222 – 358.

10 VOREL, P.: Poddanská rezidenční města v českých zemích (K typologii měst předbělohorské doby), in: KOKOJANOVÁ, M. (red.): Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století), Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995, Prostějov 1997, s. 38 – 48.

11 VOREL, P.: K pardubickým stavitelům na počátku 16. století, IZKPPM 6, 1989, s. 9 – 13.

12 VOREL, P.: Život na dvoře Viléma z Pernštejna, in: V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 331 – 360.

13 HRUBÝ, V. – VOREL, P.: „Burianova báseň" a pozdně gotické Pardubice, in: Pocta Josefu Petráňovi, Opera Instituti historici Pragae, Miscellanea C – 4, Praha 1991, s. 161 – 190.

14 VOREL, P.: Nejstarší urbář pardubického panství a jeho vypovídací hodnota o vývoji města Pardubic v letech 1506 až 1516, Pardubice 1990.

15 LEDVINKA, V.: Pernštejnská epizoda v dějinách jižních Čech, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 91 – 104.

16 VÁLKA, J.: Politika a bezkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 173 – 186.

17 VOREL, P.: Pernštejnská svatba v Prostějově roku 1550, Časopis Matice moravské 114, 1995, č. 1, s. 139 – 162.

18 VOREL, P.: Pozemkový majetek Jana z Pernštejna v Čechách a na Moravě k roku 1540, in: Pernštejn – Středověký hrad na Moravě, Brno 1996, mapa č. 6 na s. 14.

19 VOREL, P.: Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století), in: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám, Brno 1999, s. 137 – 148.

20 VOREL, P.: Pernštejnská diplomacie v době stavovského povstání roku 1547 (edice listů Jaroslava z Pernštejna z února až června 1547), Východočeský sborník historický 3, 1993, s. 231 – 272. V širších souvislostech též viz VOREL, P.: „Přátelské snešení stavův českých" z března 1547 a jeho signatáři, in: VOREL, P. (red.): Stavovský odboj roku 1547 – První krize habsburské monarchie (Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29. – 30. 9. 1997), Pardubice – Praha 1999, s. 81 – 124.

21 VOREL, P.: Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století, Český časopis historický 96, 1998, s. 754 – 778.

22 VOREL, P.: Mezi Augsburgem a Komárnem (Cestování Jaroslava z Pernštejna v Podunají v polovině 16. století), in: BOBKOVÁ, L. – NEUDERTOVÁ, M.: Cesty a cestování v životě společnosti (Sborník příspěvků z konference konané 6. – 8. září 1994 v Ústí nad Labem), Acta Universitatis Purkyniae, Philosophica et historica, Studia historica II, 1995, s. 191 – 197.

23 VOREL, P.: Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století, (Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550 – 1551), Pardubice 1997.

24 VOREL, P.: Zánik aristokratického dvora pánů z Pernštejna v Pardubicích v roce 1550, in:

Poddanská města v systému patrimoniální správy (Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. – 13. září 1995), Ústí nad Orlicí 1996, s. 70 – 77.

25 VOREL, P.: Hofmistrovská instrukce Vratislava z Pernštejna z roku 1555, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 165 – 182.

26 VOREL, P.: Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559, Folia Historica Bohemica 19, 1998, s. 7 – 36.

27 VOREL, P.: Petr Hamza ze Zábědovic a regentská správa pernštejnských dominií v Čechách v letech 1550 – 1552, Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities 2, 1996, s. 115 – 142.

28 CHOTĚBOR, P.: Palác Pernštejnů na Pražském hradě, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 261 – 282. K otázce brněnského sídla Pernštejnů viz SULITKOVÁ, L. – JORDÁNKOVÁ, H.: Domy Pernštejnů v Brně do začátku 17. století, tamtéž, s. 115 – 132.

29 RŮŽIČKA, J.: Italská cesta Jaroslava z Pernštejna roku 1559, Sborník prací východočeských archívů 4, 1978, s. 153 – 186.

30 FRITZOVÁ, CH. – RŮŽIČKA, J.: Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555), Sborník prací východočeskýczh archívů 3, 1975, s. 63 – 77. Na evropské rozměry působnosti Vratislava z Pernštejna upozornil zvláště PÁNEK, J.: Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551 – 1552, Praha 1987., který se jeho osobnosti věnoval i řadou dalších studií, viz PÁNEK, J.: Politika, náboženství a každodennost nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 185 – 199, týž: Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579 – 1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy), Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 35 – 47. Nejnověji BŮŽEK, V.: Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vídní (Ke zpravodajskému přínosu listů české a moravské šlechty), Sborník prací východočeských archívů 8, 2000, s. 24 – 36.

31 Problematikou pernštejnského salonu v jejich domě na Pražském hradě se podrobně zabýval JANÁČEK, J.: Ženy české renesance, Praha 1996 (3. vydání).

32 KŘIVKA, J.: Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. a 17. století), Praha 1959.

33 KUBÍKOVÁ, A.: Pernštejnové a Rožmberkové (politické, společenské a rodinné vztahy), in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 227 – 230.

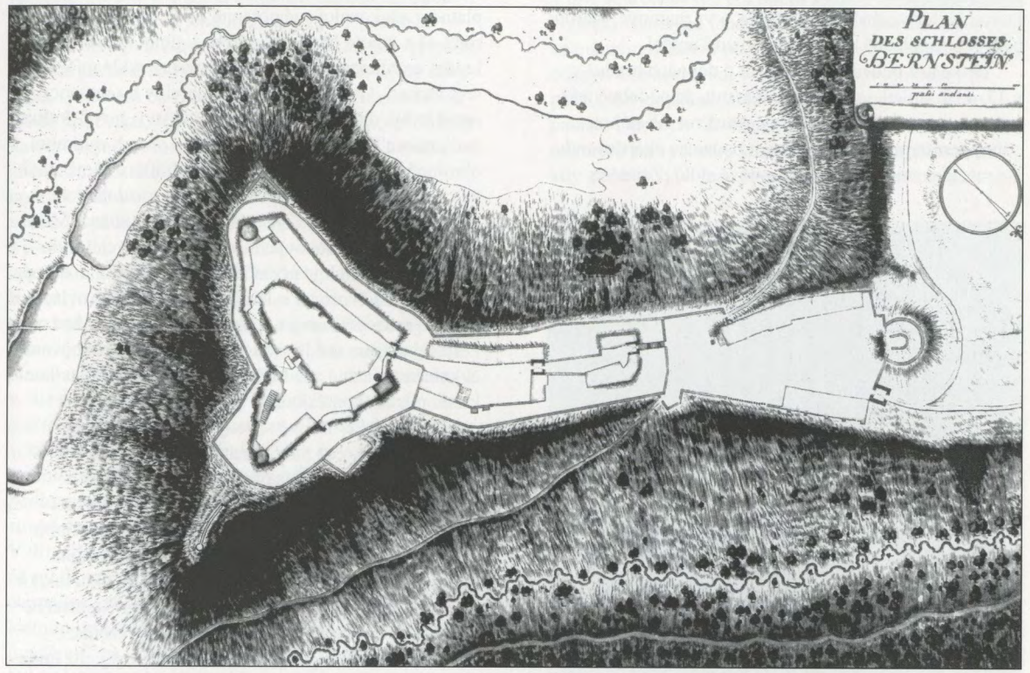
34 RYANTOVÁ, M.: Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 105 – 114.

35 KOPIČKA, P.: Předání litomyšlského panství mezi Polyxenou z Lobkovic a Vratislavem Eusebiem z Pernštejna, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 65 – 76.

36 SKŘIVÁNEK, M.: Poslední Pernštejni – portrét vrchnosti, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 231 – 244.

37 BARTŮŠEK, V.: Frebonie z Pernštejna ve světle římské piaristické historiografie, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 245 – 252.

38 VOREL, P.: Šlechtická aristokracie barokní doby a její sídla ve východních Čechách, Opera historica 5, 1996, s. 335 – 363.

Ch. F. Moser von Filseck, hrad Pernštejn kolem roku 1720; Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Sammlung Nicolai: Topographie des villes et fortresses.

Hrad Pernštejn v barokním období

Tomáš Jeřábek

K výtvarnému výrazu hradu Pernštejna je nesporně třeba přistupovat ze dvou pozic – funkční, pevnostní, kterou nejlépe odhalí kastelologie, a významové, kterou odkrývají společně historie s dějinami umění.

Dříve než budeme pojednávat o dějinách hradu v 17. – 18. století, je potřeba zdůraznit, že podobně jako v jiných jazycích je možno i v češtině rozsah pojmu „dům pernštejnský" neomezovat pouze na chápání rodu, ale může znamenat skutečné rodové sídlo. Zejména v případě hradu Pernštejna platí tento vztah více než těsně. Hrad 15. – 16. století je nám tak vedle své stále platné a zdokonalované obranné funkce památníkem rodu a i z tohoto hlediska je třeba vnímat specifickou hradní architekturu, zachovanou v neobvyklé míře do současnosti. Období přechodu od gotiky k renesanci nemůže být dnes pojímáno jako vítězství „nové" kultury nad „starou", nýbrž spíše jako široký proud, zabírající ohromné evropské teritorium mimo Itálii, v němž stavitelé a kameníci využívají s chutí obou výzdobných technik a objednavateli je tato skutečnost vítána. Místo uvažování o „pokrokových" a „retardovaných" stylových východiscích je účelnější nacházet v těchto evropských stavbách projev estetického okouzlení z ovládnutí obou výrazových a tvárných možností. Je jisté, že i na Pernštejně jsme svědky jejich spojování, kombinování či kontrastu, a že i zde hrál významnou roli projev konkrétní místní, konfesionální a politické preference.[1]

Pernštejn, portál hl. sálu; foto 20. léta 20. století.

Na hradě Pernštejně se tedy jednak konzervuje tradice starého (což má řadu analogií jak u nás, tak u nejbližších sousedů; jak se ukazuje, již v raném novověku byla u těchto prestižních staveb vnímána „cena stáří"), a zároveň rovněž je zde před polovinou 16. století nově budován palác Jana II. z Pernštejna. Stálou obytnou funkci můžeme u tohoto objektu takřka s jistotou vyloučit. Zvelebování „domu pernštejnského" v rámci již novověkého užívání slova reprezentace může být klíčem k pochopení novostaveb, jejichž budování si nevynutila žádná konkrétní potřeba.

Tento hrad pak kupuje od zadlužených Pernštejnů Katarýn z Kataru, posléze se stává majetkem Licka z Rýznburka a jeho ženy, od níž se hrad dostává do rukou Lichtenštejnů-Kastelkornů. V této době je hrad již znovu obýván vrchností a plní všechny standardní funkce šlechtického sídla. Do švédského obléhání v roce 1645 se toho od pernštejnských časů mnoho na hradě nezměnilo. Po úspěšném odražení švédských vojsk měl i nadále hrad sloužit jako zemská pevnost. Jak je dnes zjištěno, na rozdíl od špilberské pevnosti v Brně a dalších opevněných míst (Uherské Hradiště, Olomouc) nebyly z rozpočtu země vynakládány žádné prostředky na opravu hradu a tíha udržovacích nákladů tak spočívala jednoznačně na jeho majitelích a hospodářské výkonnosti jejich vlastního panství.[2] Hrad jako případná zemská pevnost nebyl navíc modernizován tehdy obvyklým systémem bastionů, jako tomu bylo například na hradě Špilberku. Je pravděpodobné, že v této době byla na Pernštejně izolovaně umístěna pouze část zemské zbrojnice. Jestliže již nebyla obnovena do původní podoby hranolová věž („hladomorna"), bylo naopak východní průčelí paláce doplněno balkonem, vysunutým z původního gotického obranného ochozu, nyní sloužícího jako „piano nobile" šlechtického obydlí. Tento balkon je datovaný k roku 1671 a opatřený iniciálami stavebníka Maxmiliána Lichtenštejna. Představuje patrně jeden z prvních typů „altana", akcentovaný nad hlavním vchodem do hradního paláce a navíc položený vedle nově upraveného genealogického vývodu Lichtenštejnů-Kastelkornů na jednom z krakorců nad vchodem do paláce. Především však byla zaklenuta světnice ve druhém patře obytné věže (dnes nazývána podle romantické výmalby „sál spiklenců") a na západní straně vybudováno křídlo tzv. „Schröfflových pokojů". V dřívějším stavebně – historickém průzkumu a následně i v literatuře bylo toto křídlo datováno do doby klasicismu (na základě určení „nové pokoje" v pozůstalostním inventáři hradu), avšak na hradě se jako „nové" uvádějí již za Lichtenštejnů a Stockhammerů v 18. století.[3] Vzhledem k existenci lichtenštejnského paláce v Brně (na místě dnešní pasáže Alfa na rohu Jánské a Poštovské ulice), přestavovaného rovněž v poslední třetině 17. století a vykazujícího totéž architektonické členění, můžeme i tyto místnosti na západní straně datovat do poslední třetiny 17. století, což potvrzují v případě Pernštejna i archivní prameny. Pro Lichtenštejny-Kastelkovny pracoval v Brně jako zednický mistr nejdříve Paul Weinberger, později Nikolas Stumberk, který v roce 1678 prokazatelně pracoval na úpravách pernštejnského hradu.[4] Na hradě tehdy vznikly dva samostatné apartmány – pro paní domu vedle dnešní obrazárny, pro majitele hradu pak v tzv. Schröfflových pokojích. V obou apartmánech byla koncem 18. století (snad kolem 1781) provedena neznámým malířem pozdně rokoková výmalba stěn; její odkrytí a restaurování v tzv. Schröfflových pokojích patří k desideratům dalšího průběhu oprav hradního paláce. Úpravy v 60. letech 20. století se závažně dotkly místností na východní straně 3. patra hradního paláce, kdy zde byl vytvořen „lovecký sál". Rovněž tyto

Pernštejn, kaple; foto 20. léta 20. století.

místnosti byly modernizovány v baroku a v klasicismu; v jejich případě však bude návrat k historickému stavu patrně neproveditelný. Lichtenštejnům se dříve připisovalo i objednání výzdoby tzv. Rytířského sálu, která však byla provedena až za následujících majitelů – Stockhammerů. Nepochybně do téže vrstvy náleží také výzdoba refektáře královopolské kartouzy. U všech těchto děl byl jako autor stylovou analýzou určen Giacomo Antonio Corbellini.[5]

Lichtenštejnové naopak hrad zaplnili připomínkami svých rodových dějin – dodnes se dochoval jejich rozrod na arkýři před vstupem do paláce, vycházející z prací barokních historiků – eruditů, jejichž spisy k dějinám rodu jsou uloženy v rodinném archivu.[6] Podle popisů místností z inventářů před rokem 1710 byl jejich rodokmen umístěn rovněž v rytířském sálu nade dveřmi. Sousední místnost (dnešní tzv. obrazárna) byla na konci 17. století vymalována freskovou výmalbou s figurálními výjevy. Nejzajímavější a dosud neprozkoumanou částí tehdejších aktivit Lichtenštejnů bylo zřízení „kunstkomory", patrně v nově zaklenutém sále ve 2. patře hradního paláce (v dnešním „sále spiklenců"). Inventář ukazuje tematickou i provenienční různost předmětů – vedle drobných děl ze slonoviny, stříbra, alabastru, majoliky, terra sigilaty, orientálního porcelánu zde byly ukázky orientálních lakovaných skříněk, jakož i devocionálie (relikviáře sv. Konstancie). O intelektuálních zálibách svědčí rovněž bohatá sbírka astronomických přístrojů (kompasy, kvadriloby, kvadranty, většinou ze stříbra, s pozlaceným povrchem) a na svou dobu unikátní sada chirurgických nástrojů. Provenienci těchto předmětů poznáváme jen výjimečně

Pernštejn, Rytířský sál (barokní štuková výzdoba stropu – detail).

– jeden z velkých skleněných pohárů podle všeho patřil původně Albrechtu z Valdštejna (uveden jako pokál původně knížete frýdlantského).[7] U jedné z majolikových váz je uvedena poznámka, že byla zakoupena v Mantově. Vedle slavných pražských sbírek Rudolfa II. a Albrechta z Valdštejna byl vzorem při utváření této kunstkomory vliv dlouholetého olomouckého biskupa Karla Lichtenštejna-Kastelkorna, příbuzného majitelů hradu. Dřívější pohled historiků na biskupa Lichtenštejna-Kastelkorna jako poučeného a cílevědomého sběratele se po rozsáhlém studiu jeho osoby a sběratelské činnosti ukazuje jako neudržitelný, biskup spíše recipoval obecné dobové zájmy, než by byl jejich iniciátorem. Okolnosti zisku nejvzácnějších obrazů do biskupovy kroměřížské a olomoucké sbírky jsou dnes ve všem podstatném vyjasněny a vyplývá z nich naprostá náhodnost těchto akvizic. Nesoustavnost a nahodilost jeho sběratelských aktivit našla pochopitelně svůj odraz také v pernštejnské kunstkomoře, která měla charakter spíše kabinetu kuriozit než umělecké galerie – v malířských dílech si patrně Lichtenštejnové vystačili kopiemi maleb. Symptomatické bylo umístění této kunstkomory společně se vzácnými archiváliemi a vybranými knihami (knihy tematicky vázané na otázky vojenství a fortifikace byly naopak umístěny ve zbrojnici, méně cenné archiválie v přízemí hradu ve dvou místnostech). Podobně koncipovanou kunstkomoru z tohoto období nacházíme rovněž v göttweigském klášteře a na zámku Windhag v Dolních Rakousích; obě sbírky byly navíc ve své době prezentovány veřejnosti prostřednictvím grafických listů. Jako malíři na Pernštejně jsou v této době připomínáni Markus Groer, zmiňovaný rovněž ve zprávě M. Fleischingra z Auersbachu a působící později jako nepříliš významný žánrový malíř v Brně.[8] V doubravnickém kostele, náležejícím rovněž do patronátní správy tohoto panství, se na hlavním oltáři nacházela sochařská výzdoba od F. Pfaundlera a B. Strobla, dodnes je však zachován pouze původní oltářní obraz Nalezení sv. Kříže, signovaný a datovaný Janem Křtitelem Spiessem z roku 1679.[9] Charakteristické je, že oba sochaři působili o rok později při výstavbě morového sloupu na dnešním náměstí Svobody v Brně; materiál pro jejich práci (kámen, výrobky ze železa) jim byl dodáván také z pernštejnského panství.[10] Spiess a Pfaundler v této době rovněž spolupracovali na výzdobě oltářů augustiniánského kostela sv. Tomáše v Brně. Právě Spiessovo jméno je dalším z důkazů těsného propojení výtvarného dění a mecenátu mezi dvorem olomouckého biskupa Karla Lichtenštejna-Kastelkorna a Lichtenštejny-Kastelkorny, sídlícími tehdy na hradě Pernštejně. Spiess totiž v 70. letech 17. století pracoval jako kopista zmíněného olomouckého biskupa.

Knihovna Lichtenštejnů-Kastelkornů, později odvezená rovněž na zámek v Telči, dokazovala vysokou informovanost. Nechyběla v ní „Teutsche Akademie" Joachima Sandrarta, mnoho francouzských a německých knih o pevnostní architektuře, geometrické a matematické příručky. Její součástí byla rovněž rozsáhlá kolekce knih věnovaná medicíně, například i od Paracelsa.

Lichtenštejnové v roce 1710 směnili se Stockhammery pernštejnský velkostatek za fideikomis telčský a na telčský zámek rovněž odvezli vše cenné, tj. kunstkomoru, obrazy, i výše zmíněné knihy – z původního hradního mobiliáře. Dnes je ovšem velmi obtížné rozpoznat původně pernštejnské předměty ve sbírkách státního zámku v Telči.[11]

Stockhammerové tedy získávají dle svědectví písemných pramenů takřka prázdný hrad. Tento rod je objednavatelem pozoruhodné štukové výzdoby Giacoma Antonia Corbelliniho, jejíž základní ikonografický rámec je dán představením a oslavou Herkulových činů. Tato námětová rovina vycházela jednoznačně z připomenutí role Herkula v dobovém myšlení a úloze barokních virtů (ctností), které měl aristokrat naplňovat. Na rozdíl od Lichtenštejnů-Kastelkornů nepatřili Stockhammerové mezi tradiční rodovou aristokracii a příslušníky tohoto rodu nacházíme spíše mezi lékaři a právníky; například Dominik Stockhammer byl na počátku 18. století osobním lékařem knížete Antona

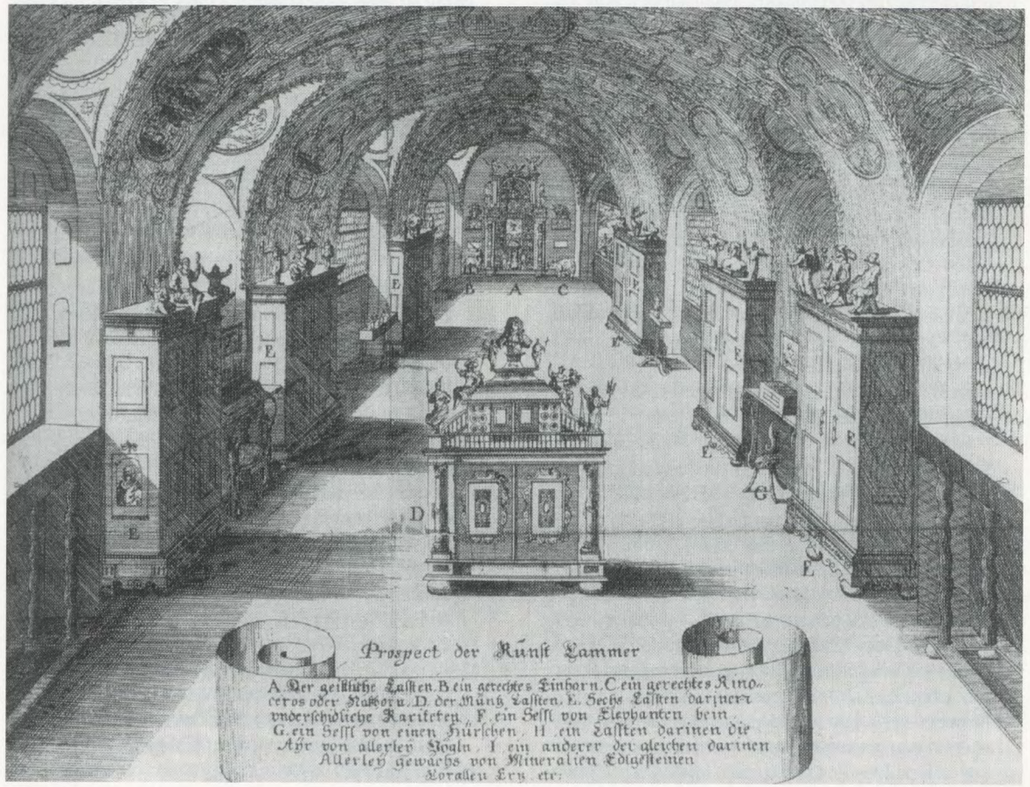
Floriána z Lichtenštejna, vydal ve Vídni tiskem čtyři traktáty o nakažlivých chorobách. Výjimečné kontakty Dominika Stockhammera patrně spolupůsobily při jeho volbě slavného a i ve své době ceněného italského architekta Domenica Martinelliho. Martinelli v letech 1692–94 navrhl pro Stockhammery ve Vídni předměstské kasino, opakující tímto architektem často opakované schéma centrálního oktogonálního sálu se čtyřmi šestiúhelnými menšími kabinety. Kasino však nebylo realizováno. Stockhammerové měli již od konce 17. století palác v centru Vídně v blízkosti tzv. Lugecku; na této stavbě se však již Martinelli nepodílel.[12]

Teprve v této době je vyzdobena kaple Obrácení sv. Pavla na Pernštejně freskovou výzdobou brněnského malíře F. Ř. I. Ecksteina z roku 1716 (signovaná a datovaná) současně se dvěma plátny, charakteristicky doplňujícími iluzívní architektonické rámování freskové malby. U této Ecksteinovy práce spatřujeme více než u jeho pozdějších děl návaznost na dílo jeho nevlastního otce a patrně i prvního učitele M. V. Halbaxe, působícího společně s M. Steidlem na freskové výzdobě letního refektáře (později císařského sálu) v kremsmünsterském klášteře v Horním Rakousku. Obecné pozzovské poučení u Ecksteina je samozřejmě přítomné, byť přímou žákovskou roli u něj můžeme takřka s jistotou vyloučit. Citaci Pozzovy výzdoby bočních kaplí jezuitského univerzitního kostela ve Vídni nacházíme také na Pernštejně v kněžišti kaple (další doslovné citace stejného zdroje se objevují například na Tauschových freskách v trenčínském jezuitském kostele). Význam maleb v kapli pernštejnského hradu je pro dějiny moravského barokního nástěnného malířství nepopiratelný. Po grandiózní výzdobě vranovského sálu předků J. M. Rottmayerem z roku 1695 je pernštejnská malba jedním z nejranějších dokladů svébytného pojetí freskařství, neomezeného již jednotlivými poli štukových zrcadel. Na cestě k „barevným interiérům" na Moravě tak vedle zmíněné vranovské fresky a práce K. A. F. Teppera (Töppera) v jihlavském jezuitském kostele z roku 1717 představují pernštejnské malby jeden z počátků tohoto procesu, byť byl u Ecksteina poznamenán patrnou nezkušeností v malbě figur. Tento nedostatek nemohlo adekvátně vyvážit ani oslnivé koloristické bohatství, kterým se jeho díla vyznačovala.

Stockhammerové také byli fundátory sochy sv. Felixe z Kantalicie na pernštejnském předhradí z 30. let 18. století, jako autor této sochy byl rozpoznán J. J. Schauberger, jenž se uplatnil rovněž v interiéru farního kostela v Nedvědici.[13] S jistotou až za Stockhammerů mohla vzniknout rozsáhlá zahrada na svahu pod hradem, neboť plány hradu z počátku 18. století, uložené ve Stuttgartu a Norimberku, zde prokazatelně zaznamenávají rozsáhlou síť rybníků, která znemožňovala širší využití ploch pod hradem pro účely zakládání zahrad (viz obr. str. 49). Všechny úvahy o starších zahradách v dosavadní literatuře (například ji od 16. století) byly postaveny pouze na sporných analogiích. Ve 30. letech 18. století je podniknuta oprava hradu, vedená místním zednickým mistrem Antonem Kalivodou, která si kladla za cíl obohatit přístupové schodiště ke vchodu do paláce kuželkovou balustrádou. Tužkové návrhy jsou zachovány na zdech hradního paláce, namísto jejich realizace byla zvolena úspornější varianta pouze s iluzivní balustrádou v horní části zmíněného schodiště. Tehdy (naposledy) byly opraveny dřevěné konstrukce ochozů, následně strženy na počátku 19. století, kdy bylo rovněž zásadně změněno zastřešení a tím byl dán základ dnešní vnější siluety hradu. Na vnitřní straně 1. brány se nachází letopočet 1737, dokumentující ukončení těchto obnovných prací na hradě.

V době baroka se Pernštejn mění z hradu, opatřeného symbolickými významy („dům pernštejnský") v zemskou pevnost, na kterou se soustřeďovala středoevropská pozornost v poslední fázi třicetileté války. Postupně však tato pevnost začala více než kdy dříve splňovat klasické požadavky na reprezentaci zde trvaleji sídlící aristokracie – Lichtenštejnů-Kastelkornů a Stockhammerů. Oba rody se zapsaly významným způsobem do jeho dějin, byť nejvýznamnější kulturní čin lichtenštejnské etapy – budování kunstkomory,

knihovny a rodové zbrojnice – zůstal dodnes na okraji zájmu. Pernštejn a Mikulov jsou dva modelové příklady, jakým způsobem bylo možno „vestavět" barokní zámek do organismu středověkého hradu. Zatímco v Mikulově byla po požáru hradu v roce 1719 naprosto vyloučena pevnostní úloha šlechtického sídla, přičemž však zůstaly zachovány symbolické připomínky minulosti (např. gotická kaple), zůstával Pernštejn nadále zemskou pevností, byť evidentně slábnoucího významu. Přesto je dle nových zjištění jasné, že baroko na Pernštejně není epizodou, ale epochou. Od 19. století dodnes můžeme vysledovat tradici, akcentující v dějinách hradu spíše „heroická období", tj. držení hradu Pernštejny a švédské obléhání v roce 1645. Neromantický pohled na hrad jako na barokní rezidenci však je minimálně stejně oprávněný.

Kunstkomora ve Windhangu, ukázka typicky uspořádané prostory; r. 1673.

Poznámky:

1 BARTLOVÁ, M.: Konference „Země Koruny české a jejich sousedé za vlády jagellonských králů (1471–1526). Umění – kultura – dějiny." (Kutná Hora 21.–24. září 2000), in: Bulletin Uměleckohistorické společnosti v českých zemích, 2/2000, s. 10–11, referát Hellmuta Lorenze o evropské architektuře tohoto období. K tomuto období viz příspěvky J. Války a P. Vorla v tomto bulletinu.

2 Moravský zemský archiv, A8, kart. 1077, 1078 Zemské pevnosti. Po skončení třicetileté války nejevila válečná rada ve Vídni žádný zájem o stav pernštejnského hradu, což dokládá také plánový fond Válečného archivu ve Vídni, v němž se nacházejí pouze doklady o modernizaci pevnosti Špilberku a měst Brna, Olomouce, Uherského Hradiště, Jihlavy.

3 Moravský zemský archiv, fond C 2, Moravský královský tribunál – pozůstalosti, spisy L 9, L 11, S 160. Datace Schröfflových pokojů do konce 18. století je uvedena jednak ve stavebně – historickém průzkumu Ing. Mgr. M. Plačka, rovněž tak v publikaci SAMEK, B. (ed.): Pernštejn. Středověký hrad na Moravě. Brno 1996.

4 O stavebních aktivitách Lichtenštejnů – Kastelkornů ve druhé polovině 17. století (včetně několika plánů stavebních mistrů N. Stumbecka, P. Weinbergera) se můžeme poučit z fondu G 263 (Rodinný archiv Lichtenštejnů – Podstatských) v Moravském zemském archivu, zde zejména č. 141.

5 STEHLÍK, M.: Katalog – Sochařství, s. 352. In: KUDĚLKA, Z. (ed.): Umění baroka na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996, autor uvažuje o vzniku štukových dekorací již po roce 1700.

6 V případě Lichtenštejnů – Kastelkornů splnil již roku 1668 roli rodového historiografa kaplan v Innsbrucku Andreas Zippock. Foliant doplněný kresebnou přílohou heraldického vývodu je prvotřídním pramenem pro poznání inspiračních zdrojů původní podoby krakorce paláce hradu Pernštejna. Moravský zemský archiv, G 263, č. 265 (karton 30). V případě dalších šlechtických rodů (Dietrichsteinové, Serényiové, Kounicové, Prusinovští) byl na konci 17. století nejčastěji oslovovaným historikem linecký jezuita Franciscus Calin de Marienberg. Moravský zemský archiv, fond G 263, Rodinný archiv Podstatských – Lichtenštejnů, spis 190.

7 Zde obsažen soupis předmětů, odvážených v letech 1708–1711 z Pernštejna do Telče. Spis 197 – soupis pernštejnské zbrojní komory (v letech 1665–1710). Srovnej rovněž stať ZEDINGER, Renate: Sammeln, forschen, fördern – Aspekte adeliger Lebensgestaltung im konfessionelen Zeitalter. In: Adel im Wandel. (Politik, Kultur, Konfession 1500–1700, Rosenburg 1990, Wien 1990, s. 467 an.

8 Zprávu Mikuláše Fleischingera z Auersbachu editoval a interpretoval JAN, L.: Obléhání hradu Pernštejna v roce 1645, Brno 1995.

9 Moravský zemský archiv, fond G 263, č. 117, 150.

10 Moravský zemský archiv, fond G 263, č. 150.

11 NOVÁKOVÁ-SKALICKÁ, M.: Renesanční poháry na jihomoravských státních hradech a zámcích. In: 30 let Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, Brno, 1989, s. 175–189. Tato autorka publikovala z telčského fondu tři poháry (1372/1635 – pohár ve tvaru hroznu, 1369/1633 – pohár s kupou z pštrosího vejce, 1361/1607 – pohár tvaru rohu ze skla s kovovým víkem s hlavou ještěra), mylně předpokládala, že by zmíněné předměty zakoupil již Zachariáš z Hradce. Ve skutečnosti jsou to vzácné doklady původní lichtenštejnské kunstkomory z hradu Pernštejna, převezené před rokem 1710 na zámek v Telči. Vznik těchto předmětů je rovněž mladší než doba Zachariáše z Hradce (zemřel v roce 1589).

12 LORENZ, H.: Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur. Wien 1991, s. 245.

13 STEHLÍK, M.: Katalog – Sochařství, s. 369, in: KUDĚLKA, Z. (ed.): Umění baroka na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996.

Poddaní na velkostatku Pernštejn v 16. a 17. století

Bronislav Chocholáč a David Valůšek

V devadesátých letech 20. století patřily dějiny šlechty k nejintenzivněji studovaným tématům české historiografie raného novověku.[1] Stranou výzkumu nezůstal ani pernštejnský rod.[2] Naopak bádání o venkovském obyvatelstvu stálo v tomto období spíše na okraji zájmu. V těchto letech doznával na Moravě ústup zájmu o zmíněnou problematiku mající své kořeny již v sedmdesátých letech. Naproti tomu v padesátých a zejména šedesátých letech patřilo téma k nejfrekventovanějším badatelským oblastem. Objevily se práce pohlížející na život poddaných z hlediska rozvíjejících se forem hospodaření feudálního velkostatku.[3] Dále se studie pokoušely objasnit různé druhy a velikost feudálního zatížení,[4] stranou nezůstal ani výzkum sociální struktury moravské vesnice, poznání života některých sociálních vrstev apod.[5] Svůj odraz zde nalezlo i v západoevropské historiografii se rozvíjející bádání o cenách a platech.[6]

Následující dvě desetiletí znamenala pokles badatelského zájmu. Důvody byly různé. Zákaz publikační činnosti, omezení přísunu zahraniční literatury, která mohla poskytovat další impulsy k výzkumu, odklon badatelů k jiné problematice nebo časovému období. Jedním z mála historiků, který moravské agrární dějiny 16. a 17. století „držel nad vodou", byl František Matějek. Za nepříliš příznivých podmínek se mu podařilo vydat edici sumářů lánových rejstříků a přiblížit tak informační bohatství nejstaršího moravského katastru.[7] Znalost nejenom lánových rejstříků, ale i většiny moravských urbářů uplatnil v řadě dalších studií.[8] I v pokročilém věku se s úspěchem pokoušel interpretovat ve své době málo frekventované prameny.[9]

Rodovému pernštejnskému panství se speciálně nevěnoval, avšak využil některých informací především z pernštejnských urbářů v šířeji pojatých studiích.[10] Díky zachovalé kolekci pozemkových knih od poloviny 16. století, které patří k jedněm z nejstarších na Moravě, byla poddaným z tohoto panství soustavněji věnována pozornost od konce osmdesátých let.[11]

Podle záznamů nejstarší gruntovnice z poloviny 16. století se nacházeli poddaní pod pernštejnskou vrchnostenskou správou minimálně ve 145 různě velkých lokalitách.[12] V tomto výčtu chybí městečka Bystřice (dnes Bystřice nad Pernštejnem, roku 1580 byla povýšena na město), Doubravník a Nedvědice, která si vedla pozemkové knihy samostatně.[13] Nejmenší městečko Štěpánov v knize zaznamenáno bylo, svou velikostí (18 gruntů) však zaostávalo i za některými vesnicemi panství (např. nedaleké Černovice měly 22 usedlostí apod.). Nejméně ve 34 lokalitách se nacházela rychta.

Demografické poměry na panství lze podrobněji sledovat až pro poslední třetinu 17. století. Z této doby se zachovaly lánové rejstříky, ale především soupis obyvatel s názvem „Consignati všech lidí poddaných Jeho Vysoce hraběcí Milosti panství pernštejnského, kteréž sepsané jsou při držení soudův Léta páně 1686".[14] Objemný fascikl sestavený ve vrchnostenské kanceláři na základě informací dodaných ze všech lokalit panství řadíme mezi soupisy obyvatel, které byly v 17. století často pořizovány zejména v Čechách, kdežto na Moravě jde o jev spíše ojedinělý.[15] Jejich původ můžeme spatřovat ve jmenných soupisech sirotků pořizovaných při každoročních stavuřících kvůli lepšímu přehledu o počtu sirotků a jejich umístění (stavění) buďto ve vrchnostenských podnicích, či jako pomocných sil u movitějších hospodářů. Od první poloviny 16. století, kdy máme takové seznamy doloženy zvláště na větších panstvích, se jejich funkce postupně rozšiřovala o záznamy dalších skupin mladistvých, až se postupně staly evidencí všech dětí obojího pohlaví. Jako jejich právoplatní zástupci museli být uváděni také otcové nebo oba rodiče, a odtud

již nebylo daleko k vytváření soupisů všech poddaných obyvatel panství. Odraz původní funkce seznamů můžeme spatřovat v tom, že údaje o věku, zaměstnání, místě pobytu a další poznámky se vyskytují takřka výhradně u dětí a mladistvých. Ke značnému rozšíření soupisů došlo po třicetileté válce, kdy vrchnosti chtěly mít dobrý přehled o počtu svých poddaných. Nejenže se zkvalitnila úroveň evidence,[16] ale na mnohých panstvích se soupisy prováděly každoročně.[17]

To však nebyl případ pernštejnského panství, kde se zachoval pouze námi zkoumaný soupis z roku 1686 a nic nesvědčí pro existenci dalších. V soupise bylo zaznamenáno celkem 3903 osob ve 41 vesnicích a 3 městečkách (Doubravník, Nedvědice, Štěpánov). Každá stránka vytváří jakýsi jednoduchý formulář, kde uprostřed a na pravém okraji byla vždy dvěma čarami vytvořena kolonka nadepsaná „Létha", která zaznamenávala věk evidovaných osob (byla vyplňována pouze u dětí a sirotků). Každá evidovaná osoba byla zařazena do určité kategorie. Nejčastější a také nejhojněji zastoupenou kategorií jsou manželé s dětmi (62% z celkového počtu evidovaných osob), kterou v podstatně menší míře doplňují manželé bez potomků (5%). Druhou nejpočetnější skupinou jsou sirotci (24%). Ti se vyznačují velkou věkovou diferenciací.[18] Pouze čtyři osoby jsou označeny jako svobodné. Další skupinu tvořili vdovci a vdovy včetně jejich dětí (6%). Celkem 17 žen bylo zařazeno do kategorie „zmrhaných", což svědčilo o jejich provinění proti morálním normám tehdejší společnosti, často doprovázeným narozením nemanželského dítěte (evidováno celkem 10 dětí). Poslední skupinou osob jsou podruzi (3%), kteří se kromě městečka Doubravníku objevují jen zcela sporadicky.[19]

Podívejme se, jaké výsledky získáme při porovnání zastoupení jednotlivých kategorií ve městečcích a na vesnicích. Z celkových čísel zjistíme, že na vesnicích žily přesně 3/4 obyvatel panství. Manželské páry s jedním či více dětmi tvořily z tohoto počtu celkem 64%, kdežto v městečcích jen 57%. Naopak vdov a vdovců žilo v městečcích dvakrát více než na vesnicích.[20] Obdobné byly počty bezdětných manželů i „zmrhaných" žen. O výjimečnosti kategorie podruhů jsme se zmínili již výše. Podíl sirotků byl ve vesnických sídlech vyšší.[21]

Srovnáme-li celkové počty obyvatel žijících v jednotlivých lokalitách, zjistíme, že bezkonkurenčně nejlidnatější byl Doubravník se 478 obyvateli a celkem logicky se na dalších místech objevují obě zbývající městečka – Nedvědice se 319 obyvateli a Štěpánov se 198. Tomuto nejmenšímu městečku však alespoň co do počtu obyvatel mohly konkurovat i některé vesnice: Černovice (175 obyvatel), Rožná (155) nebo Chlébské (126). To byly ovšem výjimečně veliké vesnice, protože jinak byl průměrný počet obyvatel v obcích 71 osob. Vůbec nejřídčeji osídlenou lokalitou na panství bylo Rakové s pouhými 21 obyvateli.

Soupis obyvatel, který je charakteristický svou strohostí, nenabízí příliš mnoho příležitostí k bližšímu nahlédnutí do života v jednotlivých obcích. Pouze ve dvou případech se setkáváme s označením některé osoby, například za služebnou,[22] v jednom zápise je hospodář označen za dvořáka.[23] Z nezemědělských povolání se dvakrát setkáme s hospodským a mlynářem.[24] Podstatně bohatší škálu příjmení, ve kterých se mohlo odrážet skutečně vykonávané povolání, nalézáme samozřejmě v městském prostředí. Tak v Doubravníku žili roku 1686 Jiřík Kožešník, Franz Tuchscherer, Michal Sklenář, Ondřej Kolář, Ondřej Truhlář a také Carel Clamer Rector.[25] V Nedvědici působili například Jiřík Provazník, Jiřík Krejčí, Gregor Hamerník, Jan Barvíř, Jiřík Soukeník, Eliáš Punčochář, Jan Řemenář, Jakub Miller, Řehoř Kovář, Adam Punčochář, Kundrat Sedlář, Anna Pekařka, Margita Krejčička, Anna Kramářka a Fridrich Handl.[26] Přestože Nedvědice byla počtem obyvatel mnohem menší než Doubravník, odrazilo se do pestré škály zastoupených řemesel sousedství s panským sídlem – hradem Pernštejnem, jehož obyvatelé dokázali svými potřebami do městečka přilákat řadu zručných řemeslníků. Rozdíl v jejich počtu je ještě patrnější ve srovnání s nejméně významným městečkem Štěpánovem, kde zaznamenáváme pouze Pavla Mlynáře, Vávru Tkadlece, Vondřeje Šenkýře a Jíru Rektora.[27]

Zajímavou možnost porovnání počtu obyvatel s počtem usedlostí nám dává lánový rejstřík pro panství Pernštejn sestavený pro berní účely roku 1675, tedy o 11 let dříve. Tento časový rozdíl nehraje příliš významnou roli, protože panství vykazovalo velkou stabilitu v počtu usedlostí, a lze tedy předpokládat, že se jejich počet mezi lety 1675 a 1686 nijak výrazně nezměnil.[28] Porovnáním lánového rejstříku s obcemi uvedenými v soupisu obyvatel dojdeme k celkovému počtu 511 usedlostí. Z toho tedy vyplývá, že na jednu usedlost (ať už v městečku nebo na vesnici) připadalo v průměru 7,6 osob. Oddělíme-li při výpočtu městečka a vesnice, dojdeme k celkem očekávanému závěru, že v městečcích byl průměrný počet obyvatel jednoho domu vyšší než na vesnici.[29]

Vedle demografických poměrů bylo možné nahlédnout podrobněji prostřednictvím pozemkových knih a při využití dalších pramenů do problematiky finančního hospodaření poddaných. Několik svazků knih nedovoluje na jedné straně jejich kompletní zpracování pro všechny zachycené lokality, na druhé straně však poskytují možnost srovnání získaných výsledků z předbělohorského, válečného a částečně poválečného období.[30] Proto bylo nutné výzkum omezit pouze na sondu – výběr několika reprezentativních lokalit, které měly odrážet jejich velikostní složení na panství. Do vzorku bylo zahrnuto pět lokalit – čtyři vesnice a jedno městečko. Nejmenší vesnice (do 9 gruntů) reprezentovala Olešnička, střední nejčastější (10 – 15 usedlostí) Chlébské a Sejřek, největší (nad 15 gruntů) Černovice. Městečka zastupoval Štěpánov. Všechny lokality v 16. a 17. století trvale patřily k pernštejnskému panství, reprezentovaly různé rychty, zčásti i odlišnou nadmořskou výšku a ve středověku prošly různým majetkovým vývojem.[31]

Dosud byly sledovány tyto problémy: zadluženost poddaných vejrunkými splátkami, prodej gruntovních peněz, cena gruntu a velikost poddanských dávek. Podrobnosti k jednotlivým tématům je možné získat v dříve citované literatuře, zde se omezíme na to podat maximálně stručný přehled dosažených výsledků, bez něhož by nebylo možné vysvětlit další získané poznatky.

Bylo konstatováno, že ve zkoumaných lokalitách fungoval rozsáhlý splátkový systém. Díky obecnému nedostatku finančních prostředků na venkově v naprosté většině případů noví držitelé nebyli schopni okamžitě zaplatit své usedlosti. Proto bývala cena gruntu rozdělena do dvou částí: první, označovaná v pramenech jako závdavek, představovala finanční částku, která byla většinou uhrazena hned při transakci. Zbytek byl rozdělen do ročních splátek, kterým se říkalo vejrunky. Prvním studovaným problémem byla zadluženost usedlostí z důvodu nezaplacených vejrunkových splátek. Na počátku třicetileté války dosahovala téměř 100% rozměrů. Její příčina se během sledovaného období (1544 – 1658) měnila. Ve třetí čtvrtině 16. století bylo rozhodujícím vlivem velmi časté střídání držitelů gruntů, které odráželo jeden z rysů mentality poddaných – jejich živnostenský přístup k usedlostem. Pokud byl hospodář schopen obdělat více polností, aby dosáhl většího zisku, musel svou malou usedlost prodat a zakoupit se na větší. Nemohl si jednoduše přikoupit další pozemky například od méně schopného souseda, protože vrchnost neměla zájem na tom, aby se měnil rozsah usedlostí, na nichž byla pevně stanovena výše feudální renty.

Později nastal pokles směnnosti gruntů, avšak ke zvýšení počtu doplacených usedlostí nedošlo, právě naopak. Rostoucí berní povinnosti a dávky vrchnosti doprovázené navíc negativním dopadem třicetileté války donutily hospodáře k tomu, aby vypláceli menší vejrunky. Tím se prodlužovala splatnost gruntů. Hospodář během svého života nebyl schopen zaplatit svou usedlost, placení vejrunku se stalo pro něj další tíživou dávkou. Čím byla menší, tím byla snesitelnější. Zadluženost přestala být hnacím motorem jeho hospodářského podnikání, naopak stala se brzdou. Na této situaci nejvíce prodělaly děti hospodářů, na něž nezbylo

místo na rodném gruntě. Vyplácení jejich dědických podílů bylo totiž v nedohlednu. Rostoucí požadavky státu (země) a zvyšující se nároky vrchnosti tak nejvíce dopadly na nejméně chráněné obyvatelstvo, které se živilo pouze vlastní námezdní pracovní silou.[32]

Prodej gruntovních peněz byl finanční transakcí, jež byla úzce spjata s existujícím splátkovým systémem. Věřitel prodával za okamžitě vyplacené peníze své pohledávky na gruntě buď hospodáři, který jej měl v držbě, nebo cizí osobě. Důvody mohly být různé: především obava ze vzdálené doby splácení věřitelské částky, potřeba věřitele získat větší finanční obnos na zakoupení usedlosti, zabezpečení výbav apod. Ze strany kupujícího mohlo jít o snahu rychleji a s menší finanční částkou zaplatit svůj grunt (v případě, pokud vejrunky skupoval držitel na svém gruntě), nebo vhodně uložit přebytečný kapitál (kupujícím byl cizí hospodář nebo instituce).

Na Pernštejnsku byl prodej gruntovních peněz v předbělohorském období hojně rozšířen.[33] Většinu skoupení realizovali hospodáři na svých gruntech, což zvyšovalo doplacenost usedlostí. Podíl skoupených peněz k hotově položeným (tj. za jakou částku byly věřitelské nároky uhrazeny) se v průběhu let neustále snižoval. V letech 1544 – 1575 se v průměru pohyboval v lokalitách okolo 37%, na konci předbělohorské doby to bylo jen 27%. V průběhu války pro nedostatek peněz k těmto transakcím docházelo pouze zřídka.[34]

Zápisy o cenách gruntů byly podrobeny detailnímu kritickému rozboru. Mohlo být konstatováno, že i přes určitou míru tradicionality odrážely v sobě momentální hospodářskou a stavební úroveň usedlosti, její užitek, resp. stav nabídky a poptávky po gruntech v lokalitě. Při srovnání cen s výměrou gruntů (v lánech nebo jejich částech) byl zjištěn značný rozptyl cen u gruntů stejné lánové kategorie. Cena gruntu se jevila přesnějším měřítkem pro velikost a kvalitu hospodaření na usedlostech, než jakým byl systém lánových jednotek. Ve sledovaných lokalitách se ukázalo jako nejvhodnější dělení gruntů do pěti cenových skupin. Mezi velmi velké grunty patřily ty, u nichž byla cena vyšší než 301 zlatých moravských. Nebyly zastoupeny ve všech lokalitách (Chlébské, Olešnička a Štěpánov). U vesnic byly tyto usedlosti v pramenech označovany jako poloviny nebo celé dvory.[35] Jako velké lze hodnotit grunty v cenovém rozpětí od 231 do 300 zlm. Nejčastěji se jednalo o mlýny nebo bohaté lánové usedlosti. Zcela výjimečně se zde objevil i podsedek. Stále se jednalo o skupinu, která nebyla obsažena ve všech lokalitách.

Nejpočetnější byla skupina gruntů ceněných od 101 do 230 zlm. Soustředila se sem převážná většina gruntů všech lánových kategorií. Bylo zde i několik podsedků a kovárna.

Až dosud bylo pojednáno o gruntech, které zřejmě byly soběstačné z vlastní zemědělské či řemeslné činnosti. Obyvatelé dalších dvou skupin usedlostí se pravděpodobně vedle zemědělské nebo řemeslné činnosti museli živit i poskytováním své pracovní síly ve vrchnostenském hospodářství, resp. u bohatých sedláků. Mezi malé grunty byly zahrnuty usedlosti s cenou od 51 do 100 zlm. V převážné většině případů se jednalo o podsedky. Poslední nejchudší grunty (do 50 zlm) opět nebyly zastoupeny ve všech lokalitách. Šlo o nepočetnou skupinu podsednických usedlostí, někdy v knihách označovaných jako chalupy. U jejich obyvatel jistě příjmy z námezdní práce převažovaly.[36]

Na závěr se starší výzkum věnoval otázce vyčíslení zatížení poddaného vejrunkem, berní, peněžní a naturální rentou i se započítáním na peněžní ekvivalent převedených robotních povinností. Jeho podíl byl vysoký. Koncem 16. století vykazoval u některých držitelů větší hodnotu, než byl součet ostatních položek dohromady. Později klesal, ale ještě v polovině třicetileté války představoval více než čtvrtinu celkového součtu všech poddanských dávek. Vliv na tento pokles mělo postupné rozvíjení hospodaření vrchnosti ve vlastní režii (rozvoj dvorů, železářství, růst feudální renty apod.). Negativní vliv sehrála i třicetiletá válka, později i rostoucí berní povinnost. Pravděpodobně souhrn těchto faktorů v konečném důsledku znamenal krach vejrunkového systému na pernštejnském panství.[37]

Gruntovní peníze

Po přehledu staršího bádání budeme nejdříve věnovat pozornost příjemcům vejrunkových splátek. Nejčastěji k nim patřili poddaní, konkrétně předchozí držitelé usedlosti nebo jejich potomci. V předbělohorském období docházelo k častému doplácení gruntu. Při změně držitele z otce na syna byly záhy vypláceny podíly sourozenců. Pokud však byli nezletilí (totéž platilo i u dalších věřitelů), byly peníze odváděny do sirotčí pokladny (v pramenech označované jako sirotčí truhlice).[38] V případě zkoumaného panství je zřejmé, že tato pokladna již od 2. poloviny 16. století byla „na zámku", tj. ve vrchnostenské kanceláři na Pernštejně.[39] Nebylo to v této době samozřejmostí, protože z jiných panství na Českomoravské vrchovině víme, že tato pokladna bývala v rukou venkovské samosprávy, obvykle u rychtáře.[40]

Jistě se zde shromažďovaly nezanedbatelné finanční prostředky. Většinou tu neležely nečinně až do dospělosti sirotka. Naopak byly poskytovány jiným poddaným na krátkodobý úvěr.[41] Této půjčky využívali hospodáři, jimž většinou přírodní pohromy a požáry zničily jejich usedlosti. Peníze byly poskytovány na úrok (do 10%),[42] zda celý připadl vrchnosti nebo sirotkům, popř. na něm obě strany participovaly, nebylo možné zjistit. Naopak s jistotou lze konstatovat, že peníze byly vydávány pouze dětem, které se chovaly podle dobových morálních zvyklostí.

Peníze přijímali sirotci v dospělosti, obvykle tedy, když vstupovali do manželského sňatku. Bohužel nelze zjistit, zda byly poskytnuty osobám, které zůstaly po celý život svobodné a nebyly dlouhodobě či trvale nemocné (u duševně nebo fyzicky nemocných osob byly totiž vypláceny hospodářům, kteří se o tyto jedince postarali).[43] Před sňatkem dítěte z těchto peněz mohly být hrazeny náklady např. na vyučení se řemeslu, popř. k zakoupení budoucí části výbavy (nejčastěji hovězího dobytka).[44] Koupě byla provedena s časovým předstihem před sňatkem, aby při něm obdrželo dítě již plnohodnotné dospělé zvíře. Sirotčí peníze byly poskytovány i v případě nouze na gruntu, kde děti pobývaly (např. na zakoupení oblečení apod.). Péče o sirotky byla chápána jako zátěž usedlosti, resp. jejího nového držitele, proto občas docházelo k úpravě tržních podmínek jako neplacení závdavku, popř. méně často k snížení ceny gruntu.[45]

S poklesem splácení usedlostí se snižovalo i množství finančních prostředků, které se dostaly do sirotčí pokladny. Od čtyřicátých let 17. století do roku 1658 nebylo do ní zaplaceno ze sledovaných lokalit téměř nic. Důvody byly zřejmé, jestliže se prodlužovalo splácení usedlostí, přicházelo později na řadu i vyplácení dědických podílů sirotků. Ti mezi tím dospěli, a mohli si tudíž vybírat vejrunky sami.

Existence finančních prostředků v sirotčí pokladně dávala hospodářům určitou naději v případě, když došlo k hospodářské krizi na usedlosti způsobené např. živelnou pohromou apod. Zejména v předbělohorském období zde bylo možné získat rychle finanční prostředky k opravě. Od konce třicetileté války tato „kampelička" přestala fungovat.

Bohužel, ze zápisů pozemkových knih se nic nedozvíme o tom, jak těchto peněz využívala ve svůj prospěch vrchnost, resp. jí pověřená správa panství. Protože víme, že pokladna byla uložena u vrchnosti a s největší pravděpodobností vedena důchodním písařem,[46] lze předpokládat, že i pro ni sloužila jako zdroj levného úvěru.

Část gruntovních peněz vyplatili hospodáři také vrchnosti a církvi, konkrétně nejbližšímu kostelu, kde byla vedena zádušní pokladna. Většinou se jednalo o dary předchozích držitelů usedlosti (např. aby za ně byly po jejich smrti slouženy zádušní mše). Na rozdíl od jiných panství[47] se bylo možné na Pernštejnsku jen zřídkakdy setkat se skupováním gruntovních peněz nejbližším záduším. Proto příjmy jednotlivých kostelů nebyly veliké (např. za celé období z Olešničky nebylo vyplaceno nic). Z pramenů není ani zřejmé, kdo zde konkrétně zádušní pokladny vedl. Pravděpodobně tuto funkci plnili kostelníci.[48]

Pouze ve Štěpánově tamní hospodáři odkazovali gruntovní peníze několika záduším. Vedle „domovského" ve Štěpánově to byl dále kostel v Prosetíně a Černvíře.[49] Jediné zaznamenané skoupení gruntovních peněz zde provedlo nedvědické záduší.[50] Rozsah odkazovaných peněz nepřesáhl 6 zlm. Bez výše připomenutého skoupení bylo vyplaceno ze Štěpánova uvedeným kostelům za celé sledované období pouze 30 zlm. Kromě několika odkazů z Černovic a Chlébského během válečných let byly ostatní příjmy záduší zaznamenány pouze v předbělohorském období. Z tohoto hlediska rostoucí nároky státu a vrchnosti snižovaly taktéž příjmy venkovských kostelů.

Už výše bylo uvedeno, že část vejrunkových splátek byla placena ve prospěch vrchnosti. Důvody mohly být různé. Výjimečně se vrchnost objeví na místě věřitele, pokud hospodáři prodala původně vlastní usedlost nebo poddanský grunt, který na svůj náklad nechala opravit, popř. zcela postavit.[51] Většinu prostředků z usedlostí, jež vrchnost přijímala, si přivlastňovala na základě vrchní správní moci nad poddanými.[52] Pokud bylo možné zjistit důvod trestání poddaného, tak se jednalo o dva přestupky. Prvním byl útěk poddaného z panství, který byl klasifikován jako porušení poddanského slibu. Péče o mravnost poddaných se v pozemkových knihách především projevovala tím, že byly zabírány podíly „zmrhaných" žen, kterým byl prokázán předmanželský sexuální život.[53] Nejen opovržení venkovské společnosti, ale i zhoršení majetkových poměrů značně znesnadňovalo existenci těchto osob.

Podle zápisů v pozemkových knihách získala vrchnost ze sledovaných lokalit v předbělohorském období nejméně 300 zlm. Z toho jen z Olešničky, kde z každého druhého gruntu někdo zběhl nebo se nemorálně choval, vybrala 136,2 zlm, tj. 1, 8 zlm za rok. Tato částka představovala asi osm procent celkového příjmu vrchnosti z feudální renty (včetně robot) stanovené pro tuto vesnici.[54] Na druhé straně bylo možné zaregistrovat i shovívavý přístup k některým poddaným.[55]

Během válečného období jsme se s těmito „pokutami" setkali pouze v Černovicích a Olešničce. V těchto letech se většinou doplácely tresty z minulého období, nové se objevovaly jen zřídka. Nelze dost dobře předpokládat, že v průběhu válečných let, resp. v decenniu po nich následujícím, nedocházelo např. ke zbíhání poddaných. Pravděpodobnějším vysvětlením mohl být fakt, že válečné události (zejména obležení hradu Švédy v roce 1645) narušily spolehlivý výkon vrchnostenské správy, což se mimo jiné projevilo i v nekonání vesnických soudů.[56] V takovém případě mohla mít vrchnost jen stěží dokonalý přehled o všech svých poddaných.

Ve Štěpánově a Černovicích ojediněle, a to ještě v minimálních částkách, participovala na gruntovních penězích taktéž obec.[57] Bohužel, z těchto několika zápisů nebylo zřejmé, zda se jednalo o úhradu dluhů dřívějšího držitele k obci (např. nezaplacená berně, peněžní renta apod.), o vejrunky získané obcí z prodeje gruntovních peněz, popř. o jinou úhradu. Zápisy se nacházely jak v předbělohorském, tak i ve válečném období.

Výbava

Se sňatkem a svatebními smlouvami úzce souvisely výbavy novomanželů.[58] Poskytnutí základních prostředků z majetku rodiny umožňovalo samostatnou existenci mladé rodiny. Nabytím výbavy ve starším období se dítě zbavovalo jakýchkoliv dalších nároků na pozůstalost, později byla buď započítávána do dědického podílu, nebo byla poskytována zcela mimo něj. S posledně jmenovaným případem se setkáváme i na pernštejnském panství. Dětem, „pokud by k poctivému místu přišly" (tj. vstoupily do řádného manželství), byla poskytnuta výbava, aniž byl dotčen jejich dědický podíl po rodičích.[59] Z uvedené formulace je zřejmé, že vydání výbavy bylo limitováno morální zachovalostí jejího nabyvatele k držiteli gruntu a jistě i k vrchnosti. V našich pramenech nebyly nalezeny konkrétní zápisy o neposkytnutí výbavy, avšak lze oprávněně předpokládat, že děti, které svévolně opustily panství, popř. se nechovaly v duchu dobových morálních zásad, s ní nemohly

legálně (tj. přes zápis v pozemkové knize) počítat. Vedle odnětí dědického podílu z rodinného gruntu se tak jednalo o druhou materiální ztrátu těchto osob.

Důležitým pramenem, který nám umožňuje doplnění informací o výbavách získaných studiem pozemkových knih, jsou knihy svatebních smluv. Dnes opět tolik diskutovaná instituce upravující převážně majetkoprávní vztahy mezi budoucími manžely měla v minulosti své pevné místo nejen při uzavírání sňatků významných šlechtických osob, kdy na obou stranách obvykle figurovala rozsáhlá nemovitostní držba, ale i mezi poddanými, jejichž majetek zpravidla představovala selská usedlost se základním hospodářským vybavením na vesnici nebo dům v městečku a, z pohledu privilegovaných stavů, nepatrná finanční hotovost. Vdovy a sirotci vytvářeli v právním pojetí zvláštní kategorii poddaných, která byla specifická svým užším vztahem k vrchnosti. Ta měla na jedné straně právo rozhodovat o začlenění sirotků na práci ve vrchnostenských podnicích nebo je umisťovala do čelední služby u svých poddaných,[60] na druhou stranu sirotkům i vdovám zajišťovala právní ochranu. Vrchnost vystupovala ve svatebních smlouvách v roli právoplatného zástupce dcer, kterým zemřeli rodiče, a vdov hodlajících opět vstoupit do stavu manželského a zároveň demonstrovala své právo udělování souhlasu s tímto aktem.[61]

Na pernštejnském panství se zachovaly dva folianty svatebních smluv vdov a sirotků z let 1553 až 1670 evidující celkem 1957 zápisů.[62] Na první straně knihy se dovídáme, že „Tuto se zapisovati pořádně mají smlouvy svadební vdov a sirotků o statky jich, kteří náleží k zámku Pernštejnu."[63] Chceme-li zjistit průměrný počet záznamů za jeden rok, musíme nejprve odlišit dvě kvantitativně rozdílná období.

Nepřehlédnutelným mezníkem je rok 1588, kdy bylo uzavřeno 50 svatebních smluv, kdežto v následujícím roce to již bylo pouhých 9 a ani později se jejich počet nijak výrazně nezvyšoval. Vysvětlením pro tak náhlý pokles je rozsáhlý rozprodej pernštejnského majetku.[64] Množství prodejů se samozřejmě promítlo v počtu svatebních smluv. V letech 1553 – 1588 se ročně provádělo v průměru mezi 30 a 31 zápisy, kdežto v letech 1589 – 1670 se průměrná roční frekvence snížila na necelých 11 evidovaných sňatků sirotků a vdov. Jistou anomálii naprosto vybočující z průměrných hodnot představuje rok 1586, kdy bylo zaznamenáno 175 smluv. Kvalita vrchnostenské správy vždy závisela na pečlivosti či naopak nedbalosti personálu kanceláře počínaje hejtmanem a konče posledním písařem. Nenadálé množství zápisů koncentrovaných do jediného roku nesvědčí o velké pořádnosti v pernštejnské kanceláři, protože šlo nepochybně o likvidaci mnohaletých restů.[65]

Vzhledem ke značné schematičnosti jsme pro bližší seznámení s formální i obsahovou stránkou vybrali čtyři konkrétní roky, které rovnoměrně zastupují jednotlivá časová pásma.[66] Porovnáním dnů v týdnu, kdy byly jednotlivé smlouvy uzavírány, zjistíme, že se celkem rovnoměrně vyskytují všechny dny pracovního týdne v dnešním chápání, ale stejně početně jsou zastoupeny také soboty i křesťanský den odpočinku, tedy neděle. Roční životní cyklus vesnického obyvatelstva utvářel a řídil postup zemědělských prací. Proto nás nepřekvapí, že největší koncentrace svatebních smluv se pravidelně objevuje v posledních a prvních měsících roku, tedy v období vegetačního klidu, které bylo nejpříhodnější dobou k uzavírání sňatků.

Po obsahové stránce se všechny zápisy vyznačují výraznou monotónností danou právním charakterem smluv, vyžadujícím přesné vyjadřovaní bez zbytečných slov. Základem bylo jednotné schéma doplňované o konkrétní údaje toho kterého případu. A tak každý zápis obsahoval datum, jméno úředníka zastupujícího vrchnost, jména obou zúčastněných stran, ujednání o způsobu dědictví a většinou také několik svědků.[67] Vrchnost byla vždy zastupována některým ze svých úředníků, což nám umožnilo sestavit jejich seznam.[68] Již výše bylo naznačeno, že majitel panství vystupoval prostřednictvím svých zástupců na straně nevěsty, kterou byla buď vdova, nebo dívka nemající rodiče.

Ve všech čtyřech zkoumaných letech převažovaly sňatky sirotků nad vdovami, ovšem vzhledem k omezenému vzorku z toho nelze vyvozovat žádné závěry. Snad jen pro zajímavost můžeme konstatovat, že v již zmiňovaném roce 1586 s extrémním množstvím zapsaných smluv naopak výrazně dominují sňatky vdov.[69] Ženich vstupující do manželství mohl být muž, který se sňatkem odpoutával od svých rodičů, a v tom případě byl ve smlouvě uveden také jeho otec, protože obvykle zajišťoval svému synovi tzv. otcovské podání. Případně mohlo jít ze strany ženicha o vdovce, vstupujícího do dalšího manželství, nebo byl, stejně jako nevěsta, sirotkem.

Porovnáním několika desítek zápisů z vybraných let můžeme zjistit několik typických rysů. U nejstarších smluv nelze s určitostí stanovit, zda byly vždy uzavírány před sňatkem. Jejich formulace není jednoznačná a mnohdy používaný minulý čas by svědčil, alespoň v některých případech, o dodatečné domluvě mezi manžely. Teprve od r. 1619 můžeme bezpochyby hovořit o pravidelném uzavírání svatebních smluv před sňatkem, protože se vždy hovoří o budoucí manželce. Hlavní důvod, kvůli kterému byly smlouvy uzavírány, můžeme spatřovat v jasném vymezení dědických nároků po případném úmrtí jednoho z budoucích manželů. Ve všech zkoumaných smlouvách se manželé vzájemně stávají hlavními dědici. Měl-li jeden z nich nějaké děti z předchozího manželství, bývají zahrnuty do okruhu dědiců stejně jako budoucí společní potomci. Vstupoval-li do manželství muž žijící dosud na usedlosti se svým otcem, dostával od něj pravidelně finanční hotovost ve výši 10 až 30 zlm v závislosti na majetnosti rodin.[70] Obvykle nedostal celou sumu vyplacenou najednou, ale v pravidelných ročních splátkách po 2 až 5 zlm. Když chtěl Jan, syn Pavla Tkadlece z Podolí, získat finanční hotovost od svého otce naráz, musel se spokojit se 7 zlm místo původně přislíbených 16, které by získal při splácení po 2 zlm ročně.[71] K základnímu hospodářskému vybavení, které získával syn od svého otce, zpravidla patřil pár koní (někdy jen jeden kůň či hříbě),[72] vůz (většinou alespoň z poloviny kovaný) a obilí na zasetí.[73] Všechny smlouvy zajišťující synům takovéto výbavy zároveň garantovaly jejich budoucí podíly z usedlosti po případném skonu otce. Finanční hodnota výbavy tedy v žádném případě neovlivňovala výši podílu z případného dědictví. Pokud nevěsta ani ženich nevlastnili žádnou nemovitost, odcházeli po sňatku většinou na usedlost manželova otce či jiného příbuzného, který jim ve svatební smlouvě garantoval přístřeší a stravu do doby, než získají vlastní grunt, případně ustanovil ženicha svým nástupcem s tím, že mu svoje hospodářství do určitého termínu předá. U nových sňatků ovdovělých žen se v několika případech objevuje ustanovení, kterým si žena vymiňuje určitou finanční hotovost k vlastní dispozici, vyňatou z dědických nároků.[74]

Většina zde popsaných variant se vztahuje spíše k období před Bílou horou. Obecně lze pozorovat v 17. století postupný trend k ještě větší uniformitě zápisů, takže většinou obsahují pouze obvyklé formulace garantující oběma vzájemné dědění všech statků movitých i nemovitých.

Zabezpečit výbavu patřilo k zatížení pernštejnských usedlostí, nikoliv konkrétních osob. Pokud otec dítěte – držitel gruntu – usedlost prodal cizí osobě, nebo předal jinému potomkovi, popř. zemřel, nový hospodář přejímá povinnost tento úkol splnit. Ve většině případů, pokud dítě zemřelo dříve, než vstoupilo do manželského svazku, zůstávala „vejminka" u gruntu, tj. nemusela být nikomu dalšímu plněna.[75] V ojedinělých případech, a to zejména tehdy, jestliže koupil usedlost cizí hospodář (tj. nemající k dětem ani k jejich matce blízký příbuzenský vztah), přecházelo plnění výbavy zemřelého dítěte na jeho další sourozence.[76] Pro nabyvatele výbava znamenala základní prostředky pro úspěšný start mladé rodiny ve vesnické společnosti.

Záznamy o výbavách byly nalezeny ve všech sledovaných vesnicích a městečku a lze oprávněně předpokládat, že byly vedeny i u ostatních lokalit.[77] Jejich výskyt v letech 1544 – 1658 nebyl rovnoměrný. Během třicetileté války jich byl zapsán téměř stejný počet jako

za předchozích sedm desetiletí. Nejvíce jich bylo zaznamenáno mezi roky 1621 až 1630. Protože v předchozím decenniu nebyl zaznamenán úpadek ve vedení knih, lze předpokládat, že se zde jednalo o reakci venkovského obyvatelstva na válečný neklid a nejistotu. Dříve často na základě tradice poskytovanou výbavu bylo vhodné (nutné) písemně kodifikovat.

Výbavy se objevily u všech vrstev dobové venkovské pernštejnské společnosti. I mezi nejlevnějšími grunty (s cenou do 50 zlm) byl nalezen alespoň jejich náznak.[78] Naopak ne vždy velikost výbavy přímo úměrně odpovídala ceně usedlosti.[79] Kromě velikosti usedlosti jistě nezanedbatelnou roli sehrával při stanovení rozsahu výbavy počet dětí, kterým byla určena. To znamená těm, které v době zápisu žily a byly svobodné. Výbava se netýkala ženatých synů či vdaných dcer, jimž byl již dříve tento nárok uhrazen (byli vybyti).[80]

Věnujme nyní pozornost vlastnímu rozsahu výbavy. Její nejčastější součástí byl hovězí dobytek, žito a zabezpečení svatebních smluv (u děvčat), resp. svatebního veselí (u chlapců). Předpokládaný rozsah svatebních hostin (např. vyjádřený počtem stolů) nebyl nikde stanoven. Z dalších zvířat byly poskytováni koně (pouze u gruntů v ceně 100 a více zlm) a ovce (totéž). Nikdy nebyl do výbavy zahrnut vepřový dobytek.

Z obilovin vedle žita se méně často objevil oves a pšenice, ani v jednom případě ječmen. Zemědělské nářadí v pernštejnských výbavách až na výjimky nebylo uváděno.[81] Vedle běžných lůžkovin (peřina, zhlavec – polštář, povlaky či plachty) byly občas poskytovány i další textilie (roušky a plátna).

Většinou výbava děvčete a chlapce z jednoho gruntu nebyla příliš odlišná. Kromě výše zmíněných rozdílů dostával mladý muž vola, žena krávu či jalovici.[82] Ve výbavě žen se nikdy neobjevil oves a pouze v jednom případě pšenice. Jako zcela ojedinělý případ je možné uvést závazek pracovních úkonů v rámci výbavy.[83] Pouze v městečku Štěpánově získali dva muži přímo finanční prostředky (10 zlm). V obou případech ve výbavě chyběl zdroj potahu (kůň nebo vůl).

Na závěr byl proveden alespoň částečně převod výbav na finanční ekvivalent. Pokud to zápisy dovolily, byly využívány ceny (např. hovězího dobytka) z pozemkových knih. V opačném případě bylo užito jiných pramenů, resp. údajů z literatury. Některé položky výbavy pochopitelně nebylo možné přepočítat vůbec (např. zajištění svatebních smluv a veselí),[84] popř. nemohly být podrobněji rozlišovány (např. je počítáno se stejnou cenou pro krávu, jalovici i roční tele). Za těchto okolností se průměrné zatížení usedlosti výbavou dětí pohybovalo okolo 30 zlm (ve vesnicích 28,5 zlm, v městečku 30,4 zlm).[85] Vedle splácení gruntovních peněz patřila výbava k dalšímu nezanedbatelnému zatížení držitele usedlosti.

Výměnek

Držitelé usedlostí na pernštejnském panství museli zabezpečit výbavu pro mladou generaci, ale často zaopatřovat ochranou, stravou i přístřeším příslušníky generace starší. Obdobím největší hospodářské zátěže usedlosti byla první léta po nastoupení nového držitele, v jejich průběhu byla největší pravděpodobnost společné úhrady výbavy a výměnku vedle dalších každoročních povinností. Tato situace se častěji mohla objevovat v rodinách, kde na grunt nastoupil nejstarší syn. Ve sledovaných lokalitách nebyl tento způsob nástupnictví pravidelně dodržován. Rozhodnutí, kterému z potomků bude předán grunt, pravděpodobně nejvíce ovlivňovala momentální demografická situace na něm. Ze zápisů knih, jež zachovávají věkové pořadí dětí, je zřejmé, že docházelo i k prodeji usedlosti mladším synům.[86]

Sám odstupující hospodář stěží mohl našetřit dostatek finančních prostředků na stáří, nemohl ani žádat příliš velké částky za odstoupení usedlosti.[87] Jeho důstojné dožití, popř. i jeho manželky, mohlo být zabezpečeno pouze soužitím uvnitř nebo s rodinou držitele usedlosti. Míra „oddělení se" výměnkáře od hospodářovy rodiny jistě závisela na situaci konkrétního gruntu, taktéž na jeho velikosti. Pochopitelně nebylo

možné, aby např. z chalupnické usedlosti výměnkáři byla poskytována samostatná místnost (komora).

S mírou závislosti výměnkáře na hospodáři souvisely i dvě základní formy výměnku. Prvním způsobem si zajišťoval odstupující držitel nebo vdova po něm v kupní (resp. předávající) smlouvě obecně vymezenou hospodářovu ochranu, stravu a příbytek.[88] Při této formě předpokládal budoucí výměnkář, že bude žít s novým držitelem ve společné domácnosti, a nepočítal se vznikem vážných komplikací v soužití.

Druhou, rozsáhlejší formu výměnku představoval záznam, v němž si výměnkář(-ka) stanovil(-a) konkrétní podmínky pro společnou koexistenci.[89] Jistě se tímto přesnějším vymezením mělo předcházet případným generačním konfliktům,[90] popř. takto stanovené podmínky dávaly možnost výměnkáři dokonce usedlost opustit (odstěhovat se např. k jinému dítěti) a pobírat bez omezení své „vejminky".

Tento druhý způsob byl v zápisech objeven častěji, avšak v běžném životě tomu mohlo být přesně naopak. Obecná ochrana a péče o rodiče (resp. staré a nemocné osoby) byla zakotvena v tradicí předávaném morálním kodexu venkovské společnosti. Jeho plnění bylo „kontrolováno" míněním obecní pospolitosti. Z tohoto důvodu se nemusel obecně pojatý výměnek do knih vůbec dostat.

Díky těmto podrobným záznamům bylo možné se dozvědět o rozsahu požadovaného výměnku. K nejčastějším nárokům patřilo: chov krávy na náklady držitele gruntu nebo výměnkáře (v tomto případě byla obvykle v záznamu jmenována louka či zahrada, z níž mohl výměnkář sklízet píci),[91] každoroční vysévání obilovin (vyskytovaly se obvyklé druhy, nejčastěji žito), hrachu, lněného semene a semence (tj. konopí) na půdě náležející k usedlosti.[92] V případě, že výměnkáři měly být obiloviny vydávány, byl jeho výměnek výhodnější, protože nebyl ohrožen neúrodou. Někdy byl výměnek vylepšen i o skopový dobytek nebo drůbež. Méně často bylo možné se setkat s podmínkou umožňující česání části ovoce ze zahrady při usedlosti.[93] Stejnou frekvenci vykazoval i požadavek samostatné místnosti pro výměnkáře.[94] V žádné ze sledovaných lokalit jsme se nesetkali s případem samostatného výměnkářského stavení v rámci gruntu.

Podobně jako výbava bylo i zajištění výměnku zátěží usedlosti, nikoliv konkrétní osoby. Proto také při úmrtí výměnkáře či při „proměnění" stavu vdovy měl „při gruntu zůstati".

Podobně jako u rozsahu výbav, také u výměnku bylo možné zaznamenat nemalé rozdíly. Pokud by výměnkář získal rozsáhlý výměnek, který by byl dlouhodobě poskytován, mohlo to na několik let snížit hospodářskou sílu celé usedlosti a její schopnost dostát ostatním závazkům.[95] Např. v případě vdovy v Olešničce byl výměnek malým hospodářstvím uprostřed dvora, které navíc nebylo zatíženo žádnými platy.[96]

Sledované prameny prakticky nevypovídaly nic konkrétního o případných konfliktech mezi hospodářem a výměnkářem. Z jiných oblastí jsou známé případy sporů, které končily až ve vrchnostenské kanceláři.[97] Často se vrchnost (resp. její úředníci) přiklonila na stranu hospodáře, především pro zachování hospodářské stability usedlosti, která mohla být neúměrně velkým výměnkem citelně narušena.

Závěr

Bádání o dějinách šlechty doplňované uměleckohistorickým průzkumem jejich sídel obvykle nechává stranou průzkum poměrů poddanského obyvatelstva, jehož vrchností byl(y) sledovaný(é) rod(y). Byť je každému historikovi i uměnovědci jasné, že bez vlastních poddaných by šlechtic nejenom přicházel o nezanedbatelné příjmy z peněžních a naturálních dávek, ale ztrácel by tím levnou pracovní sílu, kterou využíval nejen ve svých podnicích režijního hospodaření, ale potřeboval ji i při různých stavebních úpravách na panství, poddaní mu zajišťovali chod jeho dvora, jako poslové zprostředkovali jeho komunikaci se širším okolím apod. Nedostatek poddaných u šlechtice trefně komentovali i současníci.[98]

Záměrem předložené studie bylo, v protikladu k hojné produkci o členech pernštejnského rodu, nahlédnout do nižších pater raněnovověké společnosti na Pernštejnsku. Rozbor různých druhů pramenů umožnil především přiblížení demografických, hospodářských a sociálních poměrů tamních poddaných.

Pernštejnští poddaní se často zapojovali do různých finančních transakcí. Mohli vyplácet nebo přijímat vejrunkové splátky, půjčovat si od svých sousedů nebo ze sirotčích pokladen na několikaprocentní úrok, někteří z nich byli účastni i prodejů gruntovních peněz apod. Zejména v předbělohorském období jsou tyto aktivity hojně rozšířeny. Válečná léta přinášejí postupné snižování vyplácení vejrunků, což na konci padesátých let 17. století vedlo k jejich úplnému zastavení. Za těchto okolností se splátkový systém zhroutil. Držitelé gruntů z důvodu rostoucího zatížení feudální rentou a především kontribuce nejsou schopni vyplácet roční splátky na cenu gruntu. Na Pernštejnsku to však na rozdíl od jiných statků do konce 17. století nevedlo k úplnému zániku povědomí o zakoupenosti usedlosti (do pozemkových knih dál byly zaznamenávány u mnoha gruntů převody na nové držitele). Snižování a pozdější úplné zastavení vyplácení vejrunků nejvíce postihlo osoby a jejich potomky, kteří nebyli držiteli usedlosti. Bez vyplaceného dědického podílu se mohli jen velmi obtížně ucházet o zakoupení jiné usedlosti. Jejich oprávněné nároky tak byly obětovány na úhradu rostoucích finančních nároků panovníka a jeho byrokratického aparátu.

V závěrečné části studie byla pozornost věnována problematice výměnku a výbavy. V obou případech jejich plnění bylo zatížením usedlosti, nikoliv konkrétního jedince či osob. Povinnost zajistit výbavu se objevovala i na nejmenších gruntech. Její rozsah byl závislý nejen na velikosti usedlosti, ale i na počtu dětí v rodině. Nebyly zaznamenány významnější rozdíly v obsahu a velikosti výbavy u dětí různého pohlaví pocházející z jednoho gruntu.

Podobně jako výbava i zajištění výměnku často představovalo nemalé zatížení usedlosti. Zejména se to mohlo projevit v letech těsně po nástupu nového držitele, kdy se mnohdy museli plnit obě povinnosti zároveň. Podobně jako v případě výbav byl zaznamenán různý rozsah i velikost výměnku. Nejvyšší forma oddělení starší generace od domácnosti hospodáře – samostatné výměnkářské obydlí – nebylo do počátku 60. let 17. století v pramenech nalezeno.

Příloha I: Typické příklady svatebních smluv[99]

f.49b

„Smlouva mezi Vavřincem synem Sulovým nebožtíka Jana z Kovářový a Markyty dcery nebožtíka Jíry Kozinova z Lískovce

Léta Páně LXV (1565) v sobotu před sv. Antonínem stala se jest smlouva svatební přátelská celá a dokonalá a to taková, že jest dána od nás Martina Hlávky a Jana Doubravnického ouředníka pernštejnských Markyta dcera nebožtíka Jíry Kozinova z Lískovce Vavřincovi Sulovi synu nebožtíka Jana z Kovařovy za pravou a věrnou manželku. Na takovej způsob, cožkolivěk Vavřinec spravedlnosti své na ten čas po nebožtíku otci svým má aneb ještě po přátelích svých jakémkoli nápadem jmíti bude, jestliže by jeho Pán Bůh smrti uchovati neráčil, tehdy k tý vší spravedlnosti žádnej jinej práva ani spravedlnosti jmíti nemá, Markyta manželka jeho s dítkami svejmi, až jestliže by jim jich Pán Bůh popříti ráčil. Tolikéž z strany druhé, cožkoli též Maruše svý má jestliže by ji Pán Bůh smrti uchovati neráčil, tehdy k tý vší spravedlnosti žádnej jinej práva ani spravedlnosti jmíti nemá nežli Vavřinec manžel její. Však nadto vejše uvolil jest se Ščerba bratr Vavřincův, že téhož bratra svého i s manželkou jeho do roka při sobě na svý straně i se vším dobytkem, což jeho koli má, vychovati chce a potomně, kdyby sobě živnosti Vavřinec koupiti chtěl, tehdy jemu Ščerba připověděl V [5 – pozn. autorů] kop na závdanek půjčiti, aby jemu zase po I [1 – pozn. autorů] kopě oplatiti má."

f.347b – 348a

„Smlouva svatební Duchka Skotný ze Smrčku a Kuny dcery nebožtíka Zemánka ze vsi Býšovce

Léta Páně nového 1600 v sobotu stala se jest smlouva svatební dobrovolná celá dokonalá a to taková, že jest dána na místě J.M. pána ode mně Tomáše Jimramovského ouředníka pernštejnského Kuna svrchu psaná i se vší spravedlností jí náležitou svrchupsanému Duchkovi Skotnýho, za věrnou a pravou manželku na tento jistý způsob, že týž Duchek přijímá Kunu manželku svou za mocnou hospodyni a pravou plnomocnici do všeho statečku svého, kterýž má a nebo by ještě s požehnání božího jmíti mohl. Tak jestli by Pán Bůh prvej jeho Duchka nežli ji Kunu manželku jeho z tohoto světa pojíti a povolati ráčil, tehdy v tom ve všem statečku po něm zůstalým žádnej jinej práva a spravedlnosti jmíti nemá, nežli ona Kuna manželka jeho s dítkami, až by jim je všemohoucí Pán Bůh spolu dáti ráčil, beze všeho umenšení.

Přátelé z strany ženichovy byli, Jíra Vališka ze Smrčku, Barton Lopatář odtudž, z strany nevěstiny Pavel Zemánek otčím její, Štěpán Skotnýho z Kovářový. Stalo se léta a dne svrchu psaného."

f.2a

„Smlouva svatební Vítka nebožtíka Martina Bryskova z Vežnýho a Kateřiny nebožtíka Blažka Bahníka z městečka Štěpánova

Léta 1635 dne 13. Januári na hradě Pernštejně stala se smlouva svatební přátelská dobrovolná celá dokonalá a to taková, že jest dána na místě J.M. vysoce urozeného Pána Pana Kryštofa Pavla hraběte z Lichtenštejně dědičného pána na hradě Pernštejně odemně Mikuláše Fleskyna toho času ouředníka na Pernštejně svrchu psaná Kateřina nadepsanému Vítkovi i se všechnou spravedlností její za pravou a věrnou manželku na tento dolepsaný způsob tak, že týž Vítek přijímá Kateřinu budoucí manželku svou na všechnu spravedlnost otcovskou a stateček svůj, což nyní má anebo ještě z požehnání božího míti bude za pravou mocnou hospodyni a dědičku, takže neuchoval-li by jeho Pán Bůh od smrti prv nežli Kateřiny budoucí manželky jeho, tedy k takovému statečku a pozůstalosti poněm žádný jiný práva a spravedlnosti míti nemá nežli ona Kateřina manželka jeho rovným dílem s dítkami (až jim je Pán Bůh dáti ráčí) bez umenšení.

Přátelé z strany ženichovy Pavel Tomanů, Petr Hejna, Vávra bratr jeho z Vežnýho, z strany nevěstiny Matouš Řanda z Štěpánova a Barton Bahníků též ze Štěpánova. Stalo se léta a dne ut supra."

f.114a

„Smlouva svatební Pavla syna vlastního Jakuba Prudkýho z Hodonína a Anny dcery nebožtíka Klimše Kubise z Čerňovic

Léta Páně 1657 ten outerý po Třech králích na hradě Pernštejně stala se smlouva svatební přátelská dobrovolná a to taková, že jest jménem a namístě J.P.M. odemne Mikuláše Fleysyngera z Awerspachu tenž čas regenta a ouředníka na Pernštejně nadepsaná Anna i se vší spravedlností její dána a propuštěna vejš psanému Pavlovi k stavu svatého manželství na tento jistej a dokonalej způsob tak, že on Pavel přijímá ji Annu budoucí manželku svou na všechno své jmění, kteréž nyní má aneb s pomocí Pána Boha jmíti by mohl za mocnou hospodyni a dědičku, takže neuchoval-li by jeho Pán Bůh dříveji smrti nežli předřečenou Annu manželku jeho, tehdy k takovému statečku a pozůstalosti po něm žádnej jinej práva a spravedlnosti jmíti nemá, nežli ona manželka jeho rovným dílem s dítkami (až by jim jich Pán Bůh dáti ráčil) beze všeho umenšení.

Přátelé z strany ženichovy Jakub Prudkej otec ženichův, Jakub Štarha a Tomáš z Čerňovic.

Z strany nevěstinej Ondřej Smolka otčím nevěstin, Blažek Juráčko a Jan Nedoma z Čerňovic.

Stalo se dne a léta ut supra."

Příloha II: Seznam vrchnostenských úředníků[100]

1553 – 1558	Matyáš Mezňanský z Mezného
1558 – 1564	Jan Peryker z Perku
1565 – 1570	Jonata (Jan) Četrvan z Kostic
1570 – 1576	Diviš Dvorecký z Dvorců (urozený vladyka)
1576 – 1587	Mikuláš Kytlic z Rudolce (urozený pan)
1587 – 1590	Jiřík Rohozský z Rohozník
1591 – 1594	Vít Žďánický z Bukova[101]
1595 – 1596	Petr Strážkovský[102]
1597 – 1599	Pavel Landškrounský z Banova
1599 – 1616	Tomáš Jimramovský (1602 z Karasejna, 1616 na domě svobodném v Doubravníku)
1616 – 1621	Mikuláš Vodička Žďárský
1621 – 1623	Václav Brejle
1623 – 1624	Jan Donát Moznar z Kloum, hofmistr a správce panství pernštejnského
1624 – 1625	Bohuslav Zahrádka Lysický
1625 – 1626	Václav Brejle[103]
1626 – 1631	Bohuslav Zahrádka Lysický
1631	Havel Tračka Lodenický
1634 – 1669	Mikuláš Fleškyna z Aueršpachu

Další úředníci:

1553 – 1564	Matěj Valouš, pojezdný
1556	Květoň Kosař
1559 – 1567	Martin Hlávka, purkrabí pernštejnský (1563)
1564	Jan, důchodní písař
1565 – 1586	Jan Doubravnický z Klečan, důchodní písař
1587	Honza Holštejnar z Grynenperku, místodržící úředníka
1587 – 1590	Adam Pardubský, místodržící úředníka, polesný pernštejnského panství
1587	Ludvík Tišňovský, místodržící úředník

Poznámky:

1 Nedávno podal přehled o stavu a perspektivách tohoto bádání BŮŽEK, V.: Regionalgeschichte in der Tschechischen Republik. Alte Traditionen und neue Perspektiven. Blätter für deutsche Landesgeschichte 134, 1998, s. 169 – 171.

2 Z poměrně rozsáhlé produkce je možné výběrově připomenout VOREL, P. (red.): Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích. Pardubice 1995; TEPLÝ, J.: Pernštejnové ve 13. – 14. století. Pardubice 1996; VOREL, P.: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha 1999.

3 Srov. MATĚJEK, F.: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o proměnách na feudálním velkostatku v 2. polovině 15. a v 1. polovině 16. století. Praha 1959; VÁLKA, J.: Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě. Spisy FF UJEP v Brně 82, Brno 1962, s. 99 an.

4 Srov. JIRÁSEK, J.: Moravský venkov před Bílou horou (Postavení poddaných a hospodaření feudálů). ČMorM, vědy společenské, 48, 1963, s. 85 – 160; 49, 1964, s. 69 – 168.

5 Srov. MATĚJEK, F.: Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období. In: Rodná země, Brno 1958, s. 64 – 72.

6 Mnoho dílčích studií se nachází v cyklostyl. sešitech s názvem Ceny, mzdy a měna, které vydávala brněnská pobočka Komise pro studium cen a mezd. Souhrnně o tomto bádání viz NOVOTNÝ, J.: Prameny k dějinám cen a mezd na Moravě v 16. a 17. století. SAP 18, 1968, s. 478 – 497.

7 Zápisy pro Pernštejnsko byly publikovány ve svazku věnovaném brněnskému kraji. Srov. MATĚJEK, F. (ed.): Lánové rejstříky brněnského kraje z let 1673 – 1675. Praha 1981. Souhrnně se tomuto prameni věnoval v článku Moravské lánové rejstříky. SAP 29, 1979, s. 117 – 159.

8 Srov. týž: Postavení poddaných na Moravě v 2. polovině 16. století. In: Moravský historický sborník. Brno 1986, s. 125–143.; týž: Osídlení Moravy před třicetiletou válkou. Sborník historický 33, 1986, s. 31–87.

9 Jako příklad mohou posloužit sirotčí knihy. Srov. týž: Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou. Sborník historický 36, 1989, s. 65–98.

10 Srov. např. týž: Postavení poddaného lidu v brněnském kraji před Bílou horou. ČMM 112, 1993, s. 101–102.

11 Předložené výsledky staršího bádání byly publikovány v několika studiích. Srov. CHOCHOLÁČ, B.: Zadluženost a poddanské dávky (Příspěvek ke studiu sociálněekonomických problémů poddaných v druhé polovině 16. století na základě rozboru pernštejnských pozemkových knih). JM 25, sv. 28, 1989, s. 75–87; týž: K hospodaření poddaných na pernštejnském panství v druhé polovině 16. a v první polovině 17. století. ČMM 109, 1990, s. 83–111; týž: Pernštejnští poddaní v zrcadle nejstarších pozemkových knih. In: VOREL, P. (red.): Pernštejnové v českých dějinách. Pardubice 1995, s. 133–138.

12 Srov. MZA v Brně, F 78 Velkostatek Pernštejn, kart. 338.

13 Srov. ŠTARHA, I. – ZEMEK, M.: Bystřice nad Pernštejnem. Od minulosti k současné revoluční přeměně města. Brno 1980, s. 44; ŠTARHA, I.: K soupisu pozemkových knih v Jihomoravském kraji. Archivní časopis 17, 1967, s. 202.

14 MZA, F 78, i. č. 346.

15 Jde o vázanou knihu s koženým hřbetem a tuhými papírovými deskami s německým překladem názvu. Kniha má původní foliaci; celkem obsahuje 464 folií, poslední zápis je na fol. 461. Soupis byl patrně pořízen na základě záznamů z jednotlivých vesnic, které byly shromážděny ve vrchnostenské kanceláři a na jejichž podkladě vznikl čistopis svázaný do knihy.

16 Například věk bývá často uváděn u všech evidovaných osob.

17 KŘIVKA, J.: Význam poddanských seznamů pro demografické bádání. Historická demografie 4, 1970, s. 50–52.

18 Zaznamenáváme sirotky od úplných novorozeňat až po osoby 60 i víceleté.

19 V Doubravníku tvoří podruzi celých 19% z celkového počtu zde evidovaných osob. To je dokonce více než sirotků (18%).

20 V městečkách 10% z celkového počtu, kdežto na vesnicích jen 5%.

21 Na vesnicích bylo z celkového počtu zde žijících obyvatel 25% sirotků, ve městech jen 19%.

22 MZA, F 78, i. č. 346, fol. 184 v obci Kobylnice je u manželů se dvěma dětmi uveden také Jíra služebný a na fol. 185 u manželského páru se třemi dětmi figuruje Kateřina služebná.

23 Tamtéž, fol. 313 v obci Dolní Čepí je zapsán Jan Pochle dvořák.

24 Tamtéž, fol. 216 v Černovicích Švanda hospodskej, fol. 455 v Malhostovicích Samuel tehdejší šenkýř; fol. 358 v Rožné Jan mlynář horní, fol. 424 v Boru Jíra Prokop mlynář.

25 Tamtéž, fol. 5–30.

26 Tamtéž, fol. 69–94.

27 Tamtéž, fol. 153–161.

28 MATĚJEK, F. (ed.): Lánové rejstříky brněnského kraje z let 1673–1675, s. 70–74.

29 Konkrétně v městečku žilo v jednom domě průměrně 9,2 osob, na vesnicích naproti tomu jen 7,2.

30 Bylo využito následujících pozemkových knih: MZA Brno, Velkostatek Pernštejn (Pernštýn statek), kart. 338 Pozemková kniha z let 1525–1590; kart. 339 Pozemková kniha (sirotčí) z let 1545–1590; kart. 340 Pozemková kniha I. z let 1597–1634; kart. 341 Pozemková kniha II. z let 1597–1685; kart. 342 Pozemková kniha III. z let 1597–1680; kart. 343 Pozemková kniha IV. z let 1597–1680.

V dalším textu jsou citovány ve zkrácené podobě pouze číslem kartónu.

31 Podrobný výklad o vzniku a budování pernštejnského rodového panství ve středověku podal J. Teplý. Zde je zaznamenána vladycká držba v jednotlivých lokalitách (Chlébské, Olešnička a další). Srov. TEPLÝ, J.: Pernštejnové, s. 18 an.

32 Podrobněji k otázce zadluženosti a směnnosti usedlostí srov. CHOCHOLÁČ, B.: K hospodaření poddaných, s. 91–100.

33 A to i přesto, že tato finanční transakce nebyla u vrchnosti příliš oblíbena. Její rozšíření omezovala hospodářská instrukce Jana z Pernštejna z roku 1538. Srov. KALOUSEK, J.: Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626. Archiv český 22, Praha 1905, s. 97.

34 Podrobněji CHOCHOLÁČ, B.: K hospodaření poddaných, s. 100–102.

35 Hypoteticky lze předpokládat, že tyto poddanské dvory vznikly na půdě, která ve 14. století náležela k vladycké držbě. K vladycké držbě v tomto kraji podrobněji srov. TEPLÝ, J.: Pernštejnové, s. 20–21, 54–55.

36 Srov. nejpodrobněji v CHOCHOLÁČ, B.: Zadluženost a poddanské dávky (Příspěvek ke studiu sociálně-ekonomických problémů poddaných v 2. polovině 16. a v 1. polovině 17. století na základě rozboru pernštejnských pozemkových knih). Diplomová práce uložená na HÚ FF MU, Brno 1989, s. 66–89.

37 Opět podrobněji v týž: Hospodaření poddaných, s. 103–107.

38 Srov. kart. 338, f. 412. V roce 1584 si vybral Matouš Brdečka ze Štěpánova 24 kop moravských (dále jen km) „... z truhlice si: (sirotčí, poznámka autora) na zámku, ...".

39 Tamtéž.

40 Např. na telčském a žďárském panství byly v předbělohorském období sirotčí pokladny vedeny na vesnicích u rychtářů, v městečkách tamní samosprávou (obvykle purkmistrem). Srov. CHOCHOLÁČ, B.: Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století. Brno 1999, s. 31 an.

41 V roce 1575 bylo např. půjčeno na 2 roky ze sirotčích peněz 13 km 7,5 groše Jírovi, mlynáři z Olešničky, který byl postižen požárem. Srov. kart. 339, f. 329.

42 V roce 1565 bylo půjčeno 10 km z peněz sirotků Petra Šafáře ze Štěpánova Janu Náhlíkovi z Chlébského. Úvěr byl stanoven na 4 roky a po jejich uplynutí měl Náhlík zaplatit 12 km. Srov. kart. 339, f. 329.

43 V Olešničce si odpočítal ve svůj prospěch držitel gruntu peníze, které musel vyplatit „... likaři za Jakuba, pastorka svého od aurazu Matěje Kováře 3 kopy." V Černovicích v roce 1603 bylo možné zaznamenat neobvyklý způsob regulace vyplácení sirotčího podílu. Nemocnému Jakubu Tomanovi měl rychtář „pomalu vydávati" peníze po otci. Srov. kart. 338, f. 396 a kart. 340, f. 272.

44 Blažku Uchytilovi z Olešničky byly odečteny z dědického podílu ve prospěch jeho otčíma Jana 2 km a 2 groše „... od učení řemesla tkalcovského." Srov. kart. 338, f. 396.

45 Srov. např. nízkou cenu při „prodeji" gruntu sirotků Brdečkových ve Štěpánově v roce 1559. Srov. kart. 338, f. 412

46 V roce 1626 přijal sirotčí peníze z gruntu Jakuba Adama Mikuláš, písař důchodní. Srov. kart. 340, f. 284.

47 Srov. např. aktivní činnost záduší v Mrákotíně (telčské panství) nebo v Dolní Bobrové (žďárské panství). CHOCHOLÁČ, B.: Selské peníze, 128 an.

48 Srov. např. významné postavení a „kariéry" některých kostelníků v Dolní Bobrové. Tamtéž, s. 153. Na zvláštní postavení těchto osob v prostředí městeček upozornili Blanka Zilynská a Bohdan Zilynskyj ve studii Městečko Kozojedy a krašovské patrimonium v 17. století. In: MACKOVÁ, M. (red.):

Poddanská města v systému patrimoniální správy. Ústí nad Orlicí 1996, s. 125.

49 Srov. kart. 340, f. 12 a f. 14.

50 28. června 1650 koupilo záduši v Nedvědici na gruntu Klimše Koblížka ve Štěpánově 60 zlm za 16 zlm (tj. za 26,7 % skupované částky). Kart. 342, f. 40.

51 Před rokem 1642 nechala vrchnost na vlastní náklady opravit usedlost v Olešničce (jejím posledním držitelem byl Valenta Dostál, v roce 1615 byla z velké části zaplacena), která pravděpodobně zpustla během prvních válečných let. Podle textu zápisu sama rozhodne, jak velký finanční obnos bude případně vyplacen předchozím věřitelům. Srov. kart. 342, f. 48.

52 Srov. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z.: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Praha 1989, s. 267 an.

53 Srov. zápis z Černovic (kart. 339, f. 268): „Si(rotci) ne(božtíka) Valenty Piška: Jan, Alžběta, Jíra, Markyta, Zuzana skulila se (rozuměj otěhotněla, nad jejím jménem je iniciála K – pozn. autorů), Lída."

54 Srov. CHOCHOLÁČ, B.: Zadluženost a poddanské dávky, s. 105–106.

55 Srov. kart. 340, f. 7. Markyta Nehodilová pozbyla svůj dědický podíl na rodném gruntu ve Štěpánově, protože se „dala ulouditi". Díky tomu, že se později „ctně chovala", byla jejímu synovi část prostředků vyplacena.

56 Pro léta 1649 a 1650 máme přímý důkaz v zápisu u gruntu Pavla mlynáře ve Štěpánově: „.... nejsou soud držán, nekladl nic." Srov. kart. 342, f. 44.

57 Srov. kart. 340, f. 12. V letech 1598 až 1602 platil Jakub Kovář „obci štěpánovskej" vejrunk po 3 zlm.

58 V literatuře je výbava definována jako: „Částka peněz, event. svršky poskytované nevěstě či ženichovi na zařízení domácnosti při uzavření sňatku." Srov. ROUČKA, B. – RŮŽIČKA, V.: Pracovní heslář Českého právněhistorického terminologického slovníku. Praha 1975, s. 634.

59 „.... pokud by poctivému oženění aneb provdání přišli." Srov. MZA Brno, F 78, kart. 340, f. 266; PROCHÁZKA, V.: Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století. Český lid 49, 1962, s. 55.

60 K tomu sloužila instituce každoročních „stavuňků".

61 O poměru sirotků a vdov k vrchnosti srov. KROFTA, K.: Dějiny selského stavu. 2. vyd., Praha 1949.

62 MZA v Brně, F 78 Velkostatek Pernštejn, i. č. 345. První svazek je z let 1553–1631 (dále kniha I), druhý 1634–1670 (dále kniha II).

63 Tamtéž, kniha I, fol. 2.

64 Roku 1588 bratři Jan a Maxmilián z Pernštejna prodali Pavlovi Katarýnovi z Kataru panství Jimramov s městečkem a 11 vesnicemi (či jejich částmi) za 8 000 zl., Vilémovi Dubskému z Třebomyslic panství Nové Město se zámkem, městem a 18 vesnicemi za 18 000 zl. a Matyášovi Žalkovskému z Žalkovic předali do šestileté zástavní držby panství Mitrov. V následujícím roce navíc Pavel Katarýn z Kataru odkoupil od Pernštejnů ještě statek Borač s 15 vesnicemi (nebo jejich částmi) za 10 124 zl. Srov. VOREL, P.: Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.–17. století. In: Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 47–48.

65 Tomu nasvědčuje koncentrace mnoha desítek zápisů k jedinému datu. Viz MZA, F 78, i. č. 345, kniha I, kde na fol. 229 začínají zápisy datované v pondělí po sv. Valentinu (17. 2.).

66 Konkrétně jsou to léta 1565 (13 smluv), kniha I, fol. 49–55; 1600 (16 smluv), kniha I, fol. 347–354 a 361–362; 1635 (16 smluv), kniha II, fol. 3–10; 1657 (18 smluv), kniha II, fol. 114–122.

67 Srov. několik typických příkladů svatebních smluv v Příloze I.

68 Viz Příloha II.

69 V tomto roce bylo zapsáno 109 smluv v nichž byla nevěstou vdova a pouhých 62 smluv sirotčích. Srov. MZA, F 78, i. č. 345, kniha I, fol. 217–260.

70 Ovšem setkáme se i s případy, kdy otec vyplatil synovi sumu podstatně vyšší. Tamtéž, fol. 21: „....pan Pavel Vítkovi synu svýmu poddal a dal 80 zlatých moravských". Zápis z r. 1561.

71 MZA, F 78, i. č. 345, kniha I, fol. 351.

72 Hodnota koně mohla být nahrazena finanční hotovostí.

73 Zpravidla několik měřic žita a ovsa nebo „rolí oběma klasy obséti". Například Václav dostal od svého otce Jiříka Mičky ze Smrčku volka v ceně 6 zlatých, 6 měřic žita a ovsa, 1 měřici ječmene a půl měřice hrachu, MZA F 78, i. č. 345, kniha II, fol. 117.

74 „Toto sobě pak táž nadepsaná Lída z statku svého vymiňuje, totiž padesáte zlatých počtu moravského, tak aby ona Lída s těmi penězi jak by se jí koli dobře zdálo a vidělo moc činiti měla a on dotčený Jiřík do těch vyměněných peněz nyní žádného práva neměl." MZA, F 78, i. č. 345, kniha I, fol. 349.

75 Srov. např. kart. 340, f. 14.

76 Srov. kart. 339, f. 341.

77 Stejné výsledky byly zaznamenány na několika ekonomicky i sídelně různorodých lokalitách sousedního boskovického panství koncem 16. a v 1. polovině 17. století. Srov. VANĚK, P.: Postavení poddaných na boskovickém panství na konci 16. a v 1. polovině 17. století ve světle pozemkových knih. Diplomová práce uložená na HÚ FF MU, Brno 1997, s. 116 an.

78 Jiří Jivan na usedlosti v Černovicích (v ceně 50 zlm) se v roce 1616 zavázal zabezpečit svatební smlouvu pro svou sestru Barboru a pochopitelně uhradit výdaje z jejího obsahu vzniklé. Srov. kart. 340, f. 286.

79 V roce 1624 získal grunt v Černovicích Jakub Adamů za 100 zlm. V zápise kupní smlouvy souhlasil s tím, že zajistí výbavu Jiřímu, jedinému potomku předchozího držitele Jiřího Vilímka, v rozsahu: 1 kůň, 1 vůl, 1 vůz s okovanou jednou nápravou, 4 ovce, 7 měřic žita a 8 měřic ovsa (plus velmi časté zajištění svatebního veselí, které zde bylo pravděpodobně opomenuto). Srov. kart. 340, f. 284.

80 Nebyl nalezen žádný případ například zpětného dorovnávání rozsahu výbavy mezi staršími a mladšími sourozenci, což ovšem nevylučuje, že tyto transakce proběhly mimo knihovní agendu.

81 Takovým případem bylo poskytování „puol voza kovanýho", tj. vozu s jednou okovanou nápravou.

82 U výbavy chlapců byla často kvalita hovězího dobytka (i koňů) vyjádřena peněžním ekvivalentem, naopak děvčata ji získávala častěji jako živá zvířata oddělená od živého inventáře gruntu.

83 Matěj Šular z Chlébského se zavázal bratrovi Ondrovi „... tři dni s koňmi svejmi na roli tu kdeby sobě objednal povorati...". Srov. kart. 340, f. 366. Mimořádná položka výbavy plyne zřejmě z toho, že starší Matěj několik let živil svého mladšího sourozence.

84 Cena volů se pohybovala v rozmezí 3 až 7 zlm, (v průměru 5 zlm). Kráva byla ceněna na 8 zlm a kůň na 12 zlm (vždy pouze jeden údaj). V pernštejnském urbáři z roku 1582 byla 1 měřice ovsa ceněna na 5 grošů. V urbáři hodonínského panství z roku 1600 byla 1 měřice ovsa ceněna na 6 grošů, 1 měř. žita na 10 gr a 1 měř. pšenice na 15 gr. O něm podrobněji CHOCHOLÁČ, B.: Hodonínské panství počátkem 17. století. ČMM 113, 1994, s. 59 an.

85 Ve srovnání s vesnicemi Skalice a Sudice na boskovickém panství, které byly v úrodné Boskovské brázdě, bylo toto zatížení na Pernštejnsku přibližně o třetinu nižší, více se blížilo Žďárné, boskovické vesnici z Drahanské vrchoviny. Srov. VANĚK, P.: Postavení poddaných, s. 120 a 137.

86 V roce 1571 získal Lukáš Hasil rodinnou usedlost v Sejřku od sourozenců s macechou jako druhorozený syn. Vávrovi, nejstaršímu bratru, měl ještě vyplácet výbavu. Srov. kart. 339, f. 137.

87 Srov. PROCHÁZKA, V.: Výbava a výměnek, s. 59; PETRÁŇ, J. a kol.: Dějiny hmotné kultury II/1. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha 1995, s. 166.

88 „Tomáš Dlapa (z Černovic, pozn. autorů) dostoupil na ten grunt 1657 na ten dokonalej způsob, aby Jakuba Dlapu dokudž by jeho Pán Bůh na tom světě zanechati ráčil jeho i s manželkou jeho náležitě chránil a jim za živa bytí jejich vejrunky vyplácel po 2 zlm vybejval i náležitým vychováním zaopatřil.“ Srov. kart. 341, f. 65.

89 V roce 1653 Bartoň Číšek z Chlébského získal usedlost od matky a sourozenců v ceně 300 zlm. Ve smlouvě slíbil: „Máteř pak svou do smrti chrániti, jí při svém stole vychovávati, žádného stracení jí činiti nedopouštějíc. Každoročně jí po 1 m (měřici – pozn. autorů) žita na dobré a úhorné hnojené roli, podobně po 1 čtvrti hrachu, po půl čtvrti semence a půl čtvrti semena lněného v připravených místech nasívati a krávu jednu svou vlastní přivychovávati má.“ Srov. kart. 341, f. 36.

90 O potenciálním nebezpečí generačních sporů informoval zápis smlouvy při převodu usedlosti na Vávru Mánkova ve Štěpánově v roce 1591. Měl zabezpečit ochranu matky „... a když se nesrovnají a odejde každého roku 1 m (měřici – pozn. autorů) pšenice, 3 m žita, po 3 kopách slámy a 1 m prosa vydávati a každého roku sívati jí povinen bude 1 achtel semence, 1 achtel lněného semene a k tomu loučku Na Masnicích k užívání pustiti a 4 ovce chovati.“ Srov. kart. 339, f. 341.

91 V roce 1622 ve Štěpánově Václav Nahodíl převedl svou usedlost na zetě Jiřího Kadlece mimo jiné s podmínkou „... že trávy ze zahrady za stavením společně budou užívati.“ Srov. kart. 340, f. 7.

92 Srov. poznámku č. 89.

93 Před rokem 1623 Ondra Duchků koupil grunt od sirotků po nebožtíku Vávrovi Prudkém. Jejich matce Dorotě slíbil užívání 2 stromů v zahradě. Srov. kart. 340, f. 10.

94 Již v roce 1562 si stanovil Jan Horák ze Štěpánova jako jednu z podmínek výměnku: „... komoru horní do života svého.“ Srov. kart. 338, f. 706.

95 Srov. též DÜLMEN VAN, R.: Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit. I. Das Haus und seine Menschen 16. – 18. Jahrhundert. München 1990, s. 52.

96 V roce 1657 si Jakub Čech koupil v Olešničce dvůr od vdovy Kateřiny Lipovské (blízký příbuzenský vztah mezi nimi nebyl zjištěn). Při smlouvě se jí zavázal poskytovat: „... byt svobodnej (tj. pravděpodobně svobodný pohyb po usedlosti, pozn. autorů) a jednu komoru. Až do smrti při tom 2 krávy a 6 ovec k vychování, půl m pšenice, žita ozimího po 1 m, po půl m ječmene, 1 m ovsa, semene lněnýho po jednej čtvrti a semence po 1 čtvrti na dobrej roli k obsívání a k zapravení každoročně až do smrti její k zadělání i též louku „Na Jemanství“ pro vychování výše psaného dobytka společně užívati.“ Srov. kart. 342, f. 67.

97 Srov. VANĚK, P.: Postavení poddaných na boskovickém panství, s. 147 – 149.

98 Srov. např. konstatování Pavla Grejnara z roku 1576: „Zeman bez sedláků stojí za sto jebáků.“ Viz STEJSKAL, A.: „Zeman bez sedláků stojí za sto jebáků“. Obilní dluhy jako typ nedoplatku a forma selské rezistence na panství Český Krumlov v letech 1566 – 1602. In: KÁRNÍK, Z. – ŠTAIF, J. (edd.): K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566 – 1848. Praha 1999, s. 21 a 64.

99 MZA, F 78, i. č. 345. První dva příklady jsou z knihy I, další dva z knihy II.

100 Zpracováno podle MZA Brno, F 78, inv. č. 345, knihy I a II.

101 V letech 1586 – 1589 důchodní písař, 1590 – 1591 správce panství. V r. 1587 jako Vít Ždánický z Bystřice, 1590 z Bukovce.

102 Byl r. 1594 místodržící úředník.

103 V r. 1617 purkrabí pernštejnský, r. 1618 důchodní písař.

Hrad Pernštejn – výsledky průzkumu krovu věže Barborky

Jiří Bláha, Jan Knor

Nejstarší ucelenou stavební etapou hradu Pernštejna, jak ji identifikoval nejnovější stavebně historický průzkum,[1] je hradní jádro tvaru protáhlého pětiúhelníka vystavěné v rozmezí let 1270 – 1285. Do jihozápadní části prostoru vymezeného hradbou byl tehdy vložen dvoutraktový palác, zatímco na severozápadě se objevil bergfrit – mohutná válcová věž s břitem. Obvodová hradba v části pod věží byla během pozdního

Celkový pohled na hradní palác s věží Barborkou.

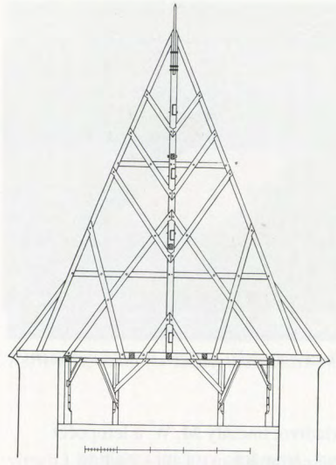
středověku zesílena přizděním mohutného pláště. Tato úprava umožnila značné rozšíření palácového jádra a nové obytné místnosti postupně obklopily věž takřka ze všech stran.

Pětipodlažní věž, dnes nazývaná Barborka, je 24 m vysoká s vnějším průměrem 10,7 m. Kapkovitý půdorys raně gotické věže přechází v její nejvyšší části v mladší šestibokou nástavbu, patrně renesanční, která je završena jehlanovou střechou krytou pálenými bobrovkami. K vnitřnímu líci zdiva této nástavby je vestavěn prostorový tesařsky vázaný rám, na kterém teprve spočívá vlastní krov věže. Tento podpůrný rám je vlastně obvodově rozvinutou stojatou stolicí, s pásky horních převázek mimoběžně plátovanými na sloupky umístěné ve všech rozích pravidelného šestiúhelníka. Pláty na obou koncích pásků jsou opatřeny jednostrannou rybinou a každý spoj je zajištěn dřevěným hřebem.

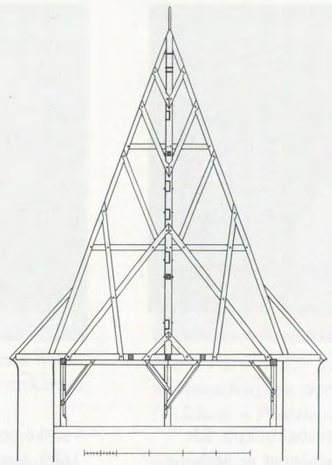
Sloupky jsou ve své horní části upraveny na pětiúhelníkový průřez. Prahový rošt krovu jehlancové střechy věže se skládá ze dvou ortogonálně položených trojic vazných trámů, na které v každém rohu navazují tři krátčata. Vertikální osa je tvořena čtverhrannou dubovou hrotnicí. Ostatní části krovu jsou ze smrkového dřeva. Hlavní příčná vazba je orientovaná ve směru sever – jih. Skládá se ze strmých krokví o sklonu 68°, začepovaných do prahového vazného trámu a přiložených ve vrcholu ke hrotnici. Hambalky v obou úrovních nejsou průběžné, ale skládají se ze dvou vodorovných rozpěr ležících v jedné ose a čepovaných vždy na jedné straně do hrotnice a na druhém konci do krokve.[2] Hrotnice je fixována dvojicí krátkých patních pásků a rovnoběžně s nimi ještě dalšími dvěma delšími záporami protínajícími první úroveň hambalků. V horní části krovu je trojice klasovitě orientovaných párových vzpěr krokví.

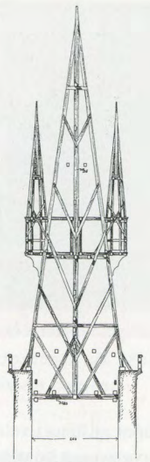
Celkový pohled do krovu věže Barborky; (foto J. Škabrada, 1999).

Hrad Pernštejn, krov věže Barborky, hlavní příčná vazba ve směru sever–jih; (kresba Jiří Bláha 1999).

Hrad Pernštejn, krov věže Barborky, hlavní příčná vazba ve směru východ–západ; (kresba Jiří Bláha 1999).

Praha, krov jižní věže chrámu P. Marie před Týnem; 1511 (kresba F. Ostendorf, 1908).

Prostřední pár protíná druhou úroveň hambalků a nejspodnější se kříží s dlouhými záporami. Celý ztužující systém je doplněn šikmými prahovými vzpěrami krokví, které překračují dlouhé zápory a hambalkové rozpěry v první úrovni. Charakteristickou siluetu střechy věže vytvářejí poměrně dlouhé námětky krokví. Příčná vazba v kolmém směru východ – západ má principiálně shodné schéma. Liší se pouze klasové vzpěry krokví v nejnižší úrovni, které jsou na dolním konci začepovány do horní části šikmých zápor hrotnice. Všechny ostatní šikmé vzpěry a pásky mají na koncích jednostranně rybinovité přeplátování. Hrotnice nese stopy po rudce použité při rozměřování cvrnkací šňůrou. Tesařské značení má podobu srpkovitých záseků provedených ostřím sekyry či dláta a čtverečků vyštípávaných úzkým dlátem. První příčná vazba krovu nebyla zvedána zřejmě vcelku, jak bývalo běžné, ale vodorovné hambalkové rozpěry byly osazeny až do vztyčené hrotnice, protože zajišťovací hřeby ve dvojicích čepů na hrotnici jsou zatloukány proti sobě. Z typologického hlediska jde o konstrukční schéma odvozené od krovů sedlových střech s podélným vázáním centrální rámovou stolicí, užívaných u nás od přelomu vrcholného a pozdního středověku.[3] Pro strmé jehlanové helmice gotických věží se obdobně vázané krovy ukázaly jako velmi výhodné a jako takové přežívají ještě hluboko do novověku. V našem případě nelze vyloučit ani to, že tesaři částečně zopakovali konstrukční schéma předchozího krovu.[4]

Pozoruhodné výsledky přinesla zevrubná prohlídka povrchu jednotlivých trámů konstrukce. Mezi různými nápisy tužkou původem z 19. i 20. století byla na jedné

Pernštejn, kresba v krovu věže Barborky.

Zvole, farní kostel sv. Václava, detail kresby rudkou na pásku stojaté stolice v severní části krovu.

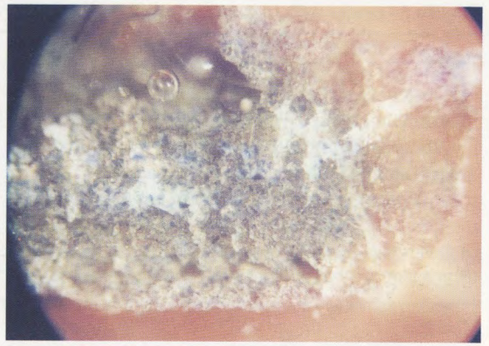
ze zápor zjištěna i velmi úhledná kresba rudkou. Jde o obrys zvonovité věžní helmice s křížkem ve vrcholu. S podobnými skicami se setkáváme v případech, kdy si provádějící řemeslníci upřesňovali podobu budoucí další části stavby. Publikovány byly analogické příklady z kostela sv. Václava v Loděnicích (okr. Beroun) a z kostela sv. Martina ve Zbečně (okr. Rakovník).[5] V rámci okresu Žďár nad Sázavou známe tématicky obdobné kresby věžních helmic ze severní části krovu kostela sv. Václava ve Zvoli a z trámového stropu ve věži farního kostela sv. Mikuláše ve Velkém Meziříčí. Skica z krovu pernštejnské Barborky snad zobrazuje báň tzv. Hodinové věže situované ve východní části předhradí vnitřního hradu. Vzhledem k absenci lucerny ve vrcholu není vyloučeno, že by na obrázku mohla být také helmice kostela Nalezení sv. Kříže v nedalekém Doubravníku. Vazba náčrtu na vzdálenější objekt je však nejasná a velmi málo pravděpodobná.

Pro samotnou konstrukci krovu má však největší význam stavební datování nalezené na jednom z vazných trámů prahového roštu. Hustou modrošedou barvou je tu na svislé ploše trámu s mírným přesahem přes spodní hranu namalováno ostří sekery (?), pokryvačské pobíjecí kladivo, iniciály M. W. a letopočet 1689. Lze usuzovat, že se toto vročení vztahuje k dokončení krovu, resp. k položení střešní krytiny. Tento předpoklad potvrdily i výsledky dendrochronologického datování,[6] které kladou kácení smrkových kmenů, použitých pro stavbu konstrukcí krovu i stolice podpůrného rámu, do roku 1687, zatímco dub otesaný pro hrotnici byl pokácen až v roce 1688. Vzájemná vysoká podobnost letokruhových řad potvrzuje domněnku, že smrky i dub pocházejí z jednoho stanoviště. Ze zjištěných výsledků tedy vyplývá, že stávající konstrukce zastřešení věže Barborky byla provedena v roce 1689, kdy hrad Pernštejn vlastnil hrabě František Antonín z Lichtenštejna-Kastelkornu. Do let jeho působení na hradě (1685–1710) spadá pořízení štukové výzdoby Rytířského sálu G. A. Corbellinim.[7]

Páni z Lichtenštejna-Kastelkornu byli katolicky orientovanou šlechtou podporující vídeňský panovnický dvůr. Jako takoví dokázali využít třicetileté války ve prospěch rozvoje železářské výroby a dolování rud na svém panství. Na pernštejnském panství založili také řadu nových hospodářských dvorů.[8] O stavebních akti-

Pernštejn, datace v krovu věže Barborky.

Nápis v krovu věže Barborky, makrosnímek příčného nábrusu barevné vrstvy v 35-násobném zvětšení (Reichert + Praktica).

vitách Lichtenštejnů-Kastelkornů na hradě toho mnoho nevíme; kromě již zmíněné interiérové výzdoby Rytířského sálu a renesančních pokojů jsou uváděny ještě úpravy kaple Obrácení sv. Pavla v předhradí provedené v roce 1631 a před rokem 1716.[9] Ve druhé polovině 17. století se předpokládají také opravy škod způsobených na hradě v závěru třicetileté války.

Zkoumaný krov je zřejmě nejstarší konstrukcí svého druhu dochovanou v areálu hradu Pernštejna v takto ucelené podobě. V souvislosti s barvou použitou pokryvači na datovací nápis se nabízí úvaha o tom, jakou podobu měla v závěru 17. století střešní krytina. V násypu podlahy půdního prostoru věže nacházíme kromě bobrovek velké množství prejzů, místy se zbytky bílých vápenných nátěrů. Prejzy a jejich úlomky se objevují také v renesanční nadezdívce věže. Ojediněle byl v náspu zjištěn i dřevěný šindel, avšak bez zjevných stop barevné úpravy. Při analýze ikonografických pramenů z 19. století zjišťujeme, že helmice hodinové věže svou šedivou barvou nápadně kontrastuje s ostatními červenými střechami hradu.[10] Na nejstarším známém vyobrazení hradu,[11] kterým je olejomalba původem ze 3. čtvrtiny 18. století údajně kopírující pohled z roku 1557, vidíme dokonce vedle hodinové věže v tomto odstínu pojednanou i střechu věže Barborky. Otázkou je, zda v těchto případech mohlo jít o povrchovou úpravu keramické nebo dřevěné šindelové střechy, a v případě, že ano, proč byla provedena právě v tomto odstínu, lišícím se od všech ostatních střech hradu krytých buď keramickou taškou (bobrovka, prejzy), eventuálně šindelem natíraným na červeno. Vzorek husté modrošedé hmoty byl proto odebrán k mikroskopické analýze, která přinesla následující výsledky.

Nejprve byl připraven příčný nábrus vrstvou barvy a pořízeny makrosnímky v dopadajícím světle. Pro determinaci hmoty byla zvolena optická metoda s elektronovou mikrosondou EMS. Ukázalo se, že barevnou hmotu tvoří kompozice modrých sklovitých úlomků a bílé amorfní hmoty v pojivu bez vlastního výraznějšího zabarvení. Jednotlivé složky jsou rozvolněny v důsledku značného zvětrání média. Výsledky analýzy chemického složení jsou uvedeny v tabulkách I. a II. Procentuální zastoupení SiO_2, K_2O, As_2O_5

Tabulka I – procentuální zastoupení oxidů prvků přítomných v pojivu, měřeno z plochy.

obecně	základní hmota 1 [%]	základní hmota 2 [%]	základní hmota 3 [%]
SiO_2	67,87	68,49	67,82
K_2O	10,53	10,97	10,80
CoO	2,99	2,22	3,13
FeO	2,46	2,54	2,50
As_2O_5	4,59	5,60	5,13
Bi_2O_3	1,89	1,41	1,73
Al_2O_3	0,94	1,11	1,03
Cao	0,52	0,97	0,54
Cl	2,00	1,14	2,60
Celkem (Σ)	93,78	94,45	95,28

Tabulka II – procentuální zastoupení oxidů prvků přítomných v pigmentu, měřeno z plochy.

složka	pigment 1 [%]	pigment 2 [%]
P_2O_5	0,22	2,69
K_2O	0	0,26
CaO	0	0,21
PbO	82,94	83,46
ZrO_2	0	0
Celkem (Σ)	83,17	86,61

demonstruje modrý pigment jako kobaltové sklo, tedy tzv. Smaltovou modř používanou v našich zemích od konce 14. století. Bílá hmota obsahuje PbO z cca 83 %, nesporně se jedná o olovnatou bělobu. Určitým signálem pro určení pojiva je zjištěný obsah P_2O_5 od 0,22 – 2,69 %. V této souvislosti uvažujeme o vaječné či olejovo-vaječné tempeře. Přesnější determinaci by umožnila infračervená spektrometrie IS.

Výsledky analýzy ukázaly, že nápis v krovu věže byl proveden barvou, jaká mohla být vedle toho použita spíše v interiéru stavby, nežli na jejím klimaticky exponovaném plášti. Zejména pro nátěr keramické krytiny bychom očekávali spíše vápennou techniku. Natírání dřevěného šindele nebo částí prkenného podsebití barvou tohoto složení není sice vyloučeno, ale vzhledem k její relativně vysoké pořizovací hodnotě se jeví jako málo pravděpodobné. Rovněž způsob provedení datačního nápisu ukazuje na cvičenou ruku, která držela jemný nástroj, tj. špičatý štětec nebo ostré ploché dřívko. Předpokládaná souvislost mezi barevnou hmotou datačního nápisu a hypotetickou povrchovou úpravou krytiny věže tedy zatím nebyla potvrzena.

Velké Meziříčí, kresba na stropním trámu věže kostela.

(Na průzkumu a dokumentaci krovu, přípravě a realizaci expertizy se kromě autorů článku podíleli: Mgr. M. Procházková, Mgr. J. Škrabal, Ing. Josef Kyncl, Ing. Tomáš Kyncl, RNDr. Sulovský, p. Povolný, Ing. J. Pokorný, Ing. Smékal a Doc. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.)

Poznámky:

1 SHP J. O. Eliáš, Brno 1990, doplnění zaměřené na vývoj vnitřního hradu ve středověku M. Plaček, 1994. Shrnující výsledky dosavadního stavebně historických analýz jsou přehledně publikovány v: HOLÍKOVÁ, P. – PLAČEK, M. – SAMEK, B. – STEHLÍK, M.: Pernštejn – středověký hrad na Moravě. Památkový ústav v Brně 1996, s. 17 – 44.

2 Popsaný způsob provedení hambalků je velmi častý zejména v severočeské oblasti, a to zvláště u krovů 16. a 17. století. V regionu jihočeském a jihomoravském se vyskytuje jen zcela výjimečně. Dosud není uspokojivě vyřešeno žádoucí terminologické odlišení od normálního hambalku, přestože jde o značný rozdíl, jak z hlediska statického chování styčníku, tak vzhledem k prosté skutečnosti, že se jedná o prvky dva.

3 Blíže k tomuto typu krovů viz BLÁHA, J.: Kostel sv. Vojtěcha poblíž Studnic u Telče, Průzkumy památek II/1998, s. 99 – 115.

4 Ve vnitřním líci renesanční nástavby věže jsou patrné otisky zaniklých šikmých prvků směřujících k hrotnici. Prahový rošt staršího krovu byl tehdy pravděpodobně o něco níže než dnes a šikmé vzpěry mohly probíhat přes hrotnici až do protilehlých krokví.

5 ŽIŽKA, J.: O „stavitelských" kresbách na průčelích. Zprávy památkové péče, č. 1 – 2/1996, s. 29 – 30.

6 Ing. Josef Kyncl, Brno – znalecký posudek č. 67 – 19/98.

7 HOLÍKOVÁ, P. – PLAČEK, M. – SAMEK, B. – STEHLÍK, M.: Pernštejn – středověký hrad na Moravě. Památkový ústav v Brně 1996, s. 45.

8 Tamtéž, s. 12.

9 Tamtéž, s. 42 – 43.

10 Tamtéž, s. 8, 13, 62 a 66: Anonym, 1. pol. 19. stol.: Pohled na Pernštejn od Nedvědice; Fr. Strüff, 1806: Pohled na Pernštejn z údolí Nedvědičky; J. Mayer, 1831: Pohled na Pernštejn z Mannsberku; Fr. Richter, 1846: Pernštejn v zimě.

11 Tamtéž, s. 58.

Historismus a 19. století v pernštejnské architektuře před Augustem Prokopem

Tomáš Jeřábek

Po barokních úpravách, majících po roce 1645 dvojí úkol – opravit poškozený hrad a dále vytvořit v jeho interiérech odpovídající prostředí pro reprezentaci rodu Lichtenštejnů-Kastelkornů a Stockhammerů, následují odlišně motivované úpravy 19. století, které měly vyvrcholit rozsáhlou rekonstrukcí hradu architektem Augustem Prokopem.

Schröfflové se zaměřují především na budování zahrad pod hradem. Do této vrstvy patří rovněž stavba a interiérové malířské dekorace drobného pavilonu v zahradě, u nichž je jako autor v archivních pramenech uváděn brněnský malíř Ignác Mayer. Výmalba, stylově vycházející z exoticismu tzv. Berglových komnat vídeňského Schönbrunnu, byla provedena v roce 1805 společně s dalšími pracemi; je však provedena velmi neuměle. Ikonograficky zajímavá byla sochařská výzdoba pernštejnské zahrady od brněnského sochaře Ondřeje (Andrease) Schweigla, zejména část věnovaná památce barona Ignáce Schröffla – obelisk se čtyřmi figurálními reliéfy (Zisk hradu Pernštejna, rodina I. Schröffla, veřejná činnost v zemské správě, památka I. Schröffla). O. Schweigl vytvořil také baronův kenotaf, představující plačící vdovu se dvěma dětmi (k této zakázce se dochovaly rovněž sochařovy návrhy). V zahradě nechyběla rovněž architektonická složka a již od 19. století byla vybavena skleníky. Odkazem sbírky obrazů olomouckého kanovníka Ferdinanda Schröffla klášteru Hradisko u Olomouce nedošlo ani k výraznějšímu doplnění hradních uměleckých sbírek (z této sbírky dnes můžeme na Pernštejně nalézt nanejvýš kanovníkův portrét a část epitafu neznámého člena rodiny Schröfflů ze 16. století).

Následující rod – Mitrovští – se na hradě uvedli způsobem zjevného historismu. V roce 1828 zopakovali manýristickou formu nápisových desek na 4. bráně před hradním palácem, která souvisela se stavební aktivitou – vybudováním věže – nad touto starou branou. V témže roce pak byl upraven i původně barokní portál vedoucí do Rytířského sálu a opět nechybělo doplnění této architektury znakem Mitrovských. V roce 1832 pak architekt Karl Schleps provedl v duchu romantické novogotiky úpravu dnešního knihovního sálu. Jeho jméno je v našich zemích rovněž spojováno se stavební aktivitou rodu Dahlbergů na zámcích v Dačicích a ve východočeské Roztěži, neméně důležitá však byla i jeho činnost na úpravách zámku a parku ve Veselí nad Moravou pro rod Chorinských z Ledské, většinou však realizované až jeho mladším bratrem Franzem. Karl Schleps pracoval rovněž pro knížecí rod Lichtenštejnů ve Valticích (dochované studie jízdárny valtického zámku) a pro rod Kálnokyů na panství Brodek.

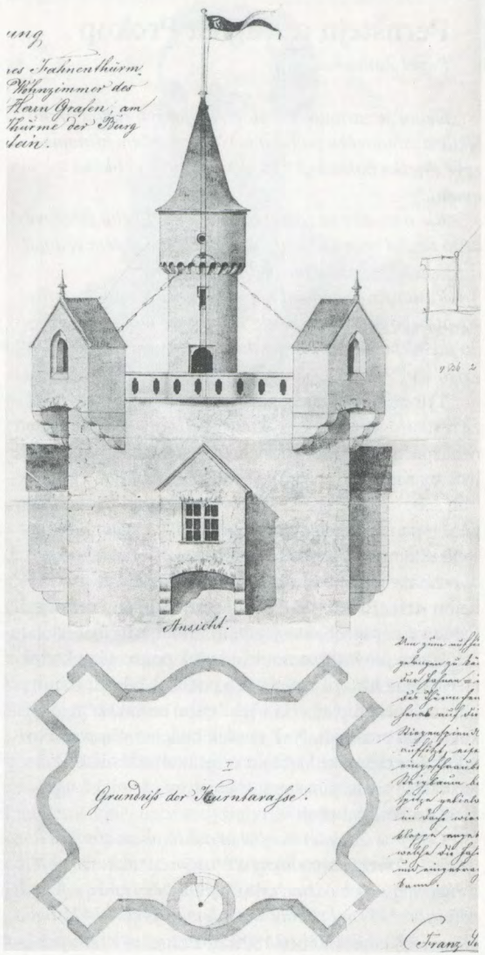
V letech 1847–48 došlo k výmalbě znaků vzbouřené šlechty ve 2. patře obytné věže, v tzv. Sále spiklenců (takto nazýván právě od roku 1848), ahistoricky zařazující dějiny rodu Mitrovských (účast Jindřicha Mitrovského na stavovském povstání roku 1618) do dějin hradu, který ovšem tenkrát patřil císařovu stoupenci, Lvu Lickovi z Rýznberka. Po požáru věže „čtyř ročních období" v roce 1886 pak měla být rovněž zřízena terasa s belvederem na této věži, došlo však pouze k částečné realizaci projektu. V 60. letech 19. století byly pořízeny knihovní skříně do zmíněného renesančního sálu nad černou branou a byla zde soustředěna rodová knihovna Mitrovských. Pro snadnější komunikaci bylo v této době vybudováno arkádové schodiště v tzv. tyrolském dvorku. (Název „tyrolské sklepy" máme na hradě Pernštejně doložen už v roce 1685, kdy v nich bylo uloženo uherské a rakouské víno, důvod pojmenování těchto sklepů a následně i vnitřního dvora vychází z tyrolského původu rodu Lichtenštejnů-Kastelkornů).

Vzhledem k dvojímu odvozu původního hradního mobiliáře se do 19. století zachovalo jen nemnoho, tím také byla patrně motivována snaha po „vytvoření" památek – například vitráž ve vstupní síni s údajným vročením do roku 1517 a vlastnickým určením Viléma II. z Pernštejna. Vedle souboru obrazů od Stockhammerů a Schröfflů se Mitrovští pokoušeli nakoupit rovněž obrazy držitelů hradu z rodu Pernštejnů – jinak není vysvětlitelný výskyt obrazu Eusebie Frebonie z Pernštejna, jíž tento slavný rod vymřel i po přeslici, v hradních sbírkách.

Do téže vrstvy, mající za úkol upoutat návštěvníka hradu, spadá i tzv. „pokoj komorné Elišky", vytvořený na motivy jedné z pernštejnských pověstí a zachycený na obraze. Pernštejn začínal být v této době navštěvován početnými zájemci a k jejich poučení měl být vydán spisek kreslíře Franze Richtra, k němuž připojil rovněž své kresby. Vedle zmínek o pernštejnské pověsti spekuloval Richter také o možnosti založení hradu řádem templářů.

Tyto romanticky motivované zásahy na hradním organismu, mající za cíl historizovat přítomný rod Mitrovských a poukázat především na bohatou minulost, jakož i upoutat návštěvníky hradu dobovými senzacemi, však měly být překonány „vědeckou" rekonstrukcí hradu, vycházející ze stavební analýzy objektu a ze zachovaných vedut. Z barokních zásahů na paláci měl být zachován pouze balkon na východní straně paláce, jinak měly být důsledně negovány dějiny hradu od konce 16. století.

Podrobnou analýzou záměru obnovy hradu Pernštejna architekta Augusta Prokopa a jeho teoretickými východisky v otázkách dobově chápaných rekonstrukcí středověkých památek se v následující studii věnuje autor dalšího příspěvku Doc. Pavel Zatloukal.

Návrh na úpravu věže „čtyř ročních období" od architekta Franze Schlepse z roku 1846. (Situace viz str. 94)

Pernštejn a August Prokop

Pavel Zatloukal

Neboť je zarmucující vidět, do jakých rukou architektura středověku padla a jakým způsobem hlinomazové dneška nakládají s troskami tohoto velikého umění.[1]

Jde o to, aby se zákony a tradice velikého středověkého umění znovu usídlily a zhmotnily v našem vědomí a 13. století se stalo naším východiskem.[2]

Restaurovat budovu neznamená udržovat ji, opravovat nebo přestavovat, ale kompletně ji obnovit až do takového stavu, který v dané době vůbec nemusel existovat.[3]

Tyto tři úryvky necharakterizují pouze velké hnutí za restaurování památek, které se rozvinulo v 19. století, nenaznačují jen některé z jeho podstatných principů, ale jistě by s nimi beze zbytku souhlasil i architekt, který sám sebe svého času na Moravě považoval z hlediska péče o památky za nejpovolanějšího – August Prokop. Jeho dílo mělo vyvrcholit rekonstrukcí a dostavbou dvou staveb, obecně zde tehdy považovaných za nejprestižnější – brněnské katedrály a hradu Pernštejna. Faktický neúspěch, který potom Prokopovo úsilí v obou případech provázel, nesouvisel však pouze s konkrétní novodobou historií zmíněných památek, ale ztělesnil i něco obecněji platného v tehdejším moravském kulturním prostředí. Než se však budeme věnovat této nikoliv nezajímavé kapitole zdejší kulturní historie, naznačme si alespoň starší souvislosti, do nichž v případě druhé z památek vstoupil.

Čím jest Čechám Karlštejn a Křivoklát, tím jest družné Moravě staroslavný Pernštýn ... zachoval se v hlavních svých částech v téže podobě, v které po požáru r. 1457 jej zhubivším, v letech 1460–1475 byl obnoven,[4] napsal v roce 1898 B. Bernau a v téže publikaci charakterizoval J. Hladík památku slovy: *Mohutná stavba! Zeď samý výstupek ... Není hradu, jenž by měl ve stavbě tolik nesouměrnosti a nepravidelnosti jako Pernštýn. Ani dvě stejných oken zde nenalezneš!*[5] Ve svém turistickém průvodci se pak o pět let později pokusil tyto charakteristiky shrnout a současně aktualizovat i veršovanou formou Jan Nečas:...*Slavný hrade,*

E. Reiber: Titulní list ke knize A. Prokopa Die Burg Pernstein in Mähren. Brünn 1888.

hlásej nám přes otčinu milou, že lze věky přetrvat jen svou vlastní silou![6] Citoval současně i slova německého historika Sartoriho, který údajně již v roce 1839 usoudil, že Pernštejn *nemá hradu sobě rovného na Moravě, ba snad ani ne v celém Německu.*[7]

Obdiv romantického století budila jak samotná stavba, její rozeklaná silueta, bizarní detaily, stejně jako iracionální dispozice, tak i urbanistická konfigurace v působivém krajinném rámci. Obojí ostatně po celé století poutalo pozornost i četných vedutistů.[8]

Myšlenkami na úpravy hradu pro současné potřeby, nikoliv paradoxně spjaté s představami o možnosti zvýraznit jeho středověkou podobu, přesněji řečeno vtisknout mu vzhled idealizovaného gotického feudálního sídla, se v průběhu svého života několikrát zabýval jeho tehdejší majitel hrabě Vladimír Mittrovský (1814–1899). V tradici svého rodu výrazně scientisticky zaměřený aristokrat, dobře se orientující v dobových evropských myšlenkových proudech, k tomu postupně přistupoval ve třech etapách, spojených se jmény tří různých projektantů.

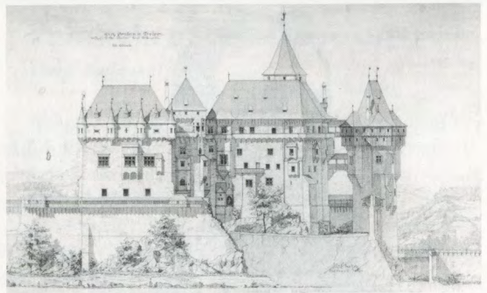
Mittrovští získali panství s hradem Pernštejnem v roce 1828 a již o čtyři léta později zde podnikli první úpravy.[9] Kromě rekonstrukce klenby sálu v novém paláci nad průjezdem Černé brány a schodiště byly soustředěny k vybudování prostoru pro knihovnu.[10] Charakteristickým rysem těchto úprav se stala snaha gotizovat interiéry především za pomoci neogotického žebroví, které bylo dodatečně na starých klenbách uplatňováno v podobě štukových reliéfů nebo formou prosté výmalby. S první fází těchto úprav však souvisely i změny zastřešení hlavního hradního objektu; spočívaly v odstranění původních strmých střech a většiny ochozů. Ruku v ruce s romantizujícími úpravami tedy probíhaly i utilitární degradující zásahy; zejména ty v druhé polovině století podnítily úvahy o nutnosti celkové stavební rehabilitace památky.

Romantické představy o idealizovaném středověkém slohu tak organicky navázaly na předchozí dílčí úpravy blízkého okolí hradu, uskutečňované již za

J. Hess: Portrét Augusta Prokopa, reprodukce z Mährisch-schlesischer Correspondent 13.10.1888, s.1.

předchůdců Mittrovských. Představovaly je především nové zahradní terasy při západním svahu hradního vrchu, na jejichž sochařské výzdobě se podílel Ondřej Schweigl.[11] Spojení velkorysých krajinářských úprav s kultem vzpomínky, minulosti a později i s návraty ke konkrétní feudální historii, ztělesňované gotikou, které se – pravda jen skutečně dílčím způsobem – objevily i na Pernštejně, úzce souvisely s dlouhodobými tendencemi v evropské kultuře druhé poloviny 18. a první půlky následujícího věku. Tehdejší objev gotiky, stejně jako idea přírodně krajinářského parkového uspořádání, pramenily z Anglie. Společensky úzce souvisely s opozicí části britské aristokracie k okruhu královského dvora, u něhož se snoubily tendence neoklasicistní architektury s myšlenkou formální zahrady. V kruzích

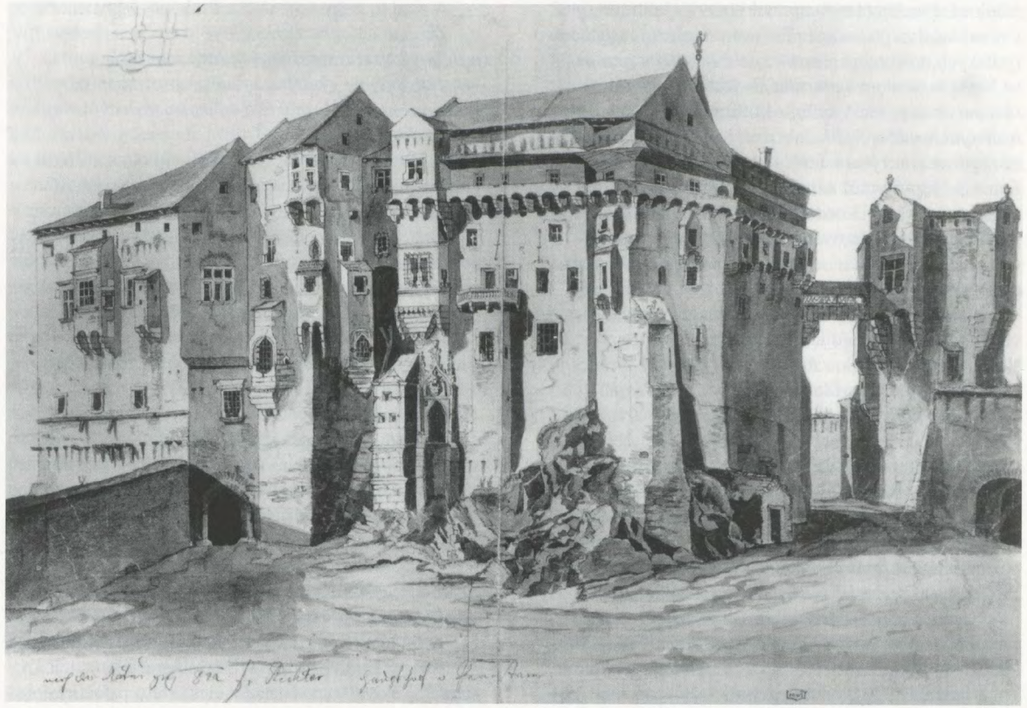
A. Prokop: Návrh na restauraci Pernštejna – jihovýchodní průčelí; reprodukce z knihy Die Burg Pernstein in Mähren.

opozičních skupin liberálně orientované šlechty se naopak rychle šířily ideje *osvobozené přírody*, ztělesňované co nejvolnějším uspořádáním parku, do jehož prostředí byly zase nezřídka zasazovány novostavby zámků v neogotickém stylu. Ty měly dokumentovat zakotvenost příslušných rodů v hluboké minulosti, jejich dávné kořeny, které navíc mohly nárokovat i ambice na odpovídající společenské postavení v současnosti. Tyto proudy vzápětí nalézaly uplatnění i v kontinentální Evropě, zejména v osvícenském prostředí Francie, německých států i Rakouska. Nový impuls, který preromantismus 18. století přetavoval do romantismu 19. věku, pak přinášela střetnutí s revoluční Francií a zejména napoleonské války. Historizující Napoleonovo hledání identity svého císařství v antickém Římě a z něj odvozovaného stylu – tedy neoklasicismu či empíru – vyvolávaly u jeho nepřátel opačnou reakci. Jejím nejvýraznějším ztělesněním se stal další z řady historizujících objevů – tentokrát v německém prostředí. Proti racionalitě neoklasicistní architektury a uměleckořemeslného projevu se v pátrání po zdrojích vlastní identity začaly i jeho nejaktivnější složky opírat o středověk, jako údajně autochtonní germánský styl. V rámci následovaníhodných příkladů se pochopitelně na vrcholu pozornosti ocitaly dva stavební okruhy – katedrála a hradní pevnost. To pak úzce souviselo i se stále intenzivnějším pátráním po konkrétních domácích, leckdy i regionálních dokladech starých památek. Po celou první polovinu 19. století jsou vydávány různorodé topografie; nejnovější soudobé reprodukční techniky umožňují jejich doplnění řadou sugestivních grafických vyobrazení. Jak naznačily některé shora uvedené citace, přední místo v tomto rámci a v moravském prostředí vždy zaujímal hrad Pernštejn.

Vraťme se však ještě na okamžik ke zmíněným stavebním úpravám ze 30. let 19. století. Jejich autorem byl totiž architekt, který se tehdy na Moravě neuplatnil ani poprvé, ani naposledy. Vídeňan Karl Schleps (1802–1840) ve stejné době (1831–32) upravoval pro Karla von Dalberga dačický zámek, mj. *park v anglickém stylu, jehož krásu a velkolepost může závidět každé hlavní město*, dále *krásně dekorované a zařízené sály*, zimní zahradu a také knihovnu. Zejména hlavní schodiště bylo tehdy hodnoceno jako *mistrovský kus nového stavebnictví*.[12] V roce 1835 navrhl novou úpravu průčelí zámku ve Veselí nad Moravou s užitím palladiánských motivů. A o rok později projektoval tentokrát neuskutečněnou novostavbu zemského domu s úpravou přilehlého hradebního úseku včetně nové brány poblíž brněnského místodržitelství. Kromě prací na Pernštejně se tedy uplatňoval jako vyhraněný neoklasicista. Pozdně klasicistní motivy rozváděl i u svého největšího vídeňského díla, paláce Coburg z let 1839–42, jehož střední část značně nezvykle akcentoval sloupovou lodžií. Vedle Ludwiga Förstera, Paula Sprengera, Karla Roesnera a dalších architektů, narozených kolem roku 1800, je počítán k první generaci tvůrců vídeňského romantického historismu, kteří převážně vycházeli z předbřeznového kubického stylu.[13] Jeho moravské dílo je zatím zřejmě známé jen torzálně, ale přesto je možné konstatovat, že vedle Josefa Hardtmutha, Josefa Kornhäusela či Josefa Franze Engela – tedy umělců, kteří vesměs pracovali

v liechtensteinských službách – a vedle některých státních úředníků, zaměstnávaných u místodržitelství, především Josefa Esche a Josefa Seiferta, patřil Karl Schleps zejména díky svým noblesním interiérům k předním tvůrcům, kteří značně ovlivnili charakter moravské architektury první poloviny 19. století.

Ačkoliv to neodpovídá jeho základním životním datům, bývá mu tradičně připisována i řada dalších staveb pro Mittrovské.[14] Z let 1850–51 pochází jejich vila v podhradí Pernštejna v Nedvědicích, v roce 1857 byla rovněž na pernštejnském panství vystavěna hájovna *Hodunka* a za vyvrcholení tohoto stavebního okruhu je s největší pravděpodobností možné považovat hraběcí hrobku, připojenou v letech 1856–67 ke kostelu v nedalekém Doubravníku.[15] Autorem těchto staveb byl však mladší Karlův sourozenec Franz Schleps. Po brzkém bratrově úmrtí zpočátku dokončoval některé z jeho zakázek, později vstoupil přímo do služeb Mittrovských jako jejich architekt.[16] Můžeme-li Karla hodnotit jako přesvědčeného neoklasicistu, který se jen

F. Richter, Pernštejn, 1822, akvarel (Moravská galerie Brno).

výjimečně a to ještě pouze v úkolech dekoračního charakteru vyjadřoval i za pomoci gotizujícího tvarosloví, u Franze tomu již bylo jinak. Profánní stavby navrhoval v rané neorenesanci nebo ve švýcarském stylu, zatímco doubravnickou hrobku koncipoval v neogotice. Jeho stylové rozpětí tedy bylo mnohem širší. Zásadně neogoticky však vstupoval především do interiérů hradu Pernštejna.[17]

Nepochybně v přímém vztahu k vzrušeným dobovým událostem upravil v letech 1847–48 *Sál spiklenců*, v němž se podle jedné z pernštejnských pověstí měli v počátcích třicetileté války scházet urození moravští rebelové. Později (1862) upravil i interiér knihovny, v němž stojí za pozornost především kuriózní instalace rytířských brnění z papírmaše, *jichž originály jsou prý ve Vídni, a které pod gotickou klenbou mocným kontrastem se odrážíí.*[18] Vladimír Mittrovský *sám velmi rád bydlel na hradě a zřídil si ve strážné věži pracovnu.*[19] Pro tuto věž, nazývanou též *praporcovou*, připravil Franz Schleps rovněž neogotizační projekt[20] – k jeho uskutečnění však již nedošlo. Podle jeho návrhů byl pravděpodobně pořizován i z větší části dochovaný neogotický mobiliář a dekorace řady dalších vnitřních prostorů.

Pernštejn tak byl postupně přizpůsobován dobovému standardu neogotických anglikanizujících šlechtických sídel, ale zatím jen v interiérech. Zvenčí stále kontrastovaly omšelá pozdně gotická bizarnost s utilitaristickými úpravami střech z první poloviny 19. století.

Impulsem pro rehabilitaci se stal požár, který v roce 1886 poškodil zejména *věž čtyř ročních dob*.[21] Vladimír Mittrovský se vzápětí obrací na brněnského architekta Augusta Prokopa, kterému svěřuje k rozpracování ambiciózní myšlenku celkové restaurace hradu. Prokop na ní pracoval po dva roky. Výsledkem jeho práce je řada rozměrných výkresů – zaměření starého stavu, půdorysů, řezů a zejména nákresů průčelí předpokládaného výsledného řešení, které architekt několikrát i publikoval.[22]

Na Pernštejně se zachoval hrad, který nemá na Moravě obdoby; mohou mu konkurovat jen málokteré hrady v Rakousku a může směle soupeřit s proslulými a dobře dochovanými hradními sídly v Německu[23]*... Podobně, jako velkolepý zevnějšek hradu, nabízí nám i jeho interiéry názorný obraz utváření a členění hradního sídla tohoto druhu se svými velkými i komorními prostory, množstvím arkýřů, klikatými chodbami, stoupajícími a klesajícími schodišti atd. Ačkoliv byly přistavovány a zdobeny v různých stoletích, přesto se skvostné části hradu jednotně zapojily do původního celku.*

A nyní to nejpodstatnější z Prokopova komentáře:

Zkrátka a dobře, Pernštejn je skutečnou perlou a slohově čistá restaurace i úpravy interiérů, respektive jejich výzdoba, by měly opravdu smysl, neboť velmi málo hradů této velikosti se dochovalo v tak dobrém stavu.[24]

Architekt se u tohoto rozsáhlého úkolu soustředil především k vyřešení dvou problémů – zastřešení (což zejména zdůrazňoval i v publikovaných komentářích) a ochozů. Do uskupení palácových částí se pokusil za pomoci několika strmých střech doplněných věžičkami a vysokými komíny s dominantní vysokou hlavní věží a stejně tak *věží čtyř ročních dob* vnést jasný systém. Zatímco u posledně jmenované dominanty i u hlavní vstupní brány navrhuje užití dřevěných konstrukcí ochozů, mostů a podsebití, sjednocujícím motivem vlastních palácových budov hodlal učinit kamenný, zčásti otevřený, částečně uzavřený ochoz. Ten společně se sjednocovanou úrovní střech měl dodat všem nepravidelnostem detailů – arkýřům a různě rozsetým oknům – sjednocující řád. Odstraňuje tedy zbytky hrázděného zdiva, které nahrazuje kamennými partiemi a základním motivem exteriéru činí upravované nebo nově navržené ochozy. Idealizovaná pozdní gotika se měla promítnout i do interiérů, opět jako již před léty za užití štukového žebroví a táflování stěn.

August Prokop se u návrhu restaurace Pernštejna snažil zachovat to podstatné z charakteru památky,

jež poutalo pozornost celého jeho století. V nemenší míře se však pokusil uplatnit i jako tvůrčí osobnost, která je schopna provést syntetizující invenční scelení dosud nesourodého celku. Návrhem hradní restaurace se tak přiblížil k dobové metě spojení vědy s uměním a naplňoval tak rovněž dobový ideál památkové péče puristického období.

Charakter zastřešení přitom zřetelně orientoval k některým aktuálním francouzským vzorům, zejména k původně císařskému zámku Pierrefonds (1857–70) nebo k hradebnímu systému jihofrancouzského města Carcassonne (1852–79). Tedy k dílům nejvýznamnějšího evropského restaurátora 19. století Viollet-le-Duca.

O tom, proč se na Moravě měla objevit tato vazba k Francii, se můžeme pouze domýšlet – snad na to mohla mít vliv již od druhé poloviny 18. století tradiční kulturní orientace rodu Mittrovských. O tom, proč k tak důkladně připravené restauraci nakonec nedošlo, se můžeme rovněž bavit pouze v hypotetické rovině – zřejmě pro nedostatek prostředků. Tato otázka však navozuje ještě další. Není totiž vyloučeno, že vzhledem k věhlasu Pernštejna nejen v památkových, ale i v nejširších kruzích, měla jeho restaurace splnit podobně prestižní roli, jakou představovala současná obnova nejvýznamnějšího z českých hradů.

Byl jím Karlštejn, založený kdysi císařem k uschování svatých ostatků a říšského pokladu – hrad, který rovněž vzbuzoval zvýšenou pozornost romantiků první poloviny 19. století a zároveň budil stejné pohoršení pro svůj žalostný stav po utilitárních osvícenských úpravách. I zde proběhly ve 30.–50. letech dílčí opravy, které však nebyly s to jeho zchátralost odstranit. Zemský výbor se proto v 60. letech obrátil na ústřední památkovou komisi, která úkol vzápětí svěřila nejpovolanějšímu říšskému odborníkovi, vídeňskému architektu Friedrichu Schmidtovi. Ten v roce 1867 se svými žáky uskutečnil zaměření památky a v letech 1869–70 vypracoval i restaurátorský projekt. Věnoval se v něm zejména dvěma otázkám – zastřešení a obnově cimbuří. Složité organizační a zejména finanční problémy opravy se však podařilo vyřešit až o dvě desetiletí později, takže vlastní práce mohly být zahájeny teprve v roce 1886. Na Schmidtovo doporučení byly svěřeny Josefu Mockerovi, který do roku 1898 velké dílo dokončil.

I z této stručné rekapitulace je zřejmé, že ti, kdo stáli před projektem úprav Pernštejna, řešili tematicky i časově téměř shodné otázky. Rozdíl spočíval pouze ve dvou z nich: zatímco rekonstrukce Karlštejna se stala prestižní akcí zastupitelů celého českého království, Pernštejn, jako soukromý majetek, nemohl na takovou míru pozornosti ani prostředků aspirovat. A zatímco Schmidtův český žák a spolupracovník Mocker se v té době stává předním restaurátorem nebo jinak řečeno hlavním památkovým architektem v Čechách, Schmidtovu moravskému žáku Prokopovi se to přes veškeré úsilí na Moravě nezdařilo. Není vyloučeno, že jeho následný odchod do Vídně nebyl motivován pouze vzestupnou pedagogickou kariérou, ale právě neúspěchy na praktickém poli, z nichž otázka restaurace Pernštejna nemusela hrát zanedbatelnou úlohu.

Kdo vlastně byl tento August Prokop a jak došlo k tomu, že mohl mít tak značné ambice?

Jihlavský rodák (*1838) po studiích na olomouckém nižším gymnáziu a brněnské vyšší reálce absolvoval nejprve polytechnický institut ve Vídni a vzdělával se i na tamní Akademii výtvarných umění u profesorů Eduarda van der Nülla, Augusta Sicardsburga, Heinricha Ferstela a zejména ve speciálce gotické architektury Friedricha Schmidta.[25] Neogotika se také stala základním rámcem v prvním období jeho tvorby. Mohl ji uplatnit jako praktikant až v Kielu, kde v ateliéru Gustava L. Martense v polovině 60. let spolupracoval na návrzích vesměs sakrálních staveb pro toto staré hansovní město i některé lokality v Dánsku a v Anglii. Po krátké praxi ve Vídni přichází roku 1867 do Brna, kde získal profesní autorizaci a zaměstnání u vrchního soudu. Současně si tady s Otto Augenerem otevírají *ateliér pro architekturu a umělecký průmysl*. Již v následujícím roce je však Prokop jmenován diecézním

stavebním radou a začíná přednášet i na dvou zdejších školách – církevní umění a archeologii na biskupském alumnátu, dějiny architektury a pozemní stavitelství na technice.

A začíná také stavět. Již v prvním roce brněnského pobytu pracuje na čtyřech velkých projektech – dvou pro Vysočinu, dvou pro Brno. Jak knížecí lobkovická hrobka v Netíně (1867–71), tak synagoga ve Velkém Meziříčí (1867–68) i budova německého tělocvičného spolku v Brně (1867–78) nesly shodné znaky – neomítané cihelné průčelí traktované štíty se zubořezem a opěráky, v interiérech pak odvážně řešené hlavní bazilikální prostory vrcholící v mohutných konstrukcích přiznaných krovů. Neogoticky pojal i svůj soutěžní návrh na novostavbu moravské zemské sněmovny (1867–68), který však nebyl proveden přesto, že získal v silné konkurenci první cenu. Společně s dvěma velkými brněnskými novostavbami Heinricha Ferstela – Berglerovým palácem (1860–63) a evangelickým kostelem (1862–67) – představují tehdejší Prokopovy stavby, zejména nedaleko stojící tělocvična, výrazné novum. V moravském prostředí se totiž stávají prvními představiteli seversky orientované neogotiky. Její protagonisté tehdy ve střední Evropě reagovali na dva impulsy – na okruh anglického obrodného hnutí (William Morris, John Ruskin, A. W. N. Pugin), které v polovině století nalézá v *pravdě neomítané cihly* východisko z bezradnosti stylového eklektismu své doby a zároveň s domácí tradicí společný rys oponující kosmopolitní italizující neorenesanci. Anglické hnutí je vzápětí akceptováno i na německém severu, tedy tam, kde cihelná gotika rovněž vytvořila základní vrstvu středověké stavební kultury. V době emancipace novodobého němectví se však navíc v rámci alegorizující mluvy architektury svého věku stává i jedním z jeho výrazů. Po rozchodu německého a českého etnika v letech 1848–49 v rámci rakouské říše přebírá například rovněž zde identifikační národnostní znaky; zároveň se však stává podnětem k vytváření i dalších variant národně orientovaných slohů – v Praze, Krakově, Budapešti a jinde. V brněnském prostředí tuto alegorickou polaritu nadlouho ztělesnily neorenesanční Hansenův český Besední dům a Prokopova neogotická tělocvična; ta totiž až do vybudování zdejšího Německého domu (1888–91) současně plnila funkci německého spolkového střediska. Prokop, který se nepochybně plný podobných impulsů zrovna vrátil z německého severu, se tedy v moravském prostředí stal prvním z řady místních umělců, kteří svoji tvorbu orientovali i tímto společensky aktuálním směrem.

Další oblastí, které se od počátku rovněž intenzivně věnoval, představovalo bydlení. Věnoval se mu přitom ve všech sférách – od nájemních domů, přes vilové stavby až po dělnické kolonie. Jako větší vilové stavby navrhoval i své početné zámky. Připomeňme z nich alespoň dva: první z nich adaptoval zrovna v roce 1888 nedaleko Pernštejna pro brněnského průmyslníka E. Bochnera von Stražisko ve stejnojmenném letovisku u Konice – svého času byl nazýván nejen *Tusculum* nebo *chrám ticha*, ale příznačně i *skotskou vilou*. Prokop se totiž při jeho koncipování inspiroval jak anglickým charakterem halových interiérů, tak novým gotickým revivalem. Když se nezdařila restaurace Pernštejna, přestavěl si alespoň průmyslník Louis von Skene podle architektova projektu zámeček Mitrov (1890–91) u Bystřice nad Pernštýnem.

Obnovený zájem o gotiku nepochybně souvisel s další oblastí Prokopovy tvorby – se sakrální architekturou a především s restaurováním památek. Při autorově všestrannosti jistě nepřekvapí, že se stal korespondentem a od roku 1879 i konzervátorem druhé sekce památkové péče pro Moravu.

Z jeho sakrálních novostaveb připomeňme alespoň neogotický kostel sv. Mikuláše v Tvarožné u Brna (1880). Prokopova ctižádost a konečně i vzdělání však směřovaly k tomu stát se hlavním zemským restaurátorem významných památek. Ať již v oblasti profánních objektů (které například představoval brněnský Schwarzův dům, na jehož obnově se podílel společně s J. Tomolou a F. Schönbrunnerem), tak tím spíše u sakrálních objektů. V letech 1885–91 například spolupracoval se svým někdejším učitelem Schmidtem při restaurování starobrněnského klášterního kostela. Poté, co se neúspěšně pokusil uplatnit při obnově brněnského kostela sv. Jakuba (projekt byl roku 1870 svěřen Ferstelovi), začal znovu spolupracovat se zdejším biskupstvím. Zpočátku se zdálo, že úspěšně. V letech 1886–88 vyrostla totiž podle jeho návrhu při biskupské rezidenci na Petrově novostavba neogotické kaple. Když však byl roku 1884 jmenován dómským stavitelem, začal především intenzivně připravovat celkovou restauraci brněnské katedrály sv. Petra a Pavla. Měla splnit dvojí cíl – obnovu interiéru a dotvoření průčelí – samozřejmě v intencích puristické neogotizující metody. Kamenem úrazu se architektovi stal druhý z nich. V rozporu s představami stavebníka – biskupa Františka S. Bauera i kapituly, kteří se zhlédli ve francouzských dvojvěžových katedrálních schématech – navrhl totiž pro Brno hlavní věž jedinou. Snažil se tak respektovat *původní* konkrétní situaci, kdežto biskup s kapitulou měli zase na mysli spíše reprezentační završení podoby brněnské akropole. Spor naplno propukl na podzim 1883 a na architektovu žádost jej mělo vyřešit dobrozdání odborníků – tří proslulých restaurátorů Schmidta, Ferstela a Mockera. Schmidt se tehdy za svého žáka skutečně vehementně postavil, ale ani jeho autorita, ani další intenzivní úsilí pokořeného Prokopa nevedly k cíli; návrhy obou restaurátorů zůstaly na papíře. Za Prokopova vedení tak v letech 1889–91 prodělaly radikální neogotizaci *pouze* chrámový presbytář, kaple Panny Marie a sakristie. V intencích stavebníkových představ pak stavbu v podobě dvojvěžové neogotické katedrály dořešil na základě vítězného soutěžního návrhu po přelomu století jeden z mladších Schmidtových žáků August Kirstein. Realizačně nenaplněny zůstaly i Prokopovy návrhy na restaurování olomouckého kostela sv. Mořice (1891) a jak jsme již slyšeli i hradu Pernštejna.

I tyto neúspěchy jej tedy s největší pravděpodobností motivovaly k odchodu z Brna, přestože tady docílil značné kariéry. Na zdejší technice byl podvakrát zvolen děkanem inženýrské školy (1880–82, 1886–88) a jednou dokonce i rektorem (1882–83). Kromě toho se stal ředitelem brněnského uměleckoprůmyslového muzea (1882–92), které pod jeho vedením vyrostlo ve *vzorovou instituci*. Prokop uskutečnil jeho přístavbu, založil muzejní časopis a intenzivně se podílel na muzejní osvětové, zvláště přednáškové činnosti. I tady se angažoval na velmi aktuálním poli, když usiloval o obrodu upadajícího uměleckého řemesla a zároveň o dokumentování jeho vývoje v minulosti.

Roku 1892 tedy odchází na vídeňskou techniku, na níž pak vyučoval až do roku 1905. Moravská problematika jej však ani pak nepřestala zajímat: ve vlastním životopise uvedl, že na svém stěžejním čtyřsvazkovém teoretickém díle *Moravské markrabství v uměleckohistorických vztazích* pracoval denně od osmi do dvanácti a znovu od čtrnácti do osmnácti hodin, přičemž mu po celých čtrnáct let bývaly jediným odpočinkem krátké procházky s chotí. Po její smrti se v roce 1906 stěhuje z Vídně do Griesu u Badenu, kde roku 1915 v 78 letech umírá. Koncem druhé světové války vzala v jeho domě s největší pravděpodobností za své i rozsáhlá dokumentace moravské architektury, kterou v rámci svých uměleckohistorických studií desítky let shromažďoval.

Pernštejn se tedy nakonec nestal moravským Karlštejnem. Tuto roli však brzy na to do značné míry převzala jiná památka. Rozhodnutí restaurovat *žalostný* polozřícený hrad Bouzov padlo rovněž v roce 1888. A bylo svěřeno dalšímu ze Schmidtových žáků, mnichovskému architektu Georgu Hauberrisserovi. Po průzkumech a zabezpečení ruiny však již autor neusiloval – jako například ještě nedávno Prokop – o dosažení stylové čistoty, nýbrž uplatnil vedle sebe jak *starogotiku*, tak *moravskou gotiku* i neorenesanci. Restaurace a následující svozy uměleckých a uměleckořemeslných předmětů (obnova byla dokončena roku 1901) však byly podřízeny ještě další, přímo muzeální tendenci. Poté, co velmistr Řádu německých rytířů a hlavní iniciátor akce arcivévoda Eugen dospěl k poznání, že prožívá poslední

fázi společenského uplatnění vysoké aristokracie a jeho vrstva tak završuje vývoj uzavírající se epochy, pokusil se z bouzovského hradu vytvořit idealizované muzeum zaměřené k budoucnosti. Muzeum, které mělo názornými prostředky informovat návštěvníky o životním stylu rodové šlechty a především o ideové orientaci řádu. Mimo jiné i výlety školní mládeže. Přes všechny společenské zvraty ve 20. století tak bouzovská pohádka pro dospělé i děti, podobně jako Karlštejn nebo například slovenské Bojnice, přitahují masovou pozornost stejně jako hrad Pernštejn, který nakonec zůstal autentickým.

Poznámky:

1 Victor Hugo 1831.
2 August Reichensperger 1854.
3 Eugéne Emmanuel Viollet-le-Duc 1866.
4 *Letem českým světem. Půl tisíce fotografických pohledů z Čech, Moravy, Slezska a Slovenska.* Praha 1898, obr. 219.
5 *Letem českým světem*, c. d., obr. 18.
6 NEČAS, J. E.: *Pernštýn a pořící Svratky. Z Tišnova ku pramenům.* Kroměříž 1903, s. 37.
7 Nečas, c.d., s. 46.
8 V kapitole *Pernštejn očima malířů* shrnul ikonografii hradu Bohumil Samek. SAMEK, B. (ed.): *Pernštejn. Středověký hrad na Moravě.* Brno 1996, s. 59–66.
9 PROKOP, A.: *Die Markgraftschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung IV.* Wien 1904, s. 1349.
10 SAMEK, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska 2.* Praha 1999, s. 651–652.
11 Vytvořil zde obelisk na památku tehdejšího majitele Ignáce svobodného pána Schröffla († 1805) a památník na jeho syna Františka († 1806). STEHLÍK, M.: *Státní hrad Pernštejn.* Brno 1976, nestr.
12 WOLNY, G.: *Die Markgraftschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert VI.* Brünn 1842, s. 155.
13 WAGNER, R. – RIEGER: *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert.* Wien 1970, s. 139–140, 143, 145, tab. 30.
14 Thieme – Becker XXX, 1936, s. 104.
15 NEJEDLÝ, V.: *Památková péče na Moravě I.* Umění 31, 1983, s. 262. – Zemský archiv Brno, F 78, 7. 1 b 1, 10. 1 b 1.
16 Za tuto informaci děkuji dr. Jitce Sedlářové.
17 S neogotickými detaily navrhoval i dnes již zbořené zámecké skleníky a přestavbu staršího neoklasicistního domu zahradníků v hradním parku.
18 Nečas, c. d., s. 48.
19 Nečas, c.d., s. 160.
20 Zemský archiv Brno, pob. Kunštát, Velkostatek Pernštejn.
21 Samek, *Pernštejn*, c. d., s. 29.
22 Soubor architektových kreseb (perem tuší na kartonem podlepeném papíře, 730 x 1175 mm), které zřejmě podle Prokopových skic nakreslili jeho spolupracovníci (nebo žáci) Oskar Mratschek, Hans Woresch ad., je součástí hradního inventáře a je z větší části instalován v knihovně. Prokop svůj projekt pod názvem *Die Burg Pernstein in Mähren. Besitz des Grafen Mitrowsky. Mitgetheilt von Prof. A. Prokop*, publikoval v čas. Allgemeine Bauzeitung mit Abbildungen 53, 1888, s. 38, tab. 30–36 a navíc ještě dvakrát samostatně: *Die Burg Pernstein in Mähren*. Brünn 1888. – *Die Burg Pernstein und die Kirche in Doubrawnik und Vorkloster*. Brünn (1889).
23 Prokop, *Die Burg Pernstein* (1888), c. d., s. 2.
24 Prokop, c. d., s. 7.
25 K Prokopově biografii srv. zvl. ZATLOUKAL, P.: *Architektura 19. století na Moravě. Lexikon domácích umělců. August Prokop.* Prostor Zlín 5, 1997, č. 3, s. 20–23, kde je uvedena i další literatura.

Pernštejnská zbrojnice

Zdeněk Jakub Škrabal

Hrad Pernštejn se řadí mezi nejvýznamnější památky hradní architektury u nás. Jeho historický význam, dlouhé a mnohdy dramatické dějiny i jeho velikost opravňují návštěvníka očekávat v jeho zdech i významnou a rozsáhlou zbrojnici, jak by se podle všech stereotypů a oblíbených klišé patřilo. Pohříchu tomu tak není. Zbrojnici v jeho zdech nalézt lze, ale bohužel ani svým rozsahem, ani kvalitou není srovnatelná se zbrojnicemi bítovskou či telečskou. I mírumilovně a přátelsky vyhlížející nedaleký zámek Lysice, zejména kvalitou a výběrem vystavených zbraní, zbrojnici bývalé zemské pevnosti, hradu Pernštejna, předčí.

Tímto poněkud zarážejícím úvodem nemá být ovšem nikterak řečeno, že by pernštejnská zbrojnice byla nevýznamnou a nestojící za zhlédnutí. Právě naopak. Její hodnota spočívá jak v jejím specifickém postavení v organismu objektu, tak v jejím vlastním, někdy i bizarním ustrojení.

Samotné umístnění zbrojnice je pozoruhodné. Nachází se ve druhém patře hranolové věže, spojené s palácem visutým dřevěným můstkem. Od můstku je nutno sestupovat po strmém točitém schodišti, jež je navíc v horní polovině stlačené, takže nutí návštěvníka ohnout se, což je zejména při sestupu velmi nepohodlné. Již tento poněkud krkolomný přístup naznačuje, že zde zbrojnice rozhodně není od dob, kdy mohla sloužit jako funkční sklad zbraní. To potvrzuje i samotná místnost, nikterak rozměrná. Stavitelem byl její půdorys zvětšen původně o tři arkýře, z nichž se západního zbyl jen zkrácený prostup silnou zdí, uzavřený stěnou s oknem. Zbývající dva, z nichž jeden je tak úzký, že působí spíše dojmem chodby, doplňuje za dveřmi skrytý arkýřek prevetu. Místnost je zaklenuta hladkou křížovou klenbou, takže táflované stěny jsou seřezány klenebními poli a navíc redukovány prostupy do arkýřů a výklenku. Jejich omezenou plochu však rozmnožují stěny arkýřů.

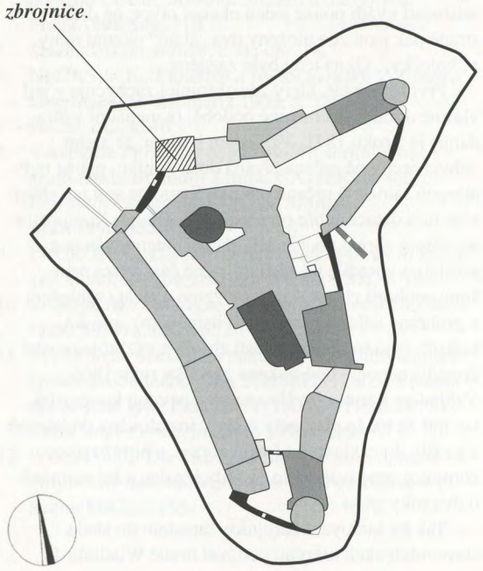
Prevet naznačuje, že místnost byla asi původně obytná. Obtížný přístup ji však asi záhy s poklesem významu hradu odsoudil do role odlehlé komory na nepotřebné věci. V této roli totiž figuruje v dochovaných inventářích hradu až do roku 1864. Zbraně se zde však nacházely. Inventář z roku 1830 zde zachycuje něco přes půl sta „švédských mušket", tucet „loupežnických pistolí", staré hlavně a několik dalších, obtížně identifikovatelných kusů. Rozhodně se nejednalo o instalovanou zbrojnici, spíše právě o sklad starých nepotřebných a nepoužitelných zbraní. Tento charakter odkladní komory potvrzuje inventář i tím, že v této místností uvádí pouze jeden okenní otvor, na druhé straně pak jsou zde uloženy dva „staré" okenní rámy s „kolečky". Okna tedy byla zazděna.

První inventář, který zde zbrojnici zachycuje v její vlastně dodnes dochované podobě, (s menšími výhradami) je z roku 1871. Vzhledem k tomu, že zatím nebyla archivně určena přesná doba vzniku, máme tedy alespoň rámcově určeno období. Samotná sestava zbrojnice tuto dataci dobře potvrzuje a doplňuje. Kompozice rozvěšení zbraní po stěnách, jíž se budeme věnovat později, vyhradila na západní stěně část místa menšímu souboru zbraní, který můžeme nazvat (vzhledem k prohrané válce s rozpačitým úsměvem) „pruská kořist". Jsou to zbraně a části zbroje z výzbroje pruské armády, nepochybně získané za války roku 1866. Vzhledem k tomu, že šlo zjevně o pevnou kompozici, lze mít za to, že předměty nebyly instalovány dodatečně a patřily do základního fondu zbraní, s nimiž tvůrce zbrojnice pracoval. Bylo by tedy lze datování nejméně o dva roky zúžit.

Tak by budování zbrojnice zapadalo do sledu stavebních akcí, kterými dodával hrabě Wladimír I.

Mittrowský z Nemyšle svému oblíbenému hradu lesk a nezbytné náležitosti rodového šlechtického sídla. Zbrojnice doplňovala prostory, budované Mittrowskými výslovně pro reprezentaci rodu. K tomu se starobylý Pernštejn zjevně ze všech sídel rodiny hodil nejlépe. Proto zde již dříve svezením rodinných knihovních fondů vznikla impozantní knihovna, pro níž byl stavebně, za použití poněkud nesourodých historizujících prvků, upraven velký renesanční sál. Do programu oslavy rodu zjevně patřila úprava tzv. Sálu spiklenců. Výmalba sálku, ilustrující pravděpodobně uměle vytvořenou pověst (nerespektující historická fakta) sloužila k tomu, aby na hrad uvedla rod Mittrowských již na počátku 17. století, bez ohledu na poněkud problematické příbuzenství s Jidřichem Mittrowským, vlastnícím sousední mitrovské panství v uvedené době i bez ohledu na „rebelství" uvedeného šlechtice. Podobně bez historických zábran nechal hrabě Mittrowský umístnit svůj erb ve své pracovně v jedné řadě s erby Pernštejnů a jiných rodů vlastnících dříve hrad. Stejný program volného přiřazení dějin vlastního rodu k dějinám hradu můžeme sledovat ve zbrojnici.

Situační plán hradního paláce. Ve 2. patře hranolové věže (též věže čtyř ročních období) je umístěna ***zbrojnice****.*

Zmiňované prostory na svou dobu nikterak nevynikaly jak řemeslným zpracováním, ani uměleckou hodnotou. Jejich určitá nedokonalost a naivita však jaksi zvláštně zapadají do atmosféry hradu tím, že nedokážou smazat jeho genius loci. Podobně úsporně a zároveň organicky (alespoň dle názoru autora) působí zbrojnice. Architekt se zde spokojil s jednoduchým táflováním stěn, členěným jenom prostě profilovanými svislými lištami. Klenby západního a severního výklenku opatřil jednoduchými štukovými žebry, jež byly doplněny iluzivními malovanými žebry (dnes zamalovanými vápennou líčkou) na centrální klenbě a klenbičce úzkého východního výklenku. V čele tohoto výklenku byla (asi) ponechána a zakryta táflováním zazdívka okna, čímž byl jen zdůrazněn chodbovitý charakter arkýře, jenž je od té doby stále ponořen do přítmí. Jedno ze zazděných oken bylo otevřeno. Redukce osvětlení na okna ve výklencích směřujících na sever a západ byla pravděpodobně záměrem, majícím ne snad maskovat určitou chudobu náplně zbrojnice, ale spíše doplňovat náladu danou umístněním množství řadových prostých stejných zbraní, vytvářejících na stěnách mnohdy jen jakýsi hustý rastr či plastickou tapetu. Na dveře po zavření upozorňují jen kování a mohutný starobylý zámek. Po stranách západního výklenku vyrůstají z táflování patrové police na drobné předměty.

Zmiňovaný „program" je vyjádřen dvěma ze základních motivů daných instalovaným inventářem. Tyto jsou doloženy částí dochovaných dobových popisek. Popisky se, bohužel, nedochovaly všechny. Fotografie z meziválečného období, uložená ve Vlastivědném muzeu v Bystřici nad Pernštejnem, dokládá vždy dvojici popisek tam, kde je dnes vždy jen jedna. Dá se tedy s vysokou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že šlo vždy o českou a německou mutaci a že německá podoba byla odstraněna po druhé světové válce. Želbohu je ztracena popiska doložená fotografií nad vchodem.

Slavnou historii hradu dokládá popiska na severní stěně naproti dveřím: „Ukořistěno na Švédech při obléhání roku 1643". Pomineme nyní fakt budeme se jím zabývat později), že drtivá většina zbraní v uvedené době ještě neexistovala. Pro tuto chvíli je zajímavější skutečností chybné datum. Slavné obléhání hradu švédskými vojsky spadá totiž do roku 1645. Ke stěně takto označené pravděpodobně patřila podle sestavy zbraní i stěna protější.

Mezi oběma stěnami „třicetileté války" je na východní zdi stěna „balkánská". Zbraně, vesměs se skutečně hlásící na Balkán, jsou označeny dvěma popiskami. Vlevo je uvedeno: „Ukořistěno hrabětem Josefem Mittrowským v tureckých válkách za Marie Terezie", vpravo pak: „Ukořistěno hrabětem Maximilianem Mittrowským v tureckých válkách za Marie Terezie". I zde je možno říci, že se historii nedostává plně zadost. Těžiště vojenské činnosti prvního pána poněkud přesahuje uvedené období, u něj nás však může překvapit spíš uvedení jeho osoby. Byl totiž příslušníkem jiné rodové větve Mittrowských. Považujeme-li „balkánskou stěnu" za oslavu rodinných tradic ve smyslu výše uvedeném, lze uvažovat o jeho „zcizení a přisvojení". Větším množstvím válečných hrdinů totiž Mittrowští nedisponovali. Nicméně nelze ani vyloučit možnost, že informace je pravdivá a že příslušníci vedlejší větve zbraně skutečně na Pernštejn darovali. Při prohlídce zbraní samotných ovšem najdeme některá fakta, která by mohla tuto eventualitu zpochybnit.

Zmíněné dva celky pak doplňují ještě soubor zbraní loveckých, umístněných zejména v západním výklenku, soubor rakouských důstojnických a občanských pobočních zbraní, zřejmě osobních zbraní jednotlivých členů rodu, ve výklenku východním. Za uzavřenou skupinu pak lze označit snad ještě menší skupinu pruské výstroje na západní stěně. Jednotlivé skupiny se navzájem prolínají. Než zdůrazňovat fakt, že mnohé zbraně nezapadají do skupin, kde jsou umístěny, bude zajímavější podívat se celkově na skladbu sbírky s přihlédnutím k roli jednotlivých zbraní, či jejich celků v souboru. Důležité je ovšem konstatovat, že dnešní rozmístnění zbraní v podstatě s nutnými výhradami odpovídá řazení v inventáři zbrojnice z roku 1871 s tím, že některé předměty se ztratily, jiné přibyly a některé byly odstraněny a uloženy jinde pro svou zchátralost.

Věnujme se nejprve zbraním „třicetileté války". Základem jsou zde tři soubory řadových zbraní. Poměrně bezproblémový je soubor 20 kusů halaparten jednotného provedení. Silně redukovaná sekyra s rozeklaným listem čepele zařazuje tento soubor na přelom 16. a 17. století. Jednotný vzor s menšími individuálními odchylkami navozuje představu vybavení užitkové válečné zbrojnice. Původ lze zatím jen rámcově omezit oblastí střední Evropy. Stejně jednotně působí soubor deseti mečů s prutovými koši a kuželkami. Extrémně pružné jednoduché dvousečné čepele opět nezastírají skutečnost, že jde o řadové zbraně umístněné původně v dostatečném a potřebném množství ve skladišti zbraní, či přímo na bocích statečných mužů. Nijak zvláštní provedení košů a rukojetí zařazuje tentokrát zbraně do druhé poloviny 17. století.

Dominantně působí ve zbrojnici soubor mušket s doutnákovými zámky. Je nanejvýš pravděpodobné, že se jedná o „staré švédské muškety" zmiňované v roce 1830. Zde vzniká problém s datováním. Z celkového počtu 28 kusů (v různém stavu – od úplných funkčních kusů až po torza) se vymykají pouze čtyři se starším provedením pažby. Ostatní jsou vybaveny vyvinutou jednotnou pažbou francouzského typu, která v kombinaci s doutnákovým zámkem působí nemístně moderně. S rozpaky si dovoluji zařadit tyto zbraně na konec 17. či přelom 17. a 18. století. Naskýtá se otázka, zda existence tohoto souboru nesouvisí s vybavením hradu jakožto moravské zemské pevnosti v rozmezí jednoho sta let (1660–1760). Nebyl odlehlý objekt vyzbrojen

zbraněmi vzniklými montáží ze zastaralých kusů, nově opatřených pažbami? Erární zastaralé zbraně se pak na odlehlém objektu mohly udržet až do svého odepsání. V této souvislosti je zajímavé vyprávění pamětníků. Podle nich byl v meziválečném období odvezen z hradu po úklidu půd a komor nejméně jeden vůz (sic !) starých hlavní do železného šrotu. Působí-li tato historka jako bajka, byla zajímavě potvrzena nálezem dvou hlavní od mušket na půdě paláce autorem této stati. Je-li dále dovoleno rozvíjet tuto zatím pouze hypotézu, je vhodné uvést fakt, že do třicátých let 19. století se v hojných inventářích neobjevuje místnost využívaná později jako knihovní sál. Nebyla zde snad erární zbrojnice nepodléhající přirozeně inventarizaci soukromého majetku majitelů? Pokud by se podařilo tuto hypotézu potvrdit, bylo by možné s úspěchem uvažovat o tom, že zde mají původ i dva výše zmíněné soubory halaparten a mečů. Část zachovalých zbraní pak mohla po odepsání či po odprodeji vytvořit základ zbrojnice. Inventář místnosti před tím, než se stala komponovanou zbrojnicí, uvádí větší množství „starých pušek". Nebylo snad jejich umístnění v opuštěném skladišti impulsem pro to, aby zbrojnice vznikla zde?

„Tapetový" vzhled obou dominantních „švédských stěn byl doplněn dalšími zbraněmi a součástmi zbroje, tvořícími zajímavou směs. Do dob třicetileté války se mohou hlásit moriony a uzavřená kyrysnická přilba (nepředpokládáme přirozeně jejich původ ze „švédské" kořisti), poněkud starší je jezdecký meč s prostým prutovým košem a jezdecká „útočná přilba". Roztomile a bezprostředně ve vyřčených souvislostech působí soubor rakouských vojenských pistolí vzoru 1798, ruských pěchotních šavlí z 2. pol. 18. století a rakouských granátnických šavlí vzoru 1836. Zajímavým je doplnění kompozice dvěma šavlemi, vzniklými montáží lehkých čepelí doplněných soupravami z rakouských pionýrských šavlí vzoru 1807.

Z uvedeného je zřejmé, že k vytvoření stěn s výstavkou „kořistních švédských zbraní" byly bez zábran použity zbraně nejrůznějšího původu a stáří, z nichž u některých muselo být autorům známo, že o „švédské" zbraně nejde. Na straně druhé se zdá, že u mnohých zbraní o tom byli autoři (či autor) upřímně přesvědčeni. Šlo tedy o pouhé kompoziční, výtvarné použití materiálu, který byl k dispozici (muškety, meče?), který se dal sehnat (vyřazované řadové zbraně) a který byl pro potřeby kompozice přímo uměle vytvořen (montáž).

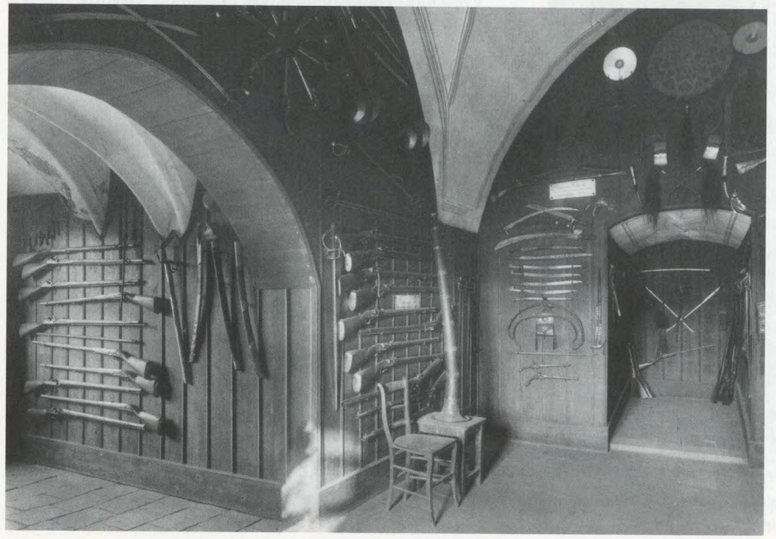
Zdá se, že podle podobných principů byla tvořena i stěna „balkánská". Nasvědčoval by tomu fakt, že soubor jataganů, z nichž některé jsou snadno (pro odborníka) datovatelné, díky arabským nápisům obsahuje vesměs i vročení. Ing. Šiftař tak uvádí mezi těmito zbraněmi kromě jiných i datace z let 1789, 1808, 1822, 1835, tedy z doby, kdy výše uvedení pánové, kteří dle popisek měli zbraně ukořistit, již byli mrtvi, nebo byli mimo bojiště. Naskýtá se tak otázka, zda nebyly tyto zbraně přivezeny spíše Vladimírem I. Mittrowským z uherského tažení 1849. Zde se totiž například srbští bojovníci vybavení právě jatagany angažovali na rakouské straně. V této souvislosti by mohla být zajímavá puška, pobitá mosazným plechem, nesoucím nápisy v kyrilici. Nejednalo by se tak o kořist, ale spíše o suvenýr. Vyloučena přirozeně také není možnost, že jatagany byly přivezeny jako suvenýr z případných cest po Balkáně nebo pohraničí. Zde je nutno říci, že jednotlivé kusy zbraní mohly být na Balkáně dlouho předávány a užívány i více generacemi, takže vztahovat datum jejich vzniku k datu možnosti jejich získání není možné, což platí tím více, opíráme-li se jen o rozbor slohový. Musíme se tak u ostatních zbraní a předmětů (např. stříbrná taška na Korán apod.) spokojit s konstatováním, že soubor je zařaditelný do období od 2. pol. 18. století do 1. pol. 19. století a že tedy část zbraní vskutku mohla být ukořistěna příslušníky rodu Mitrowských na bojišti, nicméně, že pro vznik komponované sestavy balkánských zbraní na stěně pernštejnské zbrojnice platí zásady uvedené výše.

Tvorba uvedených sestav je, myslím, pro způsob vzniku a ideové východisko zbrojnice určující. Další volné plochy byly použity pro prezentaci zajímavostí

a cenných starožitností. Jako soubor je pojata sestava západního výklenku. Určující jsou zde zbraně lovecké, především lovecké pušky s kolečkovými zámky a „německými" pažbami, zajímavé lovecké tesáky (pohříchu pouze soliterní bez souprav – pochev s příbory apod.) a balestra. Sestava je však doplněna i o zbraně rozhodně nesloužící lovu, a to o dva trombony a zejména těžkou pušku; montáž sestávající z hraněné hlavně hradebnice či hákovnice, nesoucí letopočet 1554, vybavené pravděpodobně někdy na přelomu 17. a 18. st. masivní pažbou francouzského typu a bateriovým zámkem. Zde je nutno doplnit, že používané lovecké zbraně byly umístěny mimo zbrojnici v obytných místnostech, a to ve skříni přímo v „loveckém nebo zeleném sále".

Chodbovitý výklenek na východní straně je z komponované zbrojnice jakoby vyčleněn. Na řadě háčků zde byly prostě a spíše jakoby v šatně zavěšeny rakouské důstojnické šavle, kordy, šerpy a čáka. Mimoto zde jsou i zbraně kostýmní, šlechtické kordy a zajímavá, bohužel neúplná, uherská šlechtická šavle (hrabata Mittrowští byli jakožto majitelé uherského panství Szarvas uherskými šlechtici). Zjevně se jedná o osobní, mnohdy velmi honosné zbraně z různých generací rodiny.

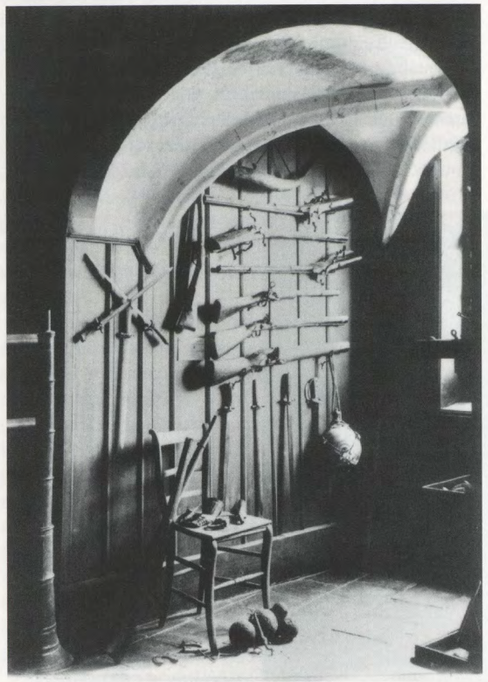
Ve zbrojnici je možno vysledovat další soubory. Lze mluvit o menší skupině francouzských zbraní z období napolenských válek. Tato „francouzská kořist" se však nijak vizuálně jako soubor neuplatňuje. Dvě šavle s období konzulátu se dokonce nalézají na stěně „balkánské". Instalátora k tomuto umístnění zřejmě vedl fakt, že jedna ze zbraní je vybavena damaskovou čepelí s orientálním opisem. „Francouzskou kořist" by bylo totiž možné spojovat s předkem rodu po přeslici, baronem I. Schroefflem z Masberga, který v napoleonských válkách padl. Zde by mohl mít svůj původ možná i soubor ruských pěchotních šavlí.

Pernštejn, „zbrojnice" se sbírkou zbraní (foto 50. léta 20. století); [stěna „třicetileté války", „balkánská stěna"; arkýř s osobními zbraněmi].

Stejně není zmíněna „kořist pruská“, z války roku 1866, zhruba stejně rozsáhlá, spíše však nerozsáhlá. Ta je ovšem alespoň více či méně soustředěna na západní stěně. I ta je však z důvodů kompozičních doplněna o kyrys (evidentně nefunkční kopii) vyrobený zřejmě místním klempířem z tenkého plechu.

Romantická zbrojnice byla doplněna i o řadu různých předmětů souvisejících s výše uvedenými soubory; například se mezi zbraněmi zajímavě vyjímá balkánský lidový nástroj – gusle, lépe mezi zbraně zapadají dřevěné čutory apod.

Pernštejn, zbrojnice (levá stěna západního výklenku – lovecké zbraně); foto z 50. let 20. století.

Naposled se jedná o skupinu předmětů, činících ze zbrojnice i hradní muzeum. Jde o středověké kachle, železné i mramorové dělové koule, zaručeně „švédské“ podkovy, prostě o rozličný archeologický materiál, nalézaný při úpravách hradu, jehož zařazení do zbrojnice zjevně určil „vojenský“ charakter části předmětů.

Uvedenými fakty se autor článku snažil doložit myšlenku ze začátku tohoto stručného a nijak vyčerpávajícího pojednání. Že totiž nepříliš reprezentativní skladba pernštejnské zbrojnice jí nikterak neubírá na cti, a naopak pojednání jejího nijak výjimečného obsahu ji činí naopak velmi zajímavou. Svým charakterem originálně přibližuje nejen atmosféru 19. století na hradě, ale zejména mentalitu lidí, kteří ji zadávali a tvořili. Přes její romantickou náplň, předkládající návštěvníkovi fakta poněkud upravená, v ní lze najít mnoho opravdových momentů z dějin hradu Pernštejna i rodiny Mittrowských z Nemyšle.

Literatura:

DOLÍNEK, V.: Palné zbraně. Praha 1998
KLUČINA, P. – PEVNÝ, P.: Arma defensiva. Bratislava 1992
KŘÍŽEK, L. – ČECH, Z. J. K.: Encyklopedie zbraní a zbroje. Praha 1997
MÜLLER, H. – KÖLLING, H.: Europäische Hieb- und Stichwaffen. Berlin 1981
SÚRPMO Praha (Eliáš J.O.): Hrad Pernštejn III. Předhradí vnitřního hradu. Stavebně historický průzkum. Brno 1988
ŠACH, J. – MOUDRÝ, P.: Chladné zbraně v habsburské monarchii. Praha 1997
ŠIFTAŘ, M.: Jatagany, Kroměříž 1999, rkp.
WAGNER, E.: Sečné a bodné zbraně. České Budějovice 1993

Hrad Pernštejn v poválečné době (1945 – 1960)

Dalibor Hodeček

Stručná informace o osudech Pernštejna v poválečném období určitě není detailní analýzou všech aspektů vývoje objektu důležitých z hlediska památkové péče. Popis nejdůležitějších událostí let 1945 – 1960 však může být podkladem pro případná budoucí popularizační nebo odborná pojednání o dějinách hradu.

Posledním soukromým majitelem hradu Pernštejn a byl Vladimír Mittrowsky (*18. 2. 1901 v Sokolnicích, †26. 9. 1976 ve Vídni), který jej spolu se zděděnými velkostatky převzal dle odevzdací listiny okresního soudu civilního pro Brno-okolí č. j. D IV 174/30 – 150 dne 11. června 1934.[1] Na podzim roku 1939 se přihlásil k německé národnosti, což se mu spolu s jinými okolnostmi stalo po válce osudným. Velkostatky Pernštejn a Dolní Rožínka byly konfiskovány na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/45 Sb. z. a n. vyhláškou vydanou Okresním národním výborem (dále ONV) v Novém Městě na Moravě dne 1. srpna 1945.[2]

Prozatímní národní správu na majetku Mitrowského zavedl ONV v Novém Městě na Moravě již dne 31. května 1945. Národním správcem byl jmenován dosavadní hospodářský úředník velkostatku v Dolní Rožínce Alois Kozák, který vedení podniku převzal dne 2. června 1945. Národní správu potvrdil dne 26. června 1945 Zemský národní výbor (dále ZNV) v Brně, který zhruba o rok později konstatoval, že se její působnost vztahuje na všechny tři velkostatky bývalého majitele – Pernštejn, Dolní Rožínku i Sokolnice.[3] Na schůzi ZNV konané dne 15. července 1947 byla národní správa zrušena zpětně k 30. červnu téhož roku. Dosud nepřidělené pozemky (55,4 ha) měl převzít Národní pozemkový fond.[4]

Samotný hrad válečné události téměř vůbec nepostihly. Ubytování německých vojáků v únoru a březnu roku 1945 však mírně poškodilo některé hospodářské a obytné budovy v okolí. Do sklepení hradu bylo v době okupace na příkaz majitele z bezpečnostních důvodů uloženo 28 beden obsahujících část zámeckého mobiliáře z Dolní Rožínky, zejména stříbrné a zlaté soupravy, koberce, záclony, oděvy a likéry. V blíže neznámé době došlo sice ke krádeži, naštěstí byly odcizeny pouze málo hodnotné věci, především lihoviny a prádlo. Místní národní výbor v Pernštejně (dále MNV) trval na tom, aby obsah beden byl rozdán místní chudině. Národní správce odmítl majetek vydat s poukazem na fakt, že mezi prádlem jsou uloženy cenné věci, jejichž hodnotu mohou posoudit pouze odborníci. Současně hrad uzavřel, neboť členové MNV v Pernštejně hodlali objekt prohledat pod záminkou zabezpečení zde údajně uchovávaných zbraní po německých vojácích.[5] Po tomto nepříjemném incidentu nechala národní správa asi ještě v roce 1945 deponovat stříbrné a zlaté předměty z výše zmíněných beden ve schránce Hospodářské záložny v Nedvědici, odkud byly později vyzvednuty přednostou pobočky NPF v Brně.[6]

V létě roku 1945 byl objekt dočasně uzavřen pro veřejnost.[7] Dle soupisu majetku prováděného mezi 1. červencem a 1. zářím 1945 zůstával kmenový inventář hradu v této době téměř nedotčen.[8] MNV v Pernštejně pouze odprodal 9 kusů nábytku nacházejícího se původně v hradním objektu. Tento nábytek měl v době okupace od majitele zapůjčen lesní správce Schindler, který se hlásil k německé národnosti.[9] Kromě kmenového inventáře se v létě roku 1945 na hradě nacházely tři bedny, které sem za války nechala uložit Alb. Mezniková, sekretářka náměstka zemského prezidenta Schwabeho. V roce 1943 v hradním objektu dočasně deponovalo část svých sbírek Zemské museum v Brně, konkrétně oddělení moravského pravěku a časné doby dějinné, oddělení hudebně historické a Zemská

galerie. Ještě v roce 1945 byly muzejní exempláře postupně odváženy zpět do Brna.[10] Dle inventáře zachycujícího stav ke dni 30. dubnu 1947 se na hradě nacházela též část mobiliáře ze zámku v Dolní Rožínce a archiválie převezené na Pernštejn dne 11. dubna 1947 ze Sokolnic.[11]

Stavební stav objektu se zhoršil dne 19. srpna 1946, kdy hrad poškodila větrná smršť. Z hlavního traktu hradu spadly hřebenáče, které prorazily níže položené střechy. Celková škoda činila asi 10 000 Kč. Do 6. listopadu téhož roku byly provedeny opravy střechy v hodnotě asi 6 000 Kč.[12]

Park a zahradu u hradu měl od 1. března 1932 pronajatu statkář Alois Bělík z Bořinova, který zaměstnával zahradníka Josefa Honka. Po válce zahradu v rámci přídělového řízení získal v roce 1946 výše zmíněný Honek. Nový majetkoprávní vztah však Národní pozemkový fond, Národní kulturní komise ani Státní památkový úřad v Brně neuznaly a žádaly po údajném majiteli zaplacení ročního nájemného 2 000 Kč. Dle zprávy z roku 1947 vyšetřoval na zákrok památkářů Sbor národní bezpečnosti v Nedvědici neoprávněné vykácení části stromů v hradním parku.[13]

Rozhodnutím ministerstva zemědělství ze dne 17. června 1947 byl hrad převeden do správy Národní kulturní komise a to zpětně ke dni 1. květnu 1947. Protokolární převzetí však bylo delší dobu odkládáno.[14] K faktickému odevzdání objektu Národní kulturní komisi došlo dne 5. května 1949, kdy na hradě zástupci 14 institucí podepsali příslušný protokol.[15]

Dlouhé přechodné období vedlo mj. k prodloužení stavu, kdy byly zanedbávány nutné opravy. Ještě v roce 1948 zajistila Národní kulturní komise pouze nejnaléhavější udržovací práce, což se stalo předmětem ostré kritiky ze strany ředitele prozatímní správy pro Národní kulturní komisi se sídlem v Dolní Rožínce a Zemského národního výboru v Brně.[16] K přípravě harmonogramu důležitých oprav se přistoupilo až v roce 1949.[17] Vypracováním projektu pro první fázi rekonstrukčních prací byl pověřen Stavoprojekt KAA Praha. Postup oprav byl stanoven od vnějšího opevnění k jádru hradu. V letech 1949 – 1950 vypracoval ing. Bušek z Architektonického atelieru S – 4 Stavoprojektu Praha (Československé stavební závody, n. p.) návrhy na úpravy barbakanu a dvou bran. V této době došlo také k vyhotovení plánů všech poschodí hradu.[18]

Na počátku 50. let projevovala veřejnost o hrad značný zájem. Roční návštěvnost dosahovala asi 60 000 osob.[19]

V roce 1951 byla v rámci tzv. eliminace užitkového inventáře odprodána část mobiliáře. MNV v Pernštejně získal celkem 139 položek za zůstatkovou úhrnnou cenu 2 220 Kč. Zaměstnanci správy hradu odkoupili za 680 Kčs 21 inventárních čísel. Část méně hodnotných obrazů, starých tisků, nádobí a nábytku měla být nabídnuta Antikvě.[20] Výsledný stav zachytil inventární soupis sestavený mezi 20. zářím a 12. říjnem 1953, který však byl zpracován povrchně a vykazoval značné nedostatky.[21]

V roce 1954 byly na hrad přivezeny předměty ze státního zámku Vranov, a to z původního kmenového inventáře a ze svozů Višňové a Kravsko. V následujícím roce došlo k uskladnění (respektive instalaci) 38 položek ze zámku Kunštát, svoz Zdislavice. Malé množství mobiliáře se do hradních prostor dostalo v roce 1956, kdy na Pernštejn předalo 3 položky UMPRUM museum Brno a 14 položek správa státního zámku v Náměšti nad Oslavou.[22]

Rekonstrukční práce pokračovaly v 50. letech již velmi intenzivně. V roce 1950 byla mj. opravena hradební zeď u prvního hradního nádvoří nalevo od brány, spárování zdiva vyhlídkové věže, dozdívka první brány a zabezpečení barbakanu.[23] V letech 1951 – 1952 došlo ke generální opravě střech.[24] Na rok 1952 bylo plánováno mj. zabezpečení líce zdiva a obnova barokní omítky v kapli.[25] V letech 1955 – 1956 provedla Bytová údržba města Brna opravu hradního vodovodu.[26]

Přesto při příležitosti průzkumu týkajícího se potřeby zavedení nové hradní instalace Ministerstvo kultury – Státní památková péče v roce 1956 konstatovalo, že na hradě Pernštejně jsou opomíjeny základní potřeby péče o památky, neboť „bylo kromě jiných nedostatků zjištěno, že klenba nad tzv. soudní síní téměř hnije, protože terasa nad ní není isolována, a okresní komunální podnik tuto práci odmítá, takže již po 3 kráte propadly peníze." Současně ministerstvo vyjádřilo přání, aby opravu provedl pokud možno soukromý sektor.[27]

V roce 1956 bylo ing. D. Menclové zadáno provedení stavební analýzy hradu. K jejímu dokončení došlo nejpozději v březnu následujícího roku, kdy byla poskytnuta Státnímu památkovému ústavu v Brně.[28]

Dne 10. listopadu 1957 byl formálně při příležitosti oslav 40. výročí Velké říjnové socialistické revoluce v rytířském sále slavnostně zahájen provoz Okresního vlastivědného muzea v Bystřici nad Pernštejnem, jemuž památkáři na hradě prozatímně na dobu pěti let propůjčili pět místností ve 2. poschodí. Příprava instalace trvala údajně 18 měsíců. Souhlas ministerstva kultury s pronájmem byl získán dne 16. ledna 1956. Muzeum sestávalo ze tří oddělení – přírodovědného, historického a z galerie výtvarných umělců.[29]

V roce 1957 se začala připravovat adaptace pohostinství na prvním nádvoří, jehož nájemcem byl Okresní svaz spotřebních družstev Bystřice nad Pernštejnem. Nájemce žádal památkáře také o povolení úprav přilehlých zahradních teras a o zavedení telefonní přípojky do restaurace.[30]

Na přelomu 50. a 60. let probíhaly na hradě intenzivní restaurátorské práce. V roce 1958 opravovali figurální kamennou výzdobu zámeckého parku O. Zoubek, M. Vajchr a A. Grim. Restaurování nástěnných maleb v interiérech přilehlých k hlavnímu sálu provedl v letech 1959 – 1960 R. Polák. Podnik Umělecká řemesla Brno zajistil v roce 1961 opravu figurální a dekorativní štukové výzdoby rytířského sálu. Závěsné obrazy a polychromovanou plastiku pro novou instalaci připravil v letech 1961 – 1962 kolektiv restaurátorů ČFVU.[31]

Dne 26. září 1960 převzalo objekt na základě paragrafu 15, odstavce 1, vládního nařízení č. 81/1958 Sb. od Státní památkové správy v likvidaci (tedy právního nástupce Národní kulturní komise) Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody Jihomoravského kraje v Brně. Následně došlo také k převodu knižních fondů (29. 11. 1960), movitého majetku kulturní povahy (23. 12. 1960) a užitkového mobiliáře (30. 6. 1961).[32]

Vzhledem k faktu, že Pernštejn byl na základě zákona č. 137/1946 Sb. prohlášen za národní kulturní majetek, unikl tento objekt mimořádného historického a uměleckého významu postupnému chátrání, jemuž bylo v době komunistického režimu vystaveno nemalé množství bývalých šlechtických sídel. Pernštejn měl i v jinak velmi složitých 50. letech zajištěnu publicitu, návštěvnost, zájem institucí zabývajících se památkovou péčí a relativně stálý přísun peněz ze státního rozpočtu. Tyto skutečnosti vynahradily různé nedostatky v poválečné péči o hrad.

Poznámky:

1 Moravský zemský archiv v Brně, fond B 38 Pobočka Národního pozemkového fondu Brno 1945 – 1950, inv. č. 1025, karton 127 – Popis zkonfiskovaného majetku dle dekretu pres. rep. č. 12/45 Sb. z. a n. Vladimír Mittrowsky starší zemřel dne 21. ledna 1930. Dle tehdejšího občanského zákoníku se až do vyřízení dědického řízení pohlíželo na pozůstalost tak, jako by ji zemřelý ještě držel. Datum úmrtí Vladimíra Mittrowského ml. srv. Genealogisches Handbuch des Adels. Fürstliche Häuser. Band XIII. Limburg an der Lahn 1987, s. 182.

2 Tamtéž. Dopis Zemského národního výboru v Brně Národnímu pozemkovému fondu (dále NPF) v Praze č. j. 14 706 – VII/44 – 1947 ze dne 15. 7. 1947.

3 Tamtéž. Popis zkonfiskovaného majetku. Alois Kozák, hospodářský asistent velkostatku v Dolní Rožínce, se narodil dne 7. 6. 1900 v Jiříkovicích, okr. Brno-venkov (srv. MZAB, fond

B 124 KNV Brno, I. a II. manipulace – dodatky, inv. č. 387, karton 719. Přihláška o ustanovení národní správy dle dekretu pres. rep. ze dne 19. 5. 1945).

4 Tamtéž. Cit. dopis z 15. 7. 1947.

5 MZAB, fond B 124 KNV Brno, I. a II. manipulace – dodatky, inv. č. 387, karton 719. Dopis národní správy v Dolní Rožínce ZNV v Brně ze dne 15. 7. 1945.

6 MZAB, fond B 38 Pobočka NPF v Brně, inv. č. 1025, karton 127. Popis zkonfiskovaného majetku. Srv. Památkový ústav v Brně, Archiv bývalého Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko v Brně, sign. P 151/3 – Pernštejn. Dopis národní správy velkostatku Státnímu památkovému úřadu v Brně ze dne 16. 7. 1945.

7 Památkový ústav v Brně, cit. fond a signatura. Dopis MNV v Pernštejně národní správě velkostatku ze dne 18. 7. 1945 a dopis národní správy Státnímu památkovému úřadu v Brně ze dne 16. 7. 1945.

8 Podrobný inventář hradu Pernštejna dle stavu k 1. srpnu 1945 uložen v MZAB, fond B 124 KNV Brno, I. a II. manipulace – dodatky, inv. č. 387, karton 719.

9 MZAB v Brně, fond B 38 Pobočka NPF v Brně, inv. č. 1025, karton 127. Popis zkonfiskovaného majetku. Prodej nábytku byl pobočce NPF ohlášen přípisem národní správy č. j. 635/46 ze dne 18. 9. 1946.

10 MZAB v Brně, fond B 124 KNV Brno, I. a II. manipulace – dodatky, inv. č. 387, karton 719. Dopis národní správy v Dolní Rožínce ZNV v Brně ze dne 15. 7. 1945. Též SKUTIL, J. – HANK, V.: Oddělení moravského pravěku a časné doby dějinné (v rámci Zpráv o činnosti oddělení Zemského musea v Brně v letech 1939 – 1947), Časopis Zemského musea v Brně. Acta Musei moraviae 33 (část I), 1946 (vyšlo v Brně 1947), s. 19; RACEK, J.: Oddělení hudebně historické (Hudební archiv), c. d., s. 22 – 24; KUTAL, A.: Zemská galerie, c. d., s. 24 – 25. Nejcennější části obrazárny a hudebního archivu byly v době okupace uloženy na hradě Pernštejně (majitel Vladimír Mittrowsky), na zámku ve Velkém Meziříčí (majitelka Josefa Podstatzká–Lichtensteinová) a na faře ve Veselí u Žďáru. Když se k Brnu přiblížila fronta, nechal přednosta galerie Albert Kutal přestěhovat obrazy uložené na Pernštejně do hradních sklepení.

11 Tamtéž. Seznam inventáře v hradě Pernštejně dle stavu ke dni 30. dubnu 1947.

12 MZAB, fond B 38 Pobočka NPF v Brně, inv. č. 1025, karton 127. Dopis národní správy pobočce NPF ze dne 28. 8. 1946 a protokol sepsaný v kanceláři národní správy v Dolní Rožínce ze dne 6. 11. 1946.

13 Tamtéž. Popis zkonfiskovaného majetku.

14 Tamtéž. Popis zkonfiskovaného majetku a zápis sepsaný dne 25. 10. 1947 v kanceláři bývalé národní správy velkostatku Dolní Rožínka.

15 Památkový ústav v Brně, cit. fond a signatura. Zápis sepsaný dne 5. května 1949 na hradě Pernštejně (příloha k č. 1335/49 – Památkový úřad v Brně.

16 Tamtéž. Dopis ředitele správy pro NKK v Dolní Rožínce univ. prof. Ferdinandovi Herčíkovi č. j. 63/48 ze dne 17. 7. 1948, dopis NKK v Praze Státnímu památkovému úřadu v Brně č. j. 57/19 – III/NKK – 1948 ze dne 28.8.1948, dopis ředitele správy pro NKK v Dolní Rožínce ZNV v Brně č. j. 81/48, dopis ZNV Státnímu památkovému úřadu v Brně č. j. 2899 – 1948 – IV/14 ze dne 16. 10. 1948, dopis Státního památkového úřadu v Brně NKK v Praze č. j. 3184/48 ze dne 26. 10. 1948.

17 Tamtéž. Dopis NKK technickému referátu KNV v Brně č. j. 57/33 – 1949 ze dne 7. 7. 1949, dopis min. kultury – státní památkové péče Okresnímu vlastivědnému muzeu v Bystřici nad Pernštejnem ze dne 16. ledna 1956.

18 MZAB, fond B 124 KNV Brno, I. a II. manipulace, inv. č. 1590, karton 2538. Též Památkový ústav v Brně, cit. fond a signatura, dopis NKK Stavoprojektu KAA Praha č. j. 57/39 – 1949 ze dne 10. 10. 1949.

19 Lidová demokracie 24. 7. 1954.

20 Státní ústřední archiv v Praze, fond Státní památková správa – dodatky, karton 98. Seznam inventáře vyloučeného NKKomisí z hradu Pernštejn a odprodaného MNV Pernštejn (příloha úředního záznamu ze dne 16. 2. 1951). Seznam užitkových předmětů, jež byly 8. 2. 1951 Národní kulturní komisí vytříděny k prodeji Antikvě.

21 Tamtéž. Protokol o převzetí movitého majetku kulturní povahy instalovaného a uskladněného na státním hradu Pernštejně ze dne 2. 10. 1959. Odevzdávající: Státní památková správa v likvidaci. Přejímající: Krajské památkové středisko Brno.

22 Tamtéž. Zpráva o odsouhlasení opretivní evidence mobiliáře st. hradu Pernštejna ze dne 1. 6. 1959. Přírůstková čísla č. j. 859/54, 18 494/55, 948/56 a 16 213/56.

23 Památkový ústav v Brně, cit. fond a signatura. Zpráva NKK o stavební inspekci státního hradu Pernštejna ze dne 29. 11. 1950.

24 Tamtéž. Plán údržby NKK pro rok 1952.

25 Tamtéž. Zápis o jednání provedeném dne 25. 3. 1952 o stavebních úpravách na hradě Pernštejně.

26 Tamtéž. Osvědčení ministerstva kultury – Státní památkové správy č. j. 13 404/54 o památkové údržbě ze dne 4. 12. 1954 a dopis odboru kultury rady KNV v Brně Bytové údržbě města Brna ze dne 3. 4. 1956.

27 Tamtéž. Dopis ministerstva kultury – Státní památkové péče odboru kultury KNV v Brně ze dne 29. 9. 1956.

28 Tamtéž. Dopis ministerstva kultury – Státní památkové péče Správě státního hradu Pernštejn ze dne 27. 9. 1956.

29 Tamtéž. Pozvánka odboru pro školství a kulturu rady ONV a Musejní rady Okresního vlastivědného musea v Bystřici nad Pernštejnem na slavnostní zahájení provozu muzea.

30 Tamtéž. Dopis odboru školství a kultury rady KNV v Brně Okresnímu svazu spotřebních družstev ze dne 29. 10. 1957, dopis Okresního svazu spotřebních družstev Státnímu památkovému ústavu v Brně ze dne 29. 1. 1958 a zápis sepsaný dne 15. května 1957 u správy pro obchod rady KNV o místním jednání ohledně rozšíření provozoven pohostinství na hradě Pernštejn, které se uskutečnilo dne 3. 5. 1957.

31 Památková péče 23, 1963, s. 187 a 212.

32 SÚA v Praze, cit. fond a karton. Jednostranné opatření o převodu správy SPS v likvidaci č. j. 2255/60 ze dne 26. 9. 1960, č. j. 2643/60 ze dne 29. 11. 1960, č. j. 2658/60 ze dne 23. 12. 1960 a č. j. 2651/61 ze dne 30. 6. 1961.

Svět pernštejnských nápisů

Tomáš Jeřábek

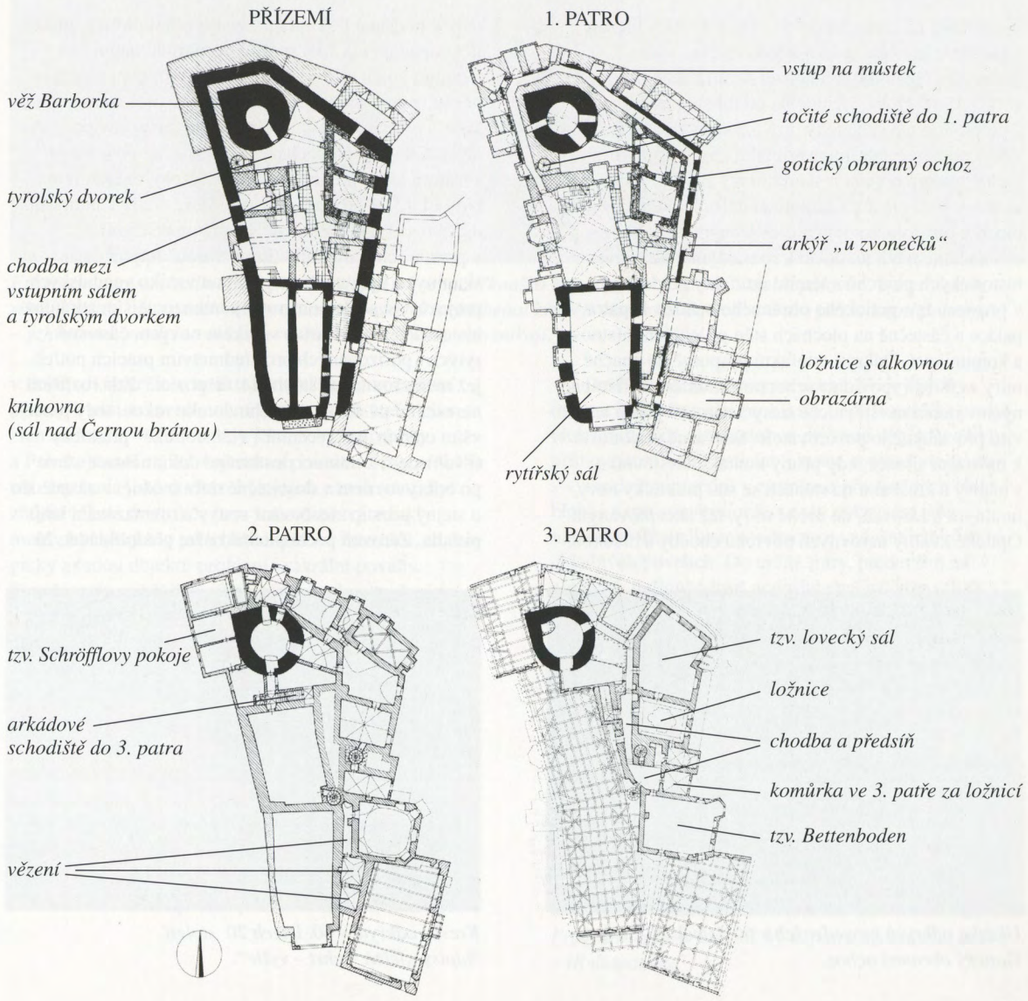
Tři studie, věnované problematice nápisů na zdech pernštejnského hradního paláce, zdaleka nemohou obsáhnout vše, co bylo k nápisům provedeno za tři roky trvání grantového projektu Ministerstva kultury České republiky. Za tři roky byly vyfotografovány a přečteny všechny nápisy, dokumentovány všechny kresby na gotických a renesančních zdech hradního paláce. Pro připravené studie byly pořízeny pracovní materiály, zabývající se jazykovědnou, paleografickou stránkou nápisů, vypracovány restaurátorské zprávy, obsahující rovněž metodiku odkryvu nápisů a kreseb a jejich záchrany.

Pernštejnské nápisy skutečně stojí na rozhraní dvou světů – středověkého a humanistického. Jejich význam spočívá vedle jejich úžasného množství, způsobeného velkou mírou zachování původních omítkových vrstev paláce hradu Pernštejna, také ve dnes prokázané dvojí vrstvě. První z nich se koncentruje v gotickém obranném ochozu 1. patra paláce (především v místnosti zv. zvonek), pocházející převážně z doby těsně před polovinou 16. století; obsahuje jakýsi „štambuch" osobností, druhá vrstva v místnosti zvané „Bettenboden" ve 3. patře paláce pak představuje asi o čtyřicet let mladší nápisy, obsahující již hojnost citátů antických autorů, vedle nich pak tradiční náměty těchto nápisů – vědomí pomíjivosti lidského života, jakož i nijak konfesionálně neprecizovaná důvěra v Boha. Samozřejmě ani zde nechybějí doklady vojácké vulgarity, byť jejich míra je mnohem menší, než se domníval např. J. Skutil. Písmo a jazyk nápisů stojí rovněž na rozhraní – mnohdy se v jediném nápisu projevují archaismy (například neprovedení některých hláskových změn), jež měly z obecného užívání vymizet již v polovině 15. století, přičemž se plynule spojují s prvky nejnovějšími. Rozkolísanost nejen užitého jazykového standardu, ale rovněž typů písma je rovněž patrná u většiny nápisů – jednotlivé grafémy patřící do humanistického písma plynule navazují na stopy novogotické kurzívy.

Dr. H. Bočková přesně charakterizuje ve svém příspěvku stylový charakter a literární zdroje pernštejnských nápisů, dodejme jen, že množství materiálu ke komparaci je vzhledem ke stále nově odkrývaným nápisům skutečně nepřeberné a ke srovnání zde předkládáme čtenáři podobně koncipované zápisy z přídeští knih svatebních smluv pernštejnského panství.

Předložený soubor nápisů může být dále využíván v komparativních pracích jako materiál pro poznání gramotnosti populace, vývoje českého jazyka 16. století, schopnosti recepce „vysoké" kultury do širšího povědomí.

Půdorysy jednotlivých podlaží hradního paláce a vyznačení prostor komentovaných v článcích.

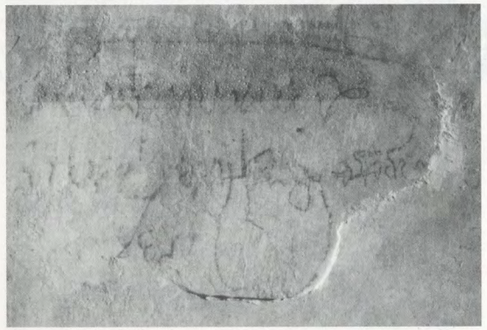

Průzkum a restaurování souboru kreseb a nápisů na hradě Pernštejně

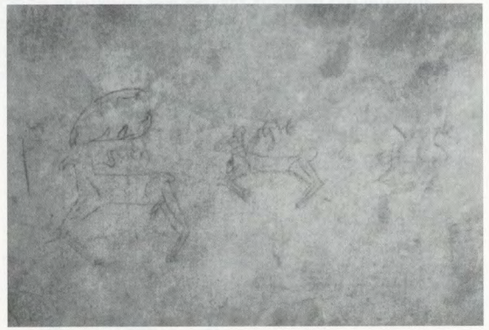
Zdeněk Vácha, Jan Živný

Soubor pozdně gotických a renesančních nápisů a kreseb v interiéru paláce středověkého hradu Pernštejna[1] byl odkryt a konzervován v letech 1960–1961. Doba, jež uběhla od tohoto zásahu, a především návštěvnický provoz, který vedl k narušení dílem poměrně subtilních artefaktů, byly přímým podnětem pro revizní restaurátorský zákrok. Jeho součástí bylo též dílčí zkoumání dalších interiérových ploch v prostorách s jejich prokázaným výskytem.

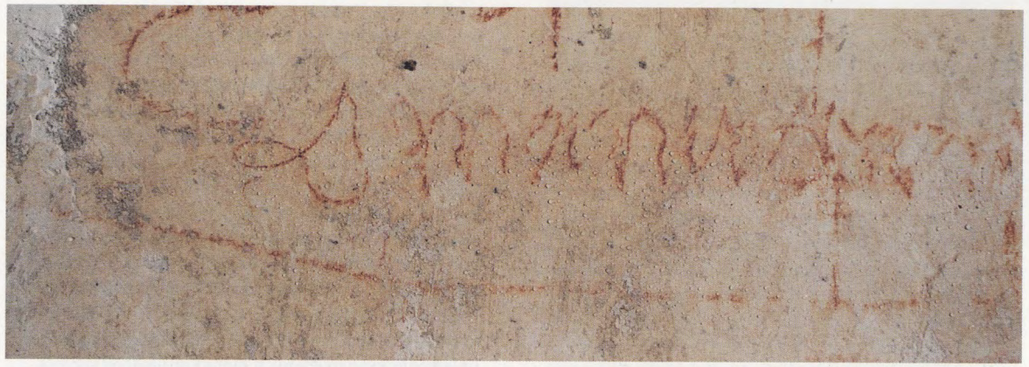
Začátkem 60. let došlo k rozsáhlým odkryvům historických povrchů s těmito artefakty především v prostoru tzv. gotického obranného ochozu 1. patra paláce a částečně na plochách stěn přilehlých místností a komunikací. Odkrytí artefaktů nesporně do značné míry zvýšilo vypovídací schopnost interiérů zpřístupněných v rámci návštěvnické trasy a zároveň jejich atraktivitu pro zaujatého pozorovatele. Současně však došlo k navození situace, kdy přímý kontakt návštěvníků s nápisy a kresbami na stěnách se stal prakticky nevyhnutným a zároveň, do určité míry, též akceptovaným. Optické kvality nerovných povrchů chodby s hladkou, tedy v podstatě lesklou úpravou svrchní omítky odrážející dopadající světlo, spolu s nespornou haptickou kvalitou jejich reliéfu ponoukaly k přímému kontaktu návštěvníků (spolu s relativně malým průřezem komunikace – pevné součásti návštěvnické trasy, kdy při početnějších skupinách docházelo k bezděčnému otírání) s historickými povrchy. Nezanedbatelným faktorem byly i lokální provozní faktory, které vedly k nutnosti delšího setrvání zastavené skupiny návštěvníků v prostorách s artefakty (kupř. v době míjení další skupiny) a byly nepřímo příčinou vzniku vandalských projevů, jež se demonstrovaly intenzivnějším stíráním historických artefaktů a vznikem nových, částečně rytých i pořizovaných prostřednictvím psacích potřeb, jež měli zrovna návštěvníci k dispozici.[2] Zde rozlišení narušení v důsledku přímého doteku rukou, tedy především otěrem, na „recentní" a „historické" prakticky (i vzhledem k absenci dostatečné dokumentace stavu po odkryvu) není v dostatečné míře možné, v zásadě šlo o stejný princip ztenčování vrstvy a rozmazávání tahů pisadla. Zároveň pochopitelně nelze předpokládat, že

Ukázka odkryvů provedených v 60. letech 20. století. Gotický obranný ochoz.

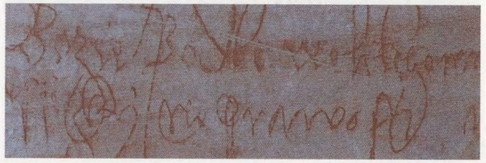
Kresby odkryté v 60. letech 20. století. Nápisy „jelen – chrt – vyžle".

Fragment nápisu chodbičky 4. patra vedoucí na ochoz. Zkouška koncentrace fixativu. V dolní polovině byl proveden silnější nátěr, při prvních mrazech lze na povrchu zaznamenat krůpěje kondenzovaných vodních par, v horní polovině – vzhledem k prodyšnosti konzervační látky – krůpěje nevznikají.

v době odkryvu šlo o intaktní artefakty, jelikož pietní přístup k nim asi není možné očekávat ani v předchozích obdobích – v době, kdy ještě nebyly překryty a Pernštejn měl stálou vojenskou posádku. Již v průběhu této éry zcela jistě docházelo k jejich narušování, byť zřejmé cílené destrukce jsou v menšině a artefakty mohly být vnímány jako běžná součást interiéru, analogicky z řadou objektů profánní i sakrální povahy. Toto by tedy svědčilo spíše o značné toleranci k nim a k jejich hromadnému „zániku"; k potlačení překrytím nátěrem došlo patrně v rámci běžných oprav – líčení – pouze ve více frekventovaných či reprezentačních prostorách. V tzv. vězení, místnosti 2. patra bez oken (a tedy patrně bez příhodného intenzivnějšího využití) podobná údržba od 16. století, jak svědčí nápisy, nikdy nebyla provedena a pomineme-li poškození omítek, nacházíme zde (vzhledem k zachovaným artefaktům) téměř výchozí stav, byť ještě došlo k dalšímu doplňování nápisů a kreseb. Navzdory tomu musíme předpokládat, že z původního množství artefaktů se do dnešních dnů zachovalo pouhé torzo.

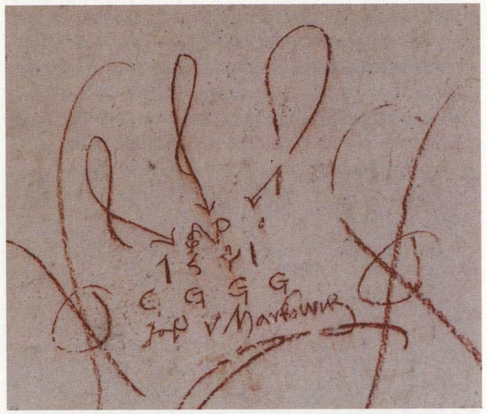
Další ohrožené nápisy se nacházely v jiných (v rámci návštěvnické prohlídky nepřístupných) prostorách hradu, kde dlouhodobou příčinou degradace byly přímo extrémní klimatické faktory, spojené především s vymrzáním interiérů v zimním a přechodných obdobích, a s tím související fenomén pokrývání stěn námrazou důsledkem kondenzace vzdušné vlhkosti na chladných površích. Do určité míry, především na plochách u dlouhodobě nedostatečně uzavřených či chybějících okenních výplní (především v chodbě 4. patra na stěně naproti okennímu otvoru do tzv. Tyrolského dvorku, kde výplň chyběla; nyní byla vyrobena a je vkládána do arkádového otvoru v zimním období), lze tyto procesy přirovnat k podmínkám

Fragment nápisu chodbičky 4. patra vedoucí na ochoz – IR diapozitiv.

blížícím se situaci v exteriéru.[3] V takto exponovaných místech vystavených extrémnímu teplotnímu a vlhkostnímu namáhání docházelo k rozsáhlému hloubkovému narušování omítek a jejich odpojování od jádra. Novodobé ztráty na omítkových plochách nesoucích artefakty byly zároveň způsobeny lokálním zatékáním – především do místnosti tzv. vězení, souvisejícím s poruchami střešního pláště, jež byly pozastaveny až opravou v roce 1997 – a statickými faktory. To vše vedlo nejen k faktickému ohrožení zachovaných hodnot této významné památky, ale zároveň docházelo k čím dál častější kritice její prezentační úrovně ze strany odborníků i laické veřejnosti.

Proto Památkový ústav v Brně inicioval a v roce 1996 realizoval institucionální vědecký úkol pod názvem „SH Pernštejn – studium středověkých a renesančních nápisů" jako přípravnou etapu případného záchranného ošetření nejvíce ohrožených artefaktů. V jeho rámci došlo především k základnímu průzkumu

Gotický obranný ochoz v 1. patře – stav po provedení retuší v mírně světlejším a studenějším tónu, aby po vyzrání byly co nejvíce shodné s originálem.

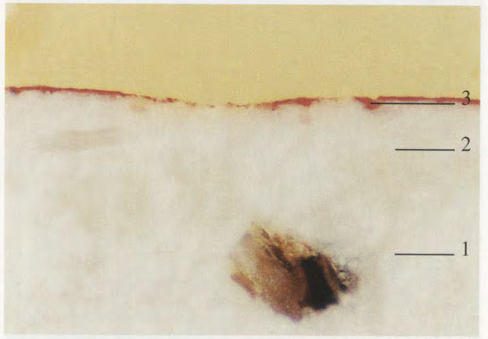
a dokumentaci všech zachovaných nápisů a kreseb 1. patra, tedy především obranného ochozu, včetně katalogizace. Průzkum se soustředil na získání informací o povaze nosiče artefaktů a identifikaci použitých pigmentů. Průzkum prováděný Petrem Maříkem sestával s laboratorních analýz prováděných přímo autorem, dílem dalšími pracovišti (Chemický rozbor vzorků omítek, Prof. Ing. Jiří Hošek, DrSc; Zhodnocení klastického materiálu omítek z hradu Pernštejn, Jan Schröfel). Po předběžném vyhodnocení vzorků pod stereomikroskopem bylo zpracováno 18 nábrusů a 4 výbrusy. Komponenty vrstev byly identifikovány na základě jejich chemických vlastností a morfologických znaků. K identifikaci černého pigmentu artefaktů byla vedle výše uvedených metod provedena též elektronová rastrovací mikroskopie s Rtg analýzou. Čerň byla vyhodnocena jako pigment na bázi uhlíku (bez rozlišení, zda jde o uhlovou, kostní či čerň ze sazí, vyloučen nebyl ani grafit), v případě převažující červené jde o přírodní červenou rudku (železitá hlinka). Prakticky ve všech případech vyhodnocených vzorků jádrových omítek byla přítomna výrazná součást slídy. Nebylo však možné definitivně určit, zda pojivem malty bylo vzdušné vápno s příměsí hydraulické látky nebo malta obsahovala již jako svou součást jílovou složku, případně pojivem byl kopaný písek s jemným jílovým podílem. Podíl vápenné kaše a písku se pohyboval v rozmezí 1: 1,5 – 2,1 objemových dílů. Klastický materiál byl vyhodnocen jako směs jemné zrnitého písku s minerálními a horninovými úlomky (do 5 %). Dominantní ve složení je křemen (3 – 4 druhy), živec a muskovit, dále biotit a ojediněle silně rozvětralé hnědočervené granáty. O původu minerálních agregátů lze říci, že jde o granitické materiály, vyvřelé nebo kyselé metamorfity; slídy a granáty pocházející patrně ze svorů. Jde o materiál z místních zdrojů, tj. eluvia (deluvia, aluvia) hornin krystalinika, přičemž zdrojovými horninami jsou hlavně ruly a svorové ruly, popř. žilné horniny – pegmatity. K otázce vlastního provedení mohlo být upřesněno, že jádrová omítka byla opatřena

jemným vápenným štukem ve vzorcích v tloušťce asi od 0,5 do 2,5 cm. Štuk je bohatý na vápno čistě bílé barvy a má vůči jádru menší podíl obdobného plniva. V této vrstvě byly též v proměnlivém množství nalezeny částice kalcitu – mramoru. Ve štukové vrstvě jsou též obsaženy ojedinělé vzorky jehličnanového dřeva, jež pocházejí patrně z dřevěného hladítka. V povrchových vrstvách byla dále prokázána přítomnost síranu vápenatého jako produktu reakce uhličitanu vápenatého a kysličníku siřičitého z exhalátů spalování. Žádoucí identifikace konzervačních materiálů použitých po odkrytí artefaktů počátkem 60. let nebyla dosažena; protokol těchto prací totiž nemá PÚ v Brně k dispozici a nelze vyloučit, že ani nebyl pořízen.

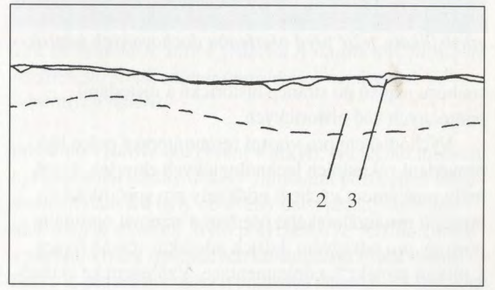
Toto byla výchozí situace v níž se Památkový ústav v Brně, jenž má státní hrad Pernštejn v operativní správě, úspěšně ucházel o získání tříletého grantu (1997 – 99) pod názvem „Průzkum a záchrana gotických a renesančních omítek s nápisy a kresbami na SH Pernštejn, NKP, okr. Žďár nad Sázavou". Jak plyne s formulace grantu, cílem projektu bylo mj. ošetření poškozených a ohrožených nápisů a kreseb spolu s dalším dílčím průzkumem ploch interiérů, kde se nápisy a kresby nacházely na povrchu či docházelo k jejich spontánnímu odhalování. Zároveň bylo potřebné, aby došlo k lokálnímu tmelení souvisejících omítkových ploch, které byly mj. narušeny statickými faktory konstrukce tzv. obranného ochozu, spojovací chodby 1. patra, ať již šlo o poruchy způsobené předpokládanými dilatačními procesy danými konstrukcí (druhotným přistavěním ke staršímu jádru hradu vedením po temeni hradby raně gotického hradu)[4] s možným umocněním vlivy leteckého provozu (překračování hranice rychlosti zvuku vojenskými letadly v blízkosti hradu, při němž docházelo k rázovým vlnám způsobujícím citelné otřesy).[5] Tyto defekty měly podobu téměř souvislé trhliny ve vrcholnici lomené klenby obranného ochozu, která vedla k lokálnímu opadávání historických omítek. Současně bylo určeno, že proběhne (částečně revizní) vyhodnocení celého

Severní stěna východního arkýře „Bettenboden"; místo odebrání vzorku pro mikroskopické šetření.

Vzorek pod mikroskopem:
1 – zlomek vápenného štuku, uhličitan vápenatý, zlomky mramoru, ojedinělá zrnka křemene
2 – vápenný nátěr bílé barvy nanesený na předešlou zavlhlou omítku, uhličitan vápenatý
3 – červená linie kresby, červená železitá hlinta

Tyrolský dvorek, vyčleněné místo, na kterém restaurátor provedl nové kresby rudkou se zkouškami upevnění ethylsilikáty, ještě před ošetřením dochovaných nápisů.

souboru nápisů po stránce historické a metodami pomocných věd historických.

Východiskem pro vlastní restaurátorské práce bylo provedení základních technologických zkoušek, které měly poskytnout výchozí podklady pro specifikaci postupů restaurátorského ošetření a stanovit optimální postupy pro odkrývání dalších artefaktů včetně fixace („pilotní projekt") a dokumentace. Vzhledem ke skutečnosti, že SH Pernštejn je národní kulturní památkou, byly restaurátorské práce ve smyslu platné legislativy sledovány a korigovány Státním ústavem památkové péče v Praze, PhDr. Alenou Horynovou. Restaurátorské práce probíhající v rámci tohoto projektu byly ukončeny komisionálním předáním 21. března 2000.

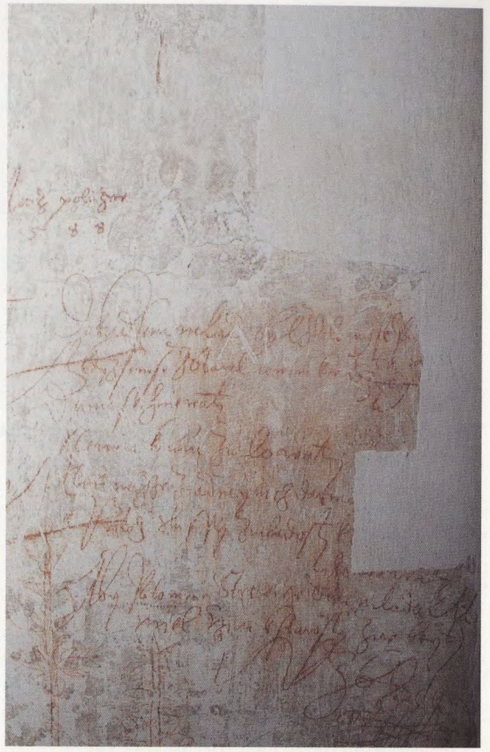
V rámci první etapy prací (1997) šlo v návaznosti na zjištění laboratorních zkoušek předchozí etapy o průzkum nosiče artefaktů – hlazené svrchní omítky tzv. obranného ochozu a omítek v jiných prostorách, včetně nátěrových vrstev, na nichž nápisy a kresby vznikly. Vesměs jde, jak vyplynulo již ze zmiňovaného průzkumu v roce 1996, o dvouvrstvé vápenné omítky upravované v průběhu staletí obnovovanými vápennými líčkami. Detailní prohlídkou artefaktů bylo zjištěno, že při restaurování v 60. letech došlo k mechanickému snímání překrývajících vrstev a následně k retuši souvisejících ploch patrně směsí organických disperzí, resp. vosky. Lazurní retuš byla již lokálně (v tzv. obranném ochozu, v blízkosti okenních otvorů) napadena plísněmi.[6]

Výchozí zadání pro restaurátora, spoluautora této stati, majícího zkušenosti z oblasti restaurování nástěnné malby a zároveň grafiky, resp. rukopisů,[7] znělo na provedení zkoušek odkrývání, čištění a fixaci artefaktů různými technologiemi, které jsou běžné při restaurování historických omítek, nástěnné malby, resp. kamene. Součástí komplexního ošetření ve vymezeném rozsahu měly být nezbytné injektáže a tmelení.

Jako nejvíce povětrností namáhané části exteriérových omítek byly vybrány plochy v prostoru tzv. Tyrolského dvorku, kde se mj. nachází spontánně odkrytý nepatrný fragment nápisu. Současně zde bylo domluveno provedení zcela nových kreseb na pohledově neexponovaném místě podobným materiálem (rudkou), které byly ošetřeny organokřemičitanem v různých variantách tak, aby v příštích letech bylo možné pozorovat působení povětrnostních vlivů za podmínek zvýšené vlhkosti. Bylo odebráno celkem 6 vzorků, které byly dokumentovány pro další sledování případných dlouhodobých změn. Tyto zkoušky měly též ozřejmit otázky spojené s možností retuší artefaktů, především v podobě propojování setřených či jinak narušených linií kresby s cílem jejich lepší čitelnosti.

Od počátku prací byla problematika rekonstrukcí více poškozených či zaniklých částí nápisů a kreseb opakovaně projednávána, přičemž byla současně analyzována stránka technologická i prezentačně-interpretační. Zdaleka ne ve všech případech je totiž možné dospět k jednoznačné rekonstrukci původního textu či zobrazení, nemluvě o konkrétní podobě tvaru liter či tahů kresby. Výsledkem těchto úvah byla rezignace na jakékoliv doplňky, včetně jednoznačných situací, kde nebyl prostor pro variantní řešení. Rozhodující zde byl převažující a postupně utvrzovaný názor, že pro veřejnost je čitelnost různojazyčných textů s použitím odlišných typů písma pouze velmi relativní a v rámci případné didaktické prezentace nelze než postupovat cestou transliterace na osobitých štítcích či tabulkách (na stojanech?), resp. přenosných textech či v katalogu; odborník naopak i ve fragmentu najde dostatečnou oporu pro svou syntézu. V případě kreseb je potom fragmentárnost v zásadě akceptovatelná a interpretace ještě více otevřená. Navíc, jak bylo zmíněno, nelze zcela jednoznačně odlišit bezděčné a záměrné stírání a též dobu, kdy k němu došlo. Též „čištění" artefaktů, hlavně v podobě odstraňování „závoje" způsobeného roztíráním pigmentu, bylo doporučeno omezit na případy prokazatelně nových poškození v důsledku návštěvnického provozu, byť to snižuje jejich čitelnost. Nelze totiž pominout skutečnost, že důslednou analýzou rozsahu a konkrétní situace jednoznačně identifikovatelných intencionálních destrukčních zásahů lze v budoucnu dospět k hlubšímu poznání okolností vzniku a především další existence artefaktů. Takovýmto dočišťováním by mohlo dojít k zániku této cenné historické informace a stopy po poškození lze v rozhodné míře považovat za nedílnou součást stávající povahy souboru.

Po provedení zjišťovacího restaurátorského průzkumu v místnosti 3. patra zv. Bettenboden zde proběhlo vzorové odkrývání v arkýři. Na těchto místech byl proveden plošný odkryv snímáním pozdějších nepůvodních nátěrů a byly objeveny další plochy relevantních nápisů a kreseb. Bylo potvrzeno, že většina kreseb a nápisů, kromě ojedinělých kreseb černí (kupř. balustráda), je provedena rudkou bolusové barevnosti – železité

Tzv. Bettenboden, stav v průběhu restaurování, postupné rozšiřování sond, snímání pozdějších nepůvodních vápenných nátěrů.

Tzv. vězení, stav po restaurování ve vlhké místnosti bez oken (provedeno čištění, injektování, upevnění, na okraji tmelení formou bordur).

hlinky anorganického charakteru. Rudka obsahuje též jílovité látky mazlavého charakteru s příměsí organických pojidel. Bývala patrně používána psací tyčinka, která při postupné ztrátě vody (schnutí) získávala charakter tempery až mastné tempery. Mastný charakter psací látky má za následek, že podložka – vápenná vrstva (líčka) – přijímá rudku jen do velmi malé hloubky. Do určité míry je možno přirovnat tuto techniku k provádění kreseb na papíře, pastelu nebo kresbě tužkou; rudka je o trochu více lepivá a přilnavá k podložce než pastel. Penetrace jemného pigmentu do hloubky – původně ulpívající vlivem abraze v nerovnostech a pórech povrchu – je způsobena hlavně vlhkostí stěny, kondenzací vodních par včetně působení následných vápenných překryvů. Velmi malé báze pigmentu migrovaly nejen do hloubky, ale i do stran, přirozeně tak vytvářejíce červené závoje („krvácení") v okolí čar.

To, že se v historických prostorách kresby a nápisy rudkou vcelku dobře zachovaly, vděčí klimatu (byť nevytápěných a tedy extrémům vystavených) prostor. Penetrace vlivem vlhkosti také způsobila, že sytější zabarvení v hloubce těsně koresponduje s povrchovou vrstvou kresby; tyto „zapité" části pigmentu jsou pochopitelně daleko lépe propojeny a fixovány než povrchové pastózní vrstvy. V tomto konkrétním případě byly následně kresby rudkou opakovaně zabíleny (vápenný nátěr), mnohdy však vrchní vrstvy vápenných přemaleb korodovaly nebo byly při dalších úpravách líčením oškrabány či oprášeny. I při citlivém snímání však nelze zcela vyloučit, že vrchní pastózní kresebná část zůstává přilepena na snímané části vápenné nátěrové přemalby, a to i přes preventivní upevňovací práce prováděné během snímání nepůvodních nátěrů. Technologické zkoušky první etapy prací vycházely z předpokladu, že následné poškození odkrytých nápisů vlivem dlouhodobého působení klimatických poměrů i provozu objektu lze částečně eliminovat ochrannými povrchovými vrstvami. V úvahu přicházel dvojí systém ochranné povrchové transparentní vrstvy – obě vrstvy

by byly odlišné, světlostálé a reverzibilní. Spodní vrstva – rozpustná organickými rozpouštědly – fixuje a konzervuje kresby, vrchní – snímatelná vodou, má za cíl ochranu spodní vrstvy včetně rudkových kreseb. Vrchní vrstva časem koroduje, ale v případě potřeby ji lze sejmout až po spodní ochranou vrstvu a znovu obnovovat. To znamená, že tyto snímatelné ochranné vrstvy mají za úkol chránit restaurované artefakty a zároveň je dovolit monitorovat.

Pro upevnění odpojených omítkových ploch byly aplikovány hloubkové injektáže. Do oddělených vrstev bylo zkušebně vpravováno hašené vápno, plavená křída. Akrylátová disperze Sokrat 2802 A ve vodném roztoku byla aplikovaná v takových kompozicích a konzistencích, aby byly zaplněny dutiny a vytvořena mezi vrstvami lepivá hmota s maximální penetrací, která by pronikla i do nejzazších uvolněných částí. Pro snížení odporu vody a mastných bariér uvnitř dutin byl použit líh, následně byl povrch takto ošetřených dutin zalisován přítlačnými deskami – tlak na postižených místech byl vyvíjen nezbytně nutnou dobu, která byla zapotřebí k dokonalému slepení a proschnutí poškozených vrstev. Tmelení trhlin bylo provedeno hašeným vápnem s prosívaným pískem, povrch těchto tmelů byl překryt křídovým tmelem (plavená křída, boloňská křída, organická aditiva, někdy ve směsi s hašeným vápnem, voda).[8] Křídový tmel je měkčí než originál, je lépe odstranitelný než vápenné tmely a lze na něm dobře provádět barevné retuše. Zkoušky retuší byly prováděny akvarelovými i temperovými barvami s následným odmytím.

Zkušební čištění proběhlo organickými rozpouštědly v kompozicích od nejnižších, nejméně razantních, se stupňováním dle potřeby (při zkouškách byl použit terpentýn, toluen, čpavková voda, izoprophylalkohol, ethylalkohol) a dále, resp. alternativně, mechanicky za pomoci skalpelu. Povrchové upevnění bylo zároveň zkušebně provedeno akrylovým kopolymerem Paraloid B 72 (1–2%); po proschnutí byl na tento film zkušebně nanesen roztok karboxylmethylcelulózy ve vodě s nepatrným přídavkem prostředku Sokrat (1%) jako vodou snímatelná povrchová ochrana, kterou je možno po zkorodování sejmout a opakovat. Dále byl proveden vzorek fixace karboxylmethylcelulózou s polymethylmetakrylátem – u této směsi byl předpokládán podobný reverzibilní charakter – a byly též vyzkoušeny organokřemičitanové prostředky.[9] Lze konstatovat, že kresbu rudkou, a to i její pastelový charakter bylo možné organokřemičitany úspěšně upevnit; otázkou zůstává prověření v delším časovém horizontu a extrémních podmínkách klimatu.

Pro zkoušky s organokřemičitany byly použity prostředky Porosil Z40 a Porosil VV3 (hydrofobizace uplatněná jen na venkovních, deštěm namáhaných plochách).

Technologické otázky byly závěrem I. etapy konzultovány s Chemicko-technologickou laboratoří SÚPP Praha (Ing. Ivana Kopecká),[10] přičemž bylo vyloučeno používání jakýchkoli derivátů celulózy v místech se zvýšenou vlhkostí včetně kombinace s akrylátovými polymery. Zpevnění a hydrofobizace organokřemičitany byly shledány vhodnými pouze pro exteriér, a to jen v případě, že zde není přítomna vzlínající vlhkost. Zkušebně (na jednom vzorku) aplikované karboxymetylcelulózové filmy, označené jako vhodná potrava pro mikroorganismy ve vlhkém prostředí, byly doporučeny k sejmutí s následným ošetřením omítky biocidem.

Po následných konzultacích s technologem[11] byl v dalších etapách použit pro fixaci interiérových artefaktů pouze Paraloid B 72,[12] na exteriérových plochách omítek s artefakty nebylo v pracích pokračováno. Došlo též ke změně injektážní látky ve prospěch materiálu Terrako – injekt, směsi vápenného hydrátu $Ca(OH)_2$, písku a organických aditiv.

Čištění – odstraňování druhotných líček – probíhalo průběžně mechanicky za pomoci skalpelu a po konečném vytmelení za pomoci křídového tmelu, který dostatečně koresponduje s originálním povrchem, byla provedena fixáž nástřikem Paraloidem B 72 v toluenu,

dovolující eliminovat nežádoucí lesk ošetřené plochy. Změnou indexu lomu světla též dochází k nepatrnému zvýšení kontrastnosti artefaktu vůči podkladu, čímž se zlepšuje jeho čitelnost. Zkoušky koncentrace Paraloidu s cílem její optimalizace byly prováděny nanášením různých roztoků na části vybraného artefaktu (při ponechání další související plochy bez nátěru) a sledováním v extrémních podmínkách. Pokud při teplotách blízko bodu mrazu při vysoké relativní vlhkosti došlo ke kondenzaci vodních par v podobě ulpívajících krůpějí – na rozdíl od neošetřené plochy a ploch s nižší koncentrací fixativu – bylo zřejmé, že přípustná koncentrace je překročena. Analýzou zkoušek se dospělo k uvedené optimalizaci, dovolující reakci na konkrétní míru narušení.

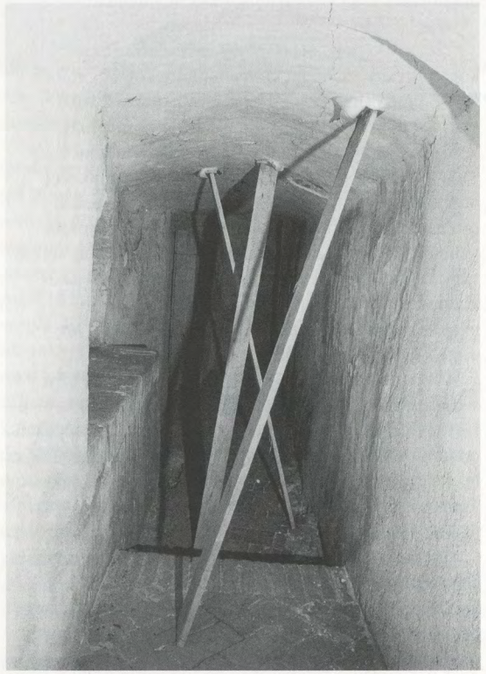
Dodatečná povrchová ochrana a hydrofobizace nebyla prováděna, neboť klimatické podmínky interiéru to nevyžadují.

Tzv. gotický obranný ochoz byl prostoupen mnoha trhlinami, které se vyskytovaly, jak bylo řečeno, převážně ve vrcholu klenby, zároveň však též v obvodových zdech i při podlaze. Trhliny, které prostupovaly stěny, byly v minulosti již lokálně opravovány. Tmely z minulých oprav, které již ztratily svou funkci, byly vyjmuty, trhliny vyčištěny a znovu zatmeleny.[13] Dále byly upevněny a vytmeleny plochy se značnou ztrátou omítkových vrstev, které odpadly na stěnách a těsně nad podlahou. Na tmelech byla provedena retuš v mírně světlejším tónu. Postupem času by se měly retuše při procesu stárnutí přibližovat originální barevnosti.

Při maximální ochraně originálu byly sejmuty novodobé vandalské nápisy. Tato předem identifikovaná místa byla mechanicky dočištěna (gumou, resp. skalpelem) a rovněž konzervována. Čištění chemickou cestou organickými rozpouštědly, aplikované zkušebně na jiných plochách, bylo vyloučeno; v případě organických barviv (např. u propisovací tužky) by došlo k jejich dalšímu pronikání do porézního podkladu.

V arkýři a na dvou přilehlých stěnách místnosti zvané Bettenboden, jež byla vybrána pro ověřování metod nových odkryvů a fixace, se postupně snímaly druhotné nátěry a za pomoci skalpelu byly odkrývány nápisy a kresby rudkou a částečně též tužkou. V průběhu prací bylo nutné nálezy upevňovat. Upevňování bylo prováděno tak, že mezi odlučující se vápenné vrstvy byly vpravovány injektážemi lepivé látky Terrako – injekt s použitím přítlačných přípravků. Tmelení trhlin bylo provedeno hašeným vápnem s pískem (1:2 až 1:3), povrch těchto tmelů byl překryt křídovým tmelem.

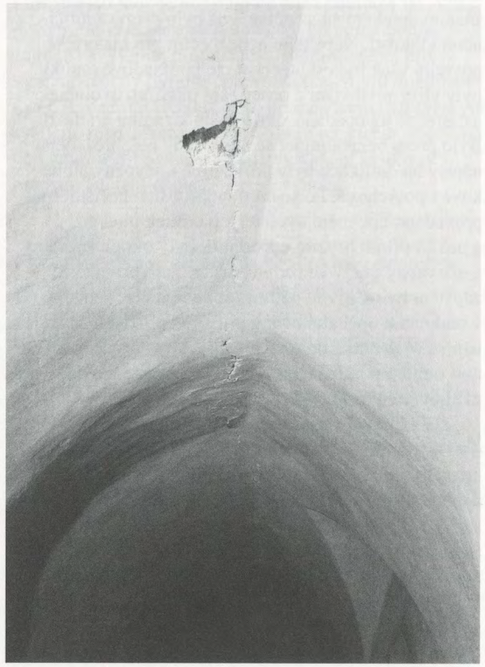
V chodbičce vedoucí na ochoz (vedle loveckého sálu) byly sejmuty pozdější nepůvodní vrstvy jen

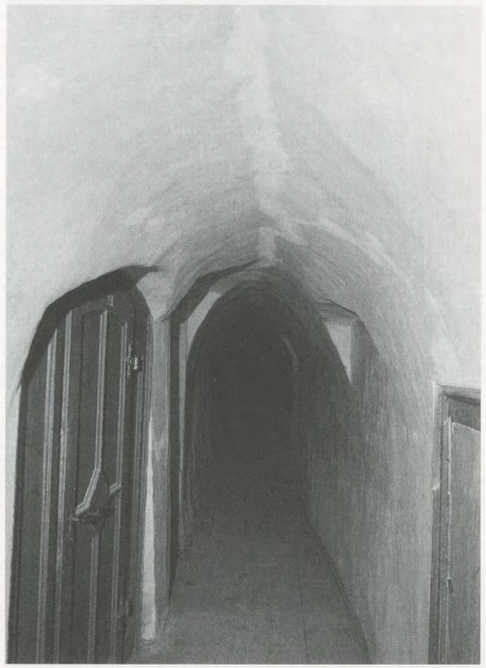
Hradní palác, 4. NP; stav v průběhu restaurování, injektování stropu a přitlačování odpadajících omítek.

částečně, protože nebylo možné, vzhledem ke kalcifikaci, která prostoupila vápenné nátěry, vrstvy od sebe oddělit bez nebezpečí poškození originálu. Tento stav vznikl zřejmě vlivem vlhkosti, která při opakovaném vysychání transportovala vápenné části, jež po vyschnutí krystalizovaly a vytvořily tak souvislou vrstvu. Snímání pozdějších nepůvodních nátěrů bylo v případě upevňovacích prací vždy na tomto místě přerušeno a prováděno mimo upevňovanou část. Po upevnění podkladních vrstev (vyschnutí a zatuhnutí lepivých látek) bylo znovu pokračováno ve snímání. Snímání bylo prováděno s maximální opatrností, proto se výsledky nalezených originálních kreseb ukázaly velmi syté a celistvé, což je oproti nápisům odkrývaným v minulosti výrazný úspěch.

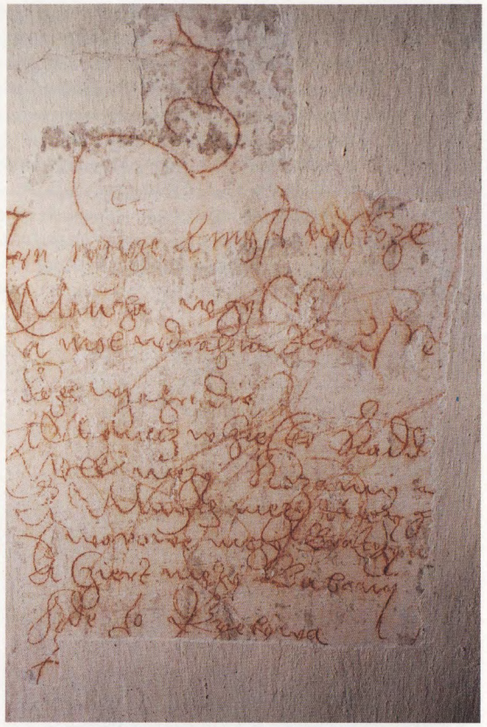
Po sejmutí vápenných vrstev byly objeveny částečně porušené nápisy a kresby, na některých místech byla rovněž poškozena omítka. Tyto poruchy v omítkách, způsobené již v dřívějších dobách mechanicky, byly vytmeleny. Tmeleny byly také novodobé vrypy. Očištěné nápisy a kresby byly povrchově zpevněny fixážemi do té míry, aby nedocházelo ke sprašování při dotyku. Tyto fixáže je možné kdykoliv zesílit; je však nutné dbát na to, aby nebyly příliš silné, nezměnily

Gotický obranný ochoz; stav před restaurováním, znovuotevřené spáry v minulosti již tmelené.

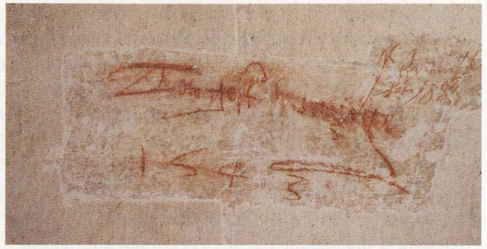
Gotický obranný ochoz; stav po vyčištění prasklin, po provedení tmelení křídovým tmelem.

„Bettenboden"; snímání nepůvodních nátěrů z nápisu, pod nímž byla patrně pisatelem smazaná dřívější kresba.

matný charakter povrchu podkladových vápenných vrstev a kresby samé.

V takzvaném vězení, místnosti bez možnosti přímého větrání a nejvíce postižené narušením střechy, byla v době prvotní prohlídky (v červenci roku 1997, v době silných dešťů) mimořádně vysoká vlhkost. V této době kapala ze stropu voda a stékala po zdech. Přesto byly i v odstupu jednoho roku – po opravě střechy –

„Bettenboden"; postupné rozšiřování sond.

veškeré omítky vlhké, ale na povrchu již neulpívaly kapky vody. Rudkové nápisy na zbytcích omítek byly snadno dotekem smazatelné, což bylo přímo zapříčiněno vlhkostí. Největším nebezpečím pro historické povrchy však byla skutečnost, že podkladové omítky byly vlivem vlhkosti a promrzání interiéru uvolněné a částečně již opadané, čímž došlo k zániku artefaktů. Bylo proto bezpodmínečně nutné, aby nejohroženější nápisy na omítkách byly provizorně upevněny hloubkově i povrchově. Po sejmutí nejhrubších nečistot bylo provedeno upevnění uvolněných omítek injektáží a pokud přímo hrozilo odpadnutí, byly okraje zajištěny a upevněny tmely ve formě bordur. Toto provizorní zajištění by mělo mít účinek, pokud plochy nebudou v budoucnu opět atakovány přílišnou vlhkostí. Fixáž nápisů bylo nutné odložit do doby, kdy kritické provlhnutí omítek pomine a budou vytvořeny předpoklady pro užití ověřených konzervačních technologií.

Na vzorcích v gotickém obranném ochozu – návštěvnickým provozem nejvíce poznamenané části hradu s artefakty – bylo provedeno čištění chemickým a mechanickým způsobem. Čištění organickými rozpouštědly bylo úspěšné jen částečně, protože penetrační schopnosti čisticích prostředků nemohly zcela odstranit mastnoty zapité do porézního materiálu vápenných vrstev. Kombinace čištění chemickým a mechanickým způsobem ukazuje možnosti bezpečně zvolit stupeň čištění a potřebnou míru snímání nečistot s možností

případného ponechání přirozené patiny. Toto ukazují restaurátorem provedené vzorky vyčištěných částí, kde jsou dokumentovány rozdíly mezi zašpiněnými a čištěnými částmi zdí.

V průběhu restaurátorských prací byla provedena komplexní dokumentace. Základní dokumentační metodou byla barevná fotografie (materiál Kodak 100) při denním světle, v případě ploch, kde to nebylo možné, s použitím reflektorů. Na části nápisů, i těch odkrytých v minulosti, byla provedena barevná fotografie s měřítkem bez barevné škály. Ve vybraných případech byly provedeny IR fotografie (Kodak IR diapozitiv). Po vyhodnocení různých technik snímání však nebylo možné konstatovat lepší čitelnost IR fotografie vůči barevnému negativnímu materiálu, zejména zvýšenou propustnost lazurami. Opět pro vybrané plochy byl pro porovnání použit pro dokumentaci ČB materiál (Kodak 100) při nasvícení rozptýleným světlem, resp. při razantním bočním nasvícení, který má ve vymezeném rozsahu – pro zvýraznění struktury povrchu či čtení nápisů – určité výhody.

Poznámky:

1 Nacházející se ale též částečně na jeho exteriérových plochách, především na vnitřním tzv. Tyrolském dvorku.

2 Od roku 1997, kdy byly započaty restaurátorské práce, byl zde návštěvnický provoz vyloučen. Aby bylo možné zajistit plynulost prohlídky, došlo k vybourání druhotné vyzdívky mezi kuchyní a tzv. lokajovnou, čímž mohl být průchod návštěvníků tzv. obranným ochozem vyloučen. Ani po ukončení prací nebyla již návštěvnická trasa procházející obranným ochozem v celé jeho délce obnovena a zůstala přesměrována. Gotický obranný ochoz je přístupný pouze pro početně menší skupiny (max. 15 účastníků prohlídky) v rámci tzv. výběrové trasy, též II. prohlídkové trasy, otevřené 30. června 2000.

3 Porovnej: BOGNER, MANFRED: Zum Einfluss meteorologischer Parameter auf den Verwitterungsprozess an Fassadenoberflächen. In: Fassadenmalerei, Restauratorenblätter 16, Mayer & Comp, Klosterneuburg – Wien, Wien 1996, s. 77 – 90; zde též další literatura.

4 PLAČEK, M.: Upřesnění stavebně historického vývoje jádra hradu Pernštejna ve středověku, in: Castellologica Bohemica, s. 224/225, Praha 1994; autor klade vznik komunikace do doby Jana I. (1424 – 1475)

5 Tato skutečnost však zůstává málo pravděpodobnou hypotézou. Od roku 1999 dochází k soustavným měřením, jejichž vyhodnocení doposud neproběhlo. Může být uzavřeno až po ukončení projektu, jenž zabere více let. Frekvence letů je též zároveň za posledních cca 10 let nižší, než byla před rokem 1989.

6 Plochy s plísněmi byly ošetřeny jednorázovým nátěrem prostředkem Biostab 21 F. Porovnej: PETERSEN, KARIN: Aspects of Microbial „Subsurface Colonization" of Mural Paintings; PETERSEN, K. – FRICKE, H. – TINZL: Restauratorische Aspekte zur Anwendung von Bioziden bei Tiefenbesiedlung von Wandmalereien. In: Fassadenmalerei, Restauratorenblätter 16. Citováno v pozn. 3., s. 103 – 110, resp. 111 – 119; zde též další literatura.

7 J. Živný již též restauroval obdobné artefakty – rudkové kresby na stěnách královského sálu na hradě Křivoklát.

8 K otázce historických i současných tmelů a injektážních materiálů u nástěnných maleb obecně: HAMMER, I.: Symptome und Ursachen. Methodische Überlegungen zur Erhaltung von Fassadenmalerei als Teil der Architekturoberfläche. Zeitschrift für Kunsttechnologie und Konservierung, Jahrgang 10/1996, Heft 1, Worms am Rhein, s. 63 – 86; zde též další literatura. U nás souhrnně k problematice záchrany historických omítek:

MICHOINOVÁ, D.: Konzervace hloubkově korodovaných historických omítek. In: Zprávy památkové péče, ročník LVIII, číslo 5/1998, s. 134 – 138.

9 K otázce odkrývání a fixace nástěnných maleb obecně: HAMMER, I.: Symptome und Ursachen. Citováno v poznámce 8. U nás souhrnně k problematice konzervace nástěnných maleb: KOPECKÁ, I.: Technologie konzervace nástěnných maleb. In: Zprávy památkové péče, ročník LVII, číslo 7 – 8/1997, s. 201 – 209. Ke konkrétnímu příkladu použití organokřemičitanu na interiérových nástěnných malbách např.: VOJTĚCHOVSKÝ, J.: Odkrytí a restaurtování renesančních nástěnných maleb v mázhausu domu čp. 30, náměstí T.G. Masaryka č. 33, Moravská Třebová. In: První německo – české kolokvium pro restaurátory 21. – 26. března 2000 (sborník). Deutsches Zentrum für Handwerk und Denkmalpflege, Propstei Johanneberg, Fulda e.V., Vyšší odborná škola restaurování a konzervačních technik, o.p.s., Litomyšl. Restaurátoři Josef Čoban, Hana Bělinová, Kateřina Pospíšilová, Jan Vojtěchovský; v roce 1999 byl použit pro celoplošnou fixáž organokřemičitan Porosil EVV. Ke konkrétnímu příkladu použití organokřemičitanu na konzervaci exteriérových historických omítek s nástěnnou malbou tamtéž např.: TAUBERT, S.: Konzervace a restaurování iluzionistických nástěnných maleb z 18. století na severním a západním průčelí domova pro hosty sv. Hedviky v klášteře St. Marienthal, opatství cisterciánek. Restaurátor Sven Taubert jako fixační prostředek použil kombinaci materiálů Funcosil 300 a 510.

10 Vyjádřením ze dne 2. prosince 1997.

11 Zápis z jednání dne 11. února 1998, Ing. Kopecká. Paraloid B 72 je ve výše uvedeném článku technologky (cit. v pozn. 9, s. 208) označen jako „optimální konsolidant pro nástěnné malby... v současné době...“

12 Zda bude ochranná funkce zvoleného materiálu v těchto částečně extrémních podmínkách dlouhodobě dostatečná, ukáže čas. U nástěnných maleb jsou známy příklady, kdy již byl Paraloid odstraněn a nahrazen jiným systémem. Kupř. Ghirlandaiovy fresky ve florentské Santa Maria Novella či Pašijový cyklus na exteriéru svatoštěpánského dómu ve Vídni. Ve Vídni byl Paraloid po cca 5 letech nahrazen organokřemičitanem z obavy, že frekvence konzervace by mohla být příliš vysoká. Viz: HAMMER, I.: Symptome und Ursachen. S. 78 a pozn. 51 na s. 84. Citováno v poznámce 8.

13 S odstupem asi jednoho roku lze konstatovat opětovný výskyt vlásečnicových trhlin ve vrcholnici klenby. Jsou indicií pro aktivní dilatační procesy, jejichž vyhodnocení je vázáno na ukončení výše uvedeného statického měření. Nelze však vyloučit, že jejich definitivní, či alespoň dlouhodobá eliminace je vzhledem k povaze dilatačních procesů nemožná a průběžné tmelení jediným efektivním opatřením.

Literární předlohy pernštejnských nápisů

Hana Bočková

Redakční poznámka: Kurzívou jsou uvedeny přepisy zkoumaných nápisů, včetně uvedení nejasností v závorkách. Tučně jsme zvýraznili biblické předlohy textů. Barevný podtisk označuje ty nápisy, které jsou v článku doloženy reprodukcí originálu; u přepisu těchto nápisů jsme zohlednili novodobou jazykovou úpravu.

Nápisy na stěnách okružní chodby hradu lze podle zachovaných letopočtů datovat přibližně do 2. a 3. třetiny 16. století, je však třeba poznamenat, že datace doprovází menší část nápisů. Chodba s lomenou valenou klenbou a silnou vrstvou hlazené gotické omítky, jež nápisy nese, měla podle B. Samka[1] propojit staré a nově budované místnosti; vychází z jihovýchodního nádvoří starého paláce a ústí do kouta přijímací síně v prvním poschodí paláce Viléma z Pernštejna. Sloužila tedy též jako čekárna – a v tomto smyslu mohou zachované nápisy podat i osobité svědectví o typu lidí, kteří se tu pohybovali.

Shromážděné nápisy, přestože dobou vzniku spadají do jedné epochy, představují materiál značně různorodý. Z více než osmi desítek záznamů (a později dodatečně připojených asi čtyřiceti) se jen část dochovala v neporušeném stavu. Jejich správné rekonstruování ztěžuje ne vždy dobrý stav dochování, svůj podíl na obtížích při čtení má však i nevyrovnaná úroveň pisatelů. Nemáme tím na mysli jen jevy spíše formálního rázu, např. nezachycenou hláskovou kvantitu, nedbalost, popř. konzervativnost či hyperkorektnost pravopisu záznamů, svou roli tu jistě sehrálo i nepřesné uchování známé sentence v písařově paměti, takže některou myšlenku můžeme nalézt v několika variantách a jinou naopak předpokládanému zdroji natolik vzdálenou, že vyznačení tohoto zdroje nemusí být přesné; to je zvlášť patrné u nápisů cizojazyčných, latinských, ale i německých. Bohužel jen v několika případech bylo možné neúplný nápis rekonstruovat pomocí jiného pramene stejno- či jinojazyčného. Tam, kde tyto pomůcky neexistují (nebo jsme je nedokázali nalézt), museli jsme od dalšího zkoumání neúplného textu upustit. Pokud to bylo možné, uvedli jsme pro srovnání i varianty nápisů, jak je zachycují dobové literární památky či později sestavené soubory sentencí a přísloví; domníváme se, že texty přečtené a zařazené ke svým pramenům, do jistých okruhů dobové vzdělanosti, mohou podat aspoň v náznaku představu o kulturním obzoru svých pisatelů a případně i naznačit zakotvenost pernštejnských nápisů v dobovém myšlenkovém kontextu.

Záznamy se tedy vzájemně odlišují jazykem, z toho nejpočetněji je zastoupena čeština. Můžeme je však odlišit tvarově s přihlédnutím k tématu, přičemž oba tyto zřetele se projevují i v rozsahu zápisu: vedle obsáhlejších úvah moralistního zaměření a reflexí téměř osobního rázu nalezneme nejpočetnější skupinu kratších sentencí, gnóm a hesel v podobě úplné nebo jen ve zkratkách, dále dedikace, podpisy úplné i monogramy. Z hlediska původu nápisů, tedy z hlediska jejich inspirovanosti teologickými, literárními (ve smyslu literatury krásné) prameny z doby antiky, středověku či pozdější doby, folklórními zdroji atd., bude užitečnější použít dělítko tematické; je však třeba též přihlížet k vzájemné propojenosti jmenovaných pramenných okruhů, tak jak je vnímal příjemce z 16. století.

V této souvislosti je užitečné připomenout podnětnou studii J. Kolára „Pernštejnská literatura?“,[2] v níž autor uvažuje o oprávněnosti konstruování takového celku (odtud i otazník v titulu studie), hodnotí některé práce, jež v éře Viléma z Pernštejna a v okruhu

působnosti rodu vznikají. Vyslovuje názor, že v tomto okruhu mohlo existovat jakési mimopražské centrum vzdělanosti, nespočívající zcela na zásadách humanismu. Některé z analyzovaných prací (např. Řeči a naučení hlubokých mudrců, připisované zde neznámým preceptorům a knězi Janu Češkovi, učiteli mladých Pernštejnů, nebo Naučení rodičům Ludvíka z Pernštejna) jsou pro nás zajímavé tím, že ačkoli náležejí k „oficiální" literatuře, inspirují se z podobných zdrojů jako „neoficiální" pernštejnské nápisy a pomáhají nám pochopit dobové literární zázemí, do jehož kontextu obojí tvorba náleží. Přesto nápisy svou intencí směřují jinam než literatura vzniklá v kulturním prostředí pernštejnského rodu. Jejich smyslem není vyložit v širokém záběru autorovy morální a filozofické názory, vznikají jako drobné příležitostné záznamy, navíc většinou nepůvodní. Jejich zapisovatelé jsou lidé stojící mimo oblast literární tvorby, protože však dokáží to, co jim bylo výchovou nebo vlastním vzděláváním zpřístupněno, použít, znamená to snad, že se jistým způsobem s tímto zprostředkovaným věděním ztotožňují.

Na podobnost nápisů a oficiální literární tvorby upozorňuje též J. Skutil v článku „Pernštejnské nápisy z 1. pol. 16. stol."[3] v odkazu na později vzniklou Lomnického Kupidovu střelu či Dačického Prostopravdu. S jeho označením původců nápisů - „nejpravděpodobněji strážní vojáci nebo zedníci zaměstnaní při tehdejších četných úpravách hradu"[4] – však nelze zcela souhlasit, přestože některé záznamy vytvořili právě oni. Stejně tak tvrzení, že „zachycují spíše neoficiální lidovou příležitostnou epigrafiku, nežli jsou četné úřední a oficiální nápisy v téže době, běžné na náhrobcích feudálů a na textech pamětních desek před vchody do hradů a zámků"[5] přijímáme s výhradami, neboť mnohé nápisy vážností svých sdělení a koneckonců i formální uzavřeností jistý slavnostní ráz signalizují a nejsou tak výrazem prostoty a nevzdělanosti původců, naopak knižní a školský původ záznamů svědčí o tom, že pisatelé byli dotčeni vzděláním.

Domníváme se, že pernštejnské nápisy ve své většině náležejí do širšího rámce tzv. památníkové literatury, přesněji řečeno jsou jejím osobitým ohlasem, jak vyplývá z podrobnějšího rozboru jejich formální podoby a tematiky, jimž se budeme věnovat dále.

Zkoumání tohoto zajímavého typu literárních projevů má svou tradici zejména v německé odborné literatuře, jmenujme aspoň práci Roberta a Richarda Keilů „Die deutschen Stammbücher des XVI bis XIX Jahrhunderts".[6] Bohatý materiál zde shromážděný nám posloužil ke komparaci s pernštejnskými nápisy, dokonce i k doplnění torzovitých textů; doprovodná studie zkoumající kořeny a vývoj památníků je však pochopitelně poplatná době svého vzniku, přesto práce náleží k základním ve svém oboru.

Z novější literatury se pro potřeby zkoumání typu a pramenů pernštejnských nápisů jeví užitečnou studie J. – U. Fechnera „Stammbücher als kulturhistorische Quelle. Einführung und Umriß der Aufgaben",[7] upozorňující kromě jiného na roli konvence při vzniku a fungování památníků: „Stammbücher bilden eine Gebrauchsform der biographisch – personalgeschichtlichen Dokumentation, die von den sich wandelden Konventionen abhängig ist und daher zugleich den Wandel dieser Konvention spiegelt".[8] H. J. Meg v článku „Über die Erfassung vom Stammbuchblättern als Autographen aus überregionaler Sicht"[9] upozorňuje, že památníky jsou též schopny reflektovat významný dobový rys – změnu dosavadního anonymního „já" v „já" osobní a nezaměnitelné, mají tedy také svůj podíl na cestě člověka k poznávání vlastní individuality. H. Henning ve studii „Die Weimarer Stammbuchsammlung in der Zentralbibliothek der deutschen Klassik"[10] spojuje tyto projevy lidské individuality s touhou zachytit okamžik, prodloužit trvání přítomnosti, zvěčnit ji – jak ostatně dokládají nejen památníky, ale i rozvíjející se žánry příbuzné. Užitečnou pomůckou byl obsáhlý soupis W. Kloseho „Corpus Alborum amicorum. Beschreibendes Verzeichniss der Stammbücher des XVI Jahrhunderts"[11] a P. Amelunga

„Die Stammbücher des XVI und XVII Jahrhunderts als Quelle der Kultur- und Geistesgeschichte",[12] jež umožnily srovnat pernštejnské nápisy a jejich předpokládané prameny s památníky zde uvedenými; přestože hlavní okruhy zdrojů, zejména antická literatura, jsou totožné, nalezli jsme rozdíly zejména ve výběru autorů. V naší odborné literatuře se zmínky o jednotlivých památnících objevují početněji až od 2. pol. 19. stol., a to většinou jen v podobě krátkých informativních článků;[13] shrnující charakter má edice připravená Č. Zíbrtem „Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenské",[14] její široký záběr od 16. století do stol. 19. a autorův zřetel ke čtenářské obci jí ubírají na systematičnosti, jež by umožnila v zápisech nalézt např. hlavní typy či vývojové tendence. Vážnějším nedostatkem této edice je však nepřesné uvádění pramenů, z nichž byly zápisy převzaty. Přesto nám edice posloužila při srovnávání nápisů pernštejnských s památníkovými, při vyhledávání variant či vzdálenějších podob.

Z novější odborné literatury věnující se otázce vývoje a podoby památníků je třeba uvést studii B. Hertlové „Úvod do problematiky památníků raného novověku"[15] uvádějící relevantní zahraniční i domácí literaturu i množství pramenů. Autorka zevrubně sleduje zdroje, z nichž vznikal renesanční památník (prakticky zaměřené erbovní knihy a genealogické sbírky, příležitostné soupisy účastníků významných společenských akcí), hodnotí význam rozvíjející se renesanční emblematiky, jež památníkové tvorbě dodala bohatý materiál – soubor výtvarných a literárních alegorií a thesaurus sentencí, z nichž zapisovatelé mohli čerpat. Pozornost věnuje též vnější podobě památníků, vazbě, grafické úpravě i podobě titulního listu, uspořádání a struktuře zápisů. Pro naše potřeby považujeme za důležité autorčino konstatování, že „památníky se staly koncem 16. a začátkem 17. století téměř běžnou záležitostí, která rozšířila své působení mezi všechny vrstvy obyvatelstva",[16] neboť neuzavírá jejich autory jen do jedné společenské skupiny. Domníváme se, že tento stav se odráží i v sociální skladbě autorů pernštejnských nápisů, kde je navíc podtržen i zřetelným stylovým rozvrstvením záznamů. Autorka věnuje pozornost též jejich obsahu a pramenům – značný podíl záznamů náboženského obsahu správně vysvětluje jako zřejmý projev konvenčnosti takových zápisů, nikoli projev konfesijní příslušnosti pisatele („Paradoxně působí, že ti, kteří na paměť vpisovali zápisy, ač byli zčásti evangelíky a stoupenci reformace, se reprezentovali hesly výrazně středověkými a katolicky pojatými.")[17] Druhým velkým zdrojem památníkových zápisů byli antičtí autoři a jimi inspirovaní humanističtí tvůrci. V pozdější době památníky dokonce reflektují i oblíbenou alamodovou poezii; texty tohoto druhu nalezneme i v Zíbrtově sbírce, na Pernštejně se však nevyskytují, neboť jejich rozkvět spadá do doby pozdější, přibližně od počátku 17. století. Konečně autorka zaznamenává i texty rázu proverbiálního, jež „tvoří jakýsi přechodný stupeň, který svou formou odpovídá produktům gnómického básnictví."[18] Lze říci, že toto vymezení základních okruhů památníkových zápisů souhlasí s děleními uvedenými v zahraničních pracích[19] a odpovídá v zásadě rozvržení pernštejnských zápisů, přestože nalezneme i výjimky, potvrzující, že nápisy na zdi nejsou ve všech svých funkcích s památníkovými totožné.

Rozkvět památníkové literatury tedy spadá do období renesance, souvisí s rostoucím významem lidské individuality a je jejím projevem. Společenské změny, které přináší nastupující měšťanstvo, růst role vzdělání a jeho rozšiřování na větší část populace než tomu bylo dosud, možnosti studia v zahraničí, cesty za poznáním, nová setkání a touha tyto poznatky zachytit vedou v oblasti literatury k nárůstu těch žánrů, které tíhnou k věcné literatuře. Přestože žánrové označení děl starší literatury může být zavádějící, nelze si nevšimnout početního růstu cestopisů, deníků, pamětí a korespondence, tedy žánrů, v nichž nachází až dosud neprojevený autorův subjekt svého velkého uplatnění.

Památníky jsou průvodním projevem všech těchto změn – památník, Stammbuch, Album amicorum,

Philotheca nejčastěji doprovází svého majitele na cestách zejména za vzděláním a je dokladem všech jeho zajímavých a ceněných setkání a navázaných přátelství. Příručka z počátku 18. století charakterizuje podobu a účel památníků těmito slovy:" Sunt autem Philothecae libelli e pura charta aut tenerrima membrana constantes, in quos clari viri et amici nomina sua, praemisso plerumque dicto aliquo sententioso, adjecto etiam haud raro symbolo, emblemate aut alia imagine referunt, idque vel in honoris et existimationis erga possesorem documentum, vel memoriae suae pariter ac rerum inter se gestarum, nec non vitae ac studiorum in Philothecario commendationem, vel etiam benevolentia ac amicis testimonium."[20]

V této souvislosti je můžeme v žánrovém systému literatury doby renesance umístit na rozhraní literatury krásné, s níž souvisejí svou „literární" podobou a mravoučným vyzněním, a literatury věcné. Památníkové zápisy v době, kdy se stávají široce rozšířenými a módními, mají svůj ustálený charakter. Zápis obsahuje ve svém středu zpravidla osobní autorův erb (vlastní-li jej; ale i v případě šlechtického pisatele může být erb vypuštěn), nahoře je umístěna sentence či průpověď, dole pak dedikace a podpis.

Považovali jsme za důležité věnovat pozornost právě památníkové literatuře, neboť nápisy, jak už bylo uvedeno, jsou jí žánrově velmi blízké a vzájemným srovnáním obou bude možné určit i hlavní rysy nápisů. Především lze říci, že soubor nápisů na zdi nemá typický charakter alba amicorum – jednotliví autoři netvoří spolek přátel nebo aspoň lidí stejné společenské vrstvy, chybí tu subjekt majitele, vytvářejícího i z osob vzájemně neznámých určité společenství, jehož členové přistupují k záznamu s vážností (byť by i sám záznam nepostrádal humor), majitelova prosba o zápis je pro ně jistou poctou. Památníkový záznam není anonymní a ani být nechce, má reprezentovat majitele i autora záznamů, má tedy jistou reprezentativní funkci. U nápisů na zdi nalezneme připojené jméno autora jen v několika případech, většinou zůstane sice zachován ráz památníkové sentence, ale podpis chybí (dedikace ztrácí smysl, text není určen majiteli památníku). Anonymita nápisu pak může vést i k zaznamenání myšlenek, jež by památník nesnesl. Přesto nápisy svým obsahem jasně ukazují na svou inspirovanost oficiálními památníky. I tam, kde chybí podpis, zůstává ráz památníkového zápisu zachován – pisatel zaznamenává zpravidla sentenci inspirovanou biblí nebo antickou literaturou. Domníváme se, že to svědčí o velkém vlivu konvence, určující obsah sdělení i v případě, že je autoru zaručena anonymita, bude-li chtít. Současně to též dokládá, že pernštejnská chodba byla jako památník sui generis pociťována a takovým způsobem využívána.

Bylo už uvedeno výše, že značná část pernštejnských nápisů se dochovala zlomkovitě a nebylo možné bez nebezpečí zkreslení významu jejich text rekonstruovat. Tyto záznamy zůstávají bohužel stranou naší pozornosti. Ostatní, buď zcela zachovalé nebo doplnitelné srovnáním s jinými dobovými zdroji, např. památníky či soubory přísloví a gnóm, se pokusíme tematicky roztřídit a nalézt prameny, z nichž vycházejí. Jsme přesvědčeni, že pokus o odhalení zdrojů, z nichž nápisy čerpají, může aspoň částečně pomoci doplnit představu o tom, jakým způsobem přijímal kulturní podněty člověk 16. století.

První – a nejpočetnější – skupinu tvoří nápisy s tematikou náboženskou. Jak uvedla B. Hertlová,[21] nelze z nich usuzovat, je-li pisatelem katolík či reformovaný, nápisy tyto rozdíly nereflektují. U tohoto typu více než u ostatních nalezneme zápisy opakující se, neznamená to však, že by se tím ve větší míře než jinde stíral autorův subjekt: zpravidla jde o nápisy, týkající se elementárních pocitů věřícího člověka, jeho vztahu k bohu, např. odevzdání se do vůle boží:

Bohem souzená věc nemine

a podobně

Bohem věc souzená nemine

myšlenka natolik zažitá, že ji nalezneme v památnících velmi často. O její oblibě svědčí častý výskyt variant, též je jádrem veršovaných pokusů: Věc Bohem souzená mě nemine (Zíbrt);[22] Bohem věc souzená nikda mne nemine (Zíbrt a Mikovec I); Věc Bohem souzená člověka nemine, co komu přijíti má, to mu se stane (Sedláček); Trpím mile, čekám chvíle,/ čeho čekám, Bůh dá, dočkám,/ věc Bohem souzenou nezmeškám (Mikovec II). Sentence byla zřejmě do té míry známá, že mohla vejít i mezi oblíbené zkratky a fungovala i v podobě: B.S.V.N.

Podobně oblíbená byla sentence, vyskytující se mezi pernštejnskými nápisy ve variantách:

V Bohu naději mám
Ku Pánu Bohu má naděje
Ku Pánu Bohu má všecka naděje

podobnou myšlenku vyjadřuje i část bohužel neúplného nápisu

Pán Buh jest ma naděje [...] k němuž doufaje srdc[...].

Všechny se zřejmě opírají o biblický verš **Ty jsi má naděje, Pane (Ž 71,5).**[23] V památnících shromážděných ke komparaci se vyskytly i varianty:
V Bohu jest má naděje; Bůh jest má naděje; Pán Buoh náděje všecka (Zíbrt); Naděje má jest Kristus Pán (Zíbrt, Holinová); Spes mea Christus (Památník Kryštofa Haranta); Pán Bůh a panna Marije, to je moje všecka náděje (Zíbrt); Iudicium meum cum Domino et cum Deo spes mea (Mikovec I); a dále variace inspirované tímto veršem a směřující zřejmě i k pisatelovu osobnímu životu: Pán Bůh jest má naděje a ten, kdož mi co dobrýho přeje; Pán Bůh má naděje a ten, jemuž mé srdce dobrého přeje; Pán Bůh má naděje, poctivost mé zboží; Pán Bůh má naděje, potom ty a žádná jiná (Zíbrt).

Varianty mají i další pernštejnské nápisy:

Buď, jakž pán Bůh ráč[í]

a sice: Wie Gott will, so ist mein Ziel (Holinová); Jak Bůh ráčí, tak ať krášĺ (Zíbrt; od něj převzal zápis V. Flajšhans do své sbírky Česká přísloví.[22] Lze z toho snad usuzovat, že text – pokud tomu tak nebylo už v době jeho existence v památnících – postupně nabyl proverbiálního charakteru a v době sběratelově už byl pociťován jako přísloví.)

Odevzdanost – a víru vyjadřují též dva vedle sebe stojící nápisy:

Děj se vůle boží
Děj se boží vůl[e]

a podobně i

Všecko možné jest Bohu

inspirované zřejmě biblickým veršem **U Boha všecko jest možné** (Mat 19, 26), má svou obdobu v sentenci Pán Bůh všecko v moci má; Všecky věci v boží moci (Straka).

Pán Bůh smutná srdce těší,
taková jsou mu ze všech nejmilejší

toto dvojverší útěšně zabarvené nalezneme též u Zíbrta, tamtéž i variantu zaměřenou osobněji: Pán Bůh smutná srdce těší,/ mne má ze všech nejmilejší. Vulgárnější podobu uvádí Flajšhans: Pán Bůh smutná srdce těší/ kurvy topí, lotry věší. Sentence se vyskytuje i v německé podobě Gott erfreut alle betrübte Herzen v památníku Kryštofa Viléma Haranta (Mikovec II). Nápis

Ubozí spravedliví zahynuli
a chytrý ledva živ

je inspirovaný pravděpodobně biblickým **Bývá spravedlivý, kterýž hyne s spravedlivostí svou; tolikéž bývá bezbožný, kterýž dlouho živ jest v zlosti své** (Kaz 7,15). V materiálu shromážděném pro komparaci jsme nalezli příbuznou sentenci Spravedlivý trpí (Zíbrt). Dvojjazyčně se v nápisech objevuje zvolání

Buď Bohu chvála ze všeho
což mí[ti] rá[čí] na nebi i na zemi
Soli Dei gloria (sic!)

mající zřejmě oporu v biblickém **Bohu pak a Otci našemu sláva na věky věků** (Fp 4, 20, podobně i 1Tm 1, 17).

Pro další texty jsme ve shromážděném materiálu oporu nenalezli; je to odvolání na bibli

Jakož o tom Písmo svatý svědčí

dále

Gotts Wortt bleyben
os [.]poly [.....]

inspirované snad veršem
Slova má zůstanou-liť v vás (Jan 15,7);
též přání
Popřej bože štěstí
a přání – modlitba
V všem mém předsevzetí pán buoh rač mi pomoženo býti
Podobně zaměřené jsou některé další, bohužel torzovité nápisy *Pana [.....] chvala jeho, Pane Bože [....], Pánu jeho, K[...] Pána radosti, Neposvě[..] jsi Pa[...].*

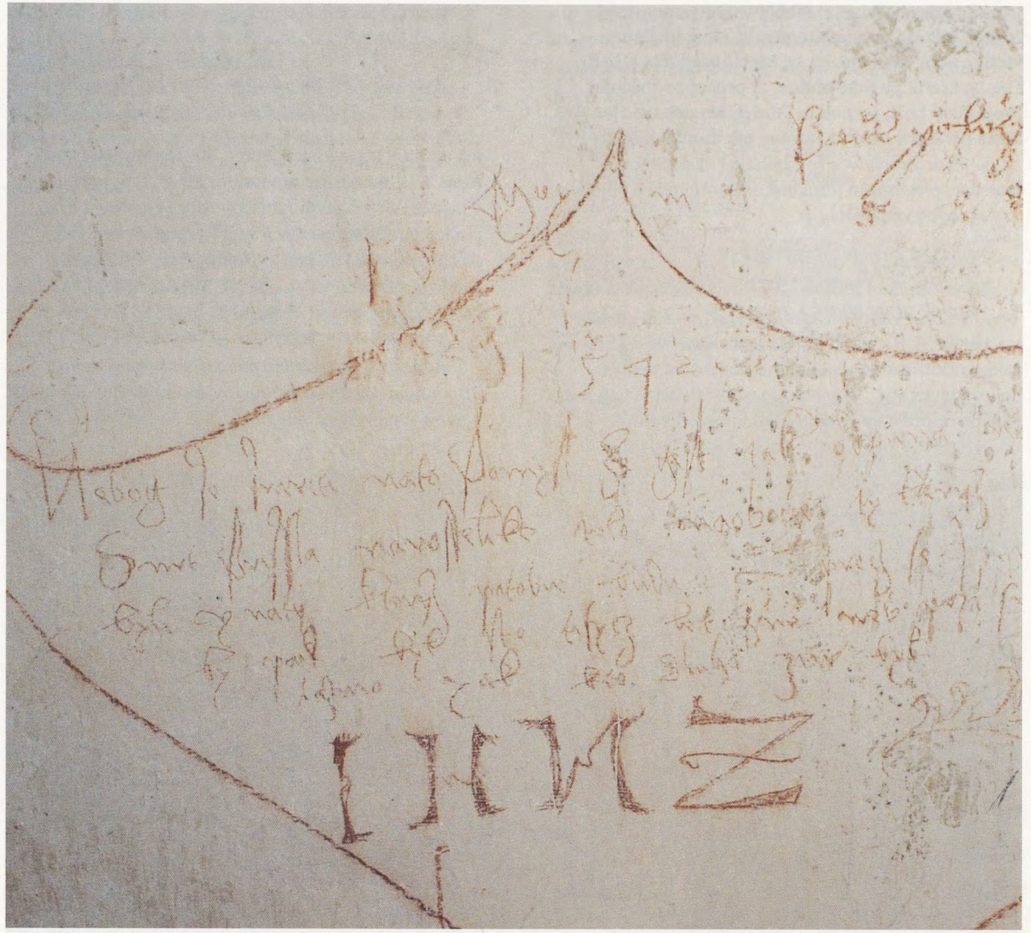
Většina textů shromážděných v této skupince náleží ke značně frekventovaným, svědčí o tom jejich častý výskyt v památnících a existence variant, popř. jejich rozvinutí do dvojverší, které překračují neutrální podobu sentence inspirované biblí směrem k autorovu soukromí, jeho privátním pocitům, zkušenostem a prosbám. Nelze hodnotit jejich „literárnost", směřují do praktického života a v něm také existují, a přestože zaznamenáním do památníku či na zeď získávají jistou pečeť literárnosti, jejich pregnantní výraz odkazuje k životní praxi. Tato skupina je nejbližší potřebám všedního života, je projevem těsné spjatosti části památníkových – i pernštejnských – nápisů s realitou.

Krátká zvolání rázu modliteb či přání se v našem shromážděném materiálu – pokud lze jeho srovnáním s pernštejnskými zápisy stanovit soud – vyskytují mnohem řidčeji. Snad by bylo možné dokonce říci, že situace člověka stojícího v pernštejnské chodbě je poněkud jiná než zapisovatele do památníků – častější výskyt přání, zvolání a vyznání religiózního charakteru naznačuje situaci člověka v očekávání.

Biblí se inspiruje i další soubor pernštejnských nápisů. Jsou to texty většího rozsahu tematicky zaměřené k obecnějším otázkám lidského života. Jejich zdrojem je deuteronomická kniha Jesus Sírach, soubor morálních a morálně-teologických naučení, který existoval též mimo hranice bible, byl vydáván buď ve spojení s knihami Přísloví, Knihami moudrosti, Kazatelem a Písní písní pod názvem Salomon nebo samostatně; Jesus Sírach se zejména v 16. století stal oblíbenou četbou, v 2. pol. 16. stol. byl vydán česky dokonce devětkrát. Ke srovnání pernštejnských nápisů s jeho textem jsme zvolili vydání z r. 1561, připravené Tomášem Rešelem (asi 1520–62) na základě německého textu Kašpara Huberina a vydané J. Melantrichem pod titulem Kniha Jezusa Siracha. Její zaměření k životní praxi naznačuje i text podtitulu „A summou kniha tato slouti může Zrcadlo pobožnosti, ctnosti, kázně v počestnosti. Z té chudí a sprostní hospodáři i jiní správcové čeládky mohou sobě naučení bráti, jak by sami se při svém povolání, při svých pracech, předkem ku Pánu Bohu, k svým bližním, ke všem těm, ješto k jejich správám náležejí, pobožně a náležitě chovati měli." Odkazem na oblíbený žánr mravoučného specula – zrcadla se podtrhuje sounáležitost těchto pernštejnských nápisů s žádanou dobovou četbou, žánrově stojící na pomezí literatury krásné a věcné, což bylo v 16. stol. nejproduktivnější a nejdynamičtější odvětví literatury.

Z pernštejnských nápisů ze Sírachovce vycházejí:
Nepas očí svých po děvečkách,
abys nebyl zapálen milostí jejich
srov. Sírachovec 9, 8: **Nepas očí svých po děvečkách, aby nebyl zapálen milostí jejich.**
To sou věci, kterých já [.....] nenávidím
a jejich obcování mrzí mne příliš,
když jest chudý pyšný a bohatý lživý
a starý blázen když cizoložníkem jest
srov. Sírachovec 25, 2: **Tři věci jsou, kterýchž já srdečně nenávidím a jejich obcování mrzí mne příliš: když jest chudý pyšným a bohatý lhářem a starý blázen když cizoložníkem jest.**

Neboj se smrti, na to pomysli, že jest tak od Pána nařízeno, aby smrt přišla na všeliké tělo, na oboje, ty, kteříž jsou před tebou byli, i na ty, kteříž po tobě budou. [A] přec se vzpíral vůli boží, by pak byl sto tisíc let živ, neb při smrti [n]ebývá tázáno, jak kdo dlouho živ byl.

srov. Sírachovec 41, 3,4: **Neboj se smrti, pomysliž, že jest tak od Pána nařízeno, aby smrt přišla na všeliké tělo, na oboje, na ty, kteříž před tebou byli, i na ty, kteříž po tobě budou. A pročež se spěčuješ proti vuoli boží, by pak byl deset, sto neb tisíc let živ? Nebo při smrti nebývá tázáno, jak dlouho kdo živ byl.**

K textu Sírachovce se vztahuje i následující sentence, přestože se formálně osamostatnila a objevuje se v různých variantách:

Nemůže v světě nic dražšího býti,
jako když člověk může tovaryše věrného míti

Viz vyobrazení na str. 129.

Památník Bernarda Diviše Petřvaldského z Petřvaldu uvádí latinskou podobu:... Auro quid melius. Solus amicus erit,[24] Sírachovec 6, 14: **Přítel věrný jest silná ochrana a kdoť ho má, má poklad veliký.**

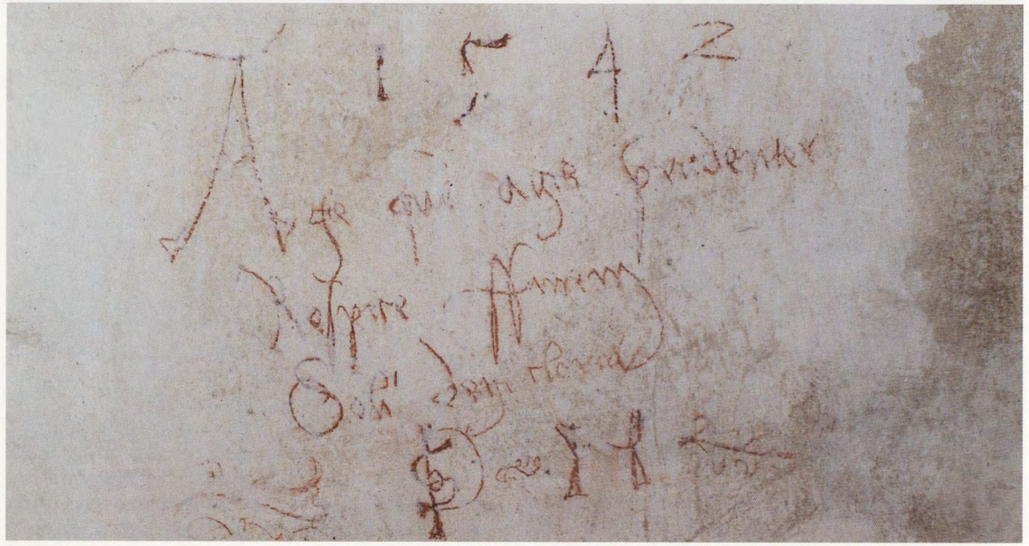
Též latinská sentence:

Agie que agis prudenter.
Respice finem.
Soli dei gloria.

má oporu v textu Sírachovce 7, 40: **In omnibus operibus tuis memorare novissima tua.**[25] Tato sentence je v památnících častým zápisem, např.: Quidquid agis, prudenter age et respice finem; Respice finem; Čiň, co činíš, prohlídej ku konci; Cokoli činíš, čiň moudré a ohlížej se ku konci aj. (Zíbrt). Mezi pernštejnskými nápisy najdeme i její vzdálenější ohlas:

A rozpomeň se, jakej si ty člověk ten,
majíc ve světě štěstí nepomniš na soudný den

Připomínka závěrečného zúčtování, soudného dne byla v dobovém myšlení aktuální, uvádí ji i R. a R. Keilové,[26] a to v oddílu věnovaném nápisům na mincích a medailonech: Mensch, sei fröhlich, trink und iß – und das letzte Stündlein nicht vergiß.

K textu Sírachovce se vztahují i dva nápisy přidané do souboru dodatečně (tato skutečnost způsobila, že nejsou komparovány s textem Sírachovce vydaného r. 1561, ale s vydáním moderním – z ekumenického překladu Bible z r. 1996):

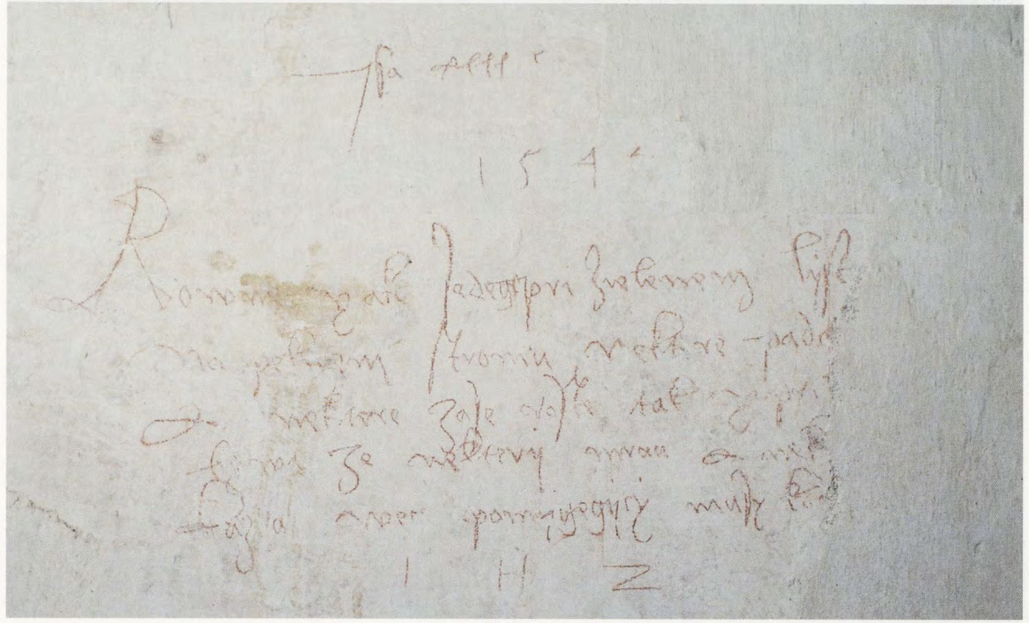
Rovně jako se děje při zeleném list[í]
na pěkném stromu, některé padá
a některé zase roste, tak i při l[idech]
bývá, že někteří mřou a něk[teří se rodí]
každá věc pomíjející musí kon[ec míti].

srov. Sírachovec 14,18: **Jako listí rašící na košatém stromu,/ kde jedno opadá a druhé vypučí,/ je stejné i pokolení z masa a krve;/ jedno skonává, zatímco druhé se rodí.**

Dále:

Modlitb[y] zamucenych pronikají nebesa
a neodpad[...] až k boh[u] přijde a nepresta[n.] s[...]
vte [...]ie a pan bude
pravie suditi z t[...]

srov. Sírachovec 35,17 – 18: **Modlitba poníženého proniká oblaky,/ a neutiší se, dokud nedosáhne cíle./ Neustane, dokud Nejvyšší nepohlédne, / nezastane se spravedlivých a nevykoná soud.**

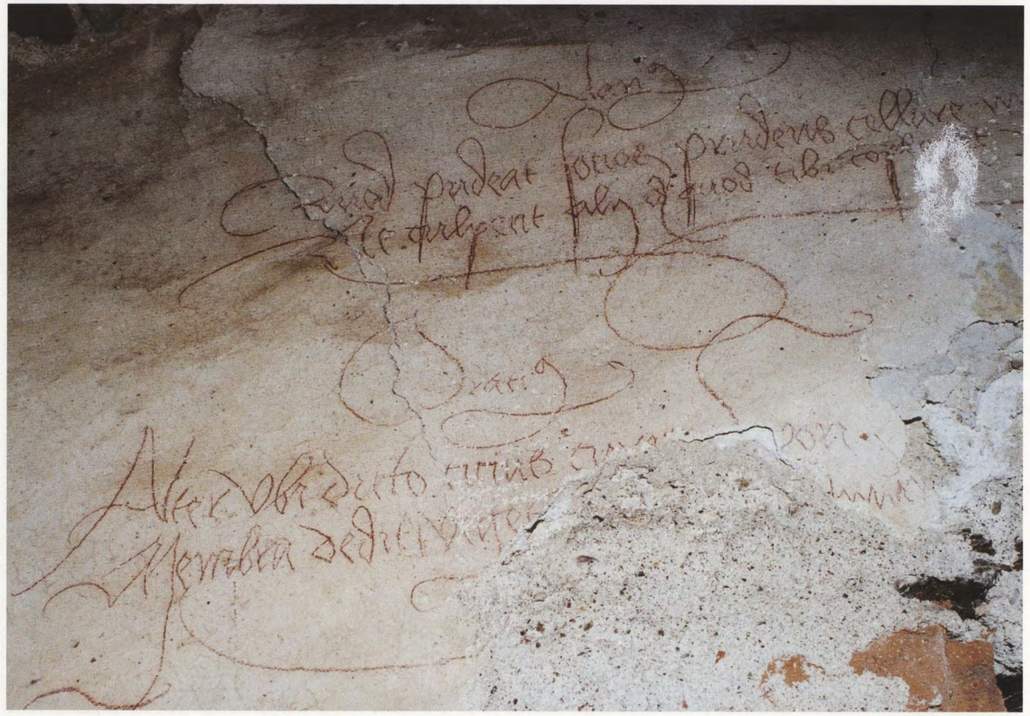
Moralistní charakter má i další literární dílo, jehož ohlasy se objevují v pernštejnských nápisech: jsou to Dionysii Catonis Disticha moralia, latinský spis datovaný do 3. – 4. stol. n.l. Do češtiny byl přeložen asi v pol. 14. stol., vrchol své obliby však zažívá později – jen v 16. stol. se počet jeho vydání blíží ke dvěma desítkám. Disticha moralia ve své latinské podobě sloužila současně jako učebnice latiny a jako obvyklá školská četba došla velkého rozšíření. V nápisech nalezneme výrok latinský i český:

Quod pudeat socios prudens celare memento,
ne culpent alii id, quod tibi coplacet uni

Disticha moralia, kap. III, v. 187. 2. část tohoto dvojverší uvádí též H. Walther ve sbírce Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi.[27]

Po štěstí přichází někdy nešt[.]stí

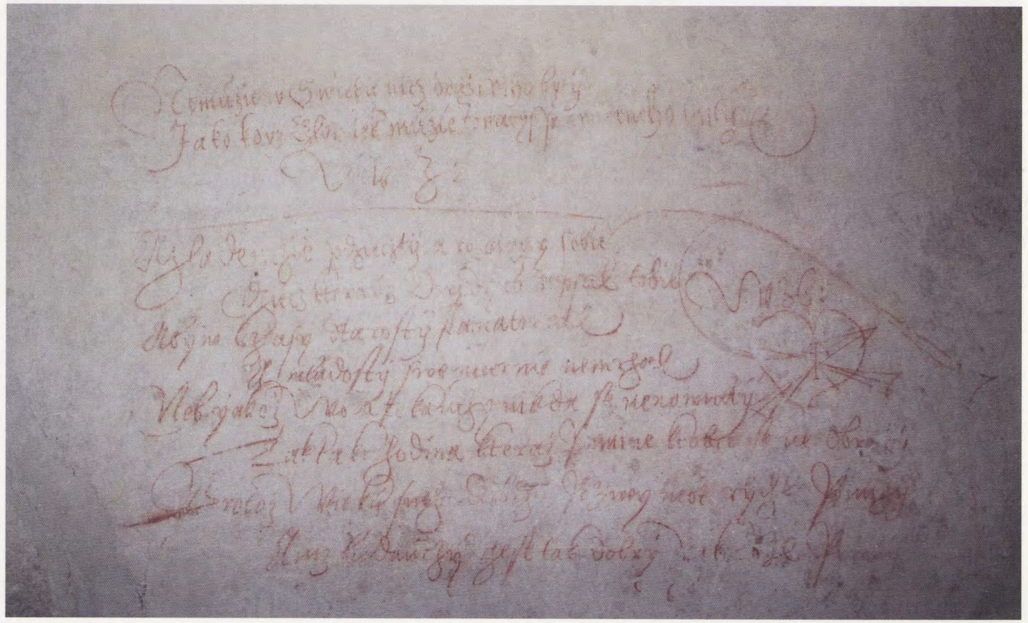
V. Flajšhans ve sbírce Česká přísloví uvádí podobu s odkazem na českou verzi Katona: Štěstí po neštěstí bývá, neštěstí po štěstí.

Antickou literaturou se inspiruje i následující nápis, který podle dobové praxe rozvádí pregnantní latinské dvojverší do českého šestiverší, čímž text pozbývá původní myšlenkové sevřenosti, a předsazuje navíc další dva verše, aby uvedl autora a oslovil adresáta:

Mládenče, přečti a rozvažuj sobě
řeč, kterou Ovidius napsal tobě:
Aby na časy starosti pamatoval
a mladosti své marně nemrhal,
neb jako voda tekoucí nikdy se nevrátí,
tak také hodina, která pomine, k tobě se neobrátí.
Proto věku svého dobře požívej, neb rychle pomíjí,
aniž budoucí jest tak dobrý, jako byl první.

Pramenem je Ovidiův spis Ars amandi II, v. 669 – 70, pro názornost uvádíme v překladu: Dokavad síly a věk vám dovolí, námahu sneste,/ přijde pak tichounkým krokem shrbený stařecký věk.[28] Verše obracející pozornost opět k morálnímu naplnění lidského života prozrazují školský charakter takového způsobu přijímání klasiků, který vytrhuje sentence z kontextu a uzpůsobuje je svým cílům. V českém prostředí najdeme její vzdálený ohlas ve sbírce proverbiálních veršů vydané kol. r. 1580 a nazvané Knížka rymovní.[29] Styl těchto veršů je však obhroublejší: Čí jest kráva, drž se rohův i vocasu,/ dokud jsi mlád, nech hry a nemař času.// Máš-li co po starších, hleď toho nemrhati,/ než po šedesáti letech nebudeš moci dělati.

Kromě do verše zapojeného Ovidia se však v nápisech autorství výroku objevuje vzácně. Následujícímu dvojverší bylo jméno autora nadepsáno: Orati:

Alter ubi dicto citius cu[.... ...]ori
membra dedit vege[t] [.. ....] munia [...]
Viz vyobrazení na str. 128.

Verše pocházejí z II. knihy Horatiových Satir, v. 80, 81.: Alter ubi dicto citius curata sopori/ membra dedit vegetus praescripta ad munia surgit. Vybízejí tak zřejmě k dosažení životní vyrovnanosti, podobně jako sentence nabádající k umírněnosti:

Pone talos et merum pereat
qui crastina curat

uvedená též ve Waltherově sbírce pod č.15 215: Pone merum et talos pereat/ qui crastina curet. K antické stoické vyrovnanosti snad poukazuje i nápis:

V štěstí nedoufej
v neštěstí nezoufej

(To může naznačit sentence Střídmě se radovat máme a rozumně truchlit ..., Phaedrus, Fab. IV, 17,9)
Podobně moralistního rázu je výrok, o jehož původu se nám nepodařilo zjistit nic bližšího:

Malo pro veritate pati supplicium
quam pro adulatione acupere (sic!) beneficium

Antického původu je i další nápis, obecně známý:

Omnia [vincit] amor et nos cedamus amori

Vergilius, Bucolica X, v. 69. V našem souboru sestaveném ke komparaci nacházíme verš u Zíbrta a též podobu Amor vincit omnia u Holinové.
Pro zlomkovité čtyřverší:

Živ jsem, nevím dlúho-li,
umříti mám [.....],
[.....] kde mám jíti,
[...] slo[.] kdy [...] vesel býti

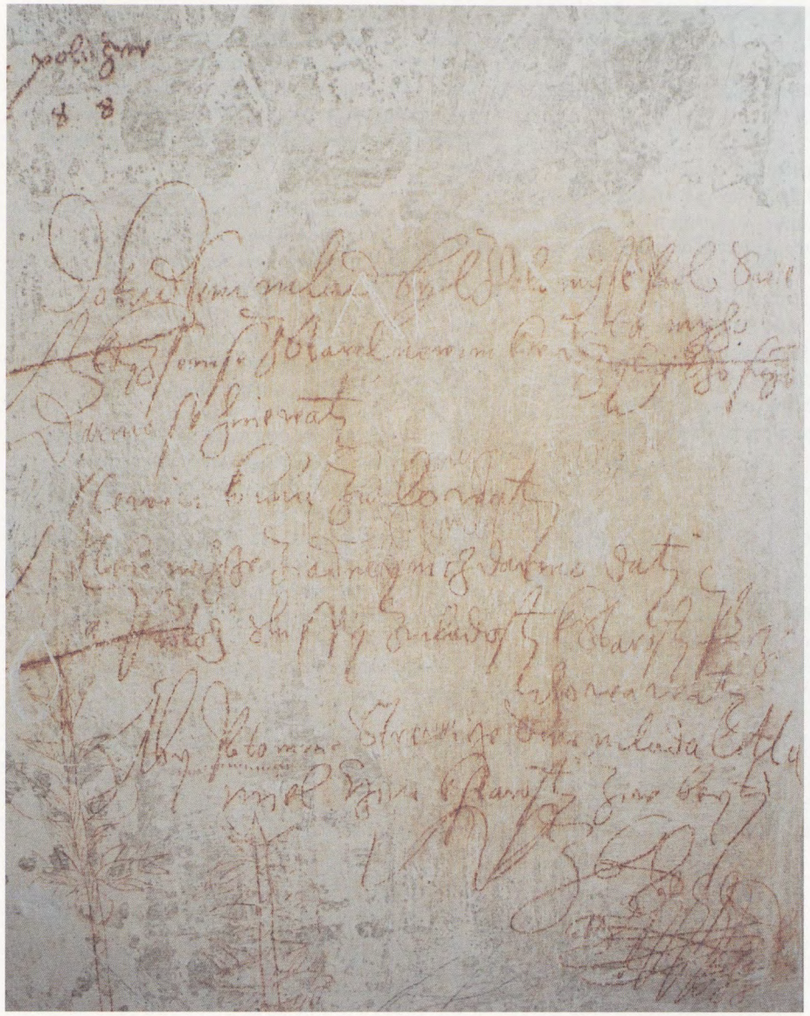
jsme našli oporu u R. a R. Keilů, podle níž můžeme rekonstruovat jeho smysl: Ich leb, weiß nit wie lang,/ ich stirb und weiß nit warum,/ ich fahr, weiß nit wohin,/ mich wundert, daß ich froelich bin.

Reflexívní poezie tohoto druhu má své místo v kontextu tvorby 16. století, její obrat k „posledním věcem člověka" odpovídá i způsobu, jak byla v německém prostředí využita – R. a R. Keilové ji uvádějí jako náhrobní nápis z konce 15. století; jejich tvrzení, že jde o originální sentenci[30] však poněkud zpochybňuje její nález na Pernštejně; ten sice vznikl později, avšak skutečnost, že nápis existoval v několikajazyčné podobě, snad může prokazovat obecnou známost tohoto čtyřverší.

Podobného ladění je i rozsahem větší skladba:

Dokud jsem mlád byl, [z]dálo mi se půl své[ta]
a když jsem zerstárl, nevím, kde léta mého žití jsou.
Darmo se hněvati,
nevím komu žalovati,
nebo[ť] nechce žádný nic darmo dáti.
Jakož sluší z mladosti k starosti př[e]chovávati,
aby potom, ztratíce svá mladá léta,
měl čím k starosti živ býti.

Myšlenkově jistě není příliš původní, přestože na rozdíl od výše uvedených projevů opírajících se o školskou recepci antiky působí dojmem upřímného osobního sdělení, opozice mládí a stáří, stesk na obtíže stáří náleží k oblíbeným literárním tématům; její nepravidelná forma naznačuje určitou blízkost k české poezii 16. století, přesněji k zlomku většího sborníku básní moravského původu nalezeného r. 1961 v brněnské Univerzitní knihovně. Tyto skladby, zařazené později M. Kopeckým do edice Zbav mě mé tesknosti,[31] se sice svou milostnou tematiku od pernštejnské skladby liší, můžeme však nalézt jisté podobnosti formální, jako je uvolněná forma, nepravidelný bezrozměrný verš – svědectví postupného rozrušování starších veršových forem. Bez významu není i fakt, že verš *nevím komu žalovati*, topického charakteru, má paralelu ve verši z básně uvedené edice označené LI *nemám komu žalovati*, volněji i v básni XLVIII.

Jistý osobní tón můžeme vypozorovat též v nápisu

Srdce milé, neboj se,
bude bohdá dobře

Z ostatních českých nápisů můžeme uvést ještě sentenci

Kdož pravdu miluje
[.] dobrým usi[l]uje

natolik obecného rázu, že hledat její pramen by bylo velmi obtížné. S obtížemi jiného rázu se setkáváme u nápisu uvádějícího sice autorovo jméno, avšak natolik neúplného, že přesnější určení převzatého místa opět nelze určit:

T[.]d[.]k[...bibl...]z [..]e sem
to psal dl[e] m[istra] Jana Husy Václav

Nejasné jsou i odkazy blíže nespecifikované:

Knížka ze všech nejmilejší

dále osobní hesla, pro něž jsme nenalezli oporu v literárním prameni ani paralely ve shromážděném materiálu:

[nar] mit Gedult

nebo

ich woltt [...] andr[.]st

dále dedikace, jako:

Panu Vanišovi přieteli mému milému

i podpisy a prosté či ozdobné monogramy osob, jež se v prostorách chodby zdržovaly; jejich zkoumání přesahuje rámec tohoto textu a je úkolem pro historika. Vyskytlo se několik kreseb, za všechny uvádíme jelena, chrta (nápis chrt) a dalšího honicího psa (s nápisem vyžle) – vztahující se zřejmě k autorově zálibě v lovu.

K výše zmíněné Knížce rymovní, souboru proverbiálních veršů data zřejmě staršího, než jak naznačuje jejich knižní vydání z r. 1580,[29] se vztahuje několik nápisů. Téměř přesně se se zněním v Knížce shoduje text:

Štiky, parmy, losos, okouni,
to jsou velmi dobré pokrmy,
kury, husy, maso, hovězina,
to náleží na m[ěš]těnína.
Kapouny, ptáky, a [ji]nou zvěřinu,
nech toho pánu a zemanínu.
Hrách, slaniny a kroupy,
to sluší na sedláky hloupý.

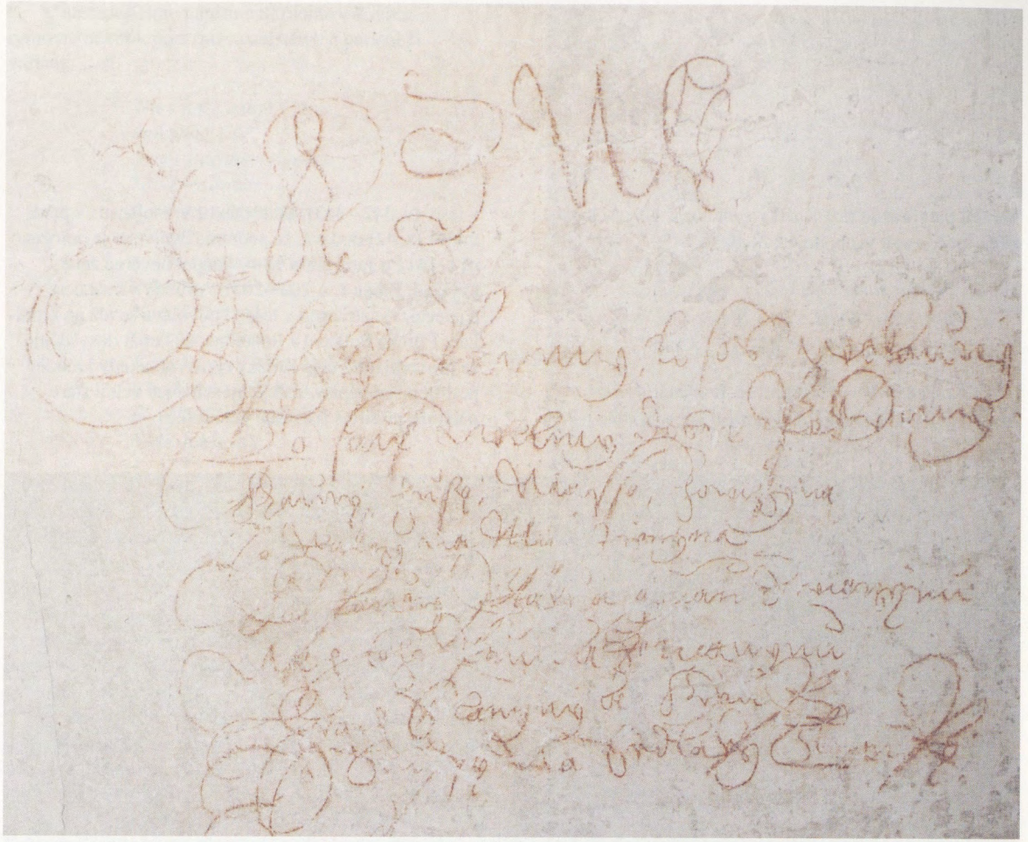
V Knížce rymovní zní celá pasáž (v. 406–417) takto:

Blahoslavený člověk ten,/ který mívá ryby v masitý den;/ dvoje dobré víno k tomu/ a pěknou hospodyňskou ženu v domu;/

štiky, parmy, losos, vokouny,/ to jsou velmi dobré pokrmy./

Koury, husy, maso, hovězina,/ to náleží na měštěnina;/ kapouny, ptáky a jinou zvěřinu,/ nech toho pánu a zemaninu;/

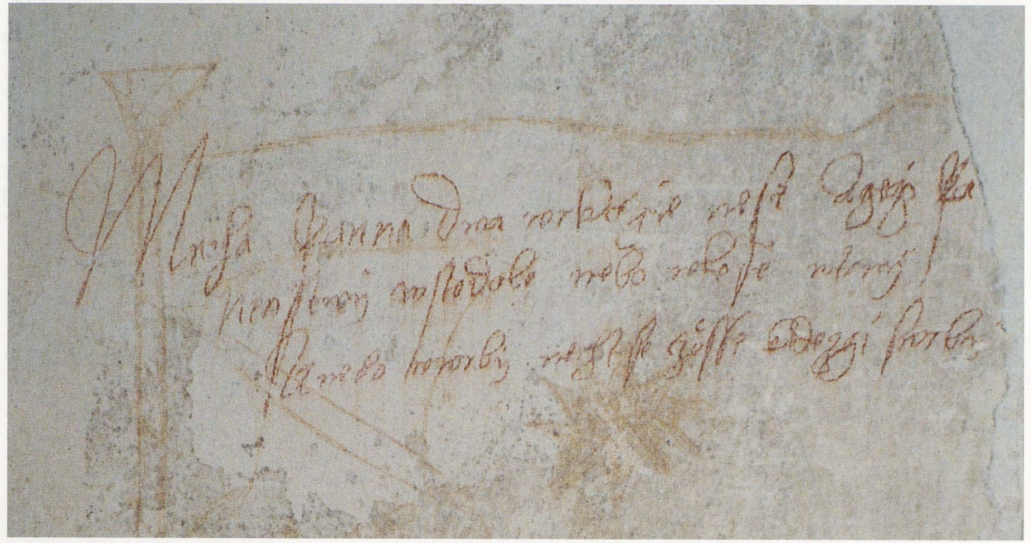
hrách, slaniny a kroupy, / to sluší na sedláky a troupy.

Volněji parafrázuje text Knížky rymovní čtyřverší ironizující počestnost svobodných dívek:

Mnohá panna dva vrkoče nese a její panenství v stodole nebo v lese, v trní
nebo vrbí, nechť se češe, kdež ji svrbí.

V Knížce rymovní nalezneme dvojverší: Nebo mnohá dva vrkoče nese / a panenství její v stodole neb v lese. (v. 342–343). Editor textu V. Flajšhans v předmluvě (s. 42) dodává, že podobné dvojverší je doloženo už r. 1412 u Jana Husa ve výkladu o nevěrné ženě (Výklad, Erben I, s. 202–203):...druhdy věnec nese a panenstvie ztraceno v lese..., odvolává se též na kronikáře Přibíka Pulkavu z Radenína, což opět dosvědčuje, že proverbiální verše Knížky rymovní, a tedy i mnohé pernštejnské nápisy, zachycují sentence velmi staré, přestože písemně fixované jen zřídka.

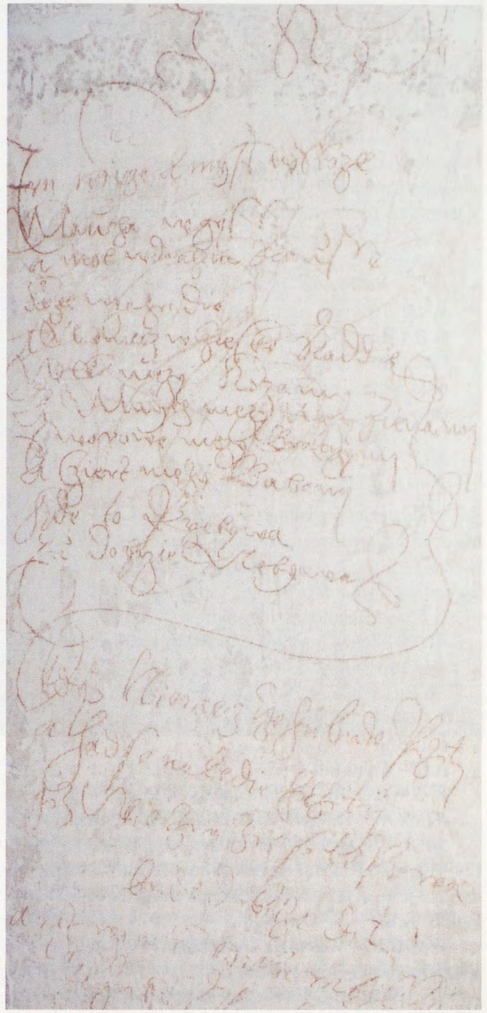

K následujícímu nápisu nalezneme v Knížce rymovní několik porůznu rozmístěných paralel či variant:

Trn v noze a myš v stoze,
moucha v jíše
a mol v drahém rouše,
kozel v zahradě
a Němec v české radě,
vlk mezi kozami,
svárové mezi bratřími
a čert mezi babami.
Kde to přebývá,
tu dobře nebývá.
Když Němec Čechu bude příti
a had se na ledě hříti,
již věřím, že se teprve
bude dobře díti.

V Knížce rymovní k tomu nalezneme:... svárové mezi bratřími/ a čest (sic!) mezi babami:/ kde to přebývá,/ tu dobře nebývá (v. 54–57), dále: Když bude lev páteře píti/ a had na ledu se hříti,/ tehdáž žid křesťanu bude příti/ a to ten, který tři oči v hlavě bude míti (v. 367–370). Ironické verše reflektující též dobové společenské myšlení si evidentně libovaly v hromadění paradoxů, aby vynikly některé problémy vážnějšího charakteru.

Zvláštní skupinou jsou nápisy tvořené pouze začátečními písmeny hesla (výroku, sentence), dokazující tak obecnou srozumitelnost oblíbených výroků, jejich zřetelnost i v této zformalizované podobě. Užitečnou pomůckou pro jejich dešifrování nám byl soupis Lexikon der Stammbuchsprüche sestavený F.–C. von Stechowem,[32] shrnující zkratky latinské a německé; vysvětlení pernštejnských zkratek, mezi nimiž přepokládáme i české, je proto neúplné. Řešení navíc komplikuje i fakt, že ne vždy lze bezpečně rozhodnout, kdy jde o zkratku hesla a kdy o monogram. Bez opory slovníku jsme se pokusili určit jen jednu zkratku českou, jež měla

mezi nápisy i svou úplnou podobu:

B.S.V.N.

– Bohem souzená věc nemine

Podobně snad i

B.M.N.

– Bůh má naděje

Z ostatních uvádíme tyto (v některých případech nabízí slovník více řešení): A. – Amore

V kombinaci s letopočtem však může znamenat i Anno:

15 A 58

15 Ao 55

N.N. – Nil nocere – Nihil nimis

S.N.P. – Silendo nemo pecat

G.G.G.G. – Gott gebe gut Glück 1589

Gott gebe gut Getränk 1579

Gott gibt gute Gaben 1580

Gott getraut, gut gebaut 1586

W.G.W.W. – Will's Gott, wer wend's 1585

Wenn's Gott will, wird's 1594

Will's Gott, wer wehrt 's 1586

Mezi dodatečně připojenými nápis se vyskytlo též několik záznamů tohoto typu, jen málo z nich však bylo možno (s jistou mírou licence) vysvětlit s pomocí Stechowova slovníku:

G.M.I. – Geleite mich immer

I.W.Z. – Ich warte Zeit (Stechow uvádí Ich warte die Zeit)

I.H.Z. – Ich habe Ziel

M.G. – Mit Gott

B. – Bůh

A.F. – Amor fati

P. G.W.S.G. N. – P Gottes wege sind gut N

P.P. N.N. – Par pari. Nihil nimis (dvojité heslo?)

S.P.B. – S pomocí boží – Sláva Pánu Bohu

(? – P.B. jako Pán Bůh je doloženo u Stechowa, tato dvojice je však též součástí zkratek delších (W. S.P.B. P., P.B. K.S.)

W.M.G.B. – Was mein Gott (bietet?)

Wort (meines?) Gottes bleibt

W. (I.W.M.I.) G.P. – W Ich warte mein (Iesus?) GP

15 W.B. 64 – 15 Weisheit beschirmt 64

Není ovšem vyloučeno, že tyto zkratky mohou být českého původu, protože však nemáme k dispozici obdobnou pomůcku pro české nápisy, pohybujeme se bohužel spíše na půdě dohadů.

Do poslední skupiny jsme shromáždili nápisy, jež zřetelně vybočují z rámce tzv. památníkové literatury, jež jistou výjimečnost faktu provedení zápisu, tedy reprezentaci zapisovatele, demonstruje nejen obsahem, ale i vyšším stylem. Nápis na zdi bývá podepsán zřídka – v tom je situace pernštejnské chodby oproti památníkům zvláštní. Anonymita pak může svádět k poklesu stylu a obsahu – takovým je nápis

Kdo jest to h.... us..., hoden,
aby je taky sežral

mající nicméně i svou variantu na zámku v Opočně, zaznamenanou A. Sedláčkem:[33] Kdo psal, ten s.../ kdo bude čísti, bude jísti.

Podobně poklesléhо obsahu je zřejmě – bohužel špatně zachovaný nápis:

Řečník a kurva, to dvý prodávají za peníze
oudy svý, řečník prodává
duši a kurva kep, hyne skrzevá
to všecek svět.

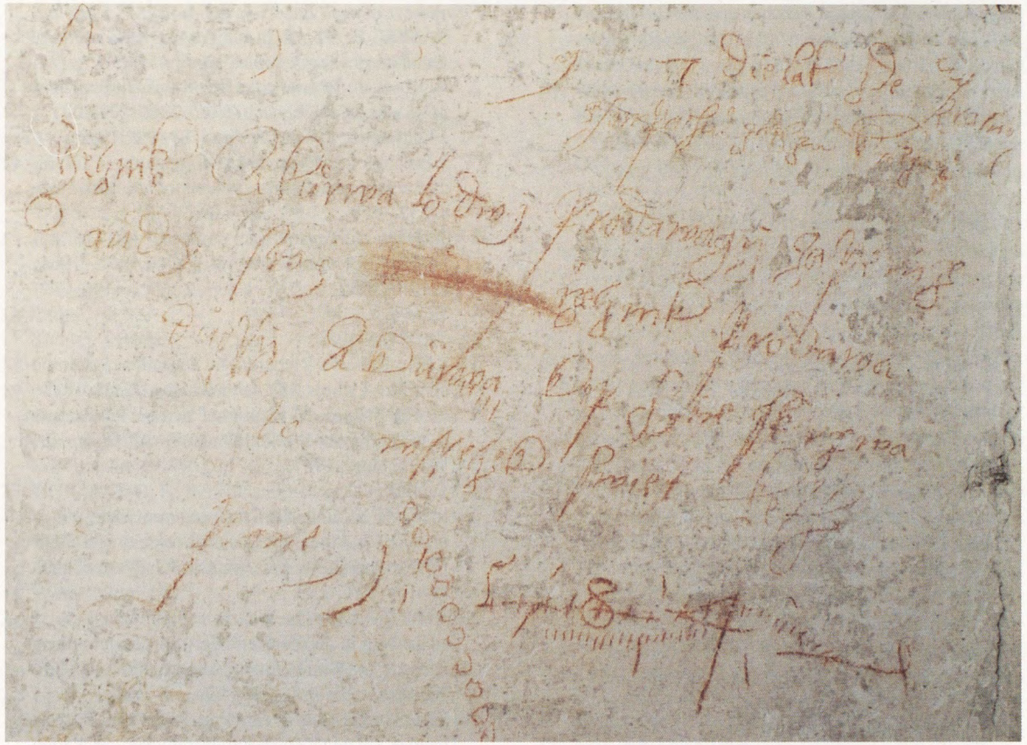
k tomuto textu jsme nalezli pouze velmi volnou analogii v Knížce rymovní pod č. 420: Řečník, hudec, kurva – ti tři, kto najviece dá, toho šetři.

Zcela věcného rázu je účetní záznam:

Zámečník pravil ze s[.]
tisíc a štyry sta
šek [At] von sám vosm tisíc
pět set štyry malé gdyž
[.....] štyrydcet

Vazbu k pernštejnskému prostředí prozrazuje nápis

Moribus antiquis Albertus
Eusebes extra ritum Bilkamum Pernstensem Arce
(sic!)

odkazující jménem Albertus (Vojtěch) na praotce pernštejnského rodu.[34] Bartoloměj Paprocký z Hlohol ve svém Zrcadle markrabství moravského zmiňuje pověst o praotci rodu a jeho synu Prštanovi, kterému postavil dvůr nazvaný Prštan; ten za časů Prštanových vnuků vyhořel a potomci pak postavili bílý hrad.[35] Tímto způsobem je možné vysvětlit uvedení některých vlastních jmen v nápisu, to však ještě neobjasňuje přesný smysl jeho sdělení.

Pernštejnské nápisy jsou jedním z důkazů sílícího procesu sebeuvědomování člověka, projevujícího se v mnoha formách soudobého společenského života. Touha podat svědectví zřetelná z dobových cestopisů, deníků, pamětí či korespondence našla svůj výraz i památnících a nápisech. Zde si nečiní nárok na originalitu – aspoň v tom smyslu, jak ji chápeme dnes my. Přesto se prostřednictvím podpisu, monogramu či osobního hesla člověk jistým způsobem „zvěčňuje“,

připojením svého jména (někdy s poznámkou byl zde nebo hic fuit) k ostatním se zařazuje do jistého společenského okruhu, jehož si váží a jehož konvence dodržuje, reprezentuje se. Ačkoliv je tato funkce u mnoha nápisů díky jejich anonymitě oslabená, čerpají ze stejných zdrojů jako památníkové zápisy, což dokumentuje množství sentencí a hesel, jež jsou převzaty právě z památníkových zápisů.

Druhý typ, rozsahem větší výpůjčky, překlady a parafráze antických autorit či bible zpravidla nebývají doprovázeny podpisem, ostatně nemají památníkový charakter a v památnících se téměř nevyskytují. Jejich pisatelé je zaznamenali proto, že vycházely vstříc jejich osobním pocitům, možná však též, anebo jen proto, že jim utkvěly v paměti z četby nebo školské výuky; školský účel mnohých úprav je viditelný. Je však třeba připomenout, že tyto výroky zaujímaly v dobové literatuře významné místo, ať už zapojeny do textu prózy či veršů, nebo ve sbírkách výroků a sentencí, často opakovaně vydávaných. Jejich základní téma – pozornost lidské morálce – patřilo k nejpřitažlivějším.

Třetí skupinu nápisů tvoří záznamy stylově nižší, výrazově obhroublejší a příznačně zásadně anonymní. Mohou sice usilovat o formální pravidelnost (např. dvojverší), obsahem však míří spíš k „písemnému folklóru", vyjadřujícímu „necenzurované představy neoficiálních nositelů dějin" (B. Beneš).[36] Ostatní zde zaznamenané případy – odkaz na pověst, obrázek, věcný záznam nejsou v pernštejnské sbírce typické, přesto rozšiřují její námětový rejstřík. Nápisy jsou svědectvím prosazující se vůle člověka projevit vlastní osobitost. A to – snad paradoxně – prostřednictvím sdělení povětšinou konvenčních, přejatých nebo jen mírně obměněných. Skrze konvenci však přesto promlouvá jedinečný člověk a tato konvence zrcadlí velmi dobře úroveň vzdělanosti, dobový vkus i způsob myšlení svých zapisovatelů.

Poznámky:

1 SAMEK, B.: Pernštejn, středověký hrad na Moravě, Památkový ústav v Brně 1996.

2 KOLÁR, J.: Pernštejnská literatura? In: Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích, Východočeské muzeum v Pardubicích a Historický klub – pobočka Pardubice 1995, s. 253 – 260.

3 SKUTIL, J.: Pernštejnské nápisy z 1. pol. 16. stol., Vlastivědný věstník moravský XVI, 1961 – 1964, s. 106 – 108.

4 Tamtéž, s. 106.

5 Tamtéž, s. 108.

6 KEIL, Robert a Richard: Die deutschen Stammbücher des XVI bis XIX Jahrhunderts, Berlin 1893.

7 FECHNER, J. – U.: Stammbücher als kulturhistorische Quelle. In: Wolfenbütteler Forschungen XI, Wolfenbüttel 1981, s. 7 – 21.

8 Tamtéž, s. 9.

9 MEG, H. J.: Über die Erfassung vom Stammbuchblättern als Autographen aus überregionaler Sicht. In: Wolfenbütteler Forschungen XI, Wolfenbüttel 1981, s. 227 – 230.

10 HENNING, H.: Die Weimarer Stammbuchsammlung in der Zentralbibliothek der deutschen Klassik. In: Wolfenbütteler Forschungen XI, Wolfenbüttel 1981, s. 37 – 49.

11 KLOSE, W.: Corpus Alborum amicorum. Beschreibendes Verzeichniss der Stammbücher des XVI Jahrhunderts, Stuttgart 1988.

12 AMELUNG, P.: Die Stammbücher des XVI und XVII Jahrhunderts als Quelle der Kultur- und Geistesgeschichte. In: Zeichnung in Deutschland. Deutsche Zeichner 1540 bis 1640. Katalog von Heinrich Geissler, Bd 2, Stuttgart 1980.

13 Např. MIKOVEC, F. B.: Hesla Čechů a osob v Království české přijatých I, Časopis Muzea království českého, XXIX, 1855, s. 518 – 528; díl II, Časopis Muzea království českého XXX, 1856, s. 81 – 89; TEIGE, J.: Hesla slavných Čechů, Památky archeologické a místopisné XII, 1884, s. 537 – 546; HRUBÝ, F.: Moravské památníky z doby předbělohorské, Časopis Matice moravské IL, 1925, s. 196 – 223; MENČÍK, F.: O průpovídkách, Světozor XXI, 1887, s. 787.

14 ZÍBRT, Č.: Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenské, Světová knihovna č. 593 – 594, Praha 1907.

15 HERTLOVÁ, B.: Úvod do problematiky památníků raného novověku, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1, 1975, s. 117 – 146.

16 Tamtéž, s. 127.

17 Tamtéž, s. 134.

18 Tamtéž, s. 134.

19 Např. MEG, H. J.: Über die Erfassung vom Stammbuchblättern als Autographen aus überregionaler Sicht. In: Wolfenbütteler Forschungen XI, Wolfenbüttel 1981, s. 227.

20 GUILIELMO, F.: Schediasma critico-literarium de Philothecis varioque earundem usu et abusu vulgo von Stamm-Büchern, 1710, s. 5, § 8. Otištěno podle: Wolfenbütteler Forschungen XI, Wolfenbüttel 1981.

21 HERTLOVÁ, B.: Úvod do problematiky památníků raného novověku, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1, 1975, s. 134.

22 Údaje jmenné znamenají pramen, odkud byl nápis převzat, a to buď autory článků nebo přímo majitele památníku. Bibliografické údaje článků, z nichž jsme čerpali, jsou uvedeny zde v pozn. č. 6, 13, 14, dále jde o článek HOLINOVÁ, A.: Povzdechy českých exulantů z r. 1629 – 31, Časopis Českého muzea 1909, s. 138 – 141, sbírku FLAJŠHANS, V.: Česká přísloví I, II, Praha 1911 – 12. Z památníků jsme použili památník Kryštofa Haranta, B. č. 10, Sig. II A8 uložený v Archivu Národního muzea v Praze. V případě A. Sedláčka jde o publikaci Hrady, zámky a tvrze království českého, díl II, Praha 1994.

23 Pokud není uvedeno jinak, je citováno z Bible svaté podle posledního vydání kralického z roku 1613, Praha 1967.

24 Převzato z diplomové práce FRIMLOVÁ, L.: Rozbor památníku Bernarda Diviše Petřvaldského z Petřvaldu z poč. 17. stol., FF UJEP, Brno 1986.

25 Citováno podle: KUŤÁKOVÁ, Eva – MAREK, Václav – ZACHOVÁ, Jana: Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení, Praha 1988, s. 427. Zde je uvedena nejběžnější podoba *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem* a upozornění, že sentence se nalézá též v Příbězích římských, 103.

26 Viz poz. 6.

27 WALTHER, H.: Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi, I – VI, Göttingen 1963 – 1969, zde pod č. 25 987.

28 NASO, P. O.: Umění milovat, Praha 1969, přel. Ivan Bureš.

29 FLAJŠHANS, V.: Knížka rymovní. Sborník filologický VI, 1917, s. 40 – 61.

30 KEIL, Robert a Richard: Die deutschen Stammbücher des XVI bis XIX Jahrhunderts, Berlin 1893, s. 31.

31 KOPECKÝ, M.: Zbav mě mé tesknosti. Výbor z české a latinské světské tvorby epochy středověku a renesance, Brno, Blok 1983.

32 STECHOW VON, F. C.: Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche – Schlüssel, Neustadt/Aisch 1966.

33 SEDLÁČEK, A.: Hrady, zámky a tvrze království českého, díl II, Praha 1994, s. 38.

34 Viz HRABĚTOVÁ, I.: Erbovní pověsti v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohol, Masarykova univerzita v Brně, Spisy FF č. 292, 1992, s. 22. Tam i odkaz na práci Paprockého.

35 PAPROCKÝ Z HLOHOL, B.: Zrcadlo markrabství moravského, Olomouc 1593, kap. 29, list 28.

36 BENEŠ, B. – HRNÍČKO, V.: Nápisy na ulicích, Masarykova univerzita, Brno 1993, s. 7.

Podpisy ze 16. století na stěnách hradu Pernštejna

Eva Škrabalová

Nápisy z 16. století, které se v poměrně velkém rozsahu dochovaly na hradě Pernštejně, představují nový zajímavý pramen k rozšíření našich poznatků o lidech, kteří v té době žili. Na bílé kletované omítce interiérů hradu se pod vrstvami pozdějších liček odkrývá naší pozornosti stále rostoucí soubor nápisů a kreseb, provedených zejména rudkou, ale i tuhou (případně jiným psacím médiem na bázi uhlíku). Rudkové červené nápisy si dodnes zachovaly poměrně vysokou míru čitelnosti, zatímco nápisy a kresby černým pigmentem jsou až na některé výjimky většinou velmi těžce patrné. Čitelnost nápisů je kromě různé zručnosti a vypsanosti ruky pisatelů komplikována i tím, že v některých místech se nápisy nacházejí v několika vrstvách, v průběhu století novější překryly starší, v jiných případech je zřejmá cílená snaha o jejich setření, a to pravděpodobně krátce po době jejich vzniku, kdy došlo k rozmazání rudky do jednolité skvrny, pod kterou je patrný původní text. Dalším faktorem, omezujícím čitelnost nápisů, jsou destrukční zásahy do omítky, ať už způsobené člověkem nebo časem. Současný badatel má situaci komplikovanou také skutečností, že při opravách hradu pro nově koncipovanou prohlídku na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století bylo bez podrobnější dokumentace odkryto velké množství nápisů a kreseb. Byly prezentovány veřejnosti jen ve vybraných interiérech (gotická chodba, arkýř „u zvonečku", průchod k můstku) a dnes nesou stopy čtyřiceti let návštěvnického provozu. V dalších místnostech byly více či méně patrné nápisy znovu z větší části zatřeny tenkým vápenným nátěrem s přidáním pojiv, díky kterým nelze nátěr sejmout bez výrazného poškození rudky. Po nejnovějších odkryvech z let 1997–99 můžeme na Pernštejně napočítat zhruba 260 nápisů a 60 kreseb z 16. století, a to od pouhých torz po téměř dokonale zachované. Nejstarší zřetelný letopočet, který se v souboru zpracovávaných nápisů objevil, je rok 1529 (starší, snad z 15. století je nápis s monogramem (obr. 1), propleteným do ornamentu s částečně setřenou datací římskými číslicemi v arkýři „u zvonečku") a nejmladším je rok 1598 (na stěnách hradu Pernštejna se přirozeně zachovaly i nápisy mladší – v rozmezí 17. až 20. století, psacím médiem však už nikdy nebyla rudka). Nejvíce jsou zastoupena čtyřicátá léta, zejména rok 1543 (9x) a 1542 (8x), rok 1558 (6x) a pak léta osmdesátá, nejméně letopočtů je ze sedmdesátých let 16. století.

1

Pokud jde lokaci nápisů, část je umístěna v komunikačních prostorách – nástupní schodiště (přemalba z přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, dnes patrné 3 nápisy), chodba mezi vstupním sálem a tyrolským dvorkem (taktéž, 4 nápisy), Tyrolský dvorek (1 nápis), točité schodiště do 1. patra (taktéž, 4 nápisy), gotická chodba v 1. patře (odkryvy z téže doby, 73 nápisů, 23 kreseb), vstup na můstek (odkryvy z téže doby, 9 nápisů), chodbička spojující přijímací sál a gotickou chodbu (přemalba, 5 nápisů), arkádové schodiště do 3. patra (přemalba, 1 nápis), chodby a předsíň ve 3. patře (přemalba, 16 nápisů, 4 kresby), chodbička v nedostavěném 4. patře a přilehlá místnost (úpravy v 90. letech 20. stol., 11 nápisů, 5 kreseb) a konečně 5. patro věže Barbory – průchod z půdy (1 nápis). Další prostory, kde nápisy nacházíme, můžeme označit jako předpokoje či čekárny – arkýř „u zvonečku" v gotické chodbě 1. patra (odkryvy z přelomu padesátých a šedesátých let 20.století, 55 nápisů, 20 kreseb), komůrka ve 2. patře u tzv. 3. gotické místnosti (přemalba z téže doby, 15 nápisů, 1 kresba), komůrka ve 3. patře za ložnicí (částečná přemalba z téže doby, 12 nápisů, 1 kresba). Zcela zvláštním typem je tzv. „vězení" u sálu spiklenců, kde se dochoval zajímavý soubor latinských nápisů psaných jedním rukopisem (bez jakékoliv přemalby, fixace zdiva v 90. letech 20. stol., 4 nápisy). Za pozornost stojí velká rohová místnost ve 3. patře, tzv. Bettenboden (odkryvy v 90. letech 20. stol., 45 nápisů, 5 kreseb), kde došlo v průběhu vzniku nápisů k výrazné změně funkce, ale i vzhledu místnosti. Do přístavby renesančního traktu Janem Bohatým z Pernštejna v 1. třetině 16. století tvořila nejvyšší patro hranolové věže střežící vstup do paláce a byla zapojena do obranného systému hradu a tvořila tak jakousi komunikaci. Z té doby se dochovalo několik nápisů, datovaných do čtyřicátých let 16. století, které typologicky zapadají do souboru v gotické chodbě v 1. patře, včetně totožnosti pisatelů. Po přístavbě renesančního traktu je zastavěn a zrušen jeden ze dvou rohových arkýřů a zazděna některá okna včetně vstupu na zrušený vnější ochoz. Nápisy, vedené často přes tyto zazdívky, pocházejí většinou z osmdesátých let 16. století a zachycují jinou skladbu pisatelů – jde zejména o měšťany a jiné osoby nižšího původu, jejichž podpisy nenalézáme na žádném jiném místě. Je možné předpokládat, že místnost sloužila k ubytování těchto osob, a to nejen na konci 16. století, ale i později, protože název „bettenboden" je uváděn na většině dochovaných inventářů od 18. do 19. století. V obytných prostorách žádné nápisy zatím nebyly nalezeny, což ovšem neznamená, že tam nebyly nebo být nemohly – jako příklad může sloužit například tzv. Malovaný sál na hradě Malenovicích, který byl za Tetourů z Tetova nejzdobnějším sálem paláce a byly tam nalezeny nápisy s 2. poloviny 16. století podobného charakteru jako na Pernštejně.[1] Jelikož však ve většině pernštejnských obytných a reprezentativních místností došlo k pozdějším úpravám omítek a výmalbám, jsou případné nápisy překryty či zničeny.

Z obsahu nápisů psaných většinou česky (zhruba 90%), ale také latinsky (7%) a německy (3%) je zřejmé, že stěny hradu Pernštejna sloužily jako jakýsi památník, štambuch. Pro srovnání může kromě poměrně rozsáhlé „památníkové" literatury posloužit i šlechtický památník, chovaný ve sbírkách hradu Pernštejna (obr. 2).[2] Je sice mladší, z přelomu 16. a 17. století a na hrad se dostává až v 19. století, ale mnohé sentence a zkratky jsou totožné, patřily k obecnému vybavení renesančního člověka. Setkáváme se tam rovněž se snahou některé

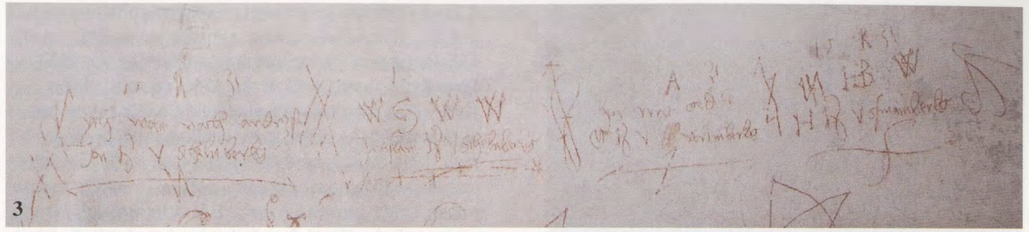
2

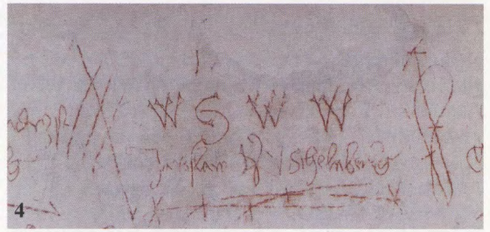
záznamy znečitelnit přeškrtáním nebo rozmazáním psacího média, stejně jako v některých případech na stěnách hradu. Nejoblíbenějším tématem hradních nápisů jsou sentence obracející se k bohu, ať už označené podpisem či monogramem, nebo bez označení. Nápisy, obsahující vročení, krátkou sentenci či její zkratku a podpis, bývají mnohdy psány v souvislém pásu, kdy jednotlivé podpisy jsou od sebe graficky odděleny příčným jednoduchým ornamentem z vlnovek, schematicky pojatých květin nebo kresbou zkřížených hrábí a cepů a vyskytují se zejména v místech, která lze označit jako předpokoje či čekárny. Dalším častým typem nápisu jsou citáty či texty, ovlivněné biblí, antickými autory, případně původní domácí tvorbou, kdy cílem pisatele bylo prezentovat text, nikoli sebe a pokud ano, tak pouze iniciálami. Na hradě se vyskytuje několik takovýchto výrazných pisatelů, kteří nám zanechali nejdelší texty, ale jejichž totožnost nám však uniká. První z nich psal v letech 1542 – 1543 a zanechal nám 7 textů inspirovaných biblí, případně deuteronomickou knihou Jesus Sírach[3] a umístěných v gotické chodbě 1. patra (obr. č. 1), v chodbičce 4. patra (torzo) a zejména v tzv. Bettenboden ve 3. patře (viz H. Bočková s. 125, 126, 127) . Fragmentárně se tento autor objevuje postupně i na dalších místech. Své texty nadepsal zkratkou knihy (kapitoly), ze které čerpal a římskou číslicí, označil vročením a dole pak iniciálami I.H.Z., v jednom případě I.H.N.Z. Druhý pisatel s iniciálami W.Z.B psal bez datace a je autorem nejznámějšího pernštejnského nápisu, inspirovaného Ovidiem, který je umístěn v gotické chodbě vedle portálu z točitého schodiště (viz H. Bočková s. 129) . Další jeho text, týkající se opět smutku nad odcházejícím mládím, je napsán na zdi arkýře v Bettenboden (viz H. Bočková s. 131) . Třetí výrazný pisatel, označující se iniciálami J.K.Z.W. vycházel z původní české tvorby[4] a dochovaly se nám dva delší rýmované texty, z nichž jeden lze s nadsázkou označit za „politicky nekorektní" vůči Němcům (viz H. Bočková s. 135) . Čtvrtý pisatel nám zanechal již výše zmíněné latinské citáty na zdi tzv. vězení s uvedením zkratky antického autora.

Skutečných sdělení, vypovídajících přímo o osobách tehdy žijících je překvapivě málo. Patří k nim zejména dva nápisy (pouze částečně čitelné) na můstku, bohužel bez čitelné datace: „Zámečník pravil že s... / Vašek Maštalíř š(est) / tisíc a štyry sta ... / šek ať von sám vosm tisíc/ pět set štyry ...". Druhý, vedle umístěný nápis je ještě nezřetelnější a opět je v něm uváděno „zámečník pravil". Osobní charakter má dedikace? „Panu Vanišovi, příteli mému velkému". Nedatovaný a bez podpisu je i expresivní formou vyjádřený zážitek: „Kdo jest to hovno usral hoden / aby je taky sežral", umístěný v temné části gotické chodby. Opět nedatovaný, i když obecnější je povzdech neznámého pisatele v otevřené chodbičce ve 4. patře vedle kresby čápa:" Krása (ž)eny za nic nestojí / když peněz není".

Nepominutelnou skupinou ve struktuře grafických projevů jsou kresby. Nacházíme soubor kreseb s loveckou tématikou (strom, jelen, chrt a psík „vyžle"), kresbu hradu, koně, čápa a jiných zvířat, postavičky, tváře, cepy, hrábě a jiné pracovní nástroje, ornamenty, pentagramy a také schématické ztvárnění ženského či mužského přirození. V Bettenboden se ve výklenku s zazděným oknem dochoval krátký notový záznam, ve vedlejším pak dokonalý černý otisk dlaně levé ruky.

Jelikož pernštejnský soubor nápisů zachycuje řadu podpisů a letopočtů, stává se významným pramenem pro identifikaci osob, které se v oné době na hradě pohybovaly nebo na hrad zavítaly. Pokusme se rámcově srovnat ony osoby a letopočty s údaji, pocházejícími z dosud známých pramenů jiných. Hrad Pernštejn v námi sledovaném 16. století už nesloužil jako sídlo žádnému z příslušníků pernštejnského rodu, zůstává však správním a hospodářským centrem panství se svým každodenním ruchem. Za vlády Jana II. Bohatého (1521 – 1548) ožívá opět i ruchem stavebním, neboť pán z Pernštejna se pouští do stavby representačního renesančního traktu, rozměrné stavby vystupující ze středověkého organismu hradu. V roce 1535 také začíná stavět kostel s rodinnou hrobkou v nedalekém Doubravníku.

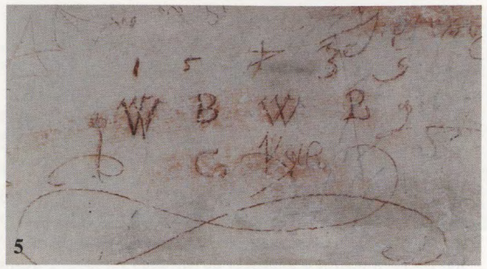

3

4

O stavitelské vášni Jana II. svědčí slova, která na smrtelném loži pronesl ke svým synům: „A poněvadž nám pán Bůh, že sme tak velikého panství došli, dopustiti a pomoci ráčil, Pernštejna nikdy, aby prodán byl, nedopúštějte, nýbrž ať se na Pernštejně vždycky staví. Nebude-li se jmíti co na něm stavěti, nechť se něco boří a zase staví."[5] Sám na hradě často pobýval v souvislosti se svou účastí na zemských sněmech, konaných v Brně. Jaké svědectví z této doby nám podávají hradní zdi?

Nejstarším datovaným textem, který se zatím podařilo přečíst, je výrazně provedený nápis, hlásící se do roku 1529, který se nachází v temné části gotické chodby. Tvoří ho dvě řady zkratek: „H.G.M.F." (pravděpodobně německý výrok) a „B.S.V.N.". Není patrné, zda jde v tomto případě o zkratku často užívaného rčení (např. Bohem souzená věc nemine), nebo o iniciály jména. Na stěně proti arkýři u zvonečku se totiž nachází podpis bez datace: „B. S. v Neudorf". Totožnost tohoto pisatele je však nejasná, nabízí se několik možností. V 15. a 16. století se z Neudorfu psali Radkovští z Neudorfu (podle Radkova, panství Bystřice nad Pernštejnem), kteří r. 1528 prodali Radkov a Novou Ves Janovi z Pernštejna.[6] Z Neudorfu se psali také Černohausové, působící koncem 16. století na kunštátském panství.[7] Do okruhu pernštejnských služebníků patřil Jan Tampergar z Nové Vsi, řečený Šváb, který měl na pardubickém panství ve správě myslivost a zemřel roku 1551.[8]

Z roku 1531 pochází nápis se jmény čtyř významných českých šlechticů (obr. 3) : Ich woltt nach andrzst. Jan H v Schelnberk / W.G.W.W. Jaroslav H v Schelnberk (obr. 4) / Hor mit gedult. J H v Wartmberk / kryptogram, H H v Šwamberk /. Ačkoli jsou tady uvedena jména čtyř osob a jednotlivé výroky a podpisy jsou od sebe graficky odděleny, nápis tvoří souvislou řadu a je psán jednou rukou, a to poměrně vysoko (2,6 m od podlahy) na jediné stěně bez oken v arkýři „u zvonečku". Co svedlo tyto čtyři muže dohromady, že zavítali společně na starobylý hrad v lesích se asi nikdy nedozvíme. Přesto však mají něco společné – patří k nejvyšší vrstvě společnosti 1. poloviny 16. století, zaujímají význačné dvorské funkce a s Pernštejny je váží rodinné svazky. Se Šelmberky spojovaly Pernštejny dlouhá léta společné zájmy a přátelství a Jan II. z Pernštejna, zvaný Bohatý, se v roce 1527 oženil s Hedvikou ze Šelmberka (†1535), se kterou žil, byť krátce, ve šťastném a plodném manželství – stárnoucímu Pernštejnovi porodila kýžené dědice, tři syny a dceru. Jaroslav

5

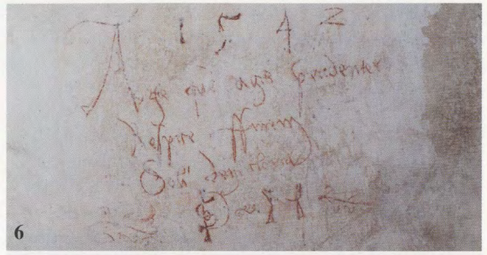
z Šelmberka a na Kosti (†1549), nejvyšší komorník Království českého, bratr Jana z Šelmberka, byl otcem Hedviky a dědem Janových synů Jaroslava a Vratislava (Vojtěch se narodí až v roce 1532). Jan Zvířetický z Vartmberka (†1543), od roku 1531 nejvyšší purkrabí Království českého, provdal v roce 1516 svou dceru Johanku z Vartmberka (†1536) za Janova bratra Vojtěcha (1490–1534). Hendrych (Jindřich) starší ze Švamberka a na Zvíkově (1508–1574), nejvyšší dvorský sudí, se stane za dva roky po návštěvě Pernštejna Janovým zetěm, manželem Kateřiny, dcery Jana z prvního manželství.

V prosinci 1539 se na hradě sešli Janovi regenti Jan Kytlic z Rudolce a Petr Sadovský ze Sloupna s pernštejnským úředníkem Jiříkem Sadovským ze Sloupna, aby vyhledali a sepsali „mnoho a velmi platné paměti“.[9] Žádné z výše uvedených jmen jsme zatím neobjevili, ale do roku 1539 se hlásí čtyři nápisy v arkýři „u zvonečku“. Nad oknem je to samostatně umístěná zkratka „W.B.W.B.“ a pod ní podpis „G. Kytle“ (obr. 5) . Jedná se o podpis dlouholetého pernštejnského dvořana a finančníka Jiřího Kytle ze Lhoty († mezi roky 1553–56). Působil jako důchodní písař v Pernštejny dočasně drženém Kladsku (zástava od roku 1537) a později jako správce pernštejnské finanční komory v Pardubicích a zodpovídal za pernštejnský listinný archiv a stříbrný inventář. V Pardubicích držel řadu nemovitostí. Jan z Pernštejna pro něj r. 1543 kupuje dům, po jeho prodeji pak přispívá na jiný. Na přímluvu Jaroslava z Pernštejna dosáhl v roce 1551 potvrzení vládyctví a erbu, uděleného v r. 1533 Janu Kytlemu ze Lhoty. Roku 1556, po smrti Jiřího Kytle, však vrchnost zabavuje jeho finanční aktiva na úhradu dluhů, které mu měly vzniknout vůči Jaroslavovi.[10] Nad podpisem Jiřího Kytle jsou vedle sebe, ale graficky oddělena tato jména a sdělení, datovaná opět rokem 1539: „po čekaní času, J. V. z Je(mni)čky / Buď jakž pan Buh ráči, H. L. z Lukavice / popřej Bože štěstí, H. L. z Zásmuk“. Heřman Lukavský z Lukavice a na Zámrsku (†1570), příslušník rozvětveného rytířského rodu patří do širokého okruhu pernštejnských klientů. V r. 1550 jej Jaroslav z P. žádá o ručení dluhopisu a později o odklad splátky půjčky, kterou od Heřmana získal. Roku 1552 je jmenován hejtmanem Chrudimského kraje.[11] Heřman Lhotský ze Zásmuk a na Slatiňanech (†1554) patřil mezi pernštejnské dvořany, v mládí působil u Rožmberků. Jan II. z Pernštejna ho jmenuje ve své závěti z roku 1545 jako jednoho z rádců, kteří mají být po jeho smrti nápomocni jeho synům. Roku 1548 koupil od Jana z Pernštejna panství Rabštejnek a Slatiňany.V r. 1551 je jmenován krajským hejtmanem za stav rytířský na Chrudimsku (za panský stav je současně jmenován Jaroslav z Pernštejna) a téhož roku byl králem dosazen za člena komorního soudu.[12] V případě posledního podpisu se jedná možná o Jana Vaneckého z Jemničky, který v roce 1550 držel Váneč na náměšťském panství a psal se po Jemničce u Bystřice nad Pernštejnem.[13]

Čtyřicátá léta 16. století začínají ve znamení sílícího tureckého tlaku a s tím spojenými zvýšenými finančními nároky na české a zejména moravské stavy. Jana z Pernštejna se účastní sněmů v letech 1541, 1542, 1543, kde se projednávají otázky financování obrany země. Na jaře roku 1542 se z Pardubic vydává na zhruba roční cestu po Moravě a Slezsku, jejímž cílem je prověřit zabezpečení a obranyschopnost hradů a měst před očekávanou tureckou ofenzívou z Uher. V roce 1543 se jako neformální vůdce novoutrakvistické

šlechty pokusil o náboženskou reformu s cílem vytvoření samostatné české protestantské církve. Z dopisů psaných v roce 1543 lze vysledovat, jak vypadal itinerář cest Jana II. na Moravu: 24.7. je v Pardubicích, 28.7. na Pernštejně, 8.8. v Brně, 12.8. a 14.8. na Pernštejně, 28.8. opět na Pardubicích.[14] Právě z let 1542–43 se na hradě dochovalo nejvíce datovaných nápisů, ačkoli je jejich četnost významně ovlivněna tím, že někteří pisatelé se opakují.

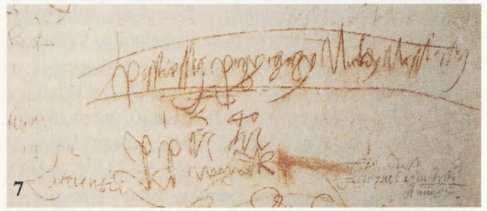
Z roku 1541 je nápis „Uboz(í) spravedliví zahynul(i) a chytrý ledva živ“ v arkýři „u zvonečku“, tamtéž na zdi u dveří na nejvyšším místě se roku 1541 podepsal Joh(an) v(on) Markowicz , k podpisu připojil kryptogram SNP a zkratku G.G.G.G. a tentýž nápis opakoval na vedlejší zdi, opět na nejvyšším místě. U arkýře je latinský nápis z roku 1542 „Agie quid agis prudenter / Respice finem / Soli dei gloria /“ a iniciály I.S.P. H. (obr. 6) . Tentýž nápis, ovšem napsaný či opsaný jinou, méně vypsanou rukou a bez letopočtu, je umístěn na protější stěně. V roce 1542 se na hradě pohyboval i výše zmiňovaný pilný pisatel sedmi nápisů s iniciálami I.H.Z. Z let 1540–43 pochází množství podpisů největšího pernštejnského grafomana Václava Vaváka, který se psal po Slavkovicích (příslušely k majetku žďárského kláštera) a jehož jméno se objevilo na hradních stěnách zatím 11x (5 v got. chodbě, 4 „u zvonečku“, 1 v komůrce ve 3 patře, 1 v Bettenboden). Václav Vavák byl usedlíkem v Novém Městě na Moravě v době, kdy příslušelo k pernštejnskému panství. V roce 1548 mu Jan Štos prodal rychtářství v městečku za 550 zl., ale Jan II. z Pernštejna Vavákovi složený závdavek vrátil a za jistých podmínek přenechal rychtářství městečku. V r. 1550 si vdovec Václav Vavák bere za ženu Kateřinu, dceru vladyky Zikmunda Šitnpergara ze Šontalu, který přišel do Nového Města v r. 1533 asi jako pernštejnský zástupce a r. 1538 je nazýván „panem hospodářem nad městečkem“. Sňatkem získal Vavák věno 200 zl. spolu s nárokem na dědictví po tchánovi v případě smrti své manželky. Zikmund Šitnpergar byl spolu se svým synem Havlem, který je později

6

zmiňován jako sekretář Jaroslava z Pernštejna, přijat 31. 12. 1544 do rytířského stavu, o nobilitaci jeho zetě nebyly nalezeny přímé zmínky. Pokud se tak stalo, bylo to mezi rokem 1540 (kdy se podepisuje pouze Vaclav Vavák) a 1542, kdy ke jménu připojuje predikát ze Slavkovic. Je otázkou, zda vůbec k nobilitaci došlo, protože v listině Jana II. z Pernštejna z 20. února 1548 je jmenován pouze jako Václav Vavák. V roce 1552 zemřel a zanechal po sobě mlýn v Novém Městě, grunt v Jívoví a v Divišově grunt, rybníky, roli a v Beranici zahrady. Mezi jeho dědici se připomínají také synové po zemřelém Matěji Vavákovi ze Slavkovic, který byl zřejmě jeho synem, včetně Václava Vaváka ze Slavkovic, který z dědictví získal mlýn v Novém Městě.[15] První nápis pochází z roku 1540 – „Po štěstí přichází někdy neštěstí / 1540 / P.P.N.N. / V. Vavák“ (obr. 7, 8) a je umístěn ve 3. patře v místnosti zvané Bettenboden. Další nápisy jsou v krátkém úseku gotické chodby kolem arkýře se zvonečkem včetně tohoto arkýře, některé jsou datované rokem 1542, jiné bez datace, u dalších je nečitelná číslice za čtverkou, ale ve všech už používá přídomku ze Slavkovic, někdy ve spojení s celým jménem, jindy pouze s iniciálami. K podpisu často připojuje již uváděnou zkratku P.P.N.N. nebo P.B.M.N. i s textem „pán bůh má naděje“. Je s největší pravděpodobností autorem výroku: „Raď komu libě, věz že já sem to psal dle mistra Jana Husy. Václav“, umístěného v určitém odstupu pod jeho podpisem a psaném

jeho výrazným, neuspořádaným rukopisem. Z roku 1543 pochází jeho podpis v předsíni ve 3. patře, kde ho umístil do pásu k podpisům dalších osob: „1543 / P.P.N.N. / V. Vavák z Slavkovic“, vedle něj pak se zkratkou S.P.B. a psán jiným rukopisem podpis „(L.) z Slavkovic“, patřící asi některému z jeho příbuzných. Na tato dvě jména navazují další, graficky oddělena kresbami zkřížených cepů a hrábí: „1543 / W.S.P.B.P. / I.(P.) z Polanky“ a „Lukáš Chlumecký z Chrbova“, uvedený bez letopočtu. V první případě se může jednat o Jana Bošovského z Polanky, od kterého Jan z Pernštejna kupuje r. 1530 roční naturální rentu 3 dreylinky

7

8

vína z Horních Bojanovic, které Pernštejnům patřily v letech 1510–1551. Albrecht Bošovský z Polanky, zástavní držitel oslavanského panství v letech 1541–44, si r. 1550 na žádost Václava z Ludanic, nejvyššího hejtmana Markrabství moravského, ukládá svůj majetek v pernštejnském domě v Brně.[16] U druhého jména je zatím identifikovatelný pouze přídomek z Chrbova, kde se jedná o ves na tovačovském panství.[17]

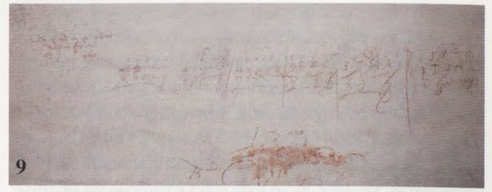
Přes dva nápisy bez podpisů „Děj se vůle boží“ z roku 1546 se dostáváme k letopočtu 1548.

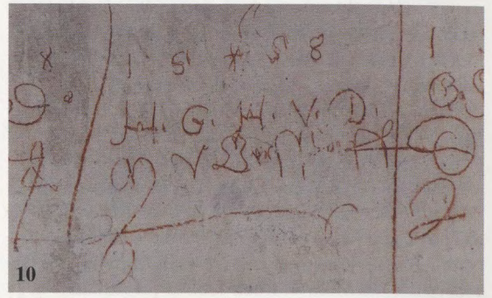
V září roku 1548 Jan II. umírá na Hrušovanech, odkud je jeho tělo dopraveno přes Židlochovice a Brno do Doubravníka a s velkou pompou pohřbeno spolu s ostatky jeho druhé manželky Hedviky ze Šelmberka do rodové hrobky v dostavovaném kostele sv. Kříže. Na pohřeb Jana z Pernštejna, který odpovídal svou velkolepostí významu a bohatství tohoto velmože, se sjelo množství hostů a k jeho dokonalosti přispělo mnoho organizátorů.[18] Na hradě se tehdy muselo pohybovat mimořádné množství lidí, přesto z roku 1548 pocházejí pouze tři datované nápisy, jeden nečitelný s iniciálou A, druhý s útěšným přáním „Srdce milé neboj se, bude bohdá dobře“ a s nečitelnými iniciálami jména. Třetí, opět s nečitelným podpisem zní: „Smiluj se nad námi Pane Bože podle velikého milosrdenství tvého a zhoj a shlaď všecky nepravosti naše“.

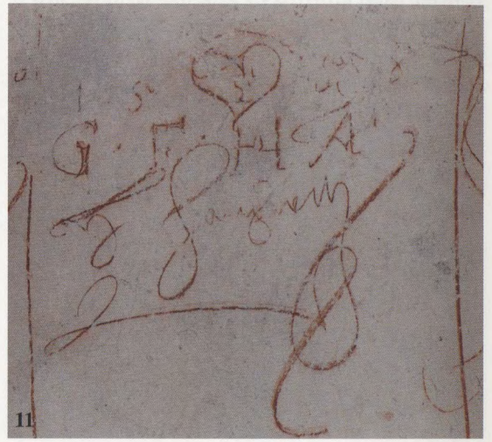
Za Janových synů Jaroslava, Vratislava a Vojtěcha zájem o Pernštejn klesá, stejně jako pobyt těchto šlechticů na něm. Dokladem toho je i to, že v letech 1550–51 je doložen pobyt Jaroslava na Pernštejně jen jednou, v období 11.–16. června 1551, kdy na Pernštejn, jelikož „je klidným místem“, svolávají všichni tři bratři poradu o harmonogramu splácení dluhů za přítomnosti svých nejvýznamnějších úředníků: Oldřicha Humpolce z Prostiboře, Lacka Štramberského z Hustopeče, Jindřicha Přepyšského z Rychmburka, Petra Hamzu ze Zábědovic, Jiříka Kytle ze Lhoty a Hynka Kosteláka z Kostelce. Dále se má zúčastnit Jaroslavův sekretář Havel Šitnpergar ze Šontálu a Heřman Lhotský ze Zásmuk jako jeden z důvěrníků,

na které se mohou bratří z Pernštejna obrátit, jak doporučoval ve své závěti jejich otec Jan II.[19] Rok 1551 se v nápisech neobjevuje a z výše uvedených jmen máme zachyceno pouze jediné – jedná se o již zmiňovaný podpis Heřmana Lhotského ze Zásmuk z roku 1539, tedy ještě za života Jana II. Nedostatek hotovosti a složitá jednání jejich úředníků o odklad splátek starých dluhů a současně o nové úvěry a jejich ručení provázejí Janovy syny a jejich potomky přes všechna učiněná či zamýšlená opatření po celý život.

Padesátá léta 16. století jsou na Pernštejně zastoupena pásem podpisů a zkratek z roku 1558 (obr. 9), umístěných v gotické chodbě u arkýře se zvonečkem. Tři z nich jsou zatím nepřečteny, zbývající dva uvádím: „1558 / H.G.H.V.D. / J. v Gerštorf“ (obr. 10) a „1558 / G.F.H.A. / J. Haugvic“ (obr. 11). Jedná se pravděpodobně o Jiřího Gerštorfa z Gerštorfu a na Cholticích († 9. 6. 1558), podkomořího Království českého, jednoho z nejbohatších příslušníků rytířského stavu na Chrudimsku, který byl ve velmi dobrých vztazích s Janem II. a po jeho smrti zachoval svou přízeň i jeho synům, i když se vztahy poněkud vyostřily při pokusu o získání půjčky v roce 1551. Byl otcem Jana Gerštorfa z Gerštorfu († do 1554), který v letech 1547–1552 zastával funkci pernštejnského hejtmana na Prostějově ve službách Vojtěcha, syna Jana II. Bohatého. Je však možné, vzhledem k smrti Jiřího v tomtéž roce (9. června „šlakem“ poražen), že podpis na hradní stěně zanechal některý z vnuků Jiřího Gerštorfa – Jiřík starší (syn Janův) nebo Jiřík mladší (syn Bernartův), kteří v roce 1558 už byli dospělí.[20] Jiřík Haugvic z Haugvic patřil k věřitelům Jaroslava z Pernštejna, který ho listem u r. 1550 žádá o prodloužení splatnosti pohledávek. Dlužní úpis na 1400 k.g.č. mu byl obnoven v roce 1555, kvitance v r. 1560. V letech 1545–49 byl majitelem donu v Náchodě.[21] Tři podpisy zanechal na stěnách hradu Mikuláš Oneš z Březovic. Pocházel z rozvětvené novoštítné moravské rodiny, spolu s bratry Zikmundem a Tobiášem 9. 5. 1567 obdrželi vládyctví s přídomkem z Březovic. Mikuláš je v roce 1571 je zmiňován jako

9

10

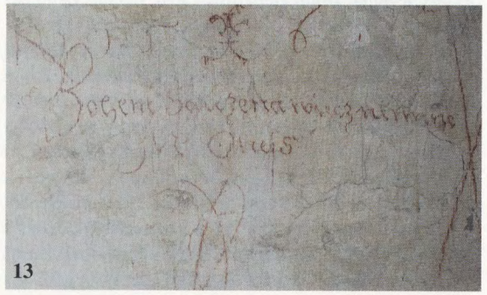

11

sekretář Vratislava z Pernštejna a r. 1573 je přijat do moravského rytířstva. Patřil mu jeden z nejbohatších domů v Prostějově, bývalý panský dům (známý z literatury jako Onšův dům), který r. 1574 vdova Kateřina prodává Janu Bělkovskému z Ronšova.[22] Jeho první podpis z roku 1554 „B.S.W.N. / M. Oneš“ (obr. 12) je umístěn u arkýře v gotické chodbě v 1. patře, další, stejného znění, ale lépe vyvedený a na výraznějším místě nedaleko předchozího, je z roku 1661. Třetí pochází rovněž z šedesátých let, je ve 2. patře v komůrce (čekárně) u tzv. gotických místností a své oblíbené rčení Mikuláš Oneš uvádí v plném znění: „Bohem souzena věc nemine“ (obr. 13).

V roce 1560 umírá zadlužený Jaroslav z Pernštejna, zanedlouho i daleko lépe hospodařící Vojtěch (†1561) a zbylý rodový majetek se spojuje v rukou posledního Janova syna, Vratislava. Z roku 1561 se dochoval nápis: „K pánu bohu má všecka naděje. V.R. z Křtěnova“. Rožnovští z Křtěnova (podle Křtěnova na kunštátském panství) se nazývali příslušníci novoštítné rodiny, žijící v Čechách i na Moravě. Roku 1530 se připomíná Mikuláš Rožnovský z Křtěnova, v letech 1593–1618 Bernard. Pavel Rožnovský z Křtěnova byl na počátku 17. století úředníkem na Velkém Meziříčí a Rudolci. Jan Jindřich R. z Křtěnova je zmiňován r. 1598, kdy pohání a zatýká Davida Černohause. Roku 1601 seděl na svobodném dvoře v Častoticích (panství Náměšť) a Horním Poříčí (p. Kunštát). Náhrobek bez datace Jana Jindřicha a jeho manželky Voršily Šlejkovské (Šleglovské) ze Šicendorfu je na kostele v Bohuňově u Křetína.[23] „Ve všem mém předsevzetí pán bůh rač mi pomocen býti. Jakub Vodička toto psal léta 1563“ (obr. 14) je napsáno na stěně proti arkýři u zvonečku a ještě jednou se Jakub Vodička podepsal na stěně vedlejší, ale tam je podpis částečně setřen, stejně jako pokračující text a případná datace. Se jménem Jakuba Vodičky, synem Jana Šejdy z Nedvědice, se v pramenech setkáváme roku 1596, kdy je ve smlouvě trhové o Pernštejn, uzavřené mezi panem Janem III. z Pernštejna a urozenou vládykou panem Pavlem Katarynem z Kataru, na Jimramově a Šidlperce, je jmenován mezi sirotky, kteří se pánu z Pernštejna i se spravedlnostmi jim náležitými vymiňují a pozůstávají.[24] Z formulace smlouvy vyplývá, že Jakub Vodička není přímo ve „službě pánů z Pernštejna, paní manželky a neb paní mateře páně“, ani „ve dvořích na statku Pernštejnském“ a tudíž patří mezi ty, kteří žili přímo na hradě Pernštejně. Z roku 1564, kdy na Pernštejně pořizuje listiny pro Nové Město a Bystřici Vratislav z Pernštejna,[25] se zachoval podpis v předsíni ve 3. patře paláce. „G.W.S.G. / Wenzl Hoberk v. Krahy“ (obr. 15). Václav Hoberk z Krahy byl v osmdesátých letech 16. století hejtmanem na Litomyšli. Byl jmenován Marií Manrique de Lara, která po smrti Vratislava z Pernštejna (†1582)

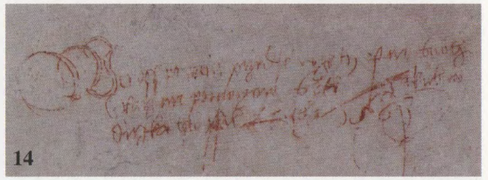

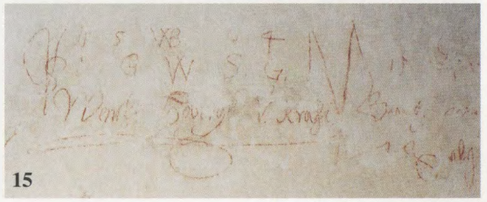
12

13

obdržela panství Litomyšl. V roce 1587 je už nebožtíkem, stejně jako jeho žena Justyna ze Sedlčan.[26]
V roce 1564, tedy v roce, kdy se podepisuje na Pernštejně, je v Knihách půhonných zaznamenán spor mezi Václavem Hoberkem z Krahy a na horách zuberských nad Štěpánovem ležících a Vratislavem z Pernštejna týkající se dolování rudy.[27] Problematičtější je identifikovat nositele predikátu z Vlčnova, který připojil svůj podpis hned vedle Václava Hoberka: „Bůh má naděje / . z Vlčnova“ . Iniciála jména je setřená, nejistota panuje i u letopočtu 15(.)4. Je možné, že se jedná o některého z příbuzných Jana Hostovského z Vlčnova, rytíře z Hradecka, věřitele bratří z Pernštejna (300 kop gr. českých), který však zemřel před rokem 1558, kdy je obnoven dlužní úpis jeho vdově.[38] Vlčnovští z Vlčnova se psali také příslušníci moravské rodiny, z nichž Adam v roce 1588 seděl na svobodném dvoře ve Vícově. Uvádí se také Petr Vlčnovský, roku 1552 majitel Nezabudic v Čechách.[29] Z roku 1566 se dochovaly dva podpisy příslušníka starého slezského rodu Jonaty Tšetrvana (Četrvana) z Gostic, jeden pod záznamem Václava Hoberka a druhý připsaný do řady podpisů z roku 1558 v 1. patře, ovšem opět s letopočtem 1566. Jonata byl v šedesátých letech l6. století pernštejnským úředníkem, působícím přímo na hradě. Připomíná se v nedatované listině, pravděpodobně z roku 1560, kdy s doubravnickým děkanem Brikcí Skalovským radili bystřickým měšťanům ve věci získání kněze. Roku 1566 oznamuje bystřickým „kterak nemalý pokřik jest skrze ohňů kladení, aby se před těmi zhúbci zemskými opatrovali a ponocné sobě spravili, aby se ve dne v noci hlídali“. V roce 1569 žádá bystřické, aby zprostili slibu zapůjčení 1000 zl. Václava Vřavu z Tišnova, kterému byl dlužen Vratislav z Pernštejna a nemohl pro finanční tíseň dluh splácet. V pernštejnských Knihách svatebních smluv 1553–1669 je jako vrchnostenský úředník uváděn v letech 1565–1570, v tomtéž období figuruje i v různých jiných zápisech. Držel purkrechtní dvůr v Dalečíně v letech 1560–70, který po něm zdědil jeho bratr David, který byl ve službách Boskoviců se sídlem v Černé Hoře. Jonata pochoval svoji manželku Voršilu a dvě dcery v kostele v Jimramově a proto r. 1585 daroval kostelu dvě krávy v ceně 2 kop grošů, které měly být dávány do nájmu nejchudším za 20 grošů ročně, ze kterých připadlo 10 na světlo, 5 na chudé a 5 na opravu kostela.[30] Do roku 1567 se hlásí konstatování: „Bohem věc souzena nemine. Jan Křemilka“, jehož autor zůstává blíže neurčen. Z dalších úředníků, působících přímo na hradě Pernštejně, se objevuje v gotické chodbě jméno „Petr Stražkovský / 1588“. Tento je uváděn v pernštejnských Knihách svatebních smluv jako vrchnostenský úředník v letech 1595–96, roku 1594 byl místodržící úředník. V roce 1599 jako úředník na Kuřimi upomíná Bystřici o vrácení částky 250 zlatých.[31]

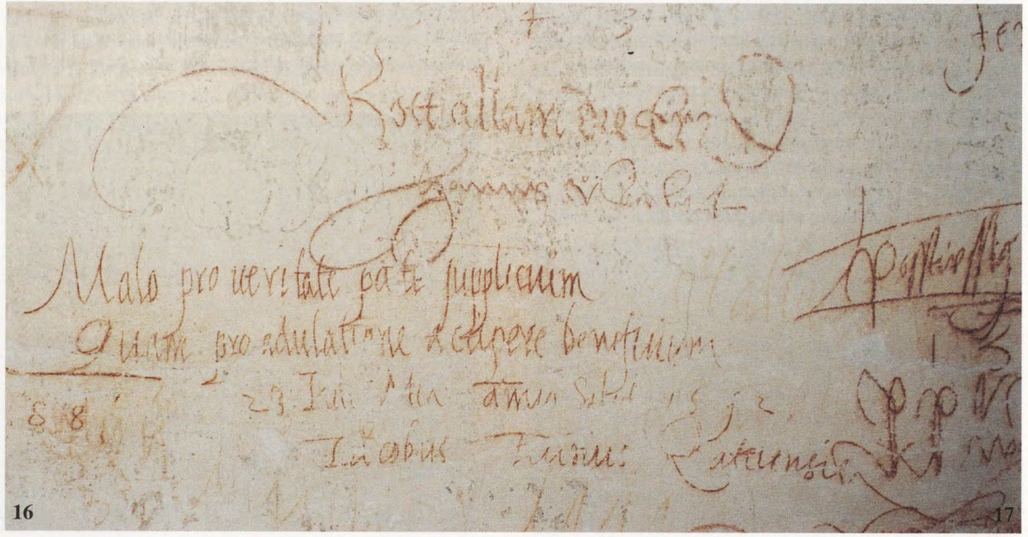
Sedmdesátá léta 16. století jsou na hradě zastoupena textem: „pán Buh jest má naděje jistá, k němuž doufají srdce čistá / Venzlav Nosislavský . / Nosyslavě přymení Kaled..ý / léta LXX / v středu den ...“ a třemi datovanými torzy nápisů. Zato z období let osmdesátých je odkryto větší množství záznamů, a to zejména v místnosti zvané Bettenboden. Rozsáhlejší, grafitový

14

15

a dosti nezřetelný nápis „Měj v paměti Boha ....blahoslaveného/ a tak dojdeš života věčného / od narození Krista a Spasitele našeho 1580“ s podpisem „Jakub ... Poličky“. Z roku 1582, kdy umírá poslední ze synů Jana II. Bohatého, Vratislav Nádherný a jeho tělo je dočasně uloženo v doubravnické hrobce, odkud je na popud jeho ženy Marie Manrique de Lara v roce 1583 vyzvednuto a pohřbeno s okázalými poctami v chrámu svatého Víta na Pražském hradě, se dochoval jen následující text: „Ale já sem zde byl na Perštejně / na svatého Medarda / léta 1582“, bohužel bez podpisu. V roce 1583 se podepsal „Petr Musik“. Je pravděpodobné, že Petr byl příbuzným Jiříka Musíka, který je uváděn roku 1578 jako purkmistr městečka Bystřice nad Pernštejnem na listině se soupisem klenotů tamního kostela.[32] Z roku 1587 pochází nápis „Jan Hrdej z Bozkovic“, který patřil k předním boskovickým měšťanům, pohybujícím se v těsném kontaktu s okolní šlechtou. „Jeroným Vimberský / 87“ použil k psaní grafit, ale znesnadnil nám dataci podpisu. Pokud se budeme pohybovat v 16. století, je v nedatované listině zmiňován bystřický kantor Jiří Vimberský, který prosí bystřické měšťany o vydání svatojiřského platu.[33] Rok 1588 je zastoupen blíže neidentifikovaným jménem „Joannes Bystrzicky“ podpisy : „Paul Polizer“, „Mark Polizer“ a „Jeremias Pollitz(er)“. Politzer je uváděno jako původní jméno novoštítné rodiny Policarů ze Střelného.[34] Bez datace je tamtéž jméno „Pavel Martinů z Mezříčí Sládek“ (jedná se pravděpodobně o nedaleké Velké Meziříčí, patřící Pernštejnům do roku 1555).

Nápisy z let devadesátých, kdy dochází k rozprodeji pernštejnského panství až je v roce 1596 prodán samotný hrad, jsou zastoupena několika nápisy v Bettenboden. Tam je umístěn latinský text „Malo pro

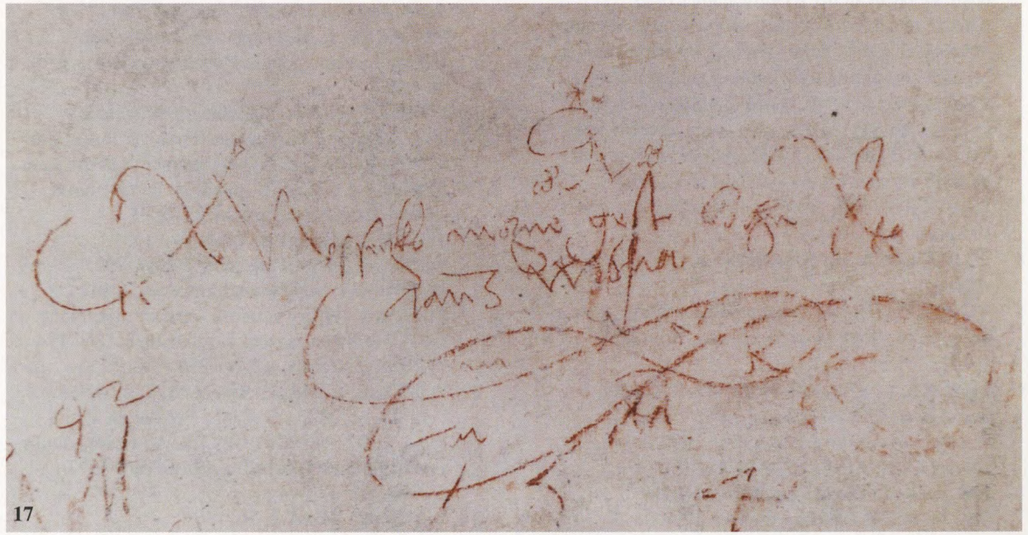

16

veritate pati supplicium / Quam pro adulatione acciperw beneficiums / 23. Juli Men. Anno Salutis 1592 / Jacobus Fuinus (R)attuensis“ (obr. 16) . Z roku 1597 pochází tozovitý nápis „dělal zde kra(s)n ... / Šampacha z (H)obzu ...“ Nejmladší letopočet z 16. století, rok 1598, je uveden ve vodou poškozeném nápise: „Bartoš Brn(e)cký z ..amštatu byl zde léta 1598 / Matěj Kr(ejč)í ..... byl zde l..“ (dále chybí omítka) a iniciálami „J.W.Z“ s textem „V štěstí nedoufej / v neštěstí nezoufej“.

Některé podpisy se objevují bez datace, jako „Franta ze Zdeslavic“ a jejich vazba na Pernštejny nám není známa, ale další osoby nám přibližují jiné prameny. „Všecko možno jest Bohu / Jan z Vrbna“ (obr. 17) nacházíme v arkýři „u zvonečku“ a pak pouze podpis na stěně chodbičky v 3. patře. Jan z Vrbna a na Bruntále (†1559), se kterým byl Jan z Pernštejna v písemném styku, měl za manželku Johanku z Bítova a syny Bartoloměje (†1582), Štěpána (†1567) a Jana (†1596). Hynek B. z V. byl jeho strýc[35] Rovněž v uvedeném arkýři je napsána věta „Panu Vanišovi, příteli mému velkému“. Není zcela jasné o kterého z Vanišů se jedná, protože v Pardubicích žili r. 1516 bratři Jiří a Jan Vánišové ze Ždánic. Jiří Vaniš ze Ždánic (†1541) byl dlouholetým pernštejnským úředníkem ve službách Jana z P. na panství Pardubice a v roce 1540 pardubickým hejtmanem, r. 1530 kupuje dům v Pardubicích. V poslední vůli z roku 1531 uvádí Vojtěch z Pernštejna Pavla a Jiříka Vánišovy, bratry ze Ždánic. Synem Jiříka byl Jan Vániš ze Ždánic, který v roce 1550 prodal svůj majetek v Pardubicích a užíval rustikální grunt na pernštejnském panství Židlochovice.[36]

Věříme, že množství poznatků o lidech, pohybujících se v 16. století na Pernštejně a o jejich mentalitě dále poroste, a to nejen na základě dosud dostupných

17

textů, které se nám snad s pomocí techniky podaří dešifrovat, ale i proto, že se další a další nápisy objevují na zdech hradu a čekají na své odkrytí a zpracování. Je fascinující, že tito lidé, kteří na hradě žili nebo na něm krátce pobyli, k nám hovoří přes staletí a hrad tak ožívá ze své strnulosti jejich slovy a myšlenkami. Po samotným Pernštejnech nám na hradě – mimo nádherné architektury – nezbyly žádné stopy, o to cennější jsou pro nás tyto psané projevy, projevy mužů, kteří jednotlivé pány z Pernštejna znali, hovořili s nimi, navzájem se na různých úrovních stýkali. Příznačné je, že nevíme proč rudkou psané nápisy obecně končí na konci 16. století, ale na hradě Pernštejně mizí skoro současně s Pernštejny.

Poznámky

1 POKLUDA, Z.: Dějiny malenovického hradu, s. 130, in: Gottwaldovsko od minulosti k současnosti. Oblastní archiv v Gottwaldově 1986
2 Knížka tovaryšská k zapisování jmen, erbů, rytmův přátelských s štíty, helmy i helmdeky připravenými, při nich ctnosti i figury k naučení neb vejstraze z Písem svatých vzaté, kteráž malířům, zlatníkům i jiným takovým řemeslníkům velmi užitečná jest. Od Jakuba Svatoslava Maléře na Horách Kutných na mědi vyrytá i v nově vytištěná léta 1591.
3 viz BOČKOVÁ, H.: Pernštejnské nápisy, v tomto sborníku
4 viz BOČKOVÁ, H.: Pernštejnské nápisy, v tomto sborníku
5 VOREL, P.: Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské, in: Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 147
6 TENORA, J.: Vlastivěda moravská, Bystřický okres, Brno 1907, s. 183 – 84, / PILNÁČEK, J.: Staromaravští rodové, MZA Brno 1996, s. 141, 188, 427
7 SADÍLEK, J.: David Černohaus z Neudorfu, in: Sborník Muzea Blansko, Blansko 1999, str. 1 – 12
8 VOREL, P.: Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století, edice register listů bratří z Pernštejna 1551 – 52, Pardubice 1997, s. 145
9 Nový Mars Moravicus, str. 140 – 44
10 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, str. 152, 183 / VOREL, P.: Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století – edice register, str. 56 aj., / VOREL, P.: Páni z Pernštejna, Praha 1999, s. 192
11 VOREL, P.: ČaMA, s. 57, 58, 185,
12 VOREL, P.: ČaMA, s. 68 aj., AČ XX, str. 225 – 6, 267, 524
13 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, s. 9, / HOSÁK, L.: Historický místopis země Moravskoslezské, Brno 1938, s. 147, 696, / MZD III, kraj brněnský
14 AČ XX, s.
15 SVOBODA, J.F.: Vlastivěda moravská, Novoměstský okres, Brno 1948, str. 208, 255 – 56 – SVOBODA, J.F., FIALA, J.: Novoměstský listinář, Nové Město na Mor. 1937, str. 24 – 28 / PILNÁČEK, J.: Neznámé rody a znaky staré Moravy (seznam povýšených do rytířského stavu), str. 256
16 VOREL, P.: ČaMA, Pardubice 1997, s. 157, PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, Brno 1996, s. 369, / VOREL, P.: Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15. – 17. století, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 54.
17 HOSÁK, L.: Historický místopis, s. 501
18 VOREL, P.: Páni z Pernštejna, Praha 1999, str. 174 – 183. Nový Mars Moravicus, s. 147 / BŮŽEK, V.: Dvory velmožů s erbem růže, Praha 1997, Pohřby renesančních velmožů, s. 185 – 194
19 VOREL, P.: ČaMA, s. 249 – 250
20 VOREL, P.: ČaMA, Pardubice 1997, s. 64 – 65, 122 – 23. / VOREL, P.: Páni z Pernštejna, Praha 1999, s. 197 – 99. / SEDLÁČEK, A.: Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl 1., Praha 1993, s. 199 – 201
21 VOREL, P.: ČaMA, s. 56, 130

22 PILNÁČEK, J.: str. 40, K"uhndel, J.: Dům hanáckého šlechtice Onše, RNPMP 1936, str. 82
23 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, s. 61, 531. / SADÍLEK, J.: David černohaus z Neudorfu, in: Sborník Muzea Blansko, Blansko 1999, s. 5. / URBÁNKOVÁ, L.: Povstání na Moravě v r. 1619 – Z korespondence Moravských direktorů, s. 234, 244.
24 intabulováno r. 1598, Moravské zemské desky, kraj Brněnský III, str. 307 – 10
25 SVOBODA, J.F. – FIALA, J.: Novoměstský listinář, Nové Město na Moravě 1937, s. 35 – 36
26 SEDLÁČEK, A.: Hrady I, s. 22, 28
27 Knihy půhonné
28 VOREL, P.: ČMA s. 199 – 200
29 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, s. 429
30 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, s. 44, 100. / TENORA, J.: Z pamětí města Bystřice nad Pernštýnem, Brno 1909, s. 10, 105, 109 / CHOCHOLÁČ, B.: Poddaní na Pernštejnsku, v tomto sborníku. / SVOBODA, J.F.: Vlastivěda moravská, Novoměstský okres, Brno 1948, s. 68, 344, 390, 465, 555, 564.
31 CHOCHOLÁČ, B.: Poddaní na Pernštejnsku, v tomto sborníku. / Tenora, J.: Z pamětí města Bystřice nad Pernštýnem, Brno 1909, s. 114
32 TENORA, J.: Z pamětí města Bystřice nad Pernštejnem, Brno 1909, s. 17, 11
33 TENORA, J.: Z pamětí města Bystřice n. P., s. 84
34 PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, str. 506
35 HOSÁK, L.: Historický místopis, s. 849 , / AČ XX, str. 79 – 11. 10. 1539, AČ XX, str. 211
36 VOREL, P.: (ed.) Č a M arist. s. 273, / AČ XX, s. 365, 370, / PILNÁČEK, J.: Staromoravští rodové, s. 392, / SEDLÁČEK, A.: Hrady 1, s. 38,

Rok 2000 na Pernštejně

Jakub Zdeněk Škrabal

Mám mnoho důvodů považovat rok 2000 pro hrad Pernštejn za výjimečný a vlastně i historicky za významný. Mnoho věcí, které se v tomto roce na hradě udály či udělaly, lze označit za přelomové, přinejmenším v moderních dějinách hradu. Dlouholetá usilování a práce byly konečně zúročeny, otevřely se nové možnosti. K posílení „historičnosti" data 2000 by bylo dobré, kdyby se i tyto naplnily.

Veřejnost přirozeně nejvíce vnímala akce dotýkající se prezentace objektu, tedy návštěvnického provozu v užším smyslu.

Nejvýznamnějším počinem v této oblasti bylo zprovoznění nové prohlídkové, tzv. výběrové trasy. Prohlídka, prezentovaná veřejnosti jako „19. století na gotickém hradě", se zaměřuje na způsob, jakým byl hrad využíván poslední šlechtickou rodinou vlastnící hrad a panství, rodinou hrabat Mittrowských z Nemyšle. Návštěvníci si v jejím průběhu mohou prohlédnout sedmnáct instalovaných místností, z nichž je osm veřejnosti zpřístupněno poprvé v historii hradu, ostatní pak byly více či méně dlouho veřejnosti z rozličných důvodů nepřístupné. Patří k nim ještě terasa vyhlídkové věže a otevřený visutý ochoz ve třetím patře. Místnosti jsou na rozdíl od základní, klasické prohlídky vybavené mnoha detaily. Některé jsou zachovány v původní podobě, jiné byly rekonstruovány podle archivních dokladů či na základě analogie, s použitím mobiliáře v drtivé většině z vlastního fondu. S tím, že cesta mezi jednotlivými prostorami provede návštěvníka i velkou částí trasy základní klasické prohlídky, je nová expozice zcela samostatnou v rámci prohlídky interierů paláce, jakkoli byla původně zamýšlena jako doplňková pro návštěvníky s hlubším zájmem. Její exkluzivitu podtrhuje i interaktivní charakter poskytování informací průvodcem, umožněný menším počtem osob (max. 15) ve skupině, i poměrně vysoká cena prohlídky, zájemci ovšem akceptovaná. V souvislosti s financemi se sluší uvést relativně malé náklady na celou akci.

Práce, zejména údržbové, se dotkly i staré prohlídkové trasy. Čas a intenzivní návštěvnický provoz poškodil na mnoha místech zejména omítky a výmalbu. Zatímco opravy štukových renesančních omítek na mnoha místech si běžný návštěvník ani nepovšimne (s výjimkou celkově lepšího dojmu), změnil se poněkud charakter obrazárny. Nekvalitní provedení výmalby z doby vzniku expozice, spojené se zatečením, přešlo do úplné degradace barvy i povrchu stěn. Po průzkumu byla místnost při opravě omítek navrácena k poslední zachycené výmalbě v převažujícím světle zeleném tónu, lépe korespondujícím s výmalbou sousedících prostor. V souvislosti s touto změnou došlo i k převěšení obrazů a částečné reinstalaci mobiliáře.

K návštěvnickému provozu je nutno přiřadit i významnou akci z konce měsíce září. Byla jí výstava „Květiny na Pernštejně", probíhající s menšími výjimkami prakticky ve všech zpřístupněných prostorách paláce. Její náplní byly kompozice sestavované z květin i podzimních plodů a dřevin a korespondující s podzimní přírodou okolo hradu. Na základě ohlasu veřejnosti se správa hradu rozhodla, s drobným posunutím termínu, akci každoročně opakovat, a tak lze tuto výstavu ze září roku 2000 považovat za její první ročník.

Byla-li první polovina roku na hradě ve znamení oprav a úprav interiérů paláce pro potřeby staré i nové expozice, druhá polovina a spíše poslední čtvrtina roku zastihla na objektu práce dotýkající se spíše samotné fyzické podstaty objektu s jeho bližším okolím i tvrdě pociťovaného nedostatku technického zázemí.

Se zadostiučiněním a úlevou sledovala správa hradu zahájení prací na vybudování moderního kanalizačního systému s čistírnou odpadních vod. Příroda se rozhodla doplnit velmi opožděnou přízeň státních orgánů a vhodné počasí umožnilo provést velkou část prací, takže naděje, že dílo tak nutné pro další rozvoj návštěvnického provozu a zároveň zastavení poškozování objektu i jeho širšího areálu, bude dokončeno v roce 2001. Odpadá tak, doufáme, i hrozba uzavření objektu návštěvníkům. V tomto smyslu lze i tuto akci považovat za přelomovou.

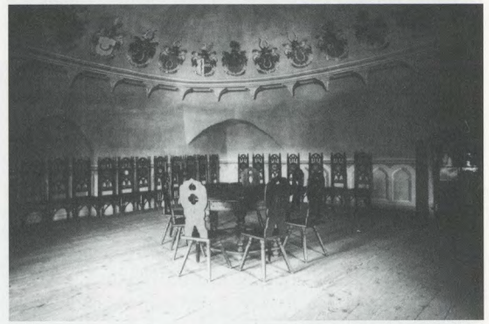
Jakkoli ne rozsahem, tak svým významem podobnou akcí bylo zahájení sanace hradního parku. Lze jen doufat v nejlepší víře, že zahájení sanace historické zeleně v romantické části parku, rozvržené do tří let, je jen vlastním zahájením celkové rekonstrukce zatím nedoceněného komplexu, stojícího na pokraji fyzického zániku. Pokud by tomu tak bylo, i zde by datum 2000 bylo doplněno o historicky významný počin.

Další prací, která přesahuje do příštího roku, je provádění statického zabezpečení hranolové věže. Zde se nás poněkud nemile dotkla nutnost odstrojit dvě z místností výběrové trasy, naštěstí až po ukončení sezony. Správa hradu doufá, že práce budou ukončeny do začátku sezony nové a že navíc bude obnoven původní vzhled vyhlídkové plošiny se stožárem.

Symbolickou tečkou za rokem nabitým činností se stala, správou hradu dlouho požadovaná a urgovaná, oprava střechy nejvyšší věže hradu „Barborky". Nová krytina zabezpečila další život nejstaršího dochovaného krovu na hradě (2. pol. 17. st.) a dost možná zachránila život i neznámým budoucím návštěvníkům. Přestalo totiž dlouholeté bombardování níže položených střech i nádvoří padající dožívající krytinou. Jako symbolické poděkování za tak úspěšný a plodný rok byla oprava završena instalací nové figury svaté Barbory, patronky hradu Pernštejna, na vrcholu věže. Poté co byla stará rozpadající se figura umístněna do depozitáře a hrad začala střežit nová, zhotovená podle původního vzoru, přišla zpráva, že Poslanecká sněmovna schválila pro hrad Pernštejn zvláštní položku v rozpočtu pro rok 2001 ve výši 16 milionů Kč.

Pernštejn, knihovna (foto 20. léta 20. století).

Pernštejn, „Síň spiklenců"; foto 20. léta 20. století.

Historická fotodokumentace slouží jako cenný pramen pro vytváření nových instalací.

Byl to dobrý rok. Ať jsou další pro hrad stejně dobré.

Na závěr bych chtěl jako kastelán poděkovat všem zaměstnancům hradu i všem lidem, kteří se na úspěchu roku 2000 na hradě podíleli a omlouvám se, že je nebudu jednotlivě jmenovat, jelikož by mně samotnému vadilo jednoho jmenovat dříve než ostatní. Tedy – díky !

Zelený areál státního hradu Pernštejna

Dagmar Fetterová

Státní hrad Pernštejn a k němu náležející zelený areál se nachází na zalesněném skalnatém ostrohu nad hlubokým údolím říčky Nedvědičky.

Z obranných důvodů byl svah pod středověkým hradem odlesněn. Jen mohutný tis na severním svahu pod hradem je starý několik set let (často je uváděno i tisícileté stáří) a je zřejmě pozůstatkem porostů v okolí hradu. Nynější porosty na svazích jsou zčásti tvořeny výsadbami uskutečněnými v druhé polovině 19. století, v menší míře ještě počátkem 20. století.

V literatuře zmiňovaná tzv. Komtesčina zahrádka na terénním jazyku pod Hodinovou věží údajně vznikla při přestavbě hradu v roce 1570. Tento údaj je nejistý, s určitostí jsou tyto terasové zahrady doloženy od 50. let 18. století (dle archivních průzkumů Mgr. Tomáše Jeřábka). Komtesčina zahrádka, vybudovaná v rozšířeném hradebním obvodu na umělém násypu je s hradem spojená krytým dřevěným mostem. Zahrádka je tvořena plochým parterem a dále terasami, spojenými kamennými schodišti. Opěrné zdi jsou zhotoveny z lomového kamene, stejně jako i schodiště, v jehož ose je v horní části terasy postaven romantický altán.

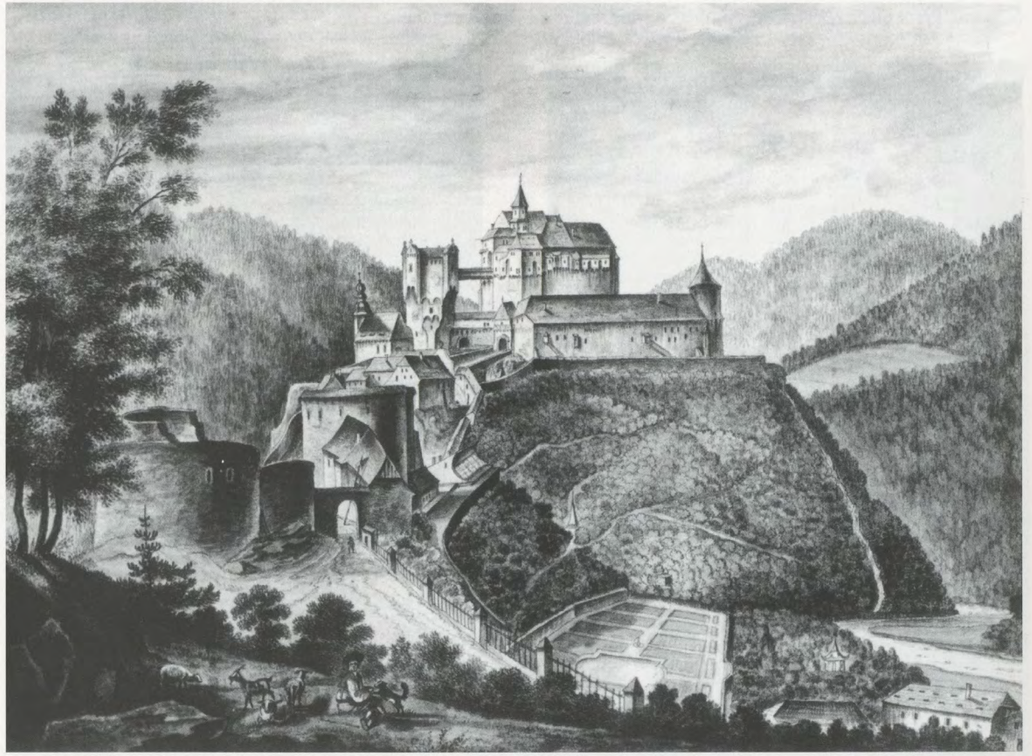
Zmínka o ovocné zahradě je uváděna v roce 1596. Zřejmě zaujímala rovinatý prostor pod hradem u hospodářského areálu, kde je zachována dodnes.

Před rokem 1720 za majitele Františka Stockhammera byla na jižním svahu založena nová okrasná a kuchyňská zahrada, navazující na osově symetricky utvářené terasy, které byly opatřeny fontánami a vodními hříčkami. Z této úpravy se do dnešní doby dochovalo pouze prostorové a dispoziční rozložení teras.

V roce 1798 nový majitel hradu, svobodný pán Ignác Schröffl z Mannsbergu, rozšířil zahradu v romantickém pojetí na celý prostor jižního svahu promyšlenou sítí cest s odpočívadly a vyhlídkami do okolní krajiny. Jeho tvářnost byla doplněna četnými romantickými stavbami a byl spojen přímo s hradem krytým schodištěm, vybudovaným v roce 1809. V relativně dobrém stavu zůstal zachován obelisk s reliéfy Ondřeje Schweigla (viz FETTEROVÁ, D.: Obelisky v krajině a parcích na Moravě V., časopis Společnosti pro zahradní a krajinářskou tvorbu Zahrada – park – krajina č. 5/99, s. 12 – 13), několik kamenných odpočívadel u cest, studánka se sklepem a podstavce pod sochy (některé sochy s dalšími artefakty se podařilo kastelánovi zachránit před zcizením a jsou deponovány v areálu hradu). V ovocném sadu zůstal romantický polygonální altán s orientálními motivy výmalby v interiéru a dřevěný haltýř. Torzo unikátní barokní terasové zahrady s vyhlídkami, nikou, bludištěm, odpočívadlem, kruhovým bazénem, tureckými lázněmi a rybníkem je v zcela havarijním stavu. Skleník s květinovými záhony, poustevna, četné památníky a většina soch již v areálu nejsou, oplocení a brány se rozpadají. Na kopci Fiolná západně od hradu (vně hradního areálu) byla vystavěna začátkem 20. století dřevěná vyhlídková besídka na skále nazvaná „Mařenčino loubí" (Maria Laube – podle nejstarší dcery bývalých majitelů hradu), odkud je jedinečný výhled na „pohádkový" hrad s romantickým okolím, kterému se dříve říkalo Moravské Švýcarsko.

V druhové skladbě dřevin svahu převládají listnáče domácího původu s vtroušenými jehličnany. Na jihozápadním svahu jsou na stanovištích černýšových dubohabřin zachovány zbytky parkových úprav (dříve s názvem „botanická zahrada" nebo „botanika"). Na jihovýchodním svahu byly na nejexponovanějších místech s výchozy skalek identifikovány fragmenty teplomilných doubrav. I zde je převládajícím typem vegetace černýšová dubohabřina. V jihozápadní části hradního areálu v nivě Nedvědičky v okolí rybníčku je ovsíková louka, která je pouze zčásti obhospodařována a začíná proto zarůstat. Bylinné patro je poměrně bohatě zastoupeno. Předběžným průzkumem v roce 1999 bylo Jiřím Danihelkou zjištěno 210 druhů cévnatých rostlin. Největší pozornost si zasluhuje brambořík nachový, pozoruhodný je výskyt tolity lékařské a strdivky sedmihradské.

V roce 1964 zpracoval Ing. arch. Dušan Riedl ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, pracoviště Brno, studii „Hrad Pernštejn – metodická studie regenerace zeleně a přírody areálu", která řešila přírodní, prostorovou, provozní a technickou úpravu celého jedinečného areálu včetně inženýrských sítí a z toho vyplývajících ekonomických závěrů. Rozpočet byl rozdělen do pěti etap v průběhu 15 let při celkovém nákladu 1,557.000 Kč. K regeneraci však nedošlo. Od roku 1964 bylo na údržbu zeleného areálu vloženo minimum nákladů, kdy byly pouze

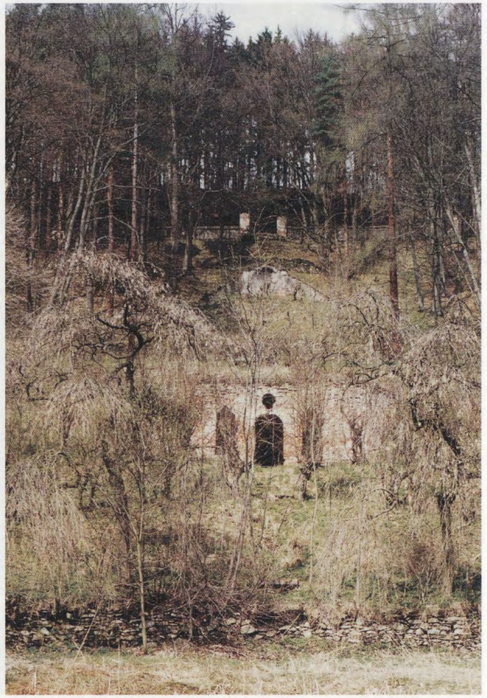
František Richter: Pernštejn se zahradami, akvarel; 1817.

odstraňovány havarijní stromy vlastními kapacitami a zčásti dodavatelsky. Vlastního zahradníka správa hradu nemá. Až v roce 1999 ve spolupráci s Městským úřadem v Bystřici nad Pernštejnem bylo financováno zpracování projektu s názvem „ Obnova historické zeleně v areálu státního hradu Pernštejn“, který vypracoval autorský kolektiv pod vedením Ing. Heleny Finstrlové. Státní památkový ústav v Brně, správce objektu, obdržel od Státního fondu životního prostředí ČR finance podle tohoto zpracovaného projektu. První etapa obnovy byla provedena koncem roku 2000 a v roce 2001 bude následovat další. Barokní terasová zahrada však ještě musí na obnovný zásah počkat. Je však otázkou, zda ještě bude co zachraňovat.

Na závěr by bylo užitečné připomenout několik vybraných bodů z podmínek, které stanovil Státní pozemkový úřad v Praze dne 31. srpna 1929 velkostatkáři Vladimíru Mitrowskému, tehdejšímu vlastníkovi panství Sokolnice, Dolní Rožínka, Bystřice nad Pernštejnem a Pernštejn pro uživatelský režim na jeho pozemcích:

Pernštejn, zbytky barokní terasové zahrady, shora směrem k rybníku.

Pernštejn, Turecké lázně, nad nimi zbytky terasové zahrady (bráno od rybníka – je vidět kamenná hráz).

1. V lesích bude řádně hospodařeno a přitom bude přihlíženo k zásadám lesní estetiky.
2. Návštěva lesních oblastí bude obecenstvu povolena, přičemž zůstávají v platnosti všechny předpisy pro ochranu lesů.
3. Vlastník velkostatku povinen jest šetřiti, udržovat a znovu vysazovati stromoví a keře, zejména pokud tvoří skupiny a slouží polohou a povahou za útulek užitečnému ptactvu a zvěři, bez ohledu na to, jedná-li se o stromy význačné z hlediska přírodní krásy nebo přírodní památky.
4. Ukáže-li se toho potřeba, bude vlastník velkostatku trpěti zřizování, osazování a udržování turistických značek a orientačních tabulek na pozemcích a budovách a zejména na cestách do této doby přístupných veřejnosti.

Literatura a prameny:
DANIHELKA, Jiří: Botanický inventarizační průzkum areálu hradu Pernštejna, předběžná zpráva, Mikulov, 1999.
FINSTERLOVÁ, Helena: Obnova historické zeleně v areálu státního hradu Pernštejn, Brno 1999.
RIEDL, Dušan: Hrad Pernštejn – metodická studie regenerace zeleně a přírody areálu, Brno, 1964.
RIEDL, Dušan: Pernštejn, in Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 261 – 262.
Archiv Státního památkového ústavu v Brně, Radnická 2, Brno.

Pernštejn, vlevo čínský pavilonek, vpravo haltýř.

Nový výběrový prohlídkový okruh na Pernštejně

Marta Sedláková

Hrad Pernštejn patří nepochybně k nejatraktivnějším zpřístupněným památkovým objektům na Moravě. Od šedesátých let byly v prohlídkové trase učiněny jen malé reinstalační změny (prof. M. Stehlík, PhDr. E. Škrabalová, Mgr. Z. Škrabal). V průběhu posledních let bylo poukazováno na jeho nevyužitý potenciál a možnost zřízení druhého a třetího prohlídkového okruhu.

Pernštejn, čekárna před pracovnou Vladimíra I. Mitrovského.

Kritéria hodnocení prohlídkových tras a expozic se ze strany odborníků i veřejnosti v posledních letech značně pozměnila. Příčinou se staly nejen přerody v naší společnosti a objektivnější přístup k bývalým majitelům šlechtických sídel, ale i vědomá snaha dostát historické skutečnosti. Hodnotou výpovědí o daném památkovém objektu se stala míra uchování autentičnosti. Návštěvníci vcházejí do historických prostor, které jim otvírají minulost, obdivují interiéry, v kterých žili konkrétní osoby a přejí si nalézt alespoň jejich stopy. Zvolená nová výběrová trasa, zpřístupněná od 1. července 2000, odráží tyto aspekty a je předkládána jako přiblížení života na hradě v 19. století za posledních majitelů; rodině Mitrovských z Nemyšle sloužil Pernštejn jako oblíbené místo kratších i delších pobytů.

Příprava prohlídkové trasy si vyžádala heuristické studium (autorský tým – Mgr. M. Sedláková, PhDr. Eva Škrabalová, Mgr. Zdeněk Škrabal; k dispozici byly inventáře z roku 1830, 1847 a 1863–4. Při realizaci bylo přihlíženo k dobovému standardu bydlení 19. století a k vizuálním pramenům (fotografiím, akvarelům).

Při volbě trasy, která prochází více než šestnácti místnostmi (archiv, toaletní pokoj, dámský hostinský pokoj, čekárna před pracovnou, pracovna hraběte, zbrojnice, pokoj osobního myslivce, byt mladého Vladimíra II., gotická chodba s rudkovými nápisy, předpokoj, kulečníkový panský pokoj, hudební salon, šicí pokoj, malá hostinská jídelna, hostinský pokoj a pokoj hradního kaplana) a dvěma zajímavými exteriéry (vyhlídka z věže „čtvera ročních období" a gotický ochoz), byla plně respektována funkce jednotlivých obytných prostor. Pouze v tzv. nových neboli Schröfflových pokojích, které byly nejčastěji v minulosti vyčleněny hostům, byly instalovány společenské pokoje – pánský kulečníkový salon a hudební salonek. K této volbě vedla autory určitá reprezentativní podoba místností (původní dekorativní výzdobu iluzivní malbou z období klasicismu potvrdila restaurátorská sonda) i dostatek prostoru pro umístění kulečníku (původně se kulečník nacházel v rytířském, tehdy kulečníkovém sále) a velkých obrazových portrétů členů rodiny Mitrovských. Téměř autentickou podobu mají čekárna, pracovna hraběte Vladimíra I. Mitrovského a zbrojnice ve vyhlídkové věži pod pracovnou. Uplatněním převážné většiny tzv. kmenového nebo rodového svozového mobiliáře ze Sokolnic a Rožínky tak byl splněn hlavní současný požadavek pro zřizování nových tras.

Zabydlenost jednotlivých místností je dosažena instalací řady drobných předmětů, fotografií, obrázků, ale i uplatněním pokojové zeleně. Přestože zde nenalezneme předměty mimořádné umělecké hodnoty, jejich kvalita spočívá především v tom, že mají k Pernštejnu a jeho majitelům přímou historickou vazbu. Autentické podobě se přibližují taky čekárna, pracovna hraběte Vladimíra I. Mitrovského a zbrojnice ve vyhlídkové věži pod pracovnou. V případě pracovny jde o architektonicky komponovaný interiér z šedesátých let 19. století podle návrhu vídeňského architekta Franze Schlepse.

Pozitivní posun lze spatřit i ve způsobu restaurování. Volilo se velmi střídmě a restaurátorské zásahy se omezovaly převážně na retuše. Původní potahy byly v mnoha případech pouze vyčištěny. Jen tam, kde si to stupeň poničení textilu vyžádal, došlo k přečalounění. V panském salonu se podařilo uplatnit původní textilní závěsy.

Výběrová prohlídková trasa vhodně doplňuje stávající hlavní prohlídkový okruh. Je určena vzhledem ke komorním rozměrům těchto prostor malým skupinám a výše vstupného (160 a 100 Kč) se stala nezbytnou selekcí zájmu.

Pernštejn (Schröfflovy pokoje), pánský kulečníkový salon.

Pernštejn, pokoj rodinného kaplana.

Hrad Pernštejn představuje svou novou tvář ve snaze zachytit něco málo z odrazu tváře staré. Tato svědectví jsou žádána a bez nadsázky lze konstatovat, že se stala příkladným impulsem pro tvorbu dalších připravovaných návštěvnických okruhů (Bučovice – byt prince Lichtenštejna, Lednice – knížecí apartmány, Vizovice – 2. patro, Jaroměřice – východní křídlo). Ohlasy návštěvníků oprávněnost tohoto způsobu prezentace historických interiérů potvrzují.

MEZINÁRODNÍ VZTAHY

Evropský výměnný program ENNHO 1999

16. – 27. července 1999
zámek Lednice

Stručná informace o II. fázi Evropského výměnného programu (EVP) byla již publikována na stránkách Zpráv Památkového ústavu v Brně 3/1999. Zpráva o předchozí fázi spolu se stručnými informacemi o britské nevládní organizaci The National Trust (NT), která je iniciátorem a koordinátorem mezinárodní organizace ENNHO (European Network of National Heritage Organizations) a o programu samotném vyšla v čísle 2/1998. Nyní se k projektu, jehož část konající se v ČR proběhla v červenci 1999 převážně na objektech ve správě PÚ v Brně, zakládajícího člena ENNHO a účastníka projektu, ještě jednou stručně vracíme, jelikož vyhodnocení výsledků probíhalo v roce následujícím.

Setkání v České republice a v Maďarsku se zúčastnili zástupci organizace NT (David Jenkins, Sue Holden), maďarského Národního výboru pro ochranu historických památek (Tamás Pintér), finského Národního výboru pro starožitnosti (Sakari Mentu) a PÚ v Brně (Zdeněk Vácha) – tři posledně jmenované instituce jsou státní – a II. fáze EVP nesla název Budoucí využití a management zámků v České republice a Maďarsku (The Future Use and Management of Castle Sites in the Czech Republic and Hungary). V rámci projektu byly především porovnávány systémy a metody památkové péče v obou zemích, přičemž stěžejním úkolem byla identifikace strategií vývoje zpřístupněných památkových objektů a jejich areálů ve střední Evropě za přispění zkušeností z Finska a hlavně Velké Británie. Cílem bylo současně formulovat priority pro dosažení efektivních metod péče a managementu.

Účastníci se sešli ve státním zámku v Lednici na Moravě v přímém kontaktu s unikátním krajinným zázemím Lednicko-valtického areálu, který v sobě soustřeďuje celou škálu problémů souvisejících s konkrétními příklady tématu setkání. Jde o rozsáhlý areál nejvyšší kulturně-historické hodnoty (od roku 1996 součást světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO) s půdou a památkovými objekty od roku 1945 převážně vlastněnými státem a vyžadujícími intenzivní péči o stavební památky i krajinu. Lednický zámek je přímo ve správě Státního památkového ústavu v Brně a zároveň se zámkem ve Valticích jako Národní kulturní památka je metodicky v péči Státního ústavu památkové péče v Praze. K zámku, lépe řečeno k oběma zámkům, náleží celá řada drobných staveb – saletů, které dovolují uvažovat o širším využití a zároveň vyžadují po stránce organizační i personální individuální přístup. Současně ne všechny tyto stavby a další historické budovy LVA jsou ve správě SPÚ v Brně, tudíž musí při jejich využití docházet v podstatné míře ke koordinaci mezi různými subjekty, ať již státními institucemi či soukromými firmami a osobami. Podobná situace panuje i v majetko-právních vztazích držby půdy v areálu. Stav památek je možné charakterizovat od vážného narušení bránícímu využívání až po relativně stabilizovanou situaci s plným návštěvnickým či jiným provozem. Charakter staveb památkové povahy a způsob nutných intervencí je zde natolik široký, že může být pro zahraniční odborníky z oblasti provozu památkových objektů zpřístupněných veřejnosti instruktivní. V LVA je současně zastoupen přímý zájem ochrany přírody. Pochopitelně může být tento areál jen do určité míry a se všemi omezeními plynoucími z konkrétních historických podmínek regionu považován za reprezentativní pro situaci státní památkové

péče v ČR. Využití tohoto „průřezového" charakteru se však pro mezinárodní projekt přímo nabízelo.

Zahraniční partneři byli již předem informováni o problematice a všech objektech. Tento obsažný materiál byl zároveň jakýmsi koncepčním plánem péče a využití těchto památek v horizontu 10 let a obsahoval v přehledné a vyčerpávající podobě i všechny aktuální informace o realizovaných pracích za poslední léta.

Účastnící projektu z ciziny tedy byly již předem vyzbrojeni určitým objemem vědomostí. Pro pochopení bylo důležité hostům osvětlit historický kontext vývoje od roku 1945 do současnosti – v němž má dnešní situace své kořeny, včetně vážných dluhů v oblasti péče o kulturní dědictví, jež se projevují značným chátráním budov a zanedbanou krajinou.

Praktické exkurze, která měla spíše charakter pracovního dialogu, se zúčastnili všichni pracovníci SPÚ v Brně podílející se v LVA na akcích obnovy a bezprostředně angažovaní na problému (Ivana Holásková, Ing. Miluše Rumplová, Mgr. Zoja Matulíková).

Praktické výsledky mezinárodní spolupráce

Za stěžejní lze považovat komplexní rekonstrukci skleníku lednického zámku probíhající od roku 1999. Z tohoto důvodu byl právě jí věnován v rámci programu setkání širší prostor dovolující nastínit způsob práce státní organizace památkové péče v našich podmínkách. Prohlídka přímo na místě – vlastně spíše improvizovaný seminář – probíhala též za přítomnosti dodavatelů a obohatila teoretickou diskusi o postřehy stavbařů a restaurátorů.

Projížďka rameny řeky Dyje k Minaretu na člunech byla vědomě navržena jako určitá atrakce. Tato modelová aktivita zajišťovaná soukromou osobou pro veřejnost podobně jako provozování akvária Malawi v konírnách lednického zámku ukazuje možnou cestu rozšíření nabídky památkového areálu nevyžadující státní investice.

V rámci společenské části programu, která ovšem prakticky nemohla být od pracovního programu zcela oddělena, podobně jako měla pracovní část vždy do určité míry společenskou dimenzi – jedním z hlavních poslání organizace ENNHO je „putting people together", tedy vytvoření neformálních profesionálních sítí, tedy v rámci toho to společenského programu se uskutečnila podvečerní návštěva SZ Milotice. Po seznámení se zahradou proběhla prohlídka zámku, která hostům přiblížila charakter návštěvnického provozu na zpřístupněných objektech (na objektech NT naopak prohlídky po skupinách s průvodcem v podstatě neznají) a dovolila blíže se seznámit s metodickými přístupy při instalacích historických interiérů. Lze je považovat v rámci zúčastněných zemí za zcela odlišné a nabízejí proto z naší strany cenné zkušenosti.

Projekt byl, jak již bylo řečeno, zaměřen především na otázky využití a managementu. Management, pokud se vůbec v této chvíli a v daných podmínkách dá o něčem takovém mluvit, byl v obou sledovaných zemích dlouhá desetiletí po 2. světové válce podmíněn umělým ekonomickým a deformovaným společenským prostředím. Plánování probíhalo mimo tržní mechanismy a bylo odrazem politických poměrů, proto je pochopitelné, že chybějící manažérské zkušenosti a schopnosti se musí postupně znovu získávat. Oblast vypracování analýz návratnosti nákladů a dalších typů ekonomických prognóz pro zpřístupněné památkové objekty je jistě žádoucím prostorem pro uplatnění jisté dovednosti, obratnosti a dávky předvídavosti. Řada principů řízení má ještě některé rysy předchozí doby a celkový rámec je v porovnání s Velkou Británií značně nestandardní. Velké potíže proto působilo kolegům z Británie a Finska pochopení pojmů jako mzdový globál, což správně chápali jako přímou překážku flexibility v personální oblasti a cítili zde tendenci k centralizovanému řízení bez detailního poznání konkrétní situace na objektech. Nemohli také pochopit logiku programů na obnovu stavebních památek, jež neposkytují dostatek času na zajištění potřebných průzkumů a projektů.

Přes stále diskutované téma managementu hosté v konfrontaci s realitou divokých skládek a hromad odpadků v takto vylepšené kulturní krajině (zejména podél Bezručovy aleje) vzhledem k dobrému vychování přímo tento problém neotevírali, nemohl jsem se však zbavit dojmu, že tento druh managementu památky UNESCO rovněž přesahuje horizont jejich chápání.

Několik poznámek ke zprávě vzniklé jako jeden z výstupů projektu

Potřeba hlubšího rozpracování analýz a následných strategií (v ČR i Maďarsku) byla shledána hlavně v těchto oblastech:

- Určení priorit pro akce památkové obnovy
- Vytvoření efektivních struktur managementu
- Posílení intenzity vztahů s partnery a dalšími subjekty v regionu
- Inovativní cesty využití a vyrovnaný (udržitelný) rozvoj
- Práce s veřejností a vzdělávací programy
- Optimalizace příjmů a jejich využití (vzhledem k nákladům)
- Efektivní plánování

Zdůrazněna byla též nutnost maximální intenzity komunikace s veřejností a informování obyvatel v obci či regionu o otázkách spojených s péčí o památky i jejich prostředí; práce s veřejností musí být také spojena v regionu se soustavnou kampaní zdůrazňující význam a výhody statutu UNESCO (v případě LVA) – objektivizované zmíněnými ekonomickými analýzami – pro rozvoj ve střednědobém a dlouhodobém výhledu.

Situace v ČR a Maďarsku je, navzdory mnohým paralelám daným historickým vývojem po roce 1945, v mnohém odlišná. V Maďarsku, kde je počet zpřístupněných hradů, zámků a památek tohoto typu obecně nižší než v ČR, neproběhl kupříkladu po politických změnách na přelomu 80. a 90. let proces restitucí. Proto jsou vesměs všechny objekty ve státním majetku a obvyklý je způsob pronájmu bývalým majitelům na 99 let. Většinou je kontakt s nájemci, často starou maďarskou šlechtou, dobrý a oboustranně výhodný. Zároveň byla v roce 1992 zřízena zvláštní organizace pro správu zpřístupněných hradů a zámků (Müemlékek Állami Gondnoksága), která má na starosti 10 objektů s personálem asi 60 pracovníků (stav k roku 1999). Odlišné je též, že v důsledku válečných dějů se v maďarských objektech nezachoval téměř žádný mobiliář (část byla údajně zavlečena do Německa, zbytek odvlekla či zničila Rudá armáda a takto rozptýlen je prý dodnes!). To činí potíže při instalacích, které musí být řešeny (v omezené míře dané finančními možnostmi státu) nákupem na trhu s uměleckými předměty.

Jako společný pro obě země byl shledán vysoký zájem veřejnosti o návštěvu památkových objektů, který byl hodnocen vysoce pozitivně a považován za předpoklad zajištění široké podpory věci péče o kulturní dědictví, byť podíl dobrovolníků na rozdíl od NT na aktivitách spojených s provozem a údržbou je v obou zemích téměř zanedbatelný. Oceněna byla též profesionalita a nasazení památkových pracovníků.

Projekt potvrdil známou skutečnost, že mechanizmy fungující v určitém prostředí se nedají automaticky přenášet do jiných podmínek, zároveň však opět ozřejmil, jak důležitý je pohled zvenčí a jak přínosné mohou být kontakty mezi partnerskými organizacemi, což je zároveň uznáním pro ENNHO a všechny, kteří se na podobných aktivitách podílejí.

PhDr. Zdeněk Vácha

DOCOMOMO POŠESTÉ

„Modern city facing to the future"
říjen 2001
Brazílie

Šestá konference DOCOMOMO byla na pozvání brazilské národní skupiny po předloňském Stockholmu uspořádána poprvé mimo evropský kontinent v hlavním městě Brazílie. Hostitelská Brasilia a motto sympozia „Moderní město obracející se k budoucnosti" nepochybně předurčily převahu urbanistických témat v referátech.

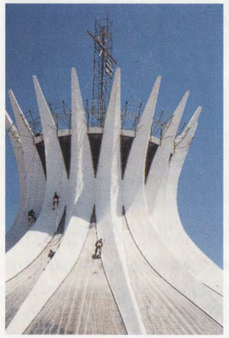
Čtyřdenní dvousekční přednáškový blok jako základní část setkání byl zahájen v univerzitním Campusu japonským architektem Kishou Kurokawou. Na něj pak navazovaly postkonferenční cesty s prezentací příkladných architektonických realizací v Belo Horizonte-Pampulha, v Sao Paolu a Rio de Janieru.

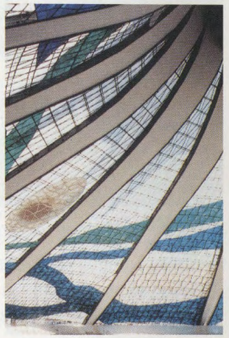
Brasilia s pilotním plánem – urbanistickou strukturou dvou ortogonálních os v půdorysném tvaru letícího ptáka – je památkou UNESCO již od doby své realizace na přelomu 60. a 70. let dvacátého století. Dvě století starou ideu o výstavbě nového hlavního města na náhorní plošině ve vnitrozemí uvedl v život Juscelino Kubitschek de Olivera, legenda brazilského politického života a prezident v letech 1956–62, jehož matka byla rodačkou z jihočeské Třeboně. Výstavbu nového města spojil s nejvýznamnějšími osobnostmi tehdejší architektury – s Luciem Costou a Oscarem Niemeyerem. Trup urbanistické městské struktury Eixo Monumental je vymezen náměstím Tří mocí s dominujícím komplexem parlamentu se sněmovnami, prezidentským palácem a palácem Itamaraty. Stoupající terén s aditivně řazenými hranoly jednotlivých ministerstev je opticky ukončen příhradovou televizní věží. Autorem většiny staveb (veškerých vládních budov, katedrály, divadla, prezidentské rezidence, univerzity aj.) je Oscar Niemeyer. Celý městský systém je podle Le Corbusierova modelu rozdělen na sekce – městské části, které dodnes i přes jistou sterilitu uměle vybudovaného města činí z Brasilie kompaktní funkční organizmus.

Brazilská moderna má nesmírně kvalitní stylové parametry vycházející z evropských zásad. Le Corbusierovo přednáškové turné v roce 1929 iniciovalo invazivní příliv zájmu o moderní architektonické výrazové formy zejména v Riu, kde vznikla v roce 1935 klíčová budova Ministerstva zdravotnictví a vzdělávání. Vítězové soutěže na její projekt Niemeyer a Costa v širším autorském týmu vyzvali ke konzultační spolupráci rovněž Le Corbusiera. Výsledkem byly zde poprvé

Brasilia; budovy parlamentu (Oscar Niemeyer).

Brasilia; Katedrála (O. Niemeyer), v detailu okenní vitráž.

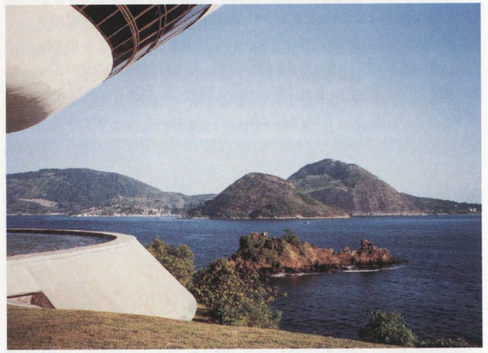
Rio de Janiero, azulejos (Ministerstvo školství).

Belo Horizonte; kostel sv. Františka z Assisi (O. Niemeyer).

Sao Paolo; Muzeum moderního umění (O. Niemeyer).

Rio de Janiero; Muzeum moderního umění (O. Niemeyer).

v dokonalé technické a výtvarné formě použité typické znaky brazilské moderní architektury, a to zavěšený obvodový plášť pohyblivých slunolamů na jižních a západních fasádách a dekorativní mozaikové obklady azulejos v typické modrobílé barevné kombinaci.

Exkurze v Belo Horizonte, v jeho rekreačním areálu Pampulha prezentovala ranou Niemeyerovu tvorbu 40. a 50. let s kostelem Sv. Františka z Assisi, Casinem, Jachtklubem a restaurací u jezera.

Mohutnost forem brazilské architektury pak gradovala návštěvou Sao Paola, města mrakodrapů a industriální metropole.

Na závěr představilo Rio de Janiero, které bylo hlavním městem země až do roku 1960, v široké typologické škále svoje perly světové architektury od 30. let až po současnou tvorbu. Malebné osmimilionové velkoměsto široce rozložené v mořských zátokách s plážemi, s množstvím parků, lemované banánovníkovými lesy a rudě zbarvenými tufovými homolemi pohoří patří k nejkrásnějším městům světa.

Z důvodu onemocnění Oscara Niemeyera neproběhlo původně plánované osobní setkání s tímto nestorem brazilské moderny, který patří s Philipem C. Johnsonem k jediným dosud žijícím zakladatelům moderní světové architektury 20. století.

Šestá konference DOCOMOMO opět přinesla řadu podnětů, příkladových studií, výměnu zkušeností na poli konzervace a rehabilitace památek moderní architektury a byla bezesporu nezapomenutelným zážitkem pro všechny zúčastněné odborníky.

Národní skupiny DOCOMOMO dnes pracují v zemích všech světadílů vyjma Afriky. O uspořádání příštího setkání se s úspěchem uchází Francie. Konference bude tedy v roce 2002 pořádána v Paříži v duchu francouzské moderní architektury.

Ing. arch. Iveta Černá

SEMINÁŘE

Pátý seminář Staré stezky
19. dubna 2000
Památkový ústav v Brně

Památkový ústav v Brně uspořádal již páté setkání badatelů v oboru starých komunikací, mladé multioborové discipliny, pro kterou Dušan Cendelín, jeden z pravidelných účastníků setkání, prosazuje pojmenování viatistika. Obsahová náplň semináře Staré stezky byla rozdělena do tří zájmových okruhů:
1) Znamení na cestě
2) Historické cesty
3) Obchodní cesty

Nejvíce referátů odeznělo v rámci prvního okruhu. Kanadská ekoložka Sandra Sweeney se v poeticky laděném příspěvku Posvátná krajina Hané: úvahy o krajině jako důležitém prvku našeho vnímání zamyslela nad tím, jak přírodní útvary i drobné sakrální objekty v krajině formují naši závislost na ní, navozují pocit důvěrnosti a bezpečí domova. V závěru své úvahy skromně vyslovila tento apel: „Naši krajinu zachráníme až tehdy, když budeme znovu schopni plně chápat povahu naší závislosti na ní... Být aktivním ochráncem tohoto dědictví je otázkou naší víry v přírodu stejně jako naší víry ve víru." Pražská etnografka Markéta Holubová se v referátu Kámen jako znamení na cestě zaměřila na užití kamene pro formanské dopravní a orientační návěstí, pro mezníky a smírčí kříže a pojednala o pověrách vztahujících se k tzv. hromovým kamenům. V referátu Boží muka na Telečsku jako znamení na cestě přinesla autorská dvojice Radan Květ a Jitka Zachovalová soupis a obrazovou dokumentaci cca 40 božích muk z okolí Telče a Radan Květ zopakoval svůj názor, že boží muka se často stavěla podél cest, aby zejména v málo členitém terénu zvýraznila průběh trasy. Etnografka Olga Floriánová ze Strážnice podala

ve své obsáhlé studii Drobné sakrální objekty na Strážnicku úplný přehled těchto objektů v území vymezeném názvem referátu. Snažila se prezentovat pohnutky, které vedly k budování drobných sakrálních objektů: rekatolizace, víra v ochrannou moc světců, poděkování za boží ochranu, na věčnou památku v místech neštěstí a tragických událostí, pověrečné důvody aj. Referát Znamení na cestě nebo symboly víry? brněnské etnografky Jitky Matuszkové polemizoval s Květovým tvrzením, že drobné sakrální objekty byly budovány jako orientační znamení na cestách a na několika příkladech z Mutěnic se snažil přesvědčit, že této orientační funkce nabyly teprve druhotně.

Oddíl Historické cesty zahájil Radan Květ referátem Jak staré stezky spojovaly první moravské kláštery (kostely), v němž hypoteticky odvozoval stezky mezi Modrou, Velehradem, Sady (Uherské Hradiště), Rajhradem, Komárovem a Starým Brnem podle tvarů reliéfu, vodní sítě, poloh starých sídel a komunikací zaznačených ve starých vojenských mapách. Tentýž brněnský badatel v příspěvku Spojení evangelických center mezi Fulnekem a Trenčínem podle sítě stezek konstatuje, že současná silniční síť ve značné míře kopíruje staré cesty mezi evangelickými lokalitami na pomezí Slovenska a Moravy, což je dáno konfigurací terénu. Severočeský památkář Kamil Podroužek v referátu Lesní cesty – konfrontace písemných a hmotných pramenů při studiu barokních komunikací na pískovcích v oblasti Dubského Švýcarska a Svojkovské pahorkatiny demonstroval průkaznost své pracovní metody na příkladu dochovaných reliktů lesních cest a zmínil se o širších historických souvislostech, které osvětlily vývoj správy a údržby cest.

Poslední tematický okruh Obchodní cesty obsahoval jediný referát opavského historika a archiváře Jaroslava Bakaly Středověká obchodní cesta údajně solná z východní Moravy do Těšínska. Autor fundovaně vyvracel na základě dobových archivních pramenů a publikovaných historických studií tvrzení regionálního vlastivědného pracovníka Dominika Drobiše, že cesta, spojující východní Moravu s Těšínskem (vedoucí přes Hranice, Jičín, Místek), se ve středověku nazývala solná.

Pátého ročníku Starých stezek se zúčastnilo na třicet zájemců a všichni se zapojili do závěrečné debaty. Diskuse měla monotematický charakter a nesla se ve velmi polemickém – a nelze zastřít že časem až v emotivním – duchu. Diskutující se zabývali otázkou, zda byly drobné sakrální objekty budovány jako orientační značky na cestách, či tuto funkci získaly až druhotně. Stoupence protichůdných názorů jen utvrdila v jejich pozicích poznámka historika dr. Bakaly, že výklad historických pramenů je relativní, neboť každý badatel je může interpretovat jinak. Diskuse tentokrát splnila svůj účel, neboť poukázala na další skutečnosti, které je třeba mít na zřeteli při odhalování minulosti a vyvolala potřebu řešení teoretických a metodologických otázek oboru. A právě na ně se zaměří šestý ročník Starých stezek v roce 2001.

Dr. Jitka Matuszková

Vázání květin
srpen 2000
státní zámek Vranov nad Dyjí

Seminář Květiny v historickém prostředí má na Státním památkovém ústavu již dlouholetou tradici. V roce 2000 se jeho účastníci sešli poslední srpnový týden na zámku ve Vranově nad Dyjí. Přednášky i praktické ukázky byly zaměřeny na vazby v jednotlivých slozích i na obecné zásady aranžování květin v historickém prostředí, tentokrát byl důraz kladen na období baroka. Hlavní referáty přednesly Mgr. Marta Sedláková ze Státního památkového ústavu a Slávek Rabušic a Dana Felklová ze Střední zahradnické školy z Brna-Bohunic. Spolupořadatelem byla opět Květinová galerie Brno.

Účastníci semináře (kasteláni z celé České republiky, pracovníci zámků a zámeckých zahrad, ale i muzeí) vyzdobili svými vazbami celou vranovskou zámeckou instalaci. Po několik následujících dní měli návštěvníci zámku o zážitek více. Příští seminář se bude konat opět poslední týden v srpnu, tentokrát na zámku v Lysicích.

PhDr. Eva Dvořáková

Zpráva o semináři Valtice v baroku
21. – 23. září 2000
státní zámek Valtice

Nejméně od roku 1995 se datuje snaha Památkového ústavu v Brně soustavně prozkoumat významné památkové objekty ve své správě, sezvat přední odborníky z České republiky a ze zahraničí a formou seminářů konfrontovat poznatky a nová zjištění k dějinám těchto objektů. Po sále předků ve Vranově nad Dyjí (1995), semináři o zámku Miloticích v baroku (1998), zámcích jižní Moravy – Buchlovice, Plumlov, Slavkov (1999), Vranovské kamenině (1999) byl pro rok 2000 připraven projekt semináře o dějinách valtického zámku, s důrazem na období baroka a 19. století. V případě Valtic šlo navíc o první krok k vyrovnání odborného dluhu vůči tomuto šlechtickému sídlu, o němž dosud nevyšla standardní vědecká monografie. Shromáždění poznatků prostřednictvím mezinárodního semináře se nakonec ukázalo jako výhodné pro zjištění aktuálního stavu poznání objektu.

Seminář proběhl v prostorách SZ Valtice. V úvodní části byla na přání účastníků zařazena zevrubná prohlídka objektu, kterou vedl autor této zprávy. Reakce účastníků k jednotlivým sporným bodům přímo během prohlídky ukázala na témata budoucích diskusí v rámci semináře, některé z těchto sporných otázek by si nepochybně zasluhovaly samostatnou konferenci (např. tendence v tvorbě instalací zpřístupněných interiérů hradů a zámků na jižní Moravě, konfrontace pramenů písemné povahy a stavebně - historických průzkumů nebo shromáždění a interpretace všech dochovaných inventářů valtického zámeckého sídla).

V úvodním bloku vystoupil profesor Masarykovy univerzity v Brně Miloš Štědroň s novými poznatky o účasti Lichtenštejnů na hudebním životě počátku 17. století, v bloku věnovaném stavebním dějinám valtického zámku bylo postupováno chronologicky od středověkého hradu (Ing. Mgr. Miroslav Plaček) přes jednotlivé fáze barokních úprav tohoto šlechtického sídla do období 19. a 20. století. Zde odezněly tyto referáty - profesora vídeňské univerzity Hellmuta Lorenze o architektuře Domenica Martinelliho (rekapitulaci autorových zjištění k oevru tohoto architekta přednesl T. Jeřábek), o činnosti Antonia Maria Beduzziho referoval prezident Spolkového památkového úřadu ve Vídni Dr. Dipl. Ing. Wilhelm Georg Rizzi. Mag. Christiane Salge z berlínské Freie Universität prezentovala výsledky své připravované disertační práce o tvorbě architekta Antona Ospela. Prof. PhDr. Jiří Kroupa z Masarykovy univerzity v Brně se v jednom ze stěžejních příspěvků celého semináře zabýval nejen stanovením dobového vnímání termínu „altana" (s přihlédnutím k situaci valtického zámku), ale rovněž obecnějšími metodologickými otázkami po stanovení zadání pro nové pojetí dějin umění. Blok ke stavebním dějinám uzavřel Mgr. Tomáš Jeřábek vystoupením, ve kterém přítomné seznámil s překvapivou mírou zásahů 19. a 20. století do stavebního organismu zámku, tyto tendence se projevily také v pseudobarokní úpravě interiérů.

V druhém bloku, věnovaném umělecké výzdobě valtického zámku, odezněly referáty Dr. Hartmuta Ritschela z drážďanského Památkového úřadu (sochařská tvorba Franze Bienera mezi Kodaní a Vídní) a Prof. Dr. Ingeborg Schemper – Sparholz z vídeňské univerzity (sochařská výzdoba zámku ve Valticích). Následující dva referáty se věnovaly různým pohledům na klíčovou osobnost lichtenštejnského rodu – Karla Eusebia. O jeho sběratelské aktivitě referoval Doc. Dr. Lubomír Slavíček z brněnské Masarykovy univerzity a Dr. Michael Bohr ze správy lichtenštejnských sbírek ve Vaduzu. Bohužel se pro nemoc nemohl

semináře ve Valticích zúčastnit Dr. Haupt z Uměleckohistorického muzea ve Vídni, autor nedávno vydané obsáhlé monografie o Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna.

Stranou nezůstaly ani zahradní úpravy a navazující stavby saletů v Lednicko-valtickém areálu; Ing. Přemysl Krejčiřík (Mendelova lesnická a zemědělská univerzita v Brně) seznámil přítomné se vznikem a dějinami parku ve Valticích. Největším překvapením byl dosud nepublikovaný plán zámeckého parku z 19. století, tj. z doby před odstraněním Barvířské uličky v bezprostřední blízkosti zámku a vybudováním přírodního amfiteátru na východní straně parku. Dr. Mag. Věnceslava Raidl z knihovny Institutu dějin umění vídeňské univerzity se zevrubně zabývala ikonografií Klieberových sochařských děl na zámečku Rendez - vous u Valtic. O kvalitě semináře vypovídá i to, že naprostá většina příspěvků se opírala o informace, jež dosud nebyly publikovány.

Do již tradiční diskuse mezi odborníky z jižní Moravy a Rakouska tak v případě Valtic zasáhli rovněž kolegové z Německa a Lichtenštejnska. Diskusí se účastnili rovněž posluchači a doktorandi vídeňské a brněnské univerzity. Vedle stránky vědecké pomáhají podobně koncipované semináře rovněž rozvíjet potřebné kontakty mezi pracovníky v oboru památkové péče různých zemí, ve Valticích byla tato skutečnost zdůrazněna i přítomností prezidenta Spolkového památkového úřadu ve Vídni, ředitele Památkového ústavu v Brně, zástupců památkových ústavů z České republiky, Rakouska, Slovenska a Německa.

Jednání semináře moderovali PhDr. Petr Kroupa a PhDr. Zdeněk Vácha z Památkového ústavu v Brně.

Na závěr bych chtěl jako organizátor semináře poděkovat všem referujícím i účastníkům diskusí, správě SZ Valtice za vytvoření příjemného pracovního prostředí, za obětavou spolupráci pak zejména PhDr. Evě Dvořákové, Mgr. Bohdaně Fabiánové a Mgr. Zoji Matulíkové z pořádajícího Památkového ústavu v Brně.

Mgr. Tomáš Jeřábek

PUBLIKACE

Brno, Kleinův palác
Text: Bohumil Samek
Foto: Karel Šabata
Grafická úprava: Jarmila Marvanová
35 stran
Cena: 50 Kč

Brožovaná publikace středního rozsahu mapující vývoj domu na náměstí Svobody, zejména období, kdy patřil významným moravským průmyslníkům, bratrům Kleinovým. Autor také zachycuje jeho nejnovější dějiny, rekonstrukci a památkovou obnovu paláce.

Staré stezky
(znamení na cestě, historické cesty, obchodní cesty)
Text kolektiv autorů – editor Jitka Matuszková
55 stran

Sborník příspěvků přednesených na 5. semináři, o kterém píše Jitka Matuzsková v tomto čísle, v rubrice na straně 167.

Vranovská kamenina
Text kolektiv autorů – editor Tomáš Jeřábek
67 stran
Cena: 50 Kč

Sborník příspěvků přednesených na mezinárodním semináři, konaném na zámku ve Vranově nad Dyjí k 200. výročí založení vranovské továrny na kameninu na podzim roku 1999. O semináři jsme zevrubněji informovali v čísle 3/1999 našeho časopisu.

Šlechtický interiér na obrazech
kalendář na rok 2001
Cena: 75 Kč

U příležitosti výstavy pořádané na zámku ve Vranově nad Dyjí vydal Památkový ústav reprezentativní kalendář, který nabídl jako protiklad dobových vyobrazení dnešní pohled fotografa do téhož interiéru.

Šlechtický interiér na obrazech
CD rom
Cena: 100 Kč

Katalog k výstavě pořádané v letních měsících roku 2000 v kočárovně zámku ve Vranově nad Dyjí. Jsou v něm interaktivně zobrazeny nejen vystavené obrazy, ale vůbec všechny, které byly u příležitosti výstavy k tomuto tématu shromážděny z celé České republiky. Součástí katalogu je jmenný rejstřík autorů, všechny obrazy jsou opatřeny zevrubnými popiskami o autorovi, technice, době vzniku a původu (pokud jsou tyto skutečnosti známé). Více o výstavě v tomto čísle v rubrice rozmanitosti níže.

Zprávy Památkového ústavu v Brně 3/1999
Texty kolektiv autorů
Cena: 100 Kč

Třetí číslo zaměřené na problematiku restaurování uměleckých památek movitých i nemovitých. Odborným garantem čísla byl prof. PhDr. Miloš Stehlík.

Informace o zpřístupnění a provozu jihomoravských památkových objektů
34 stran
zdarma

Jako každoročně vydal PÚ pro nadcházející sezonu 2001 návštěvníky i cestovními kancelářemi vyhledávaný přehled provozních dob a cen na všech hradech a zámcích přístupných veřejnosti na území jižní Moravy, tedy nejen těch ve správě PÚ v Brně.

Památkový ústav v Brně vydal v roce 2000 i další drobné propagační tiskoviny (letáky, jednolistové kalendáře apod.) pro veletrhy cestovního ruchu u nás i v zahraničí.

VÝSTAVY

Regiontour 2000
13. – 16. ledna 2000
BVV, pavilon B

Poprvé se veletrhu cestovního ruchu zúčastnily ve společné expozici všechny památkové ústavy České republiky. Návštěvníci z řad odborné i laické veřejnosti tak měli možnost získat informace o zpřístupněných hradech, zámcích a ostatních památkách na jednom místě a na jejich dotazy odpovídali přímo zástupci z řad kastelánů nebo odborných pracovníků památkové péče. Společnou expozici vzali na vědomí jako společný zájem zástupci Ministerstva pro místní rozvoj a Ministerstva kultury.

redakce

Proměny kamélie
24. – 27. února 2000
zámek Rájec nad Svitavou

Touto výstavou pokračovala již dlouholetá tradice prezentace této mimořádně krásné květiny v době jejího květu. Jednou za dva roky je nutné, aby si keře odpočinuly od stěhování, a tak se představí ve svém domácím prostředí, na zámku v Rájci nad Svitavou. Tak tomu bylo i v tomto roce.

Květiny zdobily zámecké interiéry speciálně pro výstavu přeinstalované do různých slohových období a představily se v aranžmá tak, jak vypadala v běhu staletí a jak se přizpůsobovala vkusu doby.

redakce

Šlechtický interiér na obrazech
červen – říjen 2000
kočárovna státního zámku Vranov nad Dyjí

V roce 1999 byla v nově zrekonstruované kočárovně státního zámku Vranov nad Dyjí zahájena výstavou Vranovská kamenina nová tradice. Tradice

výstav, které chtějí představit bohatství zámeckých sbírek a přinášejí zevrubnou informaci odborníkům a nové poznatky i potěšení laické veřejnosti.

Tentokrát autorka libreta výstavy Mgr. Marta Sedláková shromáždila obrazy a fotografie zachycující podobu aristokratického bydlení převážně 19. století. Díla různé umělecké hodnoty podávají dobová svědectví o bydlení na šlechtických sídlech v minulosti. Proto mají cenu také jako nezastupitelné doklady vývoje obytného interiéru na hradech a zámcích i v městských palácích.

Při tvorbě nových prohlídkových tras na památkových objektech nebo reinstalacích bývají studnicí mnoha poznatků (o původním zařízení, dispozičním řešení, způsobu rozmístění nábytku, rozvěšení obrazů nebo svítidel, střihů závěsových textilií, uplatnění pokojové zeleně apod.).

Interiérové vyobrazení jako druh žánrového malířství navazuje na tradici holandské malby 17. století. Jeho obliba narůstá ve století devatenáctém, kdy si biedermeierovský sloh, propagující útulnost a pohodlnost, velmi cenil pocitu domova a rodinného zázemí.

Květiny na Pernštejně.

Zvláště oblíbená byla technika akvarelu. Mezi autory nalezneme absolventy malířských akademií i laiky z řad samotných šlechticů.

Vystavená díla přiblížila podoby bydlení a životní styly na úrovni dobového standardu i zcela módní trendy, informující o bohatosti a rozmanitosti šlechtických příbytků. Vyobrazená zařízení zámeckých pokojů a salonů vypovídají mnohé o lidech, kteří je obývali, o jejich zálibách, zájmech i úrovni jejich vkusu. Zachycují rovněž předměty, ke kterým měli majitelé citové vazby, nejrůznější dárky nebo suvenýry z cest.

Důležitou součástí výstavy byly i ukázky autentických tapet a dalších doplňků interiérů převážně ze sbírek Moravské galerie a zámku ve Vranově nad Dyjí.

Výstava, na jejímž pořádání se podílelo Jihomoravské muzeum ve Znojmě a Moravské galerie v Brně se u návštěvníků setkala s velkým zájmem. Pro odborníky byl ze shromážděných obrazů vydán jednoduchý CD katalog.

PhDr. Eva Dvořáková

Květiny na Pernštejně
28. září – 1. října 2000
státní hrad Pernštejn

Návštěvníci měli v prvních podzimních dnech jedinečnou příležitost vidět stylová květinová aranžmá, tentokrát vytvořená pro interiér hradu ve stylu gotickém, renesančním, barokním a v biedermayeru z pozdně letních a podzimních druhů květin.

Výstava byla nainstalována částečně v původní klasické prohlídkové trase, ale zavedla návštěvníky i do „výběrové trasy", která je nově otevřena a o které píše Mgr. Marta Sedláková v tomto čísle na straně 160.

Pracovníci Památkového ústavu se takto rozloučili s návštěvnickou sezonou a doufají, že se tato krásná akce stane na Pernštejně tradicí.

redakce

Pavel Brázda na Bítově
(OBLUDA ČEKÁ, OBLUDA MÁ ČAS)
16. června – 31. září 2000
divadelní sál hradu Bítova

Další výstavou na státním hradě Bítově byla v letních měsících roku 2000 retrospektiva umělecké tvorby autora, který zůstal až do svých 73 let téměř neznámý.

Pavel Brázda se narodil roku 1926 v rodině významného brněnského advokáta, jeho pratetou byla Helena Koželuhová, roz. Čapková, sestra Karla a Josefa Čapkových. Pro svůj původ byl umělec postupně vyloučen z několika vysokých škol stejně jako jeho žena, malířka Věra Nováková.

Svoje umělecké vyjádření nazval Pavel Brázda hominismem a tematicky je založil na městském folkloru. Odborníci řadí jeho dílo hned vedle Mikuláše Medka a stejně je i hodnotí.

Svá nejlepší léta trávil nadaný malíř v podřadných povoláních a díla skladoval bez možnosti výstavy. Výstava Obluda čeká, Obluda má čas nese název obrazu z roku 1949, který symbolicky na Bítově představil veřejnosti celoživotní tvorbu svého autora poprvé. Sám Pavel Brázda byl autorem nápaditě instalace, která dodala divadelnímu sálu hradu neopakovatelné kouzlo. Kurátorem výstavy byl Mgr. Ivo Binder z Moravské galerie v Brně.

Z vystavených obrazů bylo vybráno Národní galerií v Praze osm pro expozici 20. století ve Veletržním paláci.

Přestože výška nabízených částek je značná, autor nesouhlasí s prodejem svých obrazů, ale ochotně je zapůjčuje galeriím. Po ukončení výstavy si je také ihned převezl Dům umění ve Zlíně pro svoji výstavu doplněnou o díla Věry Novákové. Ani ze Zlína se Brázdovy obrazy nevracely domů. Většina z nich se stala součástí velké malířovy samostatné výstavy v pražském Mánesu.

(z podkladů zpracovala redakce)

Pavel Brázda, Obluda čeká – Obluda má čas, vlastní podobizna, 1949.

Hlavní dodavatel stavebních prací na Pernštejně

molat®
spol. s r.o.

• opravy střech a krovů
• statické zajištění hranolové věže
• rekonstrukce interiérů pro výběrovou trasu

Zámek 14, 679 63 Velké Opatovice • tel./fax: 0501 – 47 73 12, 47 73 13 • www.molat.cz

Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 4/2000
Vydává: © Státní památkový ústav v Brně
Radnická 2, 601 54 Brno
Tel.: 0420 – 5 – 42 32 12 32
Fax: 0420 – 5 – 42 21 22 98
E-mail: pubpub@pambr.cz
www.pamatkybrno.cz
Redakční rada:
PhDr. Eva Dvořáková
PhDr. Petr Kroupa
PhDr. Jaromír Míčka
Prof. PhDr. Miloš Stehlík
PhDr. Zdeněk Vácha
Editor: Mgr. Tomáš Jeřábek
Odpovědná redaktorka: Mgr. Bohdana Fabiánová
Výtvarná redaktorka: Jarmila Marvanová
Foto: autor textu a archiv SPÚ v Brně (pokud není uvedeno jinak)
Foto na obálce:
přední strana – pohled od třetí brány (foto Karel Šabata)
zadní strana – nejstarší nápis (monogram)
Frontispis: A. B. Kunike, kolorovaná litografie; před rokem 1838.
Předtisková příprava: Andrej Bielak, Zdeňka Tešnarová
Tisk: T.D.V. Vladimír Dilhof, Brno
Náklad: 500 kusů
ISSN 1213-2802

Za původnost a věcnou správnost příspěvků odpovídají autoři.
Jejich stanoviska a názory nemusí být totožné se stanovisky vydavatele.

Zprávy Státního památkového ústavu v Brně jsou obsahově otevřeny externím přispěvatelům.

V každém čísle je možné uveřejnit reklamy firem, které mají přímou souvislost s památkovou péčí nebo s rekonstrukcí památek.

STÁTNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV V BRNĚ

ISSN 1213-2802